

38745/B/1 - Vol 1

C XIV: 27

Spine labels at end

14-18

II. 5. 971

**GENEESKUNDIGE
PLAATSBSCHRIJVING.**

42600

PROEVE

EËNER

GENEESKUNDIGE PLAATSBSCHRIJVING

(TOPOGRAPHIE)

DER STAD

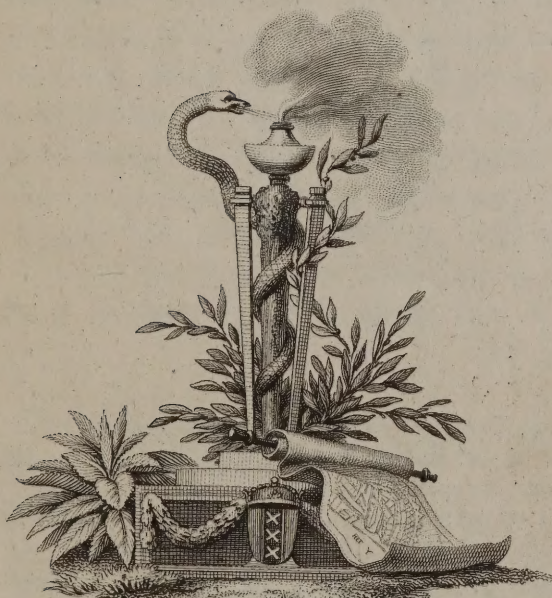
AMSTERDAM,

DOOR

C^s J^s NIEUWENHUIJS.

Med. & Chir. Doctor.

EERSTE DEEL.

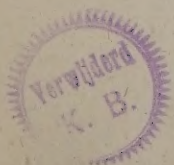
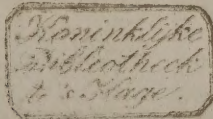

J. Smits, inv. & del.

J. E. Marnix, sculp.

Te AMSTERDAM, bij
JOHANNES VAN DER HEY.

MDCCCXVI.

V O O R R E D E.

Wie uwer, waardige Stadgenooten! — om met onzen geleerden M. V A N G E U N S (a) te spreken. — Wie uwer zal de inwendige veiligheid van eenen staat wel gevestigd en voltooid achten, in welken wel door een uitnemend bestuur voorzien is in het gerust, en tegen alle openbaar geweld beschermd, bezit en genot van leven en goederen, van regten en eere, die boven het leven zelf gewaardeerd worden; — doch waarin den burger

geene

(a) *De staatkundige handhaving van der ingezetenen gezondheid en leven, aangeprezen en in eenige proeven voorgedragen door MATTHIAS VAN GEUNS, Med. Doctor, Profesfor, Archiater enz. te Utrecht. Uit het Latijn vertaald, door H. A. B A K E, Med. Doct. praelect. etc. te Leyden. Amsterdam, bij J. A L L A R T, 1801. bladz. 20.*

geene ware gerustheid en zekerheid bezorgd wordt, van zijne levens-vermogens en lichaamskrachten te kunnen ontwikkelen en te vermeederen, zijne gezondheid tegen alle heimelijke aanvallen te bewaren, en zijne ongesteldheden deugdelijk behandeld te zien? — Niemand, voorwaar! ja Gijlieden zult allen wel met mij instemmen, dat onze aardse voordeelen, waarmede een staat gezegend kan zijn, de eerste en de beste plaats, met het volste regt, gegeven moet worden aan de openbare handhaving van het welzijn des lichaams, aan het met alle zorg wel bewaren, uitbreiden en herstellen van der burgeren gezondheid.

Wat toch baten koophandel, voorspoed, rijkdom? waartoe dienen de wetten, die den burger voor zijne veiligheid en vrijheid waarborgen, indien niet eene voorspoedige gezondheid hem in staat stelt, daarvan het genot te kunnen hebben?

Zoo zeker nu ook lucht, zamenleving, maatschappelijke inrigtingen, woning, voedsel, koophandel, ja zelfs voorspoed, rijkdom en beschaving hoogstnoodzakelijke vereischten voor de welvaart en het geluk van onze burgerij zijn, niet minder waar is het echter ook, dat al deze noodwendigheden tevens de bronnen
van

van vele ongesteldheden, en van eene reeks van ziekten voor onze ingezetenen kunnen worden.

Trouwens, de weldadige lucht wordt door uitwaseming der levenden en dooden verpest; de zoo aangename zamenleving door onreinigheid, talrijke zamenwoning en andere ongeregeldheden gevaarlijk; de levensmiddelen door overdaad nadeelig; door bedriegerijen en vervalschingen vergiftigd; de koophandel door onvoorzigtigheid en gewin-zucht schadelijk; voorspoed en rijkdom door misbruik verderfelijk, en zelfs de zoo edele beschaving door vertroeteling onheilzaam. Daarenboven, van welk eenen invloed is niet de zoo wel psysfische als physfische opvoeding onzer jeugd, de behandeling onzer kraamvrouwen en zieken in het algemeen: welke voor- of nadeelen kunnen daaruit niet voor onze medeburgers ontstaan, naarmate dit alles wel of kwalijk bestuurd wordt? Niemand immers kan de gevaren, welke den burger van zijne wording, ja reeds sinds de eerste oogenblikken zijner ontvanging, bedreigen, gering achten; en wij vertrouwen, dat hij deze slechts behoefte te kennen, om ze, zoo veel mogelijk, te vermijden en af te weren.

Zulks echter staat niet altoos in de magt van elk bijzonder burger; ook de geneeskundigen vermogen niet al de hem dreigende gevaren te verhoeden: doorgaans wordt daartoe de vermogende invloed der Overheid vereischt; gepaard met de welwillende medewerking van den burger, en, ondersteund door de kunde der geneesheeren, kan dit drietal volvoeren, wat den enkelen slechts te wenschen overig bleef.

Wanneer nu ook eenige voortreffelijke, de lichamelijke welvaart onzer inwoners betreffende, vastgestelde stedelijke keuren en wetten, en de uitmuntendste Rapporten van een Geneeskundig Committé (a) de duidelijkste bewijzen opleveren, dat men het belangrijkste voor Amstels inwoners, hunne gezondheid namelijk, niet verwaarloosd heeft, zoo is het toch ook waar, dat er in dit opzigt nog veel, zeer veel te verbeteren is. Immers, vooreerst, strekken deze Rapporten zich slechts over eenige weinige belangrijke voorzorgen van gezondheid uit, zullende blootelijk als
leid-

(a) Rapporten, strekkende als bijlagen tot de verzameling van stukken, betrekkelijk de aanstelling eener Commissie van Geneeskundig Toezigt te Amsterdam, twee deelen, in 8vo. te Amsterdam, bij P. DEN HENGST en J. A. CRAJENSCHOT, 1798.

leiddraad voor een toen ter tijd op te rigten geneeskundig bestuur dienen, en konden derhalve geene gezondheidsregelen voor den leek in het bijzonder bevatten. Ten tweede zijn de daarin voorgeslagene verbeteringen meestal — om welke redenen lust ons hier niet op te sporen — niet opgevolgd, maar het is in vele opzigten, zoo als hier en daar in ons Werk zal blijken, bij het oude gebleven.

Wij waagden ons dan aan eene geneeskundige plaatsbeschrijving (topographie) van onze Wereldstad, in hoop, dat het onzen stadgenooten niet onaangenaam zijn konde, wanneer wij hun de gevaarlijke, en veelal verborgene klippen, waarop hunne gezondheid zoo menigmaal schipbreuk geleden heeft, en dagelijks nog lijdt, ontdekken, en daarbij eenige baken oprigten, om dezelve te kunnen vermijden. Ook geloofden wij onzen, inzonderheid jongeren, kunstgenooten geenen ondienst te doen, door hun de bronnen, waaruit zoo veel onheil voor hunne ongelukkige lijders voortspruit, die hunne beste pogingen zoo dikwerf verijdelen, of ten minste tegenwerken, aan te wijzen: terwijl wij van onze burgerlievende Overheid vertrouwen, dat zij slechts het verkeerde be-

hoeve te kennen, om het te verbeteren, en het ons uit dien hoofde niet ten kwade zal duiden, wanneer wij, ten nutte van onzen natuur- ja van onzen stadgenoot, eenige misbruiken met eene onbeschroomde openhartigheid in derzelve naaktheid aantoonen, niet met oogmerk om deze te gispen, maar blootelijk om daardoor voor onzen evenmensch nuttig te zijn.

Behalve het opgegeven doel, hadden wij ons nog een ander oogmerk, bij het vervaardigen dezer Geneeskundige Plaatsbeschrijving; voorgesteld, namelijk: om zoo wel onzen stad- en landgenoot, als ook den ons bezoekenden buitenlander te toonen, dat deze Hoofdstad, de verzamelpplaats van geheel Europa, ja, van alle min of meer beschaafde werelddeelen, niet zoo ongezond is, als zij bij in- en uitheemschen doorgaans uitgekreten wordt; maar zelfs meenen wij proefondervindelijk bewezen te hebben, dat hier niet alleen minder menschen sterven, dan in de meeste andere groote steden, maar ook dat de ziekten hier, over het algemeen, niet zoo menigvuldig, noch hevig, en van eenen meer slependen aard zijn; zijnde ons vele epidemiën, waardoor andere steden ontvolkt worden, slechts bij naam bekend.

Om

Om ons voorgesteld plan het best uit te voeren, zal ons *Werk* in drie deelen ten voorschijn treden. Het eerste, voor ons liggende deel is in vijf afdeelingen gesplitst, waarvan de eerste over de ligging, inrigting, reiniging zoo der stad, als derzelver grachten en woningen, over spijs en drank, in het bijzonder over de hoedanigheid van ons drinkwater, handelt. In de tweede afdeeling wordt over het luchtgestel, de warmte en koude, de vochtigheid en droogte, benevens de winden met derzelver veranderingen, en invloed op het gestel van den inwoner, opgespoord; terwijl de derde afdeeling, de leefwijze, de zeden en gewoonten van de *Amsterdammers*, en de opvoeding van derzelver jeugd vermeldt; de vierde de bevolking, de huwelijken, de geboorte en sterfte onzer stadgenooten berekent; en eindelijk de vijfde, met eene bijdrage over onze geneeskundige inrigting, het eerste deel zal besluiten. Onder de noodige, tot dit deel behoorende, tafels is er eene zeer naauwkeurig berekende probabilitéits-tafel, over den tijd van leven onzer burgeren, bijgevoegd.

Het tweede dit eerste onmiddellijk volgende deel zal in deszelfs eerste afdeeling de alhier heerschende ziekten, met betrekking tot de jaargetijden in het algemeen, onderzoeken;

in de tweede elke ziekte in het bijzonder, zoo bij Christenen als Joden, nagaan; uit veertigjarige sterflijsten derzelve toe- of afnemings berekenen, en de daartegen gewone geneeskundige behandelingen aanstippen: in de derde de behandeling, zoo als zij hier bij gevaarlijke zieken of stervenden plaats heeft, opgeven, en ten laatste in de vierde, den aard en de wijze hoe de dooden alhier onder de aarde worden gebragt, getrouwelijk vermelden, en de daaruit voortkomende nadeelen aantoonen: In het derde en laatste deel zal beschreven worden: 1. De tegenwoordige toestand onzer behoeftigen, inzonderheid met betrekking tot hunne ongesteldheid, benevens een nieuw plan tot verbetering van onze arme inrigting zonder bedeeling, en wering van alle bedelarij: 2. Eene beschrijving over den aard en de inrigtingen onzer arme gestichten, Gods-, zieken- en gevangenhuizen, enz.

Ziedaar, geachte Lezer! eene taak, waarvoor wij — waarom zouden wij het niet openhartig bekennen? — eigenlijk niet berekend waren: eensdeels, omdat het ons aan de daartoe noodige inzichten en tevens aan den tijd ontbreekt; anderdeels, omdat wij geene genoegzame, maar integendeel zeer onvoldoende bouwstoffen daartoe voorhanden, en zoo verspreid vonden, dat
wij

wij dezelve met vele moeite en tijdsopoffering hebben kunnen bijeenbrengen, om een geheel te vormen. Van daar, dat onze weerkundige waarnemingen onvolledig, de aantekeningen der geborenen onnaauwkeurig en gebrekkig, de volkstellingen twijfelachtig, de sterflijsten onvolkomen zijn. Om deze en andere redenen konden wij derhalve ook niets meer dan eene proeve eener geneeskundige plaatsbeschrijving (topographie) beloven: en voorwaar, het kind zoude reeds in de geboorte gesmoord geworden zijn, waren wij niet door hartelijke aanmoediging en milde bijdragen van een lid der stedelijke Commissie van Geneeskundig Toezigt, den Heer J. N. ENGELTRUM, Chirurgijn alhier, ondersteund; door de raadgevingen en mededeelingen der noodige stoffen, met betrekking tot de weerkundige beschrijving, door den Hoogl. J. H. VAN SWINDEN geschraagd; in het karakterkundige door den Heer W. A. OCKERSE voorgelicht; en in de berekening der sterfte, inzonderheid met het vervaardigen der probabiliteits-tafel, van den Heer H. BOEL te gemoet gekomen; terwijl bij de beschrijving der geneeskundige inrigtingen ons de Hoogl. G. VROLIK de behulpzame hand bood.

Dat deze Heeren dan, en allen, die ons door eeni-

eenige bijdragen ondersteunden, hier openlijk onze hulde en onzen dank voor hunne trouwe hulp en medewerking ontvangen, en dat onze Lezer aan hen het goede en nuttige, dat dit eerste deel bevat, gelieven toe te schrijven, is onze hartelijkste wensch!

Onze Beoordeelaren, Recensenten, en allen, die ons met hunne aanmerkingen en tegenbedenkingen, onder welken naam ook, zouden willen vereeren, gelieven altoos voor oogen te houden: dat wij niets volledigs konden leveren, omdat wij zulks niet vermogten; dat wij zelve het best beseffen, voor hoe vele verbeteringen en uitwerkingen deze onze proef vatbaar blijft, en dat wij den eenigen dank voor onze veeljarige moeite daarin zullen vinden, dat wij het eerst dit veld niet alleen voor onze stad, maar voor alle Nederlandsche steden omploegd hebben, wenschende dat hetzelfde door meer kundige en ervarenen mannen bezaaid, en van onkruid gezuiverd wordende, voor onze Stad- en Landgenooten in het vervolg eenen ruimen oogst zal opleveren.

* * *

I N H O U D.

Voorrede Bladz. I.

E E R S T E A F D E E L I N G.

Eerste Hoofdstuk, over de liggingen bouw-
orde van Amsterdam Bl. 1 §. 1.

Tweede Hoofdstuk, het water in en om
de stad 13 §. 9.

Derde Hoofdstuk, grachten der stad . 17 §. 11.

Vierde Hoofdstuk, reiniging der grachten
en straten 30 §. 16.

————— reiniging der geheime
gemakken 35 §. 21.

Vijfde Hoofdstuk, vleeschhallen . . . 38 §. 23.

————— vischmarkten 43 §. 28.

Zes-

<i>Zesde Hoofdstuk</i> , bepalingen omtrent dranken: bier, wijn en azijn . . . Bl. 48			§. 38.
————— drinkwater . . . 49			§. 39.
————— vergiftiging van het regenwater door looddeelen . . . 50			§. 41.
————— over het schuitwater en deszelfs brakheid . . . 60			§. 48.
————— de voorraad van het schuitwater berekend . . . 78			§. 57.
<i>Zevende Hoofdstuk</i> , bepalingen omtrent fruiten en groenten, brood, meel en andere eetwaren . . . 88			§. 60.
<i>Achtste Hoofdstuk</i> , over het gebruik van koperen, tinnen en aarden vaatwerk. 90			§. 64.
<i>Negende Hoofdstuk</i> , nuttige inrigtingen in en om de stad, en verlichting der stad. 98			§. 69.
————— Wandelingen . . . 100			§. 72.
————— Badhuizen . . . 101			§. 73.
————— Stookplaatfen . . . 108			§. 77.
————— Slaapsteden . . . 109			§. 79.
<i>Tiende Hoofdstuk</i> , ongelukken, welke uit de gesteldheid der stad kunnen voortkomen . . . III			§. 81.
————— ongelukken, die uit de manier van het bouwen der huizen kunnen voortkomen . . . 115			§. 85.

Tien.

<i>Tiende Hoofdstuk</i> , over het blusschen van brand.	Bl. 120	§. 83.
--	---------	--------

T W E E D E A F D E E L I N G.

Klimaat en luchtgesteldheid van Amster- dam	Bl. 126.	
<i>Eerste Hoofdstuk</i> , over de luchtgesteldheid in het algemeen	126	§. 89.
<i>Tweede Hoofdstuk</i> , Barometerstand	131	§. 92.
<i>Derde Hoofdstuk</i> , Thermometer	138	§. 96.
<i>Vierde Hoofdstuk</i> , Winden	142	§. 98.
<i>Vijfde Hoofdstuk</i> , Weêrkundige waar- nemingen over regen, sneeuw, ha- gel, mist, enz.	154	§. 105.
————— de Weêrgesteldheid op de maanden toegepast	158	§. 107.
————— iets over de verdee- ling van het weêr in de almanakken.	164	§. 108.
<i>Zesde Hoofdstuk</i> , ongelukken, welke hier uit de ongesteldheid des weers kunnen voortkomen	165	§. 109.
————— ongelukken door den bliksem	165	§. 109.
————— ongelukken door wind en storm	167	§. 110.
————— ongelukken door mist	168	§. 111.
		D E R.

DERDE AFDEELING.

Het karakter, de ligchaamsgeffeldheid, leefwijze en gewoonten der Amster- dammers	Bl. 170	§. 112.
<i>Eerste Hoofdstuk</i> , iets over het karak- ter der Amsterdammers	176	§. 116.
<i>Tweede Hoofdstuk</i> , leefwijze en klee- ding van den Amsterdammer	180	§. 118.
<i>Derde Hoofdstuk</i> , spijs en drank der Amsterdammers	185	§. 120.
————— groenten	186	§. 121.
————— het drinken	187	§. 123.
————— tabaksrooken en snuiven	191	§. 127.
<i>Derde Hoofdstuk</i> , lijsten der con- suntien	194	§. 128.
<i>Vierde Hoofdstuk</i> , over de nijverheid en zedelijkheid der Amsterdammers. 201		§. 129.
<i>Vijfde Hoofdstuk</i> , vermaken en uit- spanningen der Amsterdammers	212	§. 136.
<i>Zesde Hoofdstuk</i> , opvoeding der jeugd. 222		§. 144.

VIERDE AFDEELING.

Bevolking, geboorte en sterfte te Amsterdam Bl. 234.

Eerste Hoofdstuk, over de bevolking. 234 §. 152.

———— eerste telling . . . 235 §. 153.

———— tweede telling . . . 240 §. 155.

———— derde telling . . . 240 §. 156.

———— vierde telling . . . 242 §. 157.

———— vijfde telling . . . 242 §. 159.

Tweede Hoofdstuk, ongelukken, die uit de volkrijkheid dezer stad kunnen ontstaan 250 §. 165.

———— belemmering der bruggen en straten 251 §. 166.

———— het drijven van vee door de stad, en het ontsnappen van het vee bij het slagten 256 §. 169.

Derde Hoofdstuk, huwelijken binnen Amsterdam 257 §. 171.

Vierde Hoofdstuk, geboren en binnen Amsterdam 266 §. 175.

Vijfde Hoofdstuk, sterfte te Amsterdam. 275 §. 180.

———— onderzoek hoe vele menschen jaarlijks te Amsterdam sterven 282 §. 184.

Vijf-

Vijfde Hoofdstuk, onderzoek der evenredigheid tusſchen het getal dergenen, die jaarlijks ſtierven, en het getal der levenden Bl. 286 §. 187.

————— over de gezondheid
of ongezondheid van Amſterdam . 303 §. 198.

V I J F D E A F D E E L I N G.

Over het geneeskundig onderwijs, de geneeskundige ſtaatsregeling en de beoefenaren der genees- en heekunde. Bl. 308.

Eerſte Hoofdstuk, geneeskundig onderwijs 308 §. 202.

————— plan voor geneeskundig onderwijs, zoo als het bij de Commissie van geneeskundig toezigt te Amſterdam is gearresteerd, enz. . 311 §. 202.

————— hoe dit onderwijs thans is 318 §. 205.

Tweede Hoofdstuk, geneeskundige ſtaatsregeling 327 §. 210.

Derde Hoofdstuk, over de beoefenaren der geneeskundige vakken in het bijzonder 341 §. 217.

————— de Arts . . . 342 §. 218.

————— reglement voor med. doctoren 343 §. —

Der

Derde Hoofdstuk, Heelmeesters. Bl. 357 §. 227.

Reglement voor chirurgijns, derzelver winkelhoudende weduwen, meesterknechts, leerlingen, enz. 360 §. 229.

Steenfnijdters, breuk- en oogmeesters 371 §. 235.

Tandmeesters §. 236.

Hoofdmeesters . 372 § 237.

het legaat van MONNIKHOF 373 §. 238.

het genootschap: Ter bevordering der heilkunde te *Amsterdam* §. —

het genootschap: Tot nut der heilkunde §. —

het genootschap: *Arti Salutiferæ* 376 § —

Chirurgijns. weduwenkas 378 §. 239.

Vroedkundigen. Vroedmeesters 380 §. 240.

Reglement voor vroedmeesters 383 §. 242.

Vroedvrouwen . 388 §. 246.

Reglement voor vroedvrouwen en derzelver leerlingen 389 §. —

Der-

Derde Hoofdstuk, Apothekers . Bl. 399 §. 250.

————— Reglement voor
apothekers en derzelver winkeldoen-
de weduwen, enz. ——— §. —

————— Stads-apotheek . 416 §. 259.

————— *Hortus medicus* . 417 §. 260.

————— Weduwen - Socie-
teit voor apothekers . . . 422 §. 262.

————— Societeit ten dien-
ste der weduwen van professoren,
artsen, heelmeeesters en apothekers. 425 §. 263.

————— Bedenkingen over
deze weduwen-Societeit . . . 429 §. —

EERSTE AFDEELING.

LIGGING, BOUWORDE, GRACHTEN, REINIGING DER STAD, EN INRICHTINGEN BINNEN DEZELVE.

EERSTE HOOFDSTUK.

Ligging en bouworde van Amsterdam.

§. 1. *Amsterdam*, van ouds *Amstelredamme*, daarvan thans ook *Amsteldam* genaamd, ontleent deszelfs naam van de rivier den *Amstel*, oudtijds *Amstelle*, welke de stad doorsnijdt; en werd in het laatst van de twaalfde, of in den aanvang der dertiende eeuw gebouwd, tot in 1482 allengskens vergroot, toen met muren en torens omgeven. In de jaren 1585 voor de eerste, 1593 tot 1601 voor de tweede, 1611 voor de derde, en 1657 voor de vierde en laatste maal uitgebreid en vergroot. Bij elke vergrooting was het met muren, torens en bolwerken omgeven; thans echter zijn deze grootendeels geslecht, en de muren

A nog

nog onlangs meestal afgebroken; wordende de wallen tot wandelwegen geëffend, en met boomen beplant. De stad schijnt uit eenen inham van de Zuider-Zee, wegens zijne gedaante het IJ genaamd, opgerezen, heeft de gedaante van eene halve maan, en omvat, even gelijk eene kom, het IJ, waarvan de twee hoornen of einden uit twee, zich in hetzelfde naar het Oosten en Noorden uitstreckende, eilanden besiaan, welke door ophaalbruggen aan de stad verbonden zijn. De holle (*Concave*) door het IJ bespoelde zijde is tegen het N. O. ten O., en de bolle (*Convexe*) tegen het Z. W. ten W. gelegen. Gene kant is door het IJ van het naburige Noord-Holland afgescheiden, terwijl deze met schoone weilanden, lust- en moestuinen, en zeer weinig geboomte omzoomd is. Zij beslaat eene oppervlakte van 893 morgen en 22 roeden lands, of liever moeras.

§. 2. De gronden van *Amstelland* zijn vlak en effen. Het land is laag, moerasig en vermoedelijk weleer door de zee bedekt geweest; het bestaat uit veen- en weilanden. Het veenland levert turf, den algemeenen brand der Hollanders; uitgeveend, wordt dit land een waterplas van mindere of meerdere uitgebreidheid. Het weiland is in polders, die met kadijken omringd zijn, afgedekt. Om

ze droog te houden, wordt het water met molens uitgemaalē, en door togtſloten in den Amſtel, of het IJ, en het Haarlemmer-Meer geloosd. De ſtad zelve ligt op dezen weeken, moerasſigen veengrond, die echter in buiten- en binnendijs nog onderſcheiden is. Buitendijs vindt men eerst omtrent drie voeten harde klei: daarna tien tot elf voeten veengrond, aan welken eene korst zit van *derrie*, zijnde eene losse, ligte, op het water zwevende stoffe: deze korst is drie voeten dik; daaronder liggen wederom negentien tot drie en twintig voeten klei, die dikker is naarmate men naar den IJkant graaft; en onder deze klei vindt men eindelijk den harden zandgrond, die het welwater bevat. Tot in dezen zandgrond moeten de palen geheild worden, die de muren van alle gebouwen dragen moeten, waarop *Amſtels-Stad* rust. — Binnendijs beſtaat de grond uit een' voet, of weinig meer losse aarde; daaronder omtrent twaalf voeten veengrond; waarna derrie, klei en zand, gelijk op den buitendijschen grond, volgen. Voorts zijn de ſtraten en erven in de ſtad met zand en andere stoffen aangehoogd, welke eerst moeten weggedolven worden, voordat men aan den eigenlijken grond van *Amſtelland* kan komen. Buitendien loopt door een gedeelte der ſtad,

zoo wat in derzelver midden, eene strook van het zoogenaamde Muider-zand. De putten, die daarin gegraven worden, leveren veel beter put- of pompwater op, dan die, welke men elders in de stad vindt; en hierin treft men, hier en daar in de stad, nog drinkbaar put- of welwater aan, zijnde het overige altemaal brak.

§. 3. Het is te bewonderen, hoe deze moederpoel, die dagelijks door de zeeën bedreigd wordt ingezwolgen te zullen worden, en alleen door de zwaarste, met de grootste kunst en kosten aangelegde dijken, daarvoor behoed wordt, heeft kunnen bewoonbaar gemaakt worden. Rijkdom en vernuft moesten vergoeden, wat de Natuur liefmoederlijk weigerde. Trouwens, nadat men zich door dijken en dammen voor de overstromingen en verwoestingen der zeeën beveiligd had, moesten duizende huizen op eene ontelbare menigte zware, diep tot in den zandgrond geheide, palen gebouwd worden; omdat dezelve anders in slijk en moeras zouden begraven zijn.

§. 4. In het jaar 1709 waren hier reeds 23064 huizen, en in 1752 tot 26035 aangegroeid, die, in 1740 met 282 vermeerderd; toen reeds een aantal van 26317 woningen uitmaakten. Eindelijk in 1795 bestond onze stad;

stad; volgens eene naauwkeurige telling;
 nit: 27586 huizen.

1030 pakhuizen.

680 stallen.

130 loodsen, alzoo

in het geheel uit een ———

getal van 29426 woningen (a).

Hierbij zijn 1290 buiten de poorten, nog-
 tans onder het gebied der stad behoorende
 huizen, niet geteld. (b). Deze huizen nu zijn
 doorsneden door 572 straten en stegen, en
 79 zoo groote als kleine grachten; terwijl
 30 markten en pleinen van verschillende
 grootte onze stad versieren. — De Joden
 bewonen een van de Christenen afgescheiden
 gedeelte der stad, hetwelk als het ware eene
 eigene stad uitmaakt. Wij beschouwen dat
 gedeelte als het aangenaamste en gezondste,
 zijnde het oostelijke gedeelte, hetwelk den
 onbelemmerdsten stroom van versch water,
 als ook van lucht heeft. Aan den eenen
 kant

(a) Welke de Hoogl. VAN SWINDEN, benevens eene
 schoone verdeeling, uitvoerig geboekt en aan ons ter hand
 gesteld heeft.

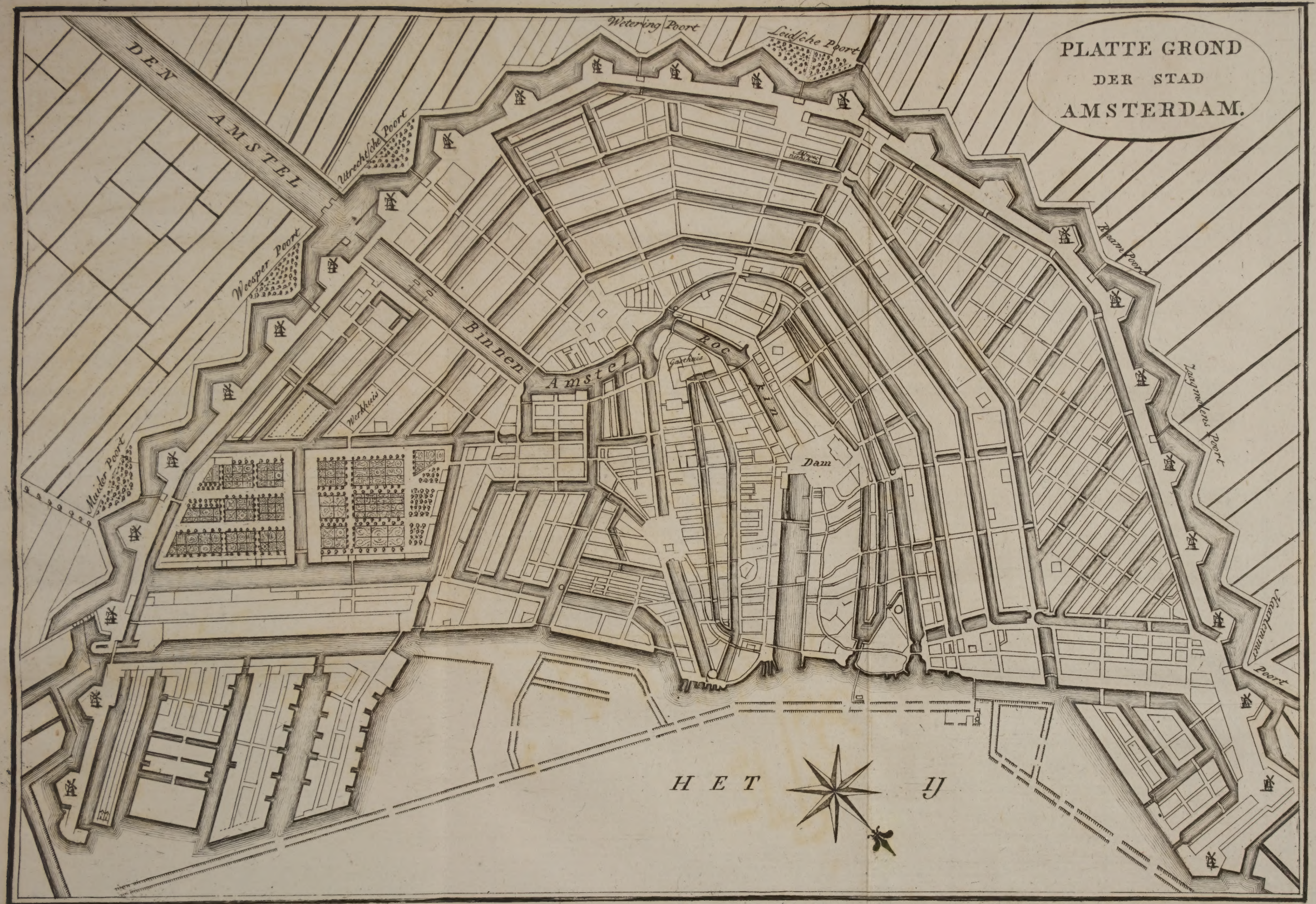
(b) Weinige dezer huizen loopen van de eene tot aan
 de daaraan grenzende andere gracht of straat, hebben
 alzoo achterhuizen, die op zich zelve genommerd, en
 voor dubbelde huizen, zoo als zij ook eigenlijk zijn,
 medegeteld zijn.

kant van hunne buurt stroomt het versche IJwater, door de Joden Heerengracht, verdeelt zich in verscheidene kanalen, vereenigt zich met het Amstelwater, dat den anderen kant dezer buurt omvliet, om zich wederom door den Zwanenburgwal in de *St. Anthonie*. Sluis met het IJwater te vereenigen, en zoo de geheele Jodenbuurt in te sluiten; zijnde het zuidoostelijke gedeelte dezer buurt door de *Plantagie*, die eene met boomen beplante, en met tuinen der ingezetenen doorwevene ruimte uitmaakt, beperkt. Daarentegen bewoont het grootste gedeelte van het Christengemeen meer het westelijke, en het overige zuidelijke, van deze twee voordeelen van vrijen stroom van lucht en water beroofde, gedeelte der stad, namelijk de *Jordaan* en het *Noord-sche-Bosch*, hebbende wederom hunne betere leefwijze, en den Hollander aangeborene zindelijkheid in hun voordeel; terwijl de geringe klasse der Joden, uit hunnen aard morfig, het armoedigste gedeelte der inwoners uitmaakt, en opeengepakter woont. — Om onzen uitheemschen lezer een denkbeeld van de ligging en gesteldheid dezer uitgebreide stad te geven, voegen wij tafel I, zijnde eene naauwkeurige kaart derzelve, hierbij.

Gesteldheid en Bouworde der Huizen;

§ 5. De huizen zijn van tighelsteenen zeer
 liet,

PLATTE GROND
DER STAD
AMSTERDAM.

ligt , met dunne muren , soms slechts van eenen steen dikte gebouwd. De voor- en achtergevels bestaan grootendeels uit vensters , zoodat de woningen aan de geringste warmteverandering van de buitenlucht zijn blootgesteld. De beknoptheid en losheid van den grond gedoogden hier geenszins , om zware en groote huizen , gelijk aan de paleizen van *Parijs* , *London* , *Wenen* en andere groote steden , te bouwen. Daarentegen zijn zij echter zoo buitengewoon netjes , beknopt en gemakkelijk ingerigt , dat er de kunst en vlijt van den *Amsterdammer* ten duidlijkste uit blijkt. Hij leerde op eenen zoo kostbaren grond , in het kleinst mogelijk bestek , de gemakkelikheden en genoegens in de bouworde der huizen door kunstige uitvindingen vereenigen. Daarenboven hebben onze Inwoners daardoor ook dat voordeel van andere groote buitenlandse steden , dat niet alleen de voornaamste klasse , maar elk min of meer welgezeten burger , doorgaans een geheel huis voor zich zelve bewoont. Offchoon ook vele , en bijzonder in de geringere buurten der stad gelegen , huizen verdeeld , en door verschillende huishoudingen van de bovenste verdiepingen tot in de kelders , die doorgaans zeer vochtig , veelal met steenen gevloerd zijn , en meer naar hollen , waarin men zon- noch maanlicht

ziet, dan naar woningen van menschen gelijk-
ken, door de laagste klasse van inwoners
bewoond worden. Bijna alle huizen, zoo
groote als kleine, hebben eenige weinige op-
trappen tot ingang, om daardoor de bene-
denste verdiepingen, onder de aanzienlijke
huizen voor pakkelders en keukens, en onder
eene geringere soort voor woningen, ruimer
te maken. De vertrekken zijn, naar den aard
der huizen, groot of klein, hebbende doorgaans
genoegzaam versche lucht; want achter de
meeste huizen zijn opene plaatsen, hoe klein
soms ook; velen zelfs hebben tuintjes. Der-
zelve inwendige inrigting is deze: meestal
zijn zij enkel, d. i. aan de eene zijde vanden
ingang uitgebouwd, en bestaan uit eenen gang,
die achter in het huis doorloopt; aan deszelfs
zijde is eene zij- of voorkamer, die aan de
straat licht, en door eene of twee hooge ramen
lucht ontvangt; daar achter is eene binnenka-
mer, welke doorgaans bedompen is, en slechts
weinig licht van eene meestal kleine binnen-
plaats heeft; aan de andere zijde van deze
binnenplaats, tegenover deze binnenkamer,
loopt de gang in eene achterkamer, de zaal
genaamd, welke weinig luchtiger en lichter
dan de binnenkamer is, ten zij, hetwelk in
vele huizen het geval is, daar achter een tuin
of nog eene opene plaats gevonden wordt.

On-

Onder de beschrevene verdieping (*belle-etage*) liggen nu keuken en kelders, of nog bewoonbare vertrekken, die nogtans zeer laag van verdieping en bedompen zijn; zijnde boven dezelve wederom kamers en zolders opgebouwd. De dubbele huizen zijn aan beide kanten van den gang uitgebouwd, en hebben doorgaans dubbel, wat wij thans enkel beschreven hebben.

§ 6. Men kan vaststellen, dat over het algemeen in de ruimste gebouwen minder menschen wonen, dan in de kleinste, bedomptste, in de stegen en gangen gelegene woningen; trouwens, deze zijn doorgaans van de bovenste verdieping tot in de kelders opgepropt met menschen, in welker hokjes alsdan nog gekookt, gewaschen en gedroogd wordt; oefenende de vader veeltijds daarenboven nog zijne soms stinkende handtering en moeilijk beroep in dezelve uit. Wie zoude hier twijfelen, of deze onderaardsche rooknesten, waarin alleen door den schoorsteen, de deur, en een of twee in den grond verborgene vensters, gemeenschap met de buitenlucht wordt gehouden, (die dan nog veeltijds in enge straten of stegen, door het, onder de vensters aanwezige goten, heen zijperend gootwater, of den daarin verzamelden modder verpest is,) moesten van een groot nadeel voor de ge-

zondheid der bewoners zijn? — Alhoewel wij niet zeggen kunnen, dat deze woningen tot *epidemische* ziekten aanleiding schijnen te geven, zoo leert toch de ondervinding, dat deze menschen een ongezond uiterlijk hebben, verradende derzelver kleur kwaadspigheid. Om deze reden is het voor een groot gedeelte van het gemeen weldadig, dat het den ganschen dag buiten deze helen zijn brood moet zoeken, en alzoo blootelijk des nachts deze verpeste lucht inademt.

§. 7. Hoezeer ook de huizen op- en ingeegebouwd, en vele straten smal en met stegen doorsneden zijn, zoo belet zulks toch minder, dan op andere plaatsen, de doorstrooming van versche lucht. Want *vooreerst* zijn de huizen niet zeer hoog, terwijl zij, de onderste verdieping boven de kelders medegerekend, doorgaans drie, vier tot vijf, enkele zes verdiepingen hebben; *ten andere* zijn de meeste straten met breede grachten doorsneden, welke tusschen de huizen eene buitengewone ruimte laten. — Vermits de stad nu niet wel anders gebouwd kan worden, dan zij is, zoo is het ook onmogelijk, de stegen en gangen, welke naauwelijs licht en verversching van lucht toelaten, en desniettegenstaande met woningen opgepropt, en voor de bewoners zeer nadeelig zijn, te sloopen,

pen , noch de Inwoners in het bewonen der kelders te verhinderen ; maar men is genoodzaakt , de zaken te laten zoo als zij zijn. Dit alleen zoude men kunnen beletten , dat er geene nieuwe gangen , stegen of sloppen gemaakt werden ; en dat reeds hiertegen gewaakt is , blijkt uit de keur van 6 Julij 1647 , waarin bevolen wordt : *Dat niemand voortaan mogt vervorderen , op zijne eigene hand , zonder daartoe van Heeren Burgemeesteren geautoriseerd te zijn , eenige erven te smaldeelen , tot sloppen , stegen of straten , of daartoe eenige rooijingen te doen , op poene dat de getimmertens , die contrarie dezès zullen worden gemaakt , tot kosten van de eigenaars derzelve zullen worden gedemoleerd en afgebroken.*

§ 8. Wat aangaat de stoffen (*materialen*) , welke men tot het bouwen der huizen moet bezigen , om dezelve zooveel mogelijk voor vochtigheid te bewaren , daarvoor zijn *Ordonnantiën* , gelijk ook voor de dikheid der muren. Zij verschenen reeds in het jaar 1585 , en zijn vernieuwd in de jaren 1650 , 1665 en 1669. — Doch tegen de vochtigheid , die uit den grond voorkomt , en dus zoo den muren medegedeeld wordt , wanneer zij niet tot eene zekere hoogte met *cement* opgemetsfeld zijn , kennen wij geene keuren. Alleen is in het

Art.

Art. 2. van de keur van den 28 September van het jaar 1669 bevolen: *Dat men op de fundamentplanken niet meer dan vier, of ten hoogste vijf lagen droogen steen mag leggen, en dat de muur met goeden kalk zal moeten opgemetseld worden*, hetwelk ook doorgaans gevolgd wordt; terwijl de huizen, behoorlijk in *cement* gelegd, en in evenredigheid van den vochtigen bodem, doorgaans droog zijn, zelfs drooger dan de huizen van andere, op eenen hooger en drooger grond gebouwde, steden. Maar het schijnt ons tot nadeel van de ingezetenen te zijn, dat zij een nieuw getimmerd huis naar willekeur kunnen bewonen, vermits zij zich daardoor aan alle nadeelen van deze versche kalklucht blootstellen. In vele andere buitenlandsche steden moeten de huizen eene behoorlijke droogte hebben, voordat zij mogen bewoond worden; hier echter is, zooveel wij weten, geene bepaling deswege gemaakt.

TWEEDE HOOFDSTUK

Het Water in en om de Stad.

§ 9. De grachten, die bij de bouwing en uitlegging der stad *Amsterdam* gedolven zijn, staan aan het N. oostelijk gedeelte in verband met het IJ, waarin zij zich op verschillende plaatsen uitstorten. Aan den zuidelijken kant verbinden zij zich met den Amstel, welke ruim drie uren ten Z. van de stad zijnen aanvang neemt, en zich aldaar met eenige waters vereenigt. Van oudsher is men bedacht geweest, en heeft men vele middelen in het werk gesteld, om de stad gedurig van versch water te voorzien, en het onzuivere grachtwater te ontlasten. Door een groot aantal sluizen is men grootendeels, nogtans ontoereikende, daarin geslaagd. Door de gemeenschap, welke deze grachten met het IJ en daardoor met de *Zuider Zee*, die tuschen de Hollandsche en Friesche eilanden door, in verbinding met de *Noord-Zee* staat, wordt voor, en in de stadsgrachten, die buitendijks liggen, *eb* en *vloed* veroorzaakt, zoodat er twee malen in de vier en twintig uren *vloed* en *ebbe* is. Bij gewone tijden heeft men, als de maan vol is, het

het hoogste water voor *Amsterdam*, des morgens en des namiddags te drie uren; en als de maan in de kwartieren is, heeft men op dezelfde uren het laagste water. — De afstand tusfchen deze ftad en de reede van *Texel*, die op omtrent zestien mijlen gerekend wordt, is oorzaak, dat men hier het hoogste water heeft, wanneer het voor *Texel* reeds wederom het laagste is. Doorgaans kan het water hier geen' voet *eb* of *vloed* houden, wegens den te geringen ftroom. De hoogfte ftand des waters, dien men zich hier herinnert, was in *November* van het jaar 1775, 96 duimen boven peil; hebbende de laagste, die ooit bekend was, in het jaar 1813, 60 duimen onder nul of peil, plaats. Wij oordeelden hier eene opgave van de jaarlijksche peilen van het water overbodig, weshalve wij ook de fchoone tafel, die op last van wijlen den Heer *Hoofdofficier CALKOEN*, uit de aanteeeningen, welke hiervan, dikwijls des daags aan de nieuwe markt, gehouden worden, zamengefteld, en in plaat gebragt zijn, niet afgefchreven, maar blootelijk de middelgetallen daaruit getrokken en in tafel II voorgesteld hebben, waaruit blijkt, dat de middelftand van het water 5. 9 duimen boven peil houdt.

§ 10. Eenige ftreken der ftad, namelijk: *de twee Eilanden*, een gedeelte van den *Buitert*.

Tafel II.

TAFEL van de gemiddelde hoogten van het water te *Amsterdam* in 54 jaren, van 1701 tot 1749, en van 1766 tot 1770 ingesloten; opgemaakt uit de registers van het Water-Kantoor, gerekend in duimen van 11 in eenen Amsterdamschen voet: getrokken uit eene tafel, welke vervaardigd is door D. V. A.

Duimen boven Peil.	Duimen boven Peil.	Duimen boven Peil.	Duimen boven Peil.	Duimen boven Peil.
1701. 2,789 of 2. 8.	1712. 4,262 of 4. 3. H. W. 43.	1723. 5,737 of 5. 7. H. W. 57.	1734. 3,786 of 3. 8. H. W. 63.	1745. 2,950 of 3. H. W. 84.
1702. 4,821 — 4. 8.	1713. 3,010 — 3. H. W. 42.	1724. 4,393 — 4. 4. H. W. 51.	1735. 2,772 — 2. 8. H. W. 58.	1746. 3,227 — 3. 2. H. W. 50.
1703. 2,249 — 2. 2.	1714. 5,674 — 5. 7. H. W. 85.	1725. 3,424 — 3. 4. H. W. 54.	1736. 5,519 — 5. 5.	1747. 4,904 — 4. 9. H. W. 65.
1704. 3,453 — 3. 5.	1715. 2,495 — 2. 5. H. W. 84.	1726. 5,991 — 6. H. W. 59.	1737. 6,824 — 6. 8.	1748. 4,210 — 4. 2. H. W. 63.
1705. 2,115 — 2. 1.	1716. 2,172 — 2. 2. H. W. 70.	1727. 4,276 — 4. 3. H. W. 72.	1738. 3,526 — 3. 5.	1749. 3,986 — 4. H. W. 63.
1706. 1,471 — 1. 5. H. W. 37.	1717. 3,660 — 3. 7. H. W. 96.	1728. 2,038 — 2.	1739. 5,734 — 5. 7.	1766. 2,889 — 2. 9.
1707. 3,000 — 3. H. W. 75.	1718. 2,884 — 2. 9. H. W. 56.	1729. 2,495 — 2. 5. H. W. 43.	1740. 4,286 — 4. 3.	1767. 5,821 — 5. 8.
1708. 2,937 — 3. H. W. 45.	1719. 1,761 — 1. 2. H. W. 47.	1730. 3,863 — 3. 9. H. W. 46.	1741. 5,216 — 5. 2. H. W. 90.	1768. 3,945 — 4.
1709. 0,443 — 0. 4. H. W. 43.	1720. 6,339 — 6. 3. H. W. 72.	1731. 4,778 — 4. 8. H. W. 80.	1742. 3,394 — 3. 4. H. W. 79.	1769. 7,186 — 7. 2.
1710. 2,646 — 2. 6. H. W. 48.	1721. 4,134 — 4. 1. H. W. 82.	1732. 4,122 — 4. 1. H. W. 41.	1743. 5,147 — 5. 1. H. W. 57.	1770. 6,742 — 6. 7.
1711. 3,684 — 3. 7. H. W. 52.	1722. 4,095 — 4. 1. H. W. 55.	1733. 3,638 — 3. 6. H. W. 65.	1744. 4,748 — 4. 7. H. W. 72.	Het gemiddelde uit 54 jaren is 3. 9.

1. The first and second sections of the act are hereby approved.
 2. The third section of the act is hereby approved.
 3. The fourth section of the act is hereby approved.

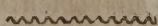
1701	2000	1712	1712
1702	2000	1713	1713
1703	2000	1714	1714
1704	2000	1715	1715
1705	2000	1716	1716
1706	2000	1717	1717
1707	2000	1718	1718
1708	2000	1719	1719
1709	2000	1720	1720
1710	2000	1721	1721
1711	2000	1722	1722

tenkant, bestaande in de *Teertuinen*, het *Droogbak*, de *Haringpakkerij* en derzelver dwarsgrachten zijn niet ingedijkt; liggen derhalve onder peil, en zijn bij de, in het voor- en najaar dikwijls plaats hebbende, hooge vloed en aan overstroomingen onderworpen. Het water dringt daarbij soms tot de hoogte van eenige voeten in huizen en kelders, blijft veelal twee, drie, zelden meerdere dagen daarin staan; de kelders worden daarna ledig gepompt, en dadelijk daarna wederom bewoond. Welk een nadeel deze vochtige dampkring, althans in de bewoonde kelders, moet veroorzaken, is gemakkelijk te beseffen. *Rheumatismen*, *zinkingen*, *buikloop*, *maagkrampen* en meer andere kwalen zijn daarvan de eerste gevolgen, die dan wederom tot eene reeks van ongesteldheden gelegenheid geven. Gelukkig voor de bewoners van dat gedeelte der stad, dat zij het minst, of liever in het geheel niet, aan de stinkende uitwaseming der grachten, gelijk de meeste andere wijken der stad, zijn blootgesteld, en dus aan den eenen kant gewinnen, wat zij aan den anderen verliezen. Eene in het jaar 1810, onder de regering van Koning *Lodewijk Napoleon*, op til geweest zijnde omdijking des geheelen waterkants der stad, (waartoe eene prijsvraag van de *Haarlemsche Maatschappij* der

der Wetenschappen aanleiding! gaf,) zoude;
 onzes inziens, zoowel in deze als in andere
 opzigten, van het grootste nut geweest' zijn.
 Men leze hierover de Verhandeling van den
 Heer J. BLANKEN, (a) waarin bewezen wordt;
 dat

(a) Verhandeling over de oorzaken van de toenemen-
 de opslibbing van het IJ, en de middelen tegen dezel-
 ve door J. BLANKEN, *Colonel en Inspecteur over den wa-
 terstaat des rijks*; te vinden in de *Natuurkundige Ver-
 handeling van de Koninklijke Maatschappij der Weten-
 schappen te Haarlem*, 4den D. 1 St *Amst.* 1808. Waar-
 in de prijsvraag aldus luidt: „ Naardien de tegenwoor-
 „ dige gesteldheid van het IJ, langs de geheele uitge-
 „ strektheid van de stad *Amsterdam*, dat is: achter de
 „ Laag, langs de Groote Waal, *Hannekes Breeuw-
 „ Waal* en *Lands- O. I. Comp. Dokken*, mitsgaders
 „ het geheele *Basin* ten Zuiden, de buitenpalen niet
 „ alleen eene opslibbing, maar ook eene toekomstende
 „ verzandig schijnt ten gevolge te zullen hebben, zoo-
 „ dat men, ter instandhouding der scheepvaart van en
 „ naar gemelde stad, genoegzaam onafgebroken genood-
 „ zaakt is, deze stoffen door werktuigelijke middelen,
 „ van *moddermolens* en *baggerbeugels* met groote kos-
 „ ten weder weg te nemen, en deze opslibbing sedert
 „ de, in den jare 1778, aangelegde hoofden, beoosten
 „ en bewesten *Nieuwendam*, en het weder opmaken
 „ der *Oude Kade*, langs het *Ziekenwater* eerder ver-
 „ meerderd dan verminderd schijnt te zijn, zoo wordt
 „ gevraagd: Aan welke oorzaken deze toenemende op-
 „ slibbing van het IJ is toe te schrijven? en door welke
 „ middelen deze schadelijke, en voor de scheepvaart
 „ zoo hinderlijke opslibbing tegen te gaan, ten minste,
 „ eens weggenomen zijnde, belet zoude kunnen wor-
 „ den, zich aldaar op nieuws weder te zetten?”

dat eene omdijking der stad het eenigste en zekerste middel zijn zoude, om eene opslibbering van slijk in het IJ tegen te gaan, en met betrekking tot het zuiver houden der stadsgrachten, en alzoo voor de gezondheid der inwoners in vele opzigten, gelijk nog naderhand bij het drinkwater zal blijken, van het grootste aanbelang zijn zoude.

DERDE HOOFDSTUK.

Grachten der Stad.

§. 11. Het water, zoowel uit het IJ, uit het, in de nabijheid van deze stad gelegen, gedeelte van den Amstel, en uit de grachten der stad, als eenige uren in den omtrek van dezelve, is niet drinkbaar; maar, door de vermenging met het zeewater, en welligt ook uit den aard des bodems, brak en, althans binnen de stad, stinkend. Hoezeer van den eenen kant de breede grachten vol water, (welke op verre na de meeste straten met eene breedte van 50, 100 tot 300 voeten en daarenboven doorsnijden,) tot eenen vrijen doortogt voor versche lucht, en zoowel tot zuivering van deze, als door de ontlasting van de zich, door de rioelen daarin uitstort-

tende, vuiligheden uit de huizen veel bijdragen, en daardoor ontegenzeggelijk de gezondheid der Inwoners bevorderen; schijnen zij daarentegen door hare stinkende uitwasemingen, welke bijzonder bij warme dagen, en in den voor- en nazomer zich ontwikkelen, en den vreemdeling niet alleen, maar ook den inboorling zelven soms ondragelijk zijn, dezelve te benadeelen. De beroemdste geneesheeren hebben immers, van alle tijden af, de zuiverheid van lucht en van water als twee voornamen bronnen van gezondheid, en derzelver onzuiverheid als aanleidende oorzaken tot ongesteldheden, aangemerkt. Reeds sedert eene eeuw heeft te dien einde de Regering wijselijk voor de belemmering en den omloop van stadswateren, welke dezen stank aanmerkelijk moest vermeerderen, trachten te zorgen. Maar bijzonderlijk heeft over de zuiverheid der stad en derzelver grachten de COMMISSIE VAN GENEESKUNDIG TOEVOORZIGT voor deze stad hare gevoelens geuit (a).

§. 12.

(a) *Rapporten, strekkende als bijlagen tot de verzameling van stukken, betreffende de aanstelling eener Commissie van Geneeskundig toezigt te Amsterdam. Eerste Deel, behelzende de 5 eerste stukken. Rapport 5, bl. 29. 1798.*

§. 12. Deze commissie meent, onzes erachtens op goede gronden, uit de handvesten der stad en WAGENAAR, (a) waaruit blijkt, dat het water tot 1550 nog zeer goed en drinkbaar was, en zulks tot 1591 waarschijnlijk gebleven is, te kunnen afleiden, dat de wateren van Amstelland, naarmate zich het brakke water, door het meer en meer verwijderen der zeegaten, vermeerderde, allengskens bedorven zijn geworden, en dat ook de stank derzelve in gelijke mate is vermeerderd. Hierdoor gerugsteund betoogt zij met veel waarschijnlijkheid: 1. Dat dit vermengen van zout en zoet water als de eerste en voornaamste oorzaak van den stank der stadsburgwallen moet beschouwd worden; zulks staat zij daardoor, dat op andere plaatsen in Vriesland, bij voorbeeld *Harlingen*, het water in de grachten alleenlijk dan stinkt, wanneer het met zout water vermengd wordt, en grondt haar gevoelen op de proeven van PRINGLE: dat eene genoegzame hoeveelheid van zout de rotting wederstaat; doch eene geringe dezelve integendeel ver-

(a) *Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenis, voorregten enz. enz. beschreven door JAN WAGENAAR, historieschrijver der Stad, 3 band. fol. Amsterdam, 1760.*

verhaast: „ Zoo ook, ” dit zijn de eigene woorden der COMMISSIE, „ het brakke water „ met het zoete gemengd , juist omdat het „ te weinig zout behelst, om de rotting te „ wederstaan (a), dezelve verhaast, daardoor „ te spoediger en te veelvuldiger die uit- „ vloefsels aanneemt, welke door het ont- „ binden der rottende zelfstandigheden ont- „ staan : te sterker met die stinkende soor- „ ten van luchten bezwangerd wordt, wel- „ ke deze zelfstandigheden opgeven, en daar- „ door dien onaangenenamen, en naar gelang „ der omstandigheden, somtijds dien on- „ dragelijken stank oplevert, welken wij ge- „ waar worden. Aanmerkelijk is het ech- „ ter, dat, wanneer het water afgescheiden „ is van die stoffen, welke den stank aan „ hetzelfde mededeelen, het denzelven ras „ verliest; hoewel hetzelfde het grondbegin- „ sel daarvan tot nieuwe ontwikkeling blijft „ be-

(a) Hoe waarschijnlijk dit gevoelen ook moge voor-
komen, zoo moest, volgens ons inzien, vermits deze ver-
menging van het zoute zeewater reeds eeuwen heeft
voortgeduurd, Amstelland, en voornamelijk Amsterdam,
reeds zoodanig met het zeewater doordrongen zijn, dat
het geheel zout water was, en niet de tot rotting vereischte
geringe hoeveelheid van zout met zoet water meer plaats
vond; de stank moest derhalve zoo niet geheel verdwijnen,
toch reeds verminderen, en na verloop van tijd ophouden.

„ behouden. Het is genoeg : ons stinkend
 „ burgwalwater, in een open vat gedurende
 „ een etmaal aan de opene lucht bloot te
 „ stellen , opdat het zijnen stank verlieze:
 „ doch indien men hetzelfde weder in eene
 „ flesch , bij voorbeeld , giet , en deze gesloten
 „ wordt , zal men naderhand in dat water
 „ weder stank gewaar worden.”

Hierbij neemt de COMMISSIE echter ook het
 ophoopen van eene aanzienlijke menigte
 van rottende zelfstandigheden , uit het dieren-
 en plantenrijk , welke gedurig en in groote
 menigte door de ingezetenen in de grachten
 geworpen , of door middel van rioelen in
 dezelve geloosd worden , zoowel als den
 moerasfigen grond van Amstelland in aan-
 merking , omdat uit dezen , door het roeren ,
 hetzelfde gezwavelde waterstof-gas (*gas hy-*
drogène sulphureux) ontwikkeld wordt , als
 de stadsgrachten opgeven. Deze oorzaken ,
 den aard namelijk des bodems , en de inge-
 worpene rottende zelfstandigheden , beschouwt
 de COMMISSIE , hoewel tot het doen geboren
 worden en het vermeederen des stanks me-
 dewerkende , niet als de oorspronkelijke oor-
 zaken daarvan , en staat zulks daarmede :
 dat op andere plaatsen , bij voorbeeld te
Haarlem , waar de vermenging van zout en
 zoet water geene plaats heeft , maar op even

denzelfden grond eene ophooping van deze rottende zelfstandigheden voorhanden is, deze wateren geen en zoodanigen stank als de onzen afgeven. Het waarschijnlijkst maakt zij dit voor ons door de volgende gebeurtenis: Toen *LODEWIK DE XIV*, reeds meester van *Gelderland*, van het *Sticht*, en van een gedeelte van *Holland*, voornemens was *Holland* te onder te brengen, met hetzelfde te overstroom en, en te dien einde den *Lekdijk* liet doorsteken, waardoor ook een gedeelte van *Holland* onderliep, werd men verplicht, maanden achter een, bij ebbe en laag getijde, het overtollige *Amstelwater* door stadsflui zen in het *IJ* te lozen. Hierdoor werd nu de stad van zoet water voorzien, zoodat de brouwers het grachtwater tot bierbrouwen gebruikten, en dat zelfs de *Noordhollanders* hunne waterschepen voor de *St. Anthoniesluis*, binnen deze stad, met zoet water vulden. Dit zoet water liep toch over even denzelfden brakken en moerasligen grond, zonder stank af te geven, als ons gewoon burgwalwater voorhenen en thans doet (a).

§. 13.

(a) Toen in het jaar 1795, het water ook door *inundatiën* tegengehouden werd, is in *Januarij* ook binnen deze stad, tuschen de *Amstelschut*- en *Hoogesluis*,

§ 15. De commissie beschouwt derhalve de vermenging van zekere hoeveelheid zout waters met zoet water als de hoofdoorzaak, welke te weeg brengt, dat de andere oorzaken, de moerasfige grond en de veelvuldige rottende zelfstandigheden, waarmede dezelve wordt opgehoopt, en die, in het water geworpen zijnde, rotten, met meerdere kracht werken, dan zij in zuiver zoet water zouden doen; dat alzoo uit deze zamenstelling van oorzaken, gelijk mede uit den geringeren omloop, dien het water hier heeft, eene grootere scheikundige uitwerking dan elders geboren wordt. Zij maakt te dien einde de Regering op vier zaken opmerkzaam, waardoor de stank kan weggenomen worden:

1. „ Dat men niet alleen den loop, dien
 „ het water hebben mag, niet belette;
 „ maar ook, zooveel mogelijk, eenen
 „ *goeden* omloop aan het water geve,
 „ en hetzelfde daardoor verversche.”

Zij

fluis, veel water geschept, hetwelk zeer goed om te drinken en te waschen was. Wij kennen zelfs eenen man, die daaruit geschept en gedronken, en getuigd heeft, dat het zeer goed en zuiver van smaak was; het ijs, hetwelk daarop bevroos, was zoo doorschijnend als glas; dan dit heeft slechts drie à vier dagen geduurd, wegens de vermenging van bijkomend ander water, en den brakken grond, waarover het liep.

Zij bedoelt daardoor niet alleen, dat een genoegzame omloop door de grachten bevorderd worde, waarvoor de Regering, — gelijk uit de keur van den 12 *Januarij* 1701, waarin verboden wordt: *om door geene hindernissen in het water, bij voorbeeld balken, schuiten, stroo, enz, den stroom van het water te beletten*, blijkt — steeds gezorgd heeft; maar zoodanig eenen omloop, dat alleen het zoete en geenszins het brakke water in de stad konde komen, en dit zooveel mogelijk daarnit geweerd worde; terwijl zij daarvoor middelen aan de hand geeft, welke ons zeer waarschijnlijk voorkomen, en op ervaring, die wij reeds vermeld hebben, gegrond zijn; het is te verwonderen, dat zulks nog niet beproefd is.

2. „ Dat het werpen van alle vuiligheden, en aan rotting onderhevige stoffen tegengegaan worde.”

Niettegenstaande hiertegen reeds den 5 *December* van het jaar 1620 eene keur bepaald, en in de jaren 1635, 1673, 1683, 1684 en later, zelfs nog in 1812, vernieuwd is, zoo worden al deze keuren thans openlijk, op alle plaatsen der stad, ongestraft overtreden; zoodat bijna al de huisvuilnis, de afval van groenten, een groot gedeelte van de vuiligheden uit slagters-stallen, in de grachten

geworpen wordt. Alhoewel men op de uitvoering dezer keuren, bij de Fransche overheersching, strenger waakte, werd deze overtreding, hoezeer verminderd, geenszins echter geheel belet. Daarenboven ontlasten zich de meeste geheime gemakken der niet alleen op grachten staande huizen, maar ook zeer vele in straten, welke op de rioelen gelegd zijn, in de stadsgrachten, en moeten het water buitengemeen vervuilen, waaruit alzoo blijkt, dat de keuren van 14 Junij 1663, en 12 Jan. 1701, waarbij bevolen wordt: „*dat*
 „*er geene rioelen, uit privaten of secreten*
 „*komende, of daarmede geneenschap heb-*
 „*bende, in de stadsburgwallen zullen*
 „*mogen worden gemaakt,*” slecht opgevolgd zijn, doordien zulks nu niet meer te veranderen is, de mondingen van deze rioelen echter bij laag water bloot liggen, en alsdan eenen merkelfijken stank opgeven; zoo wenschten wij met de COMMISSIE, dat het gde Art. van de keur van 12 Januarij 1701 wederom vernieuwd en ten uitvoer wierde gebragt: het luidt aldus: *dat, om den stank uit de rioelen, zoowel binnen- als buitenshuis, uit de burgwallen opkomende, zoo veel doenlijk, te weren en te voorkomen, voortaan alle rioelen en waterlozingen, in de burgwallen uitwaterende, zullen moeten*

worden overdekt met schuins afhangende planken wederzijds , en boven dicht tegen de wallen aangesloten , en ten minste twee voeten onder de stadspeil nederhangende : doch verwers zullen mogen volstaan , met gemelde planken te laten nederhangen één voet. Met regt beweert de COMMISSIE , dat de rioelen , welke uit de fabrieken van branders , en vooral uit azijnmakerijen komen , nog veel meer stank , dan die der geheime gemakken afgeven , omdat daardoor het water met rottende zelfstandigheden wordt bezwangerd ; weshalve het te wenschen ware , dat de keur voor Weesp , van den 12 Januarij 1701 , Art. 10 , hetwelk beveelt : dat , in conformiteit van de keur van den 27 April 1672 , de brandewijn - branders en dergelijke stokers , hunne rioelen , die nog niet gestopt mogten zijn , aanstonds zullen moeten stoppen en dicht maken , zonder dat hunne spoeling , verkensdras , of andere vuiligheid eenigzins in de stadsburgwallen of wateren zullen mogen lozen of daarin werpen , op poene van 100 gulden , en de onkosten van het weder uitdiepen moeten dragen. Te wenschen ware het , zeggen wij met de COMMISSIE , dat deze keur ook op de azijnmakerijen dezer stad toepasfelijk gemaakt en ter uitvoering gebragt wierde.

3. 5, Dat de grond zoo weinig mogelijk
 „ worde geroerd.”

Dit geschiedt nu voornamelijk , wanneer
 er, door ophooping van stoffen op den grond,
 zoo weinig water boven denzelfven staat ,
 dat de schepen den grond raken , en door
 den modder voortgeschoven worden , en ook
 door het uitbaggeren van grachten , hetwelk
 door dezen hinderpaal noodzakelijk wordt.
 Beiden kunnen nu door de navolging van de
 keur , waarbij verboden wordt om vuilnis ,
 van welken aard ook , in het water te wer-
 pen , grootendeels worden voorgekomen.
 Ook het *twaalfde Artikel* van de keur van
 den 12 *Januarij* 1701 verbiedt reeds het
 roeren der grachten ; want daarbij wordt
 bepaald : *dat niemand zal mogen den mod-
 der in de burgwallen , bij secreten of andere
 plaatsen , waar het ook zoude mogen zijn ,
 op te baggeren , en weder in het water uit
 te spoelen , om daarin te zoeken (a) : Deze*
 keur werd den 18 *Mei* 1752 wederom ver-
 nieuwd , omdat , gelijk de aanvang dezer ver-
 nieuwdde keur luidt : *vele menschen zich*
niet ontzagen met hunne schuitjes dagelijks
in de burgwallen te gaan baggeren , en
daardoor de gronden te roeren ; hetgeen
eener

(a) Handvesten II. bladz. 726.

eenen aanmerkelijken stank kwam te veroorzaken. Hierbij zijn wij van de meening der COMMISSIE, dat, — bij de vernieuwing dezer keuren, — de billijkheid zoude eischen, dat er ten opzigte van dezulken, die waarlijk iets, hetzij van hunne vaartuigen, hetzij uit hunne huizen, in het water hebbende laten vallen, wezenlijk daarnaar zoeken, eene uitzondering behoore gemaakt te worden. Vermits nu het baggeren wel behoort te geschieden, om ondiepten in grachten te voorkomen, door de daarin geworpene zelfstandigheden daaruit te halen, nogtans daardoor de wateren niet gezuiverd worden, terwijl de grond altoos moerasig blijft; zoo moet het met mate, en niet meer dan er voor de scheepvaart noodig is, geschieden; en vooral met omzigtigheid aan de wallen, opdat deze daardoor niets lijden.

4. „ Dat men alle onnutte grachten, sloo-
 „ ten, en zoogenaamde stinksloten,
 „ dempe. Dat deze eenen sterken
 „ stank afgeven, is buiten twijfel, en
 „ doordien zij, noch tot den omloop
 „ des waters, noch voor koophandelen
 „ scheepvaart dienstig zijn, is het te
 „ verwonderen, dat er maar zoo weinig
 „ gedempt zijn, en de overigen niet
 „ allen gedempt worden.”

§ 14. Hetzij nu dat deze voorstellen niet opgevolgd, of de daarop gestelde keuren en wetten niet gehandhaafd zijn, hetzij dat desniettegenstaande de stank der burgwallen niet kan weggenomen worden; de grachten blijven bij aanhoudenheid, bijzonder in eenige streken der stad, waar zij smal zijn, de verversching van water meer belemmerd is, en derzelver verontreiniging het meest plaats heeft, eenen stank uitwasemen, welke niet alleen de huizen potloodkleurig, maar zelfs zwart aanslaat, hetwelk het vermoeden, dat deze uitwaseming uit gezwaveld waterstof-gas zoude bestaan, bevestigt.

§ 15. Voor zoo verre nu deze stank in eene ontleding van het water zelf en alzoo in eene daardoor veroorzaakte ontwikkeling van waterstof bestaat, gelooven wij met den Heer P. MICHEL, (a) dat dezelve niet nadeelig voor de gezondheid van Amstels Inwoners zijn. Wij laten nogtans, van den anderen kant, den Heer A. YPEY (b) regt wedervaren, wanneer wij met hem gelooven, dat de stank, door in het

(a) Algemeene Vaderl. Letteroefeningen, van het jaar 1782 en 1783, vierde Deel, tweede Stuk, en 5de Deel, 2de Stuk.

(b) Onderzoek over de schadelijkheid der dampen van rottend water.

het water geworpene rottende zelfstandigheid; bijzonder afval van groenten, te weeg gebragt, zeer nadeelig voor de gezondheid is, en zeer veel tot de soms hier heerschende najaarskoortsen kan bijdragen, dringen te dien einde ten sterkste op de handhaving der te dezen opzigte vastgestelde keuren aan.

VIERDE HOOFDSTUK.

Reiniging der grachten en straten.

§ 16. De voornoemde grachten zijn met ijpenboomen omzoomd; dit heeft, behalve de voordeelen welke plantgewassen in het algemeen op den mensch hebben, nog dit voordeel, dat zij de brandende zonnestralen van de straten en uit de huizen houden, en den voetganger, binnen de stad, aangename beschaduwde wandelwegen verschaffen. Als nadeelig beschouwen wij het echter wederom, dat hier en daar boomen in de straten en voor de huizen gevonden worden; dat dezen, niet behoorlijk gesnoeid, hunne takken over de straten uitbreiden, en gevolgelyk dedoorstrooming van versche lucht beletten. Niet minder onaangenaam moet het voor den burger zijn, wanneer grachten of pléinen op eens van hun-

hunne zware boomen beroofd, en door jonge stammen, die hem nog hoegenaamd geene verkwikkende schaduwe kunnen aanbieden, vervangen worden: veel beter zoude liet zijn, wanneer deze verwisseling van oude met jonge boomen allengskens geschiedde. Zoo aangenaam en nuttig deze beplantingen binnen de stad nogtans ook zijn, zoo lastig worden zij in den herft, door het afgevallene loof, hetwelk de grachten en straten, zoowel als de daken der huizen en goten, bezoedelt.

§. 17. Niettegenstaande van de vroegste tijden, van 1481 af, reeds keuren gemaakt zijn, om het werpen van vuilnis op de straten, in grachten, en op de stadswallen te verbieden; niettegenstaande deze keuren dikwijls vernieuwd, de boeten daarentegen vermeerderd, door de Regering vele middelen in het werk gesteld zijn, en de *Commissie van Geneeskundig toezicht* de beste middelen daarvoor uitgedacht en den Raad opgegeven heeft, (a) zoo heerscht in Amsterdam, hoewel meer zindelijkheid dan op andere buitenlandse groote plaatsen, toch de gewoonlijke Hollandsche zindelijkheid op de straten niet. Wel is waar, elk Inwoner veegt of schrobt de straat voor
zij-

(a) t. a. p. N°. 3. eerste Rapport over de vuilnis, bladz. 37.

zijne woning ten minste eens in de week; er gaan van stadswege door alle straten en langs alle grachten dagelijks vuilnis- en aschkarren, welke hunne komst door *ratels* aankondigen, en, voor eene geringe belooning op Kermis en Nieuwjaar, zelfs aan de huizen schellen, om de Inwoners van hunne vuilnis en asch te ontdoen: voor vele dwarsstraten, en aan de vleugels van vele bruggen, zijn vuilnisbakken gemaakt, om de overige vuilnis te ontvangen, welke door schuiten wederom vervoerd wordt. — Buitendien zijn er een bepaald getal menschen aangesteld, die de pleinen en straten moeten reinigen. — Niettegenstaande deze maatregelen, keert men de vuilnis van de straten, en werpt de huisvuilnis en soms ook de asch zelve in de grachten; desniettemin zijn goten, welke voor huizen heenloopen, veelal nog opgehoopt met modder, en geven eenen ondragelijken stank van zich; en de vleugels der bruggen, zoowel als de omliggende streken der vuilnisbakken, zijn bedekt met stinkende vuilnis; ja zelfs vindt men de stoepen der afgelegene pakhuizen en andere min of meer stille en afgelegene hoeken bezaaid met menschendrek, ofschoon onder zeer vele bruggen geheime gemakken aanwezig zijn. Vermits wij, bij de gemakken, welke de Regering

ring aan de Ingezetenen ter ontlasting van de vuilnis verschaft heeft, zoodanig eene verregaande onachtzaamheid aan eene overdrevene gemakkelijke of onwilligheid van velen der Ingezetenen moeten toeschrijven, zoo diende de *Politie* hiertegen met de strengste middelen te waken, en den burger tot zijn eigen welzijn te dwingen.

§. 18. Wij moeten hier echter herinneren, dat de vuilnisbakken, en de bewaarplaatsen voor de vuilnis en asch, onder den naam van vuilnis- en aschbelten bekend, zelve de bronnen van zeer vele ongemakken en wellicht van ziekten voor de Ingezetenen zijn: want in genen blijft de vuilnis langen tijd opgehoopt, en is reeds aan het rotten, voordat ze weggehaald wordt, waardoor in de omstreken van dezelve, en bijzonder bij het ontledigen van deze vuilnisbakken, een ondragelijke stank bespeurd wordt; terwijl de vuilnis- en aschbelten, die de stad verpacht heeft, offchoon aan afgelegene hoeken, toch altoos in de Stad blijven liggen, en wel zoo lang, tot dat eene goede gelegenheid ter verkoop en verzending aanwezig is, waardoor geheele buurten niet alleen door eenen ondragelijken stank, maar ook, bij den geringsten wind, door een verschrikkelijk stof

geplaagd worden. Omdat zulks niet alleen; voor geheele buurten en de voorbijgangers, een groote last is, maar zeer veel tot koortsen en borstkwalen kan bijdragen, verwonderen wij ons zeer, dat zulk een onheil voor den burger niet wordt afgeweerd; maar zelfs zulke ophoopingten tegenover het *Werkhuis*, waarin honderden menschen, niet alleen wegens misdaad, maar ook vrijwillig, om daarin hun brood te zoeken, opgesloten worden, geplaatst zijn. — Hoogst noodzakelijk komt het ons derhalve voor: 1. dat deze vuilnisbakken door leggers, of groote schuiten, welke dagelijks met reine afgewisfeld werden, vervangen; en 2. dat deze vuilnis- en aschbelten, buiten de poorten der stad, op eene afgelegene en omschutte plaats overgebracht wierden.

§. 19. Wanneer na eene langdurige vorst, waarbij de straten met sneeuw opgehoopt zijn, door eenen aanhoudenden dooi wordt afgewisfeld, alsdan wordt aan de huizen der Ingezeten, op eenen en denzelfden tijd, aangezegd, om binnen eenen bepaalden tijd de straten en stoepen voor hunne huizen schoon te hebben; terwijl de *Regering* de bruggen en openbare pleinen daarvan laat reinigen; zoodat, binnen eenen korten tijd, de
sneeuw,

sneeuw en daarmede vermengde vuilnis als van de straten getooverd is, wordende de grachten daarmede opgevuld.

§. 20. Thans doorsnuffelen wij de woningen onzer stadgenooten, en vinden, dat de Amsterdammer zijn huis inwendig zeer rein houdt; het schoonmaken en schuren zijn dagelijksche bezigheden van vele vrouwen en dienstmaagden, en veelal wordt zulks ook hier, gelijk op andere Hollandsche plaatsen, overdreven. — De Joden verschillen hierin zeer van de Christenen; want, offchoon zij het beste gedeelte der stad bewonen, zoo kan men reeds aan de straten en grachten de Jodenbuurt herkennen. Ook zijn dezelve in hunne huizen op verre na niet zoo zindelijk als de Christenen; zelfs bij den aanzienlijken Jood is hierin een onderscheid.

Reiniging der geheime gemakken.

§ 21. Voor het opruimen der kuilen van de geheime gemakken is hier een eigen kantoor, onder den naam van *Nachtwerkers-Kantoor* bekend. Dit bestaat uit vier toezieners, die hunne aanstelling van schatmeesters (*Thesaurieren*) ontvangen, wier pligt het is te zorgen, dat de kuilen wel geledigd, de onreinigheden niet tuschen den wal en de schuit,

in het water geworpen worden, des nachts ronde te doen, en acht te geven, dat het ledigen van geheime gemakken door geene onbevoegde personen of op ongelegene tijden geschiedt, namelijk: alleen maar — van den eersten April tot den eersten October — des avonds van 9^u uur tot 's nachts te twee uren, welke tijd, bij de keuren, voor eenen nacht gerekend wordt. — Behalve deze vier toezieners zijn er nog vier oppertoezigers over al deze zaken, met den naam nachtwerk bestempeld, ook door schatmeesters aangesteld, die op hunne beurt eene schuit en een' schuitenknecht, indien zulks vereischt wordt, kunnen aanstellen. — Deze drek wordt door schatmeesters, onder den naam van *poortarde*, verpacht, en gewoonlijk in eenen kuil buiten de stad (te Diemerdijk) of in eene tjalk of ander groot vaartuig bewaard en tot mesting verkocht.

§ 22. De COMMISSIE heeft ook hierin (a) de volgende verbeteringen aan den Raad voorgedragen:

1. Keurt zij af, dat het ledigen der geheime gemakken in de heete zomermaanden is vrijgelaten, en wil alsdan, wegens de sterkere uitdamping van de stinkende stoffen,

(a) Eersten Deels, eerste Stuk van de Rapporten, bl. 16.

fen, zulks niet toestaan in de maanden *Julij, Augustus en September.*

2. Is er geen tijd bepaald wanneer de schuiten, waarin de onreine stoffen geladen zijn, de stad moeten verlaten; stelt derhalve voor: dat de schuiten 's morgens te 6 uren, of in den winter bij het openen van den boom, de stad zullen moeten verlaten hebben.
3. Terwijl door de arbeiders omtrent den tijd, die, volgens keure van 9 tot $1\frac{1}{2}$ of van $9\frac{1}{2}$ tot 2 uren, op eenen nacht bepaald is, misbruik gemaakt wordt, en, geheel tegen het oogmerk dezer bepaling, twee en meerdere nachten over eenen eigenlijken nacht werken; zoo staat zij voor: dat de arbeiders niet vroeger daarmede zullen mogen beginnen, dan des avonds te tien uren, en niet later daarmede zullen mogen bezig zijn, dan des ochtends te vier uren.
4. Dat de poortarde, die naar buiten gevoerd geweest is, niet weder binnen de stad zal mogen gevoerd, en aldaar ter vervoering in schepen geladen worden.

V I J F D E H O O F D S T U K

Vleeschhallen en Vischmarkten.

§ 23. Blijkens eene keur van den 12 October 1595, is de Regering dezer stad reeds daarop bedacht geweest, dat de gezondheid der ingezetenen door het gebruik van slecht vleesch niet zoude ondermijnd worden, vermits daarin bevolen wordt: 1. *dat geene gesmoorde of gestorvene osen, koeijen, kalveren, schapen, varkens of andere beesten, zelfs niet voor eigen gebruik dergenen, die zulks begeeren mogen, onthuid en opgemaakt worden.* 2. *Dat geen vleesch van versmoorde of gestorvene beesten, hetzij alleen, hetzij tevens met gezond vleesch in tonnen gepakt, hier ter stede zal mogen ingebracht en verkocht worden.*

Het steeds vernieuwen, verbeteren en vermeerderen dezer keuren toont ten duidelijkste, dat de Regering in het vervolg steeds daarop bedacht gebleven is. Zoo gebod zij nog den 1 Februarij 1781, en naderhand bij herhalingen: *dat de sleutelbewaarders der hallen op het reinigen derzelve goede toezigt houden, en onder anderen zorgen moeten,*

ten, dat zij door een iegelijk voor zijne bank dikwijls gereinigd worden.

Met het opheffen der vleeschhallen door het voormalig Fransch Bestuur, hield ook het toevorzig over de deugdzaamheid van het rundvleesch op. Bij eene kennisgeving van den 22 November 1814 zijn deze vleeschhallen wederom, gelijk alhier voor eeuwen plaats had, hersteld, en daardoor de vorige keuren op het vleesch ook vernieuwd. Op de bevolging dezer keuren is in de maand April van het jaar 1815 nader aangedrongen, en in December van het jaar 1815 (a) met bepaling van zware boeten vastgesteld, dat geen vleeschhouwer, uitgenomen op enkele bepaalde tijden, vleesch uit zijn huis mag verkoopen; maar zich aan de keuren, op de hallen vastgesteld, stipt zal hebben te gedragen. Ook zijn, met den aanvang van het jaar 1816, de vier aanwezige vleeschhallen, nog met eene vleeschhal voor de Joden, op de *Deventer-houtmarkt*, vermeerderd, waarin, bij uitsluiting van alle andere vleeschhallen of lokalen hoegenaamd, zoodanig vleesch zal mogen worden verkocht, als aan de *Israëlitén*, die prijs op hunnen Godsdienst

stel-

(a) Amsterdamfche Courant van den 21 December 1815.

stellen ; geoorloofd is te mogen gebruiken ; met dien verstande echter , dat zoowel aan den eenen kant het vleesch , dat aldaar zal verkocht worden , voor een ieder zal moeten verkrijgbaar zijn , als aan den anderen kant , dat niemand zal kunnen worden genoodzaakt hetzelfde te koopen.

§. 24. Offchoon er ontegenzeggelijk zeer veel goeds in deze en andere keuren , die wij , om de wijdloopigheid te vermijden , niet hebben opgeteekend , gelegen is ; alhoewel er thans vijf vleeschhallen , namelijk : *de groote Hal* , in de Nes , die zeer bedompen tusfchen de huizen ligt ingesloten , 2. *de Hal* op de Botermarkt ; 3. *de Wester-Hal* ; 4. de Heerenmarkts-*Hal* ; 5. eene voor de Joden op de Houtmarkt , in 1815 gebouwd , waarvan vier op pleinen , alzoo ruimer liggende , aanwezig zijn , waarin de slaggers het vleesch moeten te markt brengen ; en niettegenftaande er keurmeesters zijn aangesteld , welke het vee , dat geflagt zal worden , na een naauwkeurig onderzoek , moeten goed- of afkeuren , zoo voldoet dit alles geenszins aan het oogmerk. En wanneer men in aanmerking neemt , dat doorgaans in deze ftad 120 runder- of osfenslaggers buiten de varkenslaggers aanwezig zijn , die , door elkanderen gerekend , elk voor zich 4 runderen , 4 kalveren , 5 of 6 fcha-

Schapen, alzoo gezamenlijk 480 stuks rund-
vee, even zooveel kalveren en omstreeks 6 of
700 schapen in de week slagten (a): wan-
neer men overweegt, dat dit jaarlijks 24960
stuks runderen, een gelijk aantal kalve-
ren en 31200 schapen bedraagt, dat hierbij
nog een groot aantal varkens komen; zoo
is het niet moeilijk te beseffen, dat, zoo
lang elke slager zijn woonhuis tevens tot een
slagthuis bezigt, gelijk hier ter stede het geval
is, de *Regering* bij alle goede maatregelen
hare keuren en wetten met geene mogelijk-
heid ten uitvoer kan brengen.

§. 25. Wij beschouwen het voor alle groo-
te steden, en althans voor Amsterdam, voor
hoogst noodzakelijk, dat er *Slagthuizen* zoo
voor vleeschhouwers als varkensslagers moe-
ten opgerigt worden, en wij moeten ons ver-
wonderen, dat, terwijl de meergemelde al-
les doordenkende *COMMISSIE* (b) in de ja-
ren 1796 en 1797 de noodzakelijkheid daar-
van reeds breedvoerig aangetoond en door
eene Bijlage van den Heer A. VAN DER HART
(c) bewezen heeft, dat de kosten van het
bou-

(a) Rapporten N°. XII tweeden Deels, Bijlage tot
het tweede Stuk, bladz. 18. *Het zal naderhand* [§ 180]
blijken dat deze opgave voor onze tegenswoordige con-
suntie te groot is.

(b) t a. pl. eersten Deels, derde Stuk, Rapporten
11 en 12 bladz. 9.

(c) Aldaar, bladz. 17 en 18.

bouwen en onderhouden dezer slagthuizen ruim uit eene geringe belasting konden gevonden worden, deze niet reeds lang opgericht zijn. Daardoor immers zoude de Regering niet alleen in staat gesteld worden te zorgen, dat de Inwoners van gezond en onbedorven vleesch voorzien werden; maar ook, dat eene bron van vuilnis, welke zoo vele slaggershuizen onvermijdelijk moeten veroorzaken, gestopt werd. Wij wenschen alzoo, dat, tot welzijn onzer medeburgeren, in navolging van *Hamburg*, *Franckfort* en andere steden, er zoowel voor runder- als varkensslagers, op de luchtigste plaatsen der stad, een genoegzaam aantal luchtige en ruime slagthuizen opgericht worden, waarin alle slagers dezer stad moesten gehouden zijn, hun vee te slagten. Woonde nu nog bij elk slagthuis een geëxamineerd keurmeester, die verplicht was het vee vóór en ná het slagten te onderzoeken, en volgens *instructie* der Regering te handelen, aldan, voorwaar, zoude de Regering hare zoo loffelijke bedoeling gemakkelijk kunnen bereiken.

§. 26. Bij zoodanig eene inrigting moest het gezouten en gerookt vleesch, spek, ham, worst, voordat het mogt verkocht worden, door keurmeesteren onderzocht en goedgekeurd zijn. Ook moest ten strengste gewaakt

wor-

worden; dat er noch vee, noch vleesch uit plaatsen, waar de veeziekte heerscht, ingevoerd werd. Verder moest het den slagters niet geoorloofd zijn, om bij de slagting de kalveren op te blazen, hetwelk hier een algemeen gebruik is, en tot niets dient, dan om het vleesch eenen schijn van deugdelijkheid te geven, en te spoediger aan verderf bloot te stellen.

§ 27. De vogel- en wildverkoopers zijn ook onder den naam van *Poelieren* door de geheele stad verspreid, en geven, door den afval van hunne koopwaren, niet alleen tot groote onreinigheid gelegenheid, maar kunnen door slechte en bedorvene dieren de inwoners naar willekeur bedriegen. Voor de gezondheid der burgeren ware het dierhalve allernoodzakelijkst, ook gene aan keuren en wetten te onderwerpen.

Vischmarkten.

§ 28. De inrigtingen voor den visch, eene zoogeliefkoosde als kostbare spijs der Amsterdammers, zijn, hoewel verre af van volmaakt, toch beter dan voor het vleesch. Want er zijn vier vischmarkten, waarvan 1. *de groote* zeer goed aan den Dam gelegen is; 2. *de kleine* bij de Haarlemmer-fluis, welke ook eene vrije doorstrooming van lucht heeft. 3. *de*
Ri-

Rivier-Vischmarkt is klein, ligt in de Nes, naast aan de groote vleeschhal, tuschen huizen ingesloten, geeft alzoo niet alleen gelegenheid tot onreinheid, maar kan ook door hare lucht tot verderf van het vleesch in de groote Hal veel bijdragen. 4. *De Joden-Vischmarkt* wordt gehouden op eeneder grachten, eene ongeschikte plaats, in de Jodenbuurt, is zeer morsig, voor den voorbijganger zeer lastig, en in het algemeen ongezond.

§ 29. Op de groote en kleine vischmarkten wordt de visch alleen aan de vischvrouwen afgeslagen, en door dezen aan de Ingezetenen verkocht. Op de andere vischmarkten wordt dezelve door de vischboeren en Joden zonder afflag ter koop aangeboden.

§ 30. Er zijn twee keurmeesters van zeevisch, die de zeevisch aan de groote en kleine markt, of aan den zoogenaamden *Ring*, wanneer hij met schepen, en bij de wagens zelve, zoodra hij met wagens wordt aangevoerd, moeten onderzoeken en goed- of afkeuren. Het onderzoek van eenigen visch, b. v. kabeljauwen, schelvisch, geschiedt door het opensnijden en het nazien der wammen; bij anderen, b. v. tong, tarbot, op het gezigt en den reuk. De afgekeurde visch moet, volgens eene keure, in het IJ geworpen worden; maar

maar zulks geschiedt niet, omdat hij in eene zoogenaamde gromschuit, waarin men al den afval van de vischmarkt werpt, gedaan, en op deze wijze alle middagen naar het H gebragt wordt; en zulks geeft gelegenheid, dat veelal de afgekeurde visch door Joden en anderen wleens oogluikend weggemaakt, en aldus aan den gemeenen man verkocht wordt.

§ 31. De riviervisch wordt niet door keurmeesteren, maar door den zoogenaamden botweger, of deszelfs knecht, aan het zoogenaamde bothuis onderzocht. Aldaar moest, volgens keure van den 28 Januarij 1737, de doode visch terstond in het water geworpen, en die nog eenigzins leeft, doch onbekwaam is, om ter markt te worden gebragt, aan de Godshuizen gezonden worden; dit laatste wordt echter niet meer opgevolgd, maar deze wordt door de vischwijven stil opgekocht, en langs de straten rondgedragen, hetwelk nog beter is, dan als door de keur bepaald was. Hier immers staat het nog aan den gemeenen man vrij, om denzelven te koopen of niet, terwijl in de Godshuizen de arme menschen en kinderen daardoor genoegzaam genoodzaakt werden, flechten, zieken en alzo ongezonden visch te eten.

§. 32. Nog grootere gebreken zijn: 1. dat de visch, eenmaal goedgekeurd zijnde, de
vol-

volgende dagen nog mag verkocht worden ; zonder aan eene tweede keur onderworpen te zijn. 2. Dat de visch alleen op de [§. 30—31] bepaalde plaatsen gekeurd wordt, terwijl er zeer veel visch op andere plaatsen van de stad aangebragt wordt, omdat men aldaar vrij van de onkosten is, welke aan de markten moeten gemaakt worden. Er zijn reeds in de jaren 1725 en 1738 keuren tegen dit misbruik vastgesteld ; nooit heeft men dezelve echter ter uitvoering kunnen brengen, en, volgens ons inzien, zal men nooit daarin slagen, zoo lang de belastingen van de vischverkoopers aan de markten grooter zijn, dan op andere plaatsen, waar de visch zonder deze oogluikend wordt binnengevoerd.

§. 33. Doordien nu de visch hier gewoonlijk zeer duur is, zoo is het gemakkelijk te begrijpen, dat de gemeene man dezen veelal slechten, goedkoop, on- of afgekeurden visch gereedelijk koopt, en tot zijn voedsel nuttigt, en zich daardoor eene reeks van ziekten en onheilen, waarvan dikwijls de oorzaken voor den arts verholen blijven, op den hals haalt.

§. 34. Ook voor den haring en zouten visch zijner twee keurmeesters aangesteld. In hunne tegenwoordigheid worden alle tonnen geopend en ontpakt, de doodgezoutene, of dus-

genaamde *nachtschame* of *wanzoute* haring wordt afgekeurd en weggeworpen; die, welke droog in de tonnen ligt, en *wrakke* haring genaamd wordt, ook afgekeurd, doch niet weggeworpen, maar door gemeene lieden opgekocht, en langs de straten onder den goeden haring ter koop rondgedragen. In het jaar 1815 zijn er ook de keuren op de ansjovis vernieuwd, waardoor de slechte buiten gebruik wordt gesteld.

§. 35. De zoute visch wordt op dezelfde wijze onderzocht, en de slechte afgekeurd; maar — hetgeen de afkeuring van geene waarde maakt — niet weggeworpen. Daarenboven wordt de zoute visch niet meer gekeurd; maar, eens goedgekeurd zijnde, altoos voor goed gehouden, ten zij keurmeesters hem op de straten nazien en slecht mogten bevinden.

§. 36. Op den gedroogden en gerookten visch zijn geene keuren, dan alleen op den bokking, die van buiten ingevoerd wordt, terwijl de hier in de stad gerookte zonder keur blijft, en zeer dikwijls uit bedorven visch gemaakt wordt. Mosfelen en oesters worden blootelijk op den reuk en de kleur gekeurd.

§. 37. Uit het aangevoerde blijkt thans, dat ook hierin voor het welzijn van Amstels inwoners zeer veel te verbeteren valt; en dat,
met

met de ſchijnbaar goede inrigtingen, indezen opzigte, de gezondheid der burgeren, althans der geringere klasſe, aan veel gevaar blijft blootgeſteld.

ZESDE HOOFDSTUK.

Bepaling omtrent dranken.

Bier, Azijn en Wijnen.

§ 38. Wij verwonderen ons ten hoogſte, dat, niettegenſtaande de boven onzen lof verhevene COMMISSIE zulk een voortreffelijk rapport (a) over de vervalsching van *Bieren*, *Azijnen* en voornamelijk der *Wijnen* uitgebragt, en de middelen ter ontdekking van ſchadelijke vervalsching bekend gemaakt heeft, hier ter ſtede geene keuren noch keurmeesters te dezen opzigte zijn aangeſteld; te meer dewijl, voornamelijk in deze ſtad, zoo zeer met de bijzondere roode Franſche wijnen geknoeid wordt, en deze volgens de — gegronde of ongegronde, dit willen wij niet onderzoeken — meening des wijnkoopers moeten *verſneden* worden, en zij, om het ſchielijk ſtrijken

(a) t. a. pl. eerſten Deels, 2de Stuk, bladz. 99. Rapport X

ken van den wijn te bewerken , daartoe het zoögenaamd *fcherp* , hetwelk hoogstwaarschijnlijk (a) (*arsenicum*) rottenkruid bevat; bezigen. Om dat wij in deze rapporten over deze dranken alles breedvoerig vermeld vinden, zoo zullen wij hier daarover niet uitweiden.

Drinkwater der stad Amsterdam.

§ 39. Wanneer wij den grooten invloed van het drinkwater op de gesteldheid van de Ingezetenen overwegen, zoo is het zeer noodzakelijk, dat wij hierover uitweiden; want niettegenstaande de overgroote hoeveelheid waters, waarmede deze stad omgeven en doorsneden is, heerscht toch in dezelve groot gebrek aan goed drinkbaar water, vermits hier geen eigenlijk bron- of welwater voorhanden is; eenige weinige huizen, waarin tamelijk goed welwater gevonden wordt, hiervan uitgenomen. Het zoete, en voor de menschen drinkbare water, moet derhalve, om aan deze noodzakelijke behoefte te voldoen, in daartoe vervaardigde (regen-) bakken, door middel van pijpen, van de daken opgezameld, of in daartoe vervaardigde schuiten uit de rivier gehaald worden. Hieruit vloeijen zeer vele ongemakken voor de Ingezetenen voort.

Om

(a) Ook aldaar, bladz. 114.

D

Om deze op te sporen, voor te komen en te verbeteren, heeft ook wederom de, in ons voorberigt vermelde, COMMISSIE, die ons reeds meermalen ten leiddraad gestrekt heeft, en in het vervolg hier en daar dienen zal, de voortreffelijkste berigten (a) gegeven. Uit deze bron zullen wij ook thans scheppen, in het zekere vertrouwen, dat wij alsdan het best zullen in staat gesteld worden, om onze medeburgers met de gebreken van deze hoogstnoodzakelijke behoefte bekend, en onze tegenwoordige Regering, die het gebrekkige slechts behoeft te kennen om het te verbeteren, daarop op nieuws aandachtig te maken.

§ 40. Er zijn twee hoofdgebreken bekend, waardoor het drinkwater voor de Ingezeten den dezer stad van nadeelige gevolgen kan worden:

I. Vergiftiging van het regenwater door looddeelen en brakworden van hetzelfde.

II. Brakheid van het schuitwater.

§ 41. Wat het *eerste gebrek* aangaat, zoo moeten wij herinneren: dat de meeste bakken der huizen, vele platten, en genoegzaam alle goten met lood bedekt zijn; en ook de buizen of waterleiders daaruit bestaan. Dit lood is bestendig aan regen en zonneschijn, al-

(a) Rapporten N°. 7, 8 en 9, eersten Deels, tweede Stuk, bl. 5 95.

alzoo aan vochtigheid en warmte, twee vermogende middelen om het lood te verkalken; blootgesteld. Deze op zichzelf reeds zoo nadeelige omstandigheid wordt nog aanmerkelijk vermeerderd, wanneer deze goten vlak liggen, of het water van deze platten in de regenbakken loopt. Zijn deze goten en platten daarenboven ongedekt, en wordt het water door de zon uitgedampt, zoo zijn deze hitte en uitwaseming genoegzame redenen om het lood te verkalken; en eens verkalkt zijnde, kan het, gelijk bekend is, in het water opgelost worden. Dit toch is niet de eenigste wijze, waardoor het regenwater met lood kan bezwangerd worden. De bekende aandoenlijkheid van het lood voor plantenzuur is eene tweede oorzaak, waarom het lood aan regenwater, waaraan het eenigen tijd, in aanraking met lucht, is blootgesteld geweest, zijne nadeelige eigenschappen mededeelt, en wel op de volgende wijze: Het water, dat bij deszelfs nedervalling volmaakt helder is, wordt, nadat het eenigen tijd in aanraking met de lucht geweest is, met groene slib bezet, dat uit rottende en zich gedurig weder voortbrengende plantjes bestaat. Het is hier onze zaak niet te onderzoeken, hoe zulks geschiedt; maar genoeg, wanneer wij herinneren, dat deze plantjes bij hare rotting of gisting in dit

water, een zeker plantenzuur vormt; en bij zijn ontstaan reeds den loodkalk voortbrengt, daarvan een loodachtig middenzout te weeg brengt, en zich verder met het water vermengt. Zijn nu ook de platten en goten met planken gedekt, en hebben zij geen en genoegzamen afloop van water, zoo zal, wel is waar, de zoo evengemelde uitdrooging, en dus de zoodanige vorming van loodkalk door middel der lucht belet worden; doch alsdan zal men weder gevaar loopen, dat, door het stilstaan van het water, de voortbrenging van het straks gemelde groene slijm of slib geschieden zal, hetwelk, wegens het daardoor ontstaande plantenzuur, niet minder het lood zal aandoen. Zijn nu de regenbakken met lood bekleed, zoo is het klaar, dat ook aldaar eene zoodanige slib, eveneens als in de daarin geplaatste leiders of zuigers, die het water in de pomp opvoeren, geboren wordt, hetwelk ook veeltijds, gelijk den werklieden bekend is, gebeurt; zelfs zijn hiervan de buis, waarin de zuiger bewogen wordt, de pompbak, en leiders of watergoten niet vrij te spreken, ofschoon zulks aldaar in eenen geringeren graad moet plaats vinden.

Dit plantenzuur zoude ook in de goten en platten der daken door daarin gewaaide bladeren en bloesems kunnen ontstaan, en eene
groo-

groote menigte loods oplossen , waaraan de huizen met tuinen , b. v. op de *Keizers-, Heeren- en Prinsengrachten* meer zijn blootgesteld , dan in andere wijken der stad (a).

§. 42. Of nu eindelijk de buis , waarin de zuiger bewogen wordt , bijzonder door oude zuigers , door eene geringe ontwikkeling van een zoogenaamd houtzuur , of door de wrijving kan aangedaan worden , willen wij niet betwisten ; offchoon de COMMISSIE ook daarop opmerkzaam maakt , omdat zulks eenen hunner voorgekomen zijn zoude , zoo moeten wij zulks toch als een hoogst zelden voorkomend geval en geenszins als een algemeen gebrek aanmerken. Veeleer moeten wij onze medeburgeren voor de verglaasde pannen , waarmede de daken van sommige huizen bedekt zijn , waarschuwen ; deze kunnen , daar zij met eene onvolmaakte verglazing overtrokken zijn , die zich langzamerhand door lucht en vochtigheid verliest , gemakkelijk den loodkalk , waaruit de verglazing grootendeels bestaat , aan het afvloeiend water ongevoelig mededeelen.

§ 43.

(a) Men leze hierover de schoone scheikund. verhandel. door W. VAN BARNEVELD , omtrent gemeen regenwater met loodstof bezwangerd , te vinden in de algem. Vaderl. Letteroef. van 1782 , 4den Deels , 2de Stuk.

§. 43. De loodvergiftigingen en derzelver gevolgen zijn , helaas ! aan de bewoners dezer stad genoegzaam bekend , zoodat het overbodig zijn zoude de nadeelige gevolgen daarvan te willen betoogen. Dagelijks komen den min of meer ervaren arts hier zoodanige loodkolijken voor , welke zich bijzonder door geweldige braken van groene gal , door eene samengetrokkenheid van den onderbuik , en ingetrokkenheid van den navel met terughouding of vertraging van de darmontlasting kenmerken ; die , indien geene spoedige hulp wordt aangebragt , op eene algemeene of gedeeltelijke verlamming der ledematen uitloopen , of eindelijk het leven van den lijder vernietigen. Het spreekt van zelf , dat de hevigheid van deze uitwerkingen zich naar de hoeveelheid van het gif , en de aandoenlijkheid van den lijder rigt. Vermits hetzelfde gewoonlijk slechts bij eene kleine hoeveelheid in het regenwater gevonden wordt , zoo worden deze gevolgen niet altoos zoo dadelijk , en in eenen hoogen graad waargenomen. Niet minder kan het daarom op den duur even dezelfde doodelijke uitwerkingen in de ingewanden te weeg brengen , welke meestal door kleine , maar gestadige onpasselijkheden worden voorafgegaan ; en , indien dezelve niet erkend en tegengegaan worden , naderhand de hevigste kramp-

krampkolijken , lamheid , ja eindelijk den dood ten gevolge hebben. Niettegenstaande deze loodvergiftiging zoo algemeen is , dat bij voorkomende kolijkpijnen elk min of meer ervaren arts daarop bedacht moest zijn , zoo ontdekt men zulks veeltijds niet eerder , alvorens reeds groote onheilen daardoor in het ligchaam veroorzaakt zijn.

§. 44. Allernoodzakelijk moet bij deze omstandigheden een zeker proefmiddel , waardoor men de aanwezigheid van loodstoffen in het water ontdekken kan , zijn. Men vindt te dien einde ook in alle goede apotheken dezer stad het proefvocht door HAHNEMAN uitgedacht , dat uit verkalkte oesterschelpen en zwavel is zamengesteld , waarbij — om eene nederplofing van het ijzer te vermijden , hetwelk eene teleurstelling konde te weeg brengen — eenig water met een weinig wijnsteen zuur gevoegd is , voorhanden. Omdat dit middel geenszins op de eenvoudigste wijze is zamengesteld , zoo vindt men het in vele apotheken of slecht vervaardigd , of zoo oud , dat de zoogenaamde *gezwavelde ontvlambare lucht* , welke juist de afscheiding der loodstoffen veroorzaakt , vervlogen , en het proefvocht onwerkzaam is. Onze volgende teleurstelling zal , hopen wij , onzen medebroeders ten spoorslag strekken , om de beproe-

ving van het water niet blootelijk op den apotheker te laten berusten, maar dezelve, in twijfelachtige gevallen, zelf in het werk te stellen. In het huis van eenen koekebakker *van R.* geroepen zijnde, vonden wij de vrouw aan hevige kolijkpijnen, met eene verzwakking en verstijving der ledematen, reeds eenen geruimen tijd worstelende, waartegen zij vele middelen van eenen heelmeeester en apotheker te vergeefs gebezigd had; de kwaal had zoodanig toegenomen, dat de vrouw reeds tot op de beenderen uitgemergeld, en aan alle ledematen verlamd was. Bij nader onderzoek vonden wij den zich gezond noemenden man ook aan kolijkpijnen, hoewel in eenen geringen graad, onderhevig. Eene loodkolijk (*colica saturnina*) was hier niet te miskennen. Wij lieten, om ons in onze meening te verzekeren, dadelijk het water onderzoeken; de apotheker vond hetzelfde zeer goed: onze verwondering was hierbij niet gering, maar steeg ten hoogsten top, toen een tweede apotheker de uitspraak van den eersten niet alleen bevestigde, maar er bijvoegde: *dat er in de stad geen beter water was*; ander water was er niet gebruikt, en toch waren alle teekenen van eene loodkolijk voorhanden! — Tot ons geluk en dat der lijdereſse lieten wij het niet bij de uitspraak van

van

van deze apothekers, hoezeer de eerste het water bij herhaling had goedgevonden, be-
rusten; maar onderzochten hetzelfde met het
versch bereide proefvocht; en — vonden het
slechter dan ooit. Door weinige met het wa-
ter vermengde druppels werd het inkt-zwart.
De eerste onnaauwkeurige apotheker had tot
zijne proef oud, bedorven, of slecht bereid
proefvocht genomen; bij den tweeden had de
loopjongen de flesch met het slechte water ge-
broken, om zich thans de moeite en berispingen
te sparen, eene andere flesch met goed water
gevuld, en in de plaats van het slechte laten
onderzoeken.

Hoe noodzakelijk het derhalve zij, dat zij,
wien de onderzoeking der apothekerswinkels
is toebetrouwd, de deugdzaamheid van het
proefvocht moeten gadeslaan, blijkt ten dui-
delijkste. Want om het zoo schadelijk ge-
bruik van het, door lood vergiftigd, water
zoo veel mogelijk voor te komen, moeten niet
alleen de nadeelige eigenschappen, die het
lood aan het water kan mededeelen, algemeen
bekend gemaakt worden; maar ook moeten er
goede proefmiddelen voor eenen geringen
prijs in alle apotheken te bekomen zijn, waar-
mede een elk, zonder dat daartoe eenige bij-
zondere kennis of handgreep noodig is, de

deugd of ondeugd van het regenwater kan beoordeelen.

§ 45. Het brakworden van het regenwater kan ook eenige ongesteldheden van maag en ingewanden te weeg brengen, en hangt van een lek of eene doorzijpering van den regenbak af, hetwelk door goed cement moet verbeterd worden. — Hetgeen hierbij verder aan te merken valt, zullen wij, wanneer wij over het schuitwater handelen, aanstippen.

§ 46. Een oneindig beter middel, dan om het lood in het regenwater te ontdekken, zoude zulk een zijn, waardoor de schadelijke vermenging der loodstoffen met dit water zoude kunnen worden voorgekomen: daardoor zoude eene niet geringe *endemische* ziekte uit deze stad verwijderd worden. — „ Bijal-
„ dien, ” zegt meergemelde COMMISSIE, (a)
„ men een vernis kon uitdenken, dat voor
„ de lucht, en bijzonder voor de hitte der
„ zonnestralen, bestand was, zou zeker niets
„ beter zijn, dan de oppervlakte van het
„ lood, overal daar het met het regenwater
„ in aanraking komt, met zoodanig vernis
„ te bedekken; dan, hoewel dit geen plaats
„ heeft, kan men echter van vernis gebruik
„ maken, voor die gedeelten van het lood,
„ wel-

(a) t. a. p. bladz. 11.

„ welke onder het water zelf geplaatst zijn,
 „ of van de warmte der zonnestralen niets te
 „ vreezen hebben. Zoodanig een vernis is het
 „ *Barnsteenlak*, dat, zoo als wij meenen wel
 „ te weten, zich jaren lang op deze wijze
 „ bewaren laat, en voor eenen zeer matigen
 „ prijs verkrijgbaar is.”

Met dit lak raadt zij nu aan den binnenkant van de looden bakken boven in de huizen, waardoor het water in en uit de bakken moet loopen, als ook den pompbak te vernissen, terwijl men de goten, die aan de zonnestralen zijn blootgesteld, met houten kokers of iets anders om de warmte af te keeren, konde bekleeden.

§ 47. Het lood, dat men voor den nok van het dak gebruikt, konde even zoo goed door eene bedekking van pannen, gelijk reeds bij vele huizen in gebruik is, vervangen worden. Van de platten laat men het water weglopen. — Omdat men zich niet wel algemeen, gelijk aan het werkhuis, van steenen goten zoude kunnen bedienen, zoo kunnen deze met planken, die met eene verf, uit geen loodstof bereid, geschilderd worden. Vooral moet men zorg dragen, dat zij eene hellende ligging hebben, en dat de daarin voorkomende naden met hunnen opstaanden rand naar beneden afloopen, om daardoor te vermijden, dat geen water in de goten kan staan blijven.

De

De pompbuis, waarin de zuiger bewogen wordt, moet, wanneer zij niet van zuiver tin kan gemaakt worden, dikwijls met eene nieuwe verwisfeld worden, omdat het lood daarin vaak wordt aangevreten. Overigens moeten goten, buizen en pompbakken schoongehouden worden, en het water in deze niet lang blijven staan.

Het beste, tegen wind en weder bestand zijnde, beveiligingsmiddel tegen het lood, meenen wij te vinden in de verf, welke uit de algemeen bekende doodenkop (*colcothar v. caput mortuum*, het aldus genaamde overblijffel van de bereiding van vitriool of zwavelzuur uit het vitriool) met lijnolie bereid wordt. — Ook wordt deze verf hiertegen met veel nut reeds aangewend, en ons is eene huishouding bekend, welke met allè moeite en kosten het lood niet uit het water kunende houden, door het bestrijken der goten enz. met deze verf daarvan geheel bevrijd bleef, zoodat zij thans volkomen goed regenwater heeft.

Over het schuitwater.

§ 48. Wij komen thans *ten tweede* tot het schuitwater, hetwelk tot het bierbrouwen, en, bij gebrek van regenwater, ook tot een

al-

algemeen gebruik gebezigd wordt. Dit water wordt in daartoe vervaardigde vaartuigen, waterschuiten, uit de rivier *de Vecht*, welke haar water uit de *Lek* en den *Rijn* ontvangt, gehaald. Het is dus *rivierwater*; het behoort derhalve dezelfde eigenschappen als zuiver rivierwater te hebben, en wordt, hoewel hetzelfde altoos eenige zouten, in zeer kleine hoeveelheid, bevat, die het smakelijk maken, door deskundigen overal voor gezond water gehouden, dat volkomen tot eenen nuttigen, en voor menschen verkwikkenden, drank geschikt is. Indien nu altoos zoodanig zuiver rivierwater in de stad gevoerd werd, en zoo als het oorspronkelijk was, bleef, alsdan zoude het zonder twijfel door de Ingezetenen als een zeer gezond water kunnen gebruikt worden. Want, offchoon het in Amstelland niet, gelijk in andere rivieren, over eenen zand- noch keiachtigen, maar veengrond, en niet zeer snel loopt, zoo kunnen wij de hoedanigheden, welke het daardoor verkrijgt, niet voor ongezond verklaren. Zelfs heeft de ervaring geleerd, dat het door eenigen tijd aan de lucht blootgesteld geweest te zijn, alzoo in de schuiten en bakken, zijnen daardoor bekomen wansmaak verliest, en veel smakelijker wordt. Maar er bestaan andere oorzaken, waardoor het, in deze stad gebruikte,

schuit-

schuit. of rivierwater onzuiver gemaakt wordt, en hetzelfde bederft. Deze zijn: (1.) dat het op geene goede plaats, waar het zuiver is, maar in de nabijheid van de stad, waar het reeds door eene vermenging van het IJ- of stads grachtwater brak en onzuiver geworden is, gehaald wordt. (2.) Dat het in de schuiten, onder den naam van leggers bekend, waarin het bewaard wordt, en die veeltijds zeer oud zijn, door doorzijpering van het burgwalwater, of andere onreinigheden, brak en bedorven wordt.

§. 49. De commissie heeft zich zeer veel moeite met het onderzoek van het schuitwater gegeven en bevonden: dat het tusfchen *Zuilen en Maarsfen*; vervolgens tusfchen *Nieuweroode en Breukelen*; tusfchen *Breukelen en Nieuwersluis*, te *Loenersloot* in 1806 zuiver was, en met de zeepproef geene de minste schifting verwekte. Nader bij de stad, b. v. te *Baambrug*, geeft het met salpeterzuurzilver (*nitrate d'argent*) een matig bezinkfel. *Loenersloot* ligt niet verder van *Amsterdam*, dan de plaats, waar het water gewoonlijk boven *Weesp* gehaald wordt. Deskundigen hebben ons verzekerd, dat men, om de brakheid te vermijden, het water van tijd tot tijd hooger moet ophalen; en zulks komt ons niet onwaarschijnlijk voor, vermits

mits wij in WAGENAARS beschrijving van *Amsterdam* (I D. bladz. 222.) aangeteekend vinden: dat het in den jare 1530 in de stadsgrachten nog zoet en drinkbaar (*zeer costelijck*) was, en na dien tijd allengskens meer en meer brak is geworden; zoo werd het in het jaar 1685, bij de *Geinbrug*, bijna twee uren van de stad, nog zoet en bruikbaar gevonden (a), moettende het tegenwoordig in den zomer, wanneer er geene genoegzame afstrooming van Vechtwater is, wel drie uren verre gehaald worden; terwijl het in den winter, of bij sterke afstrooming door de schutsluis op de *Vecht* binnen *Weesp*, zijnde twee goede uren van onze stad, zuiver kan verkregen worden. Zelfs verschilt deze zuiverheid van water bij het jaargetij, of bij den hoogen stand van het rivierwater. Een man van groote kunde in den waterstaat, die zulks verscheidene jaren in de rivier de *Vecht* heeft waargenomen, heeft dit verschil veelal aan de van tijd tot tijd sterkere doorlekking van het zeewater, door de ongestelde zeefsluis te *Muiden*, toegeschreven; om deze redenen was het water in de rivier altoos brak, zoo er geen aandrifl van Rijnwater van boven kwam, en, wegens de tegenperfling van hetzel-

(a) Zie Wagenaar I D. bladz. 479. *Amsterdam*, 1760.

zelve, zoet in den winter; en men heeft alsdan gedurende den winter te *Weesp* zoet water: thans moet dus, wegens de vernieuwing van deze fluis, dit gebrek in de rivier geheel ophouden.

De redenen, waarom de waterschippers het water boven *Weesp*, en niet van *Loenerflood* halen, moeten wij hierin zoeken, dat *Loenerflood*, om te bevaren, verder afgelegen is; daarenboven is ons verzekerd, dat dit water op verre na niet zoo goed als boven *Weesp* is. Doch hieraan ligt voor de ingezetenen weinig gelegen, bijaldien zij maar zuiver en deugdelijk rivierwater in de stad voerden. Zulks konde bewerkt worden, wanneer de Regering slechts daarvoor zorgde, dat hetzelfde, voordat het in de stad binnen gelaten werd, beproefd werd. Te dien einde behoefde er slechts aan den boom in den Amstel een gezworen proever aangesteld te worden, die voor de zuiverheid van het ingevoerde schuitwater moest instaan, en daarvoor aan zeker Regentschap verantwoordelijk zijn.

§ 50. Deze proefmeester konde er nogtans niet voor instaan, dat het ingevoerde zuivere water, gedurende dat het aldaar bewaard wordt, ook zuiver blijft; want uit deze waterschuiten wordt het overgepompt of in de stadsbakken, of in bewaarschuiten, onder den naam

naam van leggers bekend. Wanneer het in bakken bewaard wordt, en deze goed zijn, zoo blijft het geheel zuiver. Men heeft zelfs opgemerkt, dat schuitwater er beter en helderder in wordt, gelijk wij reeds te voren aangemerkt hebben. — Het tegendeel is waar, wanneer het in de zoogenaamde *leggers* bewaard wordt. De eigenaars van deze *leggers*, alhier onder de benaming van *slijters* of *parlevinkers* bekend, koopen het water van de waterschippers. Als bezitters van deze leggers, staan de slijters onder geene wet noch gild; veelal zijn zij minder welgezetene lieden, die eenen ouden legger koopen, en niet behoorlijk kunnen onderhouden, waardoor het zeer waarschijnlijk is, dat deze leggers doorgaans lek zijn, gevolgelyk, voornamelyk wanneer zij half ledig zijn, onzuiver water zullen binnen laten, vooral, daar het belang van den slijter medebrengt, dat zijn verkoopbaar water weinig of niet vermindert. Dat hieruit een aanmerkellyk nadeel voor den burger geboren wordt, is klaarblykelyk. Meermalen hebben wij ook in huishoudingen, die, wegens gebrek aan regenwater, schuitwater moesten gebruiken, buikloop, maagkramp, buiksnijdungen, enz. zien ontstaan.

Daarenboven heerscht hier de kwade gewoonte, dat deze *leggers*, die boven genoeg-

zaam plat zijn, meestal gebruikt worden, om goederen te waschen, te spoelen, te schuren, enz., en daardoor, zoowel als door het werpen van vuilnis, niet behoorlijk rein gehouden worden, zoodat er veel vuil water of vuiligheid door de spleten van het dek dezer schuiten in dezelve kan dringen.

§ 51. Wanneer men nu, door de boven aangestipte verordening, verzekerd ware, dat deze leggers hun water zuiver uit de waterschuiten ontfingen, zoo moest een Regentschap (*Commissie*) van gezondheid de magt hebben, om naar goedvinden, en op het onverwachtst, het water uit de *leggers* te laten proeven, na hetzelfde vooraf wel geroerd te hebben, omdat het op den bodem van deze *leggers* altijd veel brakker bevonden wordt; en, indien het water onzuiver of brak bevonden werd, zoodanigen *legger* te sluiten, vervolgens den eigenaar zoodanig te straffen, als volgens de daartoe te makene wetten bepaald wordt; ook zoude men die *leggers*, welke men te oud bevond, als onbekwaam moeten afkeuren.

§. 52. Om hierin te voorzien, hebben Burgemeesteren dezer stad: — overwegende dat, daar het water in de stadsgrachten niet drinkbaar is, de toevoer van zoet water een der belangrijkste onderwerpen uitmaakt voor het wel-

welzijn en de gezondheid der Ingezetenen van deze groote stad. Overwegende, dat het raadzaam is, om de meest gepaste maatregelen te nemen, dat het ingevoerd wordende water steeds zuiver zij, en geschikt om gedronken te worden. Overwegende, dat het somtijds gebeurt, dat de schippers van de zoogenaamde *versch waterhalers*, het water niet ter behoorlijke plaatse inladen, en niet hoog genoeg de Vecht opvaren; hetgeen veroorzaakt, dat het ingeladene water, hoezeer zuiver en proefhoudende op het oogenblik, dat het in de stad komt, weldra bedorven en ongezond wordt, als niet ingetapt zijnde ter plaatse, alwaar het eenen voldoende graad van zuiverheid heeft, (welk eerder te eerder plaats heeft, als de waterlegger, waarin het water binnen deze stad aan de gemeente wordt verkocht, niet digt is, zoodat er water uit de gracht in denzelfven kan doordringen). Overwegende, dat de maatregelen van *Politie*, welke door de stedelijke Regering in der tijd genomen zijn, en onder anderen bij de *notificatie* van den Raad der gemeente in dato 28 November 1806, ten aanzien van den invoer, de *inspectie*, de proefing en den verkoop van versch water, bevonden zijn ongenoegzaam te wezen, tot voorkoming van de ongelegenheden, welke zou-

den kunnen voortspuiten uit den verkoop van niet proefhoudend en ongezond water; na voorafgaande *approbatie* van den heer *Commissaris-Generaal* in het *Departement* van de Zuiderzee, — goedgevonden te besluiten, gelijk zij besluiten bij dezen:

Art. 1. Niemand zal zich van eenige schuit of schip mogen bedienen, tot het halen van zoet water uit de Vecht, en het vervoeren van hetzelfde binnen de stad, of eenige waterleggers ter uitventing van water gebruiken, dan nadat het schip, de schuit of legger vooraf *geëxamineerd* is door eenen deskundigen, door de stedelijke Regering te benoemen, persoon, en dat dezelve goedgekeurd is, om water in de stad te brengen, of te dienen als *legger* tot bewaring van drinkwater.

Art. 2, 3, 4 en 5. belasten den eigenaar van een waterschip of eenen legger, het in hun schip aanwezige water herhaalde keeren te proeven, en, bevonden hebbende, dat het brak zij, hetzelfde niet te verkoopen, maar uit te pompen, en de spleten van het vaartuig goed digt te maken voor hij het weder gebruike.

Art. 6. Al de vaartuigen, die van hier vertrekken, om zoet water in te tappen, zullen *geinspecteerd* worden aan de *Amstel-schutfluis*.

Art. 7.

Art. 7. De schippers zullen geen water mogen intappen, dan in de rivier de Vecht, voorbij de stad *Weesp*, ter plaatse, die hen door den *Inspecteur* van versch water, door middel van eenen vlaggestok, zal worden aangewezen; wordende de gemelde *Inspecteur*, die door de Regering der stad Amsterdam benoemd en aangesteld wordt, maar deszelfs verblijf zal moeten houden te *Weesp*, verplicht te zorgen, dat niet binnen de aangewezen plaats water ingeladen worde. Het water, dat tegenstrijdig met de door hen gegevene orders ingeladen mogt zijn, zal dadelijk weder uitgetapt moeten worden; in geen geval, hoegenaamd, zal de *Inspecteur* eene plaats ter inlading mogen aanwijzen, dan op eenen behoorlijken afstand van de stad *Weesp*.

Art. 8. De schipper zal zorg hebben te dragen, dat de waterschuit behoorlijk schoon gemaakt en van alle onreinheid gezuiverd zij, voordat hij water intapt.

Art. 9. Geene waterschuit, beladen met zoet water, zal de stad *Amsterdam* mogen invaren, tenzij de schipper, of deszelfs knecht, voorzien zij van een *certificaat*, afgegeven door den *Inspecteur* van het versche water, te *Weesp* gestationeerd, en houdende, dat het water ter behoorlijke, en door hem *Inspecteur* aangewezen, plaats ingetapt is.

Art. 10. De schipper of deszelfs knecht zullen, voordat zijlieden de stad invaren, het *certificaat*, waarvan in het voorgemelde artikel gesproken is, aan den *Inspecteur* van versch water aan deszelfs kantoor bij de Amstel-schutfluis, moeten afgeven.

Art. 11. Niettemin zal de schipper niet mogen doorvaren, voordat gemelde *Inspecteur* het water, dat zich in de schuit bevindt, geproefd en goedgekeurd heeft, en aan hem schipper een *certificaat* daarvan gegeven heeft; welk *certificaat* de schipper of deszelfs knecht zullen moeten bewaren en bij zich houden, ten minste gedurende de eerste 6 uren na het oogenblik, dat hetzelfde aan hem afgegeven is, opdat, ingeval van nood, hetzelfde ter plaatse, daar het behoort, vertoond en *geverifieerd* kunne worden.

Art. 12. De prijs, waarnaar het versche water kan worden verkocht, is in het hier navolgende *tarief* bepaald, te weten: de honderd emmers tegen 15 stuivers en 12 penningen; ieder emmer zal moeten inhouden 12 mengen. De waterslijters zullen hetzelfde aan de Ingezetenen tot geen' hooger of lager prijs mogen verkoopen, dan tot vijf duiten de twee emmers, zoo nogtans, dat slechts een emmer te gelijk genomen wordende, daarvoor drie duiten aan de uitventers zullen moeten worden be-

betaald; (doch zal het loon van te huis brengen voor diegenen, die niet verkiezen het water te doen halen, hieronder niet begrepen zijn) welke bepaling der prijzen het geheele jaar door zal stand houden, behalve alleen gedurende den tijd, dat de Weesper schuiten, door ingevallene vorst, niet kunnen varen, als wanneer de bij de vorige keuren 18 stuivers voor honderd emmers en vier duiten voordien emmer zal moeten betaald worden; alles ten aanzien der waterhalers op de verbeurte van *f* 25:- voor de eerste, en *f* 50:- voor de tweede en volgende reizen; en ten opzichte der slijters op de boete van *f* 6:- voor de eerste, *f* 12:- voor de tweede, en *f* 25:- voor de derde en volgende reizen.

Art. 13. De *Inspecteur* zal gehouden zijn, ieder der waterleggers, ten minste eenmaal des jaars, geheel ledig te doen pompen, en te zorgen, dat dezelve alsdan behoorlijk schoon-gemaakt worden.

Art. 14. Niemand zal vermogen op waterleggers eenige goederen te waschen, te spoelen of te schuren, noch daarop eenige vuilnis te werpen, op de boete van drie guldens, telken reize te verbeuren; zullende te dezen opzichte de vaders voor hunne kinderen, en een ieder voor zijne dienstboden aansprakelijk zijn; wordende zoowel den *Inspecteur*

van het versche water binnen deze stad , als den bedienden der *Politie* ten strengste aanbevolen , om te zorgen , dat tegen het bij dezen *gestatueerde* niet worde gehandeld.

Art. 15. Ingevalle bevonden werd , dat de eigenaren der versch waterschuiten of der waterleggers tegen den inhoud van hetgeen tegen dit *reglement* bepaald is gehandeld hadden , zullen de vaartuigen aan den ketting gelegd worden , en de overtreders zullen gestraft worden , volgens de wetten van *Politie* , en in dit geval dadelijk kennis gegeven worden aan den Heer *Commisfaris* van *Politie* van het *Arrondisfement* , in hetwelk de overtreding zal plaats gehad hebben , ten einde de wet te handhaven.

Art. 16. De vaartuigen zullen , in het , bij vorige *artikel* gemelde , geval , ledig gepompt worden , ten koste van den eigenaar , of van diegenen , die zich als zoodanig mogt gedragen.

Art. 17. In alle gevallen zullen de eigenaren van de waterschuiten en van de waterleggers verantwoordelijk zijn voor alle overtredingen , welke gepleegd zouden zijn door hunne knechts of anderen , die met het toezigt en de *direktie* over hunne vaartuigen zullen belast zijn.

Art. 18. Ingeval er eenig verschil ontstaat
tuss

tusfchen den *Inspecteur* van het verfche water alhier en den fchipper of eigenaar, hetzij van de waterhalers of van de leggers, ten aanzien van de proeving van het water, en dat de fchipper verkoos de uitspraak van een' derden te hebben, vermeenende dat het water in zijn vaartuig goed en van voldoende *kwaliteit* is, zal er dadelijk kennis van worden gegeven aan den Heer *Commisfaris* van *Politie* van het *Arrondisfement*, waarin het vaartuig ligt; er zal eene flesch of kruik met dit water gevuld worden, welke verzegeld zal worden door den *Inspecteur* en fchipper, in *presentie* van den gemelden *Commisfaris van Politie*, of deszelfs gemagtigden, hetwelk, ten koste van den fchipper, ter beoordeeling zal worden ingezonden aan de *Commissie van Geneeskundig toezigt*, of zoodanig ander *Collegie*, als daartoe zal worden verzocht, en aan welker uitspraak men zich zal moeten onderwerpen; maar intusfchen zal de fchipper niet vermogen te verkoopen, of deszelfs fchuit te ledigen, totdat dezelve bekend zal zijn.

Heeren *Commisfarijen* van *Politie* zullen waken, dat hieraan ftiptelijk worde voldaan.

Art. 19. Ingevalle er eenig verfchil mogt ontftaan tusfchen den *Inspecteur te Weesp* en den fchipper, zoo worden dezelfde *for-*

maliteiten in acht genomen, als bij *Art. 8* vermeld zijn.

De overige *Art.* bevatten bepalingen omtrent de knechts, de wijze van aanbrenging en bestemming der ingekomene boeten.

In weerwil deze maatregelen van Burgemeesteren, blijft het water in de *leggers* veelal brak, en wij gelooven dat het noodzakelijk ware, om den *Inspecteur*, of deszelfs gemagtigden te gelasten, om het in de *leggers* aanwezige water van tijd tot tijd onverwachts naauwkeuriger en meermaals te *examineren*, brak bevonden zijnde, dadelijk te laten uitspuiten, en de *leggers*, ten koste van den eigenaar, van stadswege te laten nazien en herstellen; daardoor zoude men zoowel bedrog als onnaauwkeurigheid in het *repareren* der *leggers* kunnen voorkomen.

§ 53. Het is overbekend, dat er verscheidene middelen zijn, om de zoutdeelen of brakheid in het water te onderscheiden, b. v. salpeterzuur-kwik (*Nitras hijdrargyri*) salpeterzuur-zilver (*Nitr. argenti*) enz. Van alle deze is echter, voor het algemeen, het gemakkelijkst eene oplossing van zeep in wijngeest, of gezuiverd (*gedistilleerd*) water. Deze zeepproef is zeer dienstig, om den graad van zuiverheid van het schuitwater te kennen, dewijl het zuiverste niet alleen de zeep oplost,

lost, maar ook helder blijft, en het minder zuivere, dat nogtans niet brak is, de zeep wel oplost, doch eene parelkleur aanneemt, welke, naarmate der onzuiverheid, donkerder is, zelfs blaauwachtig wordt, en bij brakheid de zeep doet schiften. Hoe ongevoeliger nu het water voor deze zeepproef blijft, hoe beter het is.

§ 54. Behalve deze gebreken, drukt onze Ingezeten en het gebrek of de schaarschheid aan drinkbaar water. Deze heeft altoos, bij aanhoudende droogte, en bijzonder bij aanhoudende sterke vorst, plaats; want alsdan worden de schuiten in de onmogelijkheid gesteld, om water te halen, en men was genoodzaakt eenen zeer kostbaren ijsbreker te laten voorafgaan, om de rivier vaarbaar te maken, hetwelk, wegens de groote kosten, niet eerder geschiedde, dan wanneer het gebrek zich al eenigzins laat gevoelen. Wij twijfelen of dit werktuig nog in aanwezen is, vermits wij het in vele jaren niet hebben zien gebruiken. Daarenboven moest dezelve zeer lang onderweg blijven, en inmiddels het gebrek grooter worden, zoodat de zoogenaamde smalle gemeente zeer veel lijden, en, uit gebrek aan drinkwater, tot gesmolten sneeuw en ijs hare toevlugt nemen moest. Ook voor den meer gegoeden burger werden alsdan de uitgaven

voor

voor het water drukkend ; terwijl zij voor eenen zoogenaamden gang water , welke uit twee kleine emmers bestaat , bij groote schaarschheid , 4—6 stuivers moesten betalen , wat in gewone tijden een' stuiver kost.

Door Art. 12 van bovengemeld *reglement* , omtrent het versch water halen , heeft de Regering onzer stad , met het vaststellen van eenen zekeren prijs , ook daarin voorzien , zoo niet de schaarschheid van het water bij strenge vorst daardoor vermeerderd wordt.

§ 55. Om deze schaarschheid te voorkomen , heeft de Regering stadsbakken laten aanleggen , welke met cement gemetseld zijn , waarin het schuitwater gepompt en bij schaarschheid aan de Ingezeten , voor eenen matigen prijs , verkocht wordt ; nogtans wordt , bij befloten water , dit drinkwater ook reeds tamelijk duur , met 4 duiten voor den emmer , betaald ; hetwelk het dubbel der somme is , die bij de keure van 24 October 1786 bepaald was , en thans in Art. 12 vernieuwd is. Deze veroorloofde den prijs van vier duiten eerst van dien dag af , dat de ijsbreker wierd uitgehaald , tot dat de eerste Weesperschuit weder voer , en anders niet.

§ 56. Om nu in dit algemeen gebrek en in deze duurte te voorzien , en betere inrigtingen desaangaande te kunnen voordragen , heeft de

COMMISSIE, welker rapporten in het algemeen over het regen- en schuitwater verdienen nagelezen te worden, eene zoo veel mogelijke berekening gemaakt: (a) hoeveel water in deze stad jaarlijks gebruikt wordt, en wat er aan de algemeene behoefte, bij aanhoudende droogte en vorst, ontbreekt. Hiervan zullen wij onze stadgenooten een, zoo beknopt mogelijk, uittreksel mededeelen:

Het water, hetwelk de Ingezetenengebruiken, is of uit de regenbakken van de burgers, of uit de waterschuiten, of uit de stadsbakken, welke voor een gedeelte met schuitwater gevuld, gedeeltelijk regenbakken zijn. De berekening van het eerste is te onzeker en willekeurig, daarom zullen wij hier daarvan niet spreken; ook is het voldoende van de twee laatsten te handelen, dienende deze wateren ter aanvulling van het ontbrekende regenwater.

Volgens eene opgave van de *Thesaurie* be- droeg het, door de waterschippers, die 16 in getal een gild uitmaken, en 44 waterschuiten daartoe bezigen, ingevoerde schuitwater, behalve wat voor de brouwers, die hunne eigene waterschuiten hebben, bestemd is, 19,129 schuiten in acht jaren, hetwelk ten naasten bij

2400

(a) *Tweeden Deels tweede Stuk Rapporten, 3 en 9*

2400 in het jaar en 46 in de week uitmaakt.

Volgens eene andere opgave van eenen der bestuurderen van de *water-Societeit*, waren in hetzelfde tijdstip, als het vorige, in tien jaren 22150, dat is in het jaar 2215, en in de week $42\frac{1}{2}$ waterschuiten ingevoerd. Uit dit verschil heeft nu de *Commissie* het middengetal genomen, en voorondersteld, dat er wekelijks 44 schuiten met water worden ingevoerd; dit water dient gedeeltelijk voor fabrieken, gedeeltelijk tot gebruik der Inwoners. Volgens eene zoo veel mogelijk naauwkeurige berekening van eenen *Directeur der Water-Societeit*, zoude het getal der aan de fabrieken geleverde schuiten, 600 bedragen, hetwelk de *Commissie*, om niet te veel te nemen, op 11 schuiten in de week stelt: zoodat er, van de 44 ingevoerde schuiten, 33 's weeks door de Ingezetenen gebruikt worden; daar nu iedere schuit 500 tonnen bevat, zoo worden er wekelijks door de Ingezetenen 16,500 tonnen schuit- of rivierwater verbruikt.

§ 57. Thans zullen wij den voorraad onderzoeken, die in de stad kan geborgen worden, zoowel in de stadsbakken, en in die bakken, welke aan kerken of openbare gebouwen, waaruit het water alleen in den winter, wanneer de waterschuiten niet meer

varen kunnen , verkocht wordt , en die den eerſten *November* behoorlijk moeten gevuld zijn ; als ook in de gezamenlijke door de geheele ſtad verſpreide leggers , die ook doorgaans met den aanvang van beſloten water gevuld zijn.

De 24 ſtadsbakken , waarvan er tien met regenwater , en 14 met ſchuitwater gevuld zijn , houdende ieder 1000 tonnen , leveren eene hoeveelheid van 24000 ton

Eilands Kerk. Een bak voor de gemeente , waaruit het water verkocht wordt . 300 —

Nieuwezijsch Huiſzittenhuis. Een bak van 1270 tonnen , waaruit het water verkocht wordt à 2 , 4 of 6 duiten den emmer , totdat men noodig vindt daarmede op te houden , wegens het vervaardigen van 6000 brooden 's weeks ; gerekend dat er tot 5 voeten verkocht wordt , bedraagt het verkochte ongeveer . 500 —

Oudezijsch Huiſzittenhuis. Na aftrek van eigene vertering , ongeveer . 2000 —

Portugeeſche Joden-Kerk. De bak vangt ſlechts een gedeelte van het water , hetwelk tot kerkgebruik , en het maken van paaschbrood gebezigd wordt ; des winters alleen wordt

wordt het water aan elk der gemeen-
te, die het haalt, om niet uitgedeeld. 250 ton

Nieuwezijdsche Kapel. Waaruit
het water, zoo des zomers als des
winters, voor twee duiten den emmer,
verkocht wordt 450 —

Oudezijdsche Kapel. Een bak van
80 tot 90 ton, waaruit de koster het
water voor 2 duiten den emmer ver-
koopt. De andere bak van 10 tot 12
ton is niet bruikbaar. 80 —

Herstelde Luthersche Kerk. Een
bak van 8 tot 900 tonnen, die aan
den deurwaarder voor 100 guld. in
het jaar verhuurd wordt, en waar-
uit hij het water voor twee duiten
den emmer, en bij besloten water,
voor 4 duiten verkoopt 800 —

Behalve deze zijn er nog twee bak-
ken, die niet gebruikt worden, met
de vorige zamen bedragende 1050
tonnen.

Noorder-Kerk. Behalve een bak
voor het huis van den koster, een
voor den deurwaarder, een voor
den gravenmaker, en een voor re-
serve, is hier een bak van 1200 —

Oostersche Kerk. Hier zijn vier
bakken, ieder à 400 tonnen, waar-

uit de koster verkoopt, het wordt
bij hoog water wel eens brak . 1500 ton

Wester-Kerk. Drie bakken, be-
vattende te zamen . 300 —

Zuider-Kerk. De koster heeft de
twee bakken zamen voor 100 gul-
den in huur, en verkoopt voor twee
duiten, en als het schraal is, voor
drie duiten den emmer . 700 —

De andere twee aanwezige bak-
ken zijn voor het gebruik van kerk-
meesters en koster.

Behalve deze zijn er nog bakken
in de *Amstel-Kerk*, *Hoogduitsche*
Joden-Kerk, *Oude-Kerken* en andere,
die of stadsbakken zijn, welke wij reeds
opgeteld hebben, of waaruit niet
verkocht wordt, maar die men tot
andere oogmerken bezigt, zoodat
wij thans te zamen hebben : 32580 —

Daarenboven zijn er nog groote
bakken bij de *Manege*, en bij de stads
pakhuizen op de brouwersgracht, ter
grootte van 1300 ton; en mischien
nog eenige bakken bij de pakhuizen
van bijzondere burgers, waaruit het
water verkocht of uitgedeeld wordt;
deze rekent de commissie waar-
schijnlijk te hoog op . 10000 —

F. Dan

Dan rekenen wij niet de bakken bij de militaire kasernen voor de soldaten, en een' nieuw aangelegden in de plantagie.

Hierbij komen nog de 246 leggers, die, volgens eene moeilijke berekening, te zamen 375,000 emmers bevatten, of, $7\frac{1}{2}$ emmer op eene ton gerekend, uitmaken . . . 50000 ton

Terwijl voorondersteld wordt, dat deze leggers met den aanvang van den winter vol zijn, zoo kunnen alsdan de waterschuiten, waaruit dezelve gevuld worden, niet meer vol zijn, en weinig water meer overig houden, hetwelk de COMMISSIE nogtans, omdat zij 44 in getal zijn, rekent op 7820 —

De geheele voorraad waters, die alzoo (buiten dat der huizen van de Ingezetenen, der fabrieken en brouwerijen) bij den aanvang der vorst in voorraad is, en aan de Inwoners verkocht en uitgedeeld wordt, bestaat in 100400 —

Vooronderstellen wij nu: dat er wekelijks slechts 33 schuiten vol water door de Ingezetenen, behalve door de fabrieken en brouwerijen, verteerd worden, zoo moeten wij, indien de schuit 500 tonnen bevat, de wekelijk-

lijkſche vertering op 16,500 tonnen vaſtſtellen, zoodat deze 100400 tonnen voor niet meer dan ruim zes, en wanneer men ook des winters, uit vrees van gebrek, eene grootere bezuiniging van het water wil aannemen, zeven of acht weken ſtrekken. Gevolgelyk moet er, wanneer het water zoo lang beſloten blijft, ſchaarsheid of gebrek aan water ontſtaan, het water over het ijs met ſleden ingevoerd worden, en eindelijk de zoo koſtbare *ijsbreker* varen.

§ 58. Al zoude men ook willen beweren, merkt de COMMISSIE aan, dat de wekelijkſche vertering te hoog geſteld ware, omdat een middengetal uit de getallen van ſchuiten, maand bij maand, *het geheele jaar door* ingevoerd, genomen is, en er's zomers merkelyk meer ſchuiten worden ingevoerd, dan in den herſt of in den winter; dat er ſlechts 40 en niet 44 ſchuiten in de week ingevoerd worden; men trekke er zelfs elf voor de fabrieken af, zoodat er maar 29 in de week voor de vertering der Ingezetenen overblijven, dat is 14,000 tonnen; zoo kan de voorraad van 100,400 tonnen toch maar voor 7 weken ſtrekken, en men zal het, bij alle bezuiniging, niet wel langer dan 8 of 9 weken kunnen nitrekken; zoodat de algemeene gevolgtrekking altoos deze blijft: *dat er in Amſterdam*

geen genoegzame voorraad van water is, om eenen winter van 8 tot 9 weken, zonder gebrek, met volle gerustheid, uit te houden.

§ 59. Het blijkt, dat de Regering van zoodanig een gebrek volkomen moet overtuigd zijn, want de toenmalige *Franfche Keizer* heeft in het jaar 1811 bij zijn hierzijn, volgens een besluit van den 24 October 1811 (a), bevolen: dat

(a) *Ministère de l'intérieur du 24 Decembre 1811.*

Le Ministre de l'intérieur comte de l'empire, vu l'art. 9 du décret impérial du 21 Octobre dernier, qui en ordonnant la construction d'un aqueduc, pour procurer deux cents pouces d'eau douce dans la ville d'Amsterdam, porte qu'elle sera prise au point du Vecht, le plus reproche de la ville ou dans tout autre lieu, où une COMMISSION, composée de deux chimistes, trois médecins, et deux ingénieurs aura reconnu la parfaite limpidité et la parfaite salubrité de l'eau.

Vu également l'art. 10 du même décret impérial, portant que cette COMMISSION sera nommée par le Ministère de l'intérieur, arrête ce qui suit.

Art. sont nommés membres de la COMMISSION, chargée de reconnaître la parfaite limpidité et la salubrité de l'eau, qui devra être conduite dans la ville d'Amsterdam.

Messieurs TAETS VAN TROOSTWIJK, V. BARNEVELD PÈRE, Chimistes, VROLICK, FREMERIJ, RAUWENHOFF, Docteurs en Médecine, VAN DER FLAAT, BLANKEN, Ingénieurs en Chef des ponts et chaussées, des départemens du Zuiderzee et des bouches de la Meuse.

dat er, door middel van waterleidingen, 200 duimen versch water uit de rivieren naar deze stad zouden gevoerd worden; maar, helaas! het is bij een *decreet* gebleven, offchoon reeds eene *COMMISSIE* van twee scheikundigen, drie artsen en twee ingenieurs benoemd was, om de plaats, waar het zuiverste en voor de gezondheid dienlijkste water, als de oorsprong dezer waterleidingen, aanwezig was, te onderzoeken, en ook reeds desaangaande hare rapporten uitgebragt had, dat het te *Vreeland* het best en altijd goed was, wordende het op de volgende plaatsen in eene afdalende reeks minder goed bevonden, namelijk: *Nichtevecht*, *Hinderdam*, *Uitermeersche Schans*, *Damrak*. Of de uitvoerbaarheid daarvan onmogelijk zij, of de daartoe noodige penningen ontbreken, dan of andere hindernissen zulks belet hebben, kunnen wij niet beslissen. Hoe het ook zij, bij aanhoudende winters blijft een volllagen gebrek aan water, en doorgaans een gebrek aan *goed* schuutwater, aanhouden, en zulks is hier de bron niet alleen van grooten last, maar van vele onpasselijkheden en zelfs zware ziekten. Het welzijn der Ingezeten en vordert alzoo, dat er middelen bij de hand genomen worden, om daarin te voorzien, zoodat wij, na de middelen tot verbetering van het water aan-

gestipt te hebben, zoo lang er geene waterleidingen aangelegd, of andere voorzieningen gemaakt zijn, thans aan de voorstellen, door de commissie reeds in 1796 gedaan, nog eens zullen herinneren:

§ 60. Om zoo wel den voorraad, die thans geborgen kan worden, te vermeerderen, of langer te doen strekken, als om eenen grooten voorraad te bekomen, moet er zorg gedragen worden:

1. Dat alle stadsbakken, waaruit water verkocht wordt, altoos met den eersten *November* geheel vol zijn; zullende deze regenbakken, zoo zij alsdan niet vol bevonden worden, met goed schuitwater worden aangevuld.
2. Dat er alsdan uit die bakken, onder geene voorwendsels hoe ook genaamd, water verkocht worde, alvorens het geheel befloten water zij: en dat men alsdan den prijs niet hooger, dan twee duiten den emmer, volgens de keure van den 24 October 1786, stelle.
3. Dat er, bij befloten water, geen water uit de bakken aan *fabrieken* zal mogen verkocht worden; noch bij geheele vaten en okshoofden vol, maar enkel bij emmers, of zoogenaamden gang.
4. Dat men de onbruikbare bakken, zoo spoee-

spoedig mogelijk, herstelle, en de nog aanwezige, die niet in gebruik gesteld zijn, ten algemeene nutte aanwende.

5. Dat men in de maand *November*, en vervolgens totdat het vriest, de *leggers* onder verband stelle, van altoos (zoo lang de waterschuiten varen,) eens of twee malen in de week vol te zijn, en bij aanhoudendheid het verbruikte water wederom aan te vullen, zonder daarmede te wachten tot zij half, of omtrent ledig zijn; omdat de waterschepen (44 in getal, bevattende 22000 tonnen) met het invallen van de vorst binnenkomende, alsdan des te minder water aan de *leggers* behoeven te slijten, alzoo des te meerder water voor zich kunnen behouden.
6. Dat men de eigenaars van huizen en pakhuizen, op alle mogelijke wijzen, trachte te overreden, om, bij vernieuwing hunner woningen, zoodanige regenbakken onder dezelve te plaatsen, dat er zoo weinig water als mogelijk is verloren ga.
7. Dat men eveneens de eigenaars van fabrieken en brouwerijen poge te overreden, om zoo veel mogelijk ruime bakken tot berging van water te doen verwaardigen.
8. Dat eindelijk de Regering der stad nog

een aantal nieuwe bakken late aanleggen; en, vermits het vereischte aantal (100 ieder à 1000 tonnen) op eens te groot zoude zijn, zoo stelt de *COMMISSIE* voor, om jaarlijks vier te laten gereed maken; omdat door eene jaarlijksche uitgave van 15200 guldens, (waarop deze bakken, ieder op 3800 guldens gerekend, zouden komen te staan) de *finantiën* der stad, in eene zaak van zoo veel aanbelang, niet zoo zeer zouden bezwaard worden. Ook zouden deze uitgaven uit de verhuring dezer bakken ruim kunnen gevonden worden. — Het best zoude zijn, wanneer men deze bakken zoodanig konde vermenigvuldigen en in de wijken der stad verdeelen, dat het water onmiddellijk uit de schuiten daarin konde overgepompt, en alsdan door de uitventers, in plaats van uit de *leggers*, verkocht worden. —

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Bepalingen omtrent Fruiten en Groenten, Brood, Meel en andere Eetwaren.

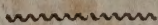
§ 60. Alle keuren, welke er ten aanzien van fruiten en groenten aanwezig zijn, hebben niet de minste betrekking op de gezondheid,

heid , of de hoedanigheid van deze voedsels ; *aangaande derzelver deugdzaamheid* ; terwijl het buiten kijf is , dat onrijpe en bedorvene fruiten en groenten van een groot nadeel voor de gezondheid van den mensch zijn kunnen.

§ 62. Onder de menigte broodkeuren , welke wij aangaande het meel en brood gevonden hebben , zijn er slechts twee , die eenige betrekking op de hoedanigheid van het brood zelf hebben , en deze zijn : eene van den 25 *Augustus* 1668 , waarbij verboden wordt , geen wittebrood op koperen platen te bakken , welk verbod in hetzelfde jaar wederom ingetrokken , en alleenlijk voor diegenen bepaald is , welke het wittebrood op die platen niet gaar bakken. De andere keur is van meer belang , en gebiedt den broodwegers , niet alleen 's wekelijks in de huizen der bakkers het brood te wegen , maar tevens toe te zien , dat het brood niet ongaar of wanbakken zij , vermits dit zeer nadeelig voor de gezondheid is. Het roggebrood wordt hier doorgaans slecht en ongezonder gebakken. Hiertoe geeft , onzes inziens , de *keur* , dat het niet te ligt mag zijn , zonder dat daarbij de zwaarte bepaald wordt , veel aanleiding. Om daaraan te voldoen , wordt het niet doorbakken , maar met veel water aangemengd ; van daar ,

dat (§ 128) uit 4100 ff meel 5370 ff brood gebakken wordt. Daarenboven wordt dit meel met zemelen en afval van het tarwemeel vermengd, zoodat eene doorbakken korst, die uitwendig goede vertooning maakt, eene natte ongebakken en zeer ongezonden meelklomp omgeeft.

§ 63. Over het koorn en meel, dat aan zoo veel bederfen vervalsching onderhevig is, zijn, onzes wetens, geene keuren noch keurmeesters gesteld. Evenmin over de melk, karnemelk, kaas en boter, die aan onderscheide-
ne, en tevens voor de gezondheid nadeelige, vervalschingen onderhevig zijn. Offchoon het ontbreken van zoodanige keuren wel de zeldzaamheid van de voor de gezondheid aanmerkelijk nadeelige vervalschingen schijnt te bewijzen, zoo zijn dezelve toch niet alleen denkbaar, maar in eene stad, gelijk deze, waar de drukke koophandel den mensch zeer ligt tot eene ongeoorloofde winzucht kan ver-
voeren, mogelijk, en helaas! onder zeer vele omstandigheden, zelfs waarschijnlijk.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

*Over het gebruik van koperen, tinnen
en aarden vaatwerk.*

§ 64. De algemeene gewoonte, om het ko-
pe-

peren vaatwerk, waarin spijzen bereid of bewaard worden, te laten vertinnen, is reeds een bewijs, dat de nadeelige eigenschappen van het koper algemeen bekend zijn, en derhalve kan men vooronderstellen, dat niemand eenige spijzen in zoodanig onvertind koperen vaatwerk zal bereiden, veel minder koud laten worden, waardoor eigenlijk grootendeels deze giftige hoedanigheid aan de meeste spijzen, zelfs aan zuiver water, wordt medegedeeld. Van een grooter gevaar beschouwen wij derhalve het tinnen en aarden vaatwerk. Offchoon het eerste minder algemeen, dan voorheen, en dan het laatste gebezigd wordt, zoo is zulks toch nog, bijzonder onder den gemeenen man, zeer sterk in zwang; terwijl het aarden vaatwerk, van een elk zonder onderscheid, algemeen tot bereiding en bewaring van alle spijzen wordt gebezigd.

§ 65. Het zuivere *malacca* of *banca-tin* is geheel onschadelijk, omdat het met geen andere metalen vermengd of vervalscht is; maar wordt, om zijnen hoogen prijs en onverkrijgbaarheid, zelden, en in den tegenwoordigen tijd bijna nooit gebruikt.—Het beste zuiverste tin, wat hier, tot het vervaardigen van tinnen vaatwerk, gebruikt wordt, is het *Engelsche*; dit zelfs geschiedt niet geheel zonder gevaar, omdat het met *arsenicum*, koper

per en lood vermengd is, zoude echter van weinig of geen nadeel voor de gezondheid der Inwoners zijn, wanneer dit als zoodanig tot het vervaardigen van vaatwerk gebezigd werd. Van een grooter, en zelfs zeer groot nadeel, kan nogtans zoodanig tin worden, wanneer het door tinnegieters met andere voor de gezondheid schadelijke metalen, bijzonder lood, wordt vermengd, of in zijnen aard, gelijk het *Sakfische tin*, met *arsenicum* is vereenigd.

Het is onbegrijpelijk, dat, zelfs volgens eene keure van deze stad, dit *Engelsche tin*, onder den naam van *blok-tin* bekend, met verschillende hoeveelheden loods mag vermengd worden; dus mag het, met eene roos gemerkte en daarnaar genaamde *roos-tin*, op de 94 pond *blok-tin*, 6 pond lood bevatten, terwijl bij het met het stadswapen gemerkte tin, op dezelfde hoeveelheid *blok-tin*, 13½ pond lood mag gevoegd worden. Of-schoon nu, volgens dezelfde keur, verboden wordt, van zoodanig met lood vervalscht tin iets anders te maken, dan *distilleerhelmen* en *slangen*, koffijpotten, bier en wijnkannen, zonder pijpen, trechters, lepels, enz. zoo kan reeds dit vaatwerk, wanneer de dranken daarin eenigen tijd staan blijven, van zeer veel

veel nadeel voor de gezondheid van den Inwo-
ner zijn. —

§ 66. Van een nog veel grooter nadeel kan het vertinde koperen vaatwerk zijn, vermits de gebruiker, vertrouwende op het vertinsel, geenszins die voorzorge neemt, welke hij bij het onvertinde koper, als een algemeen erkend nadeelig vaatwerk, doen zoude; want, voor- eerst is het tin veel smeltbaarder dan koper, en houdt alleen zoo lang, als men vocht daar- in laat koken, omdat het tin geene grootere warmte, dan die van het kokend vocht, aan- neemt: bedient men zich derhalve van dit ver- tind vaatwerk voor spijzen, tot welker berei- ding weinig vocht gevorderd wordt, zoo deelt zich grootere warmte, dan die van kokend vocht, aan het vertinsel mede, en kan op de- ze wijze smelten en van het koper loslaten. — Ten tweede wordt het tin veelal te dun op het koper gelegd, zoodat het spoedig, bijzon- der door reiniging van het vaatwerk, van het koper moet afslijten. Ten derde eindelijk neemt men veelal voor het vertinnen geen zuiver, maar met lood vermengd tin; daar zulks toch zuiver *malacca*-tin behoorde te zijn, ten einde alle gevolgen van loodver- giftiging voor te komen.

§ 66. De commissie heeft desaangaande ook wederom de heerlijkste *rapporten* uitge-
bragt,

bragt, en aan den raad de volgende maatregelen voorgesteld, om tegen deze onheilen te waken:

1. Dat voortaan geen tinwerk met het merk van *blok-tin* zoude mogen gekeurd worden, dan hetgeen uit zuiver Engelsch tin bestond, en met geen meer zink vermengd was, dan hetgeen vereischt werd, om aan het tin de noodige hardheid te geven.
2. Dat de tinnegieters geene dier zaken, die bij de bereiding of het gebruik der spijzen en drank gebezigd worden, zouden mogen maken en verkoopen, dan van *blok-tin*; en, voegen wij er bij, dat deze vaatwerken met het merk van zoodanig tin, en een kenteeken van den maker, moest geteekend zijn.
3. Dat, dewijl men niet kan weten, aan welke keuren de tinnegieters in andere steden onderworpen zijn, en het eene onbillijkheid zoude behelzen, dat der tinnegieters waren, die hier gemaakt worden, aan strengere bepalingen zouden onderworpen zijn, dan die van buiten in deze stad worden gebragt, dat om deze reden, op kermis (en andere) tijden, geene van die tinnegieterszaken, die tot bereiding of gebruik van spijzen en dranken gebezigd worden,
van

van buiten deze stad zullen mogen worden aangebragt of verkocht.

4. Daar alle schikkingen , die men wegens het vertinnen van koperen vaatwerk maakt, niets kunnen uitwerken , zoo lang het van de koperflagers zal afhangen, zich al of niet van een zuiver en onschadelijk vertinsel, als ook van de wijze van het vertinnen zelf, te bedienen; ten andere, daar er door sommige koperflagers zoude kunnen worden voorgewend, dat zij van een goed vertinsel hadden gebruik gemaakt, niettegenstaande zij gemak- en voordeels- halve zich van het gewone bleven bedienen, en men zich op eene zaak, welke op de gezondheid van zoo vele Ingezetenen invloed heeft, geheel moest kunnen verlaten; zoo wordt door de commissie voorgedragen, om eenen in dezen genoegzaam kundigen persoon aan te stellen, dien het uitsluitend voorregt gegeven wordt, om een goed vertinsel, dat naar het voorschrift van een gezondheids committé moest bereid zijn, aan de koperflagers, tot zekeren matigen prijs, te leveren; die tevens gelast waren, zoo veel mogelijk acht te geven, dat door de koperflagers van geen ander vertinsel werd gebruik gemaakt,

maakt, en het vertinsel behoorlijk dik opgelegd wierde.

5. Daarbij moest vastgesteld worden, dat geen koperflager binnen deze stad zich van ander vertinsel, tot het vertinnen van het koperwerk, zal mogen bedienen, dan van datgene, wat bij den bepaalden persoon te bekomen is; als ook, dat hij zorg moet dragen, om dit vertinsel behoorlijk dik op te leggen.

6. Aangemerkt de wijze van vertinnen eene bijzondere behandeling vereischt, en het noodig is, dat de koperflagers binnen deze stad zich dezelve volkomen eigen maken, ten einde de vertinning behoorlijk te kunnen verrigten, dat voortaan geen knecht tot meester koperflager zal mogen worden aangesteld, tenzij hij, bij het doen zijner proef, ook toone in deze wijze van vertinnen ervaren te zijn. —

§ 67. In *Duitschland* bijzonder is veel voor en tegen het *glazuur*, waarmede het aarden vaatwerk belegd is, geschreven; hoe dit ook zij, zoo veel is zeker, dat het *glazuur*, of door eene groote hitte alleen, of door het bestrijken met een vernis, uit *loodkalken* bestaande, bij eene matige hitte, op dit vaatwerk gelegd wordt. Omdat nu eensdeels de *émaille*, alleen door de groote hitte te weeg ge-

gebragt, zeer kostbaar is, en anderdeels zoodanige glazuurde potten ook naderhand niet tegen het vuur bestand zijn, zoo is al het aardewerk, het Keulsche uitgenomen, wat tot bereiding en bewaring van spijsen wordt gebezigd, met een glazuur uit loodkalk bedekt. De commissie heeft ook hiermede proeven in het werk gesteld, en niet alleen bevonden, dat dit glazuur door zuren wordt opgelost, en zich daarin als lood te kennen geeft, maar ook, dat het eene aardewerk zeer veel van het andere verschilt, naarmate deze glazuring bewerkt is. — De commissie heeft verder ontdekt, dat van de drie hier algemeen in gebruik zijnde aarden vaatwerken, namelijk: het zoogenaamde *Bergsch* of *Berger*, dat doorgaans met een licht geel of groen verglaasfel bedekt is; het *roode Friesche*, waaruit gemeenlijk onze stoofpotten bestaan, en die met een donker rood glazuur omkleed zijn; en eindelijk het zoogenaamde *Frankforter*, dat gemeenlijk van buiten verglaasd, doch van binnen met een licht of geelachtig rood glazuur bedekt is; dat van deze drie soorten, het *Bergsch*- of *Berger*- goed het meeste, en het *Frankforter* het minste lood, door koking met azijn, die daarin tevens koud werd, losliet. — Ook andere zwakkere zuren, zuurachtige en andere scherpe spijs-

zen hebben zij in deze drie aarden vaatwerken laten koken en koud worden, zonder dat zij eenige dooddeelen daarin hebben kunnen ontdekken.

Derhalve zal het voldoende zijn, wanneer de *Regering* de Inwoners hierop opmerkzaam maakte, zonder hiertegen eenige wetten en bepalingen te kunnen vaststellen.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Nuttige inrigtingen in en om de stad, en verlichting der stad.

§ 69. Is er eene stad, die, wegens het menigvullige water, eene goede verlichting noodig heeft, zoo is het waarlijk *Amsterdam*, dat uit zoo vele grachten als straten bestaat; en nogtans was dezelve zeer slecht: want op eenen zeer grooten afstand vond men hier en daar lamp lantarens op palen staan, die zeer weinig licht gaven. De meeste verlichting bragten toen, op de grachten, de huizen der aanzienlijken, en bijzonder in de straten de winkelhuizen, te weeg; doch tegen den nacht hield deze verlichting op, en de burger moest zich met het schemeren van de stads-lantarens behelpen. — Onder de kortstondige

regering van Koning LODEWIJK NAPOLÉON I is echter de stads-verlichting, in het jaar 1810, aanmerkelijk verbeterd; er werden groote lantarens, welker licht, door tusschen de glazen gevuld water, zeer vermeerderd werd, (eene soort van *Réverbères*), op eenen matigen afstand, over de straten gehangen, en op deze wijze werd de verlichting merkelijk bevorderd. Alleen is deze wijze van verlichting voor de koetsiers zeer ongemakkelijk, omdat het sterke licht van deze lantarens hun zoodanig in de oogen schijnt, dat hun, in de nabijheid van dezelve, het zien voor een oogenblik belet wordt.

§ 70. Bij sterken mist wordt des avonds den burger aangezegd, voor de vensters een licht te plaatsen, en voorheen plagt men alsdan, op de bruggen en sluizen, pekkranen te branden, om daardoor de ongelukken, die, wegens de grachten, kunnen plaats hebben, te voorkomen.

§ 71. Ook heerscht hier een zeer goed gebruik, om, wanneer in straten of op grachten riolen opgenomen worden, des avonds bij dezelve eene lantaren te plaatsen. Deze voorzorg wordt echter niet altijd gebruikt wanneer de straat opgenomen is, of er eenige puinhoopen in de straten of op de grachten gelegd worden, waardoor toch vele ongeluk-

ken kunnen ontstaan ; weshalve hier tegen ook eene keure diende gemaakt te worden , hetwelk des te gemakkelijker is , vermits reeds , *volgens eene Keure van 21 September 1656* , bepaald is : dat geene straten opgenomen mogen worden , zonder last van Rooimeesters , geene weder gemaakt , zonder bevel van Thesaurieren ; en ook geene puinhoopen zonder toestemming van stadswege in de straten , of op de grachten mogen gelegd worden.

2. Wandelwegen.

§ 72. *Wandelwegen* zijn er om deze stad zeer weinige , een geluk voor den Inwoner , dat hij binnen dezelve , door den Buitenkant aan het IJ , de Keizers- en Heerengrachten , als ook door de zoogenaamde *Plantaadje* , welke een gedeelte der stad uitmaakt , blootelijk uit tuinen en huizen bestaat , die met lanen voor voetgangers en rijtuigen doorsneden zijn , en onlangs met een klein park versierd is , daarvoor eenigzins schadeloos gesteld wordt. Binnen om de stad worden , en zijn reeds voor het grootste gedeelte , de stadswallen ook daarvoor ingerigt. Buiten , om de halve bolle zijde derzelve , vindt men de dusgenaamde *Buitensingels* , eene laan voor voetgangers en rijtuig aangelegd.

legd. Overigens levert de Diemer- of Watergraafs-Meer, eene tusſchen buitenplaatsen en weilanden liggende beſtrate laan, eene heerlijke wandeling op. De weg langs den buiten-Amſtel zoude alleraangenaamſt wezen, wanneer hij behoorlijk beſchaduwd was; dan, helaas! dit gebrek van onze meeste wandelwegen, die wij in een gering aantal overigens nog bezitten, is algemeen. Dat al deze wandelwegen met kroegen, wijnhuizen, en openlijke lusttuinen bezaaid zijn, is wel te denken. Deze tuinen zijn binnen zeer korten tijd zeer vermeerderd en verbeterd, en men vindt er, die tamelijk groot en zeer aangenaam voor den Inwoner zijn aangelegd; jammer, dat deze genoegens alhier zeer duur moeten betaald worden.

3. *Badhuizen.*

§ 73. In het algemeen kan men vastſtellen, dat geen middel zoo nuttig en aanhoudend op het geheele ligchaam werkt, als het bad. Van de oudſte tijden heeft men dit erkend; bij de wilden zoo wel, als bij de beſchaafden, zelfs bij de oudſte volken zijn de baden altoos in zwang geweest. De *Grieken* en *Romeinen* namen dagelijks het bad; en wijdden zelfs hunne baden aan *HERCULES* toe, die, om zijne bijzondere ligchaamskracht

krachten, door hen als een halve God vereerd werd: men kan toch hieruit reeds besluiten, dat het baden altoos van groot nut moet geweest zijn. Ook nog op den huidigen dag moet men daarvan overtuigd worden; want niet alleen leeren ons zulks vele Schrijvers, maar een elk kan het reeds op de dadelijk na het bad gevolgde verkwikking ontwaren: daarenboven wordt door het bad de oppervlakte van het geheele ligchaam gezuiverd, de onmerkbare uitwaseming en andere aldaar noodzakelijke verrigtingen bevorderd; der zenuwen en spieren nieuwe krachten medege-deeld, en andere nuttige uitwerkingen op het ligchaam bewerkt. Om nu in deze behoefte te voorzien, heeft men hier ter stede, in het jaar 1795, een voortreffelijk badhuis gebouwd. Dit, tot zijn oogmerk schoone, gebouw is in de Plantaadje gelegen, en niet alleen van de beste inrigtingen voor warme en koude baden, die men door pijpen, welke zich met kranen in de badkuipen ontlasten, naar begeerte kan matigen, maar ook voor kruide-, damp-, schrik- (*touche*) baden, op eene voortreffelijke wijze, voorzien; daaraan is eene schoone zaal, tot vermaak voor de badgasten, verbonden; zoodat men zich van dit badhuis zelfs met geneeskundige oogmerken bedienen kan. Jammer dat niet de gemeene

man,

man ; maar alleen de rijke daarvan kan gebruik maken , vermits de prijzen zoo hoog zijn ; kostende het gewoonlijke bad 1 guld. 10 stuiv. en , met andere onkosten , nog meer ; terwijl kruide- , damp- en andere baden , op 5 gulden , en daarenboven te staan komen. — Ook wordt dit huis thans meer als een koffij- dan wel als een badhuis bezocht.

§ 74. In het verleden jaar , 1815 , is er alhier , in de Doelenstraat , een tweede badhuis aangelegd. In de van ouds beroemde *Schiet-Doelen* , langs een' aldaar gelegen 36 schreden langen , en $7\frac{1}{2}$ schreden breedten tuin , worden 25 badkamers voor mannen gereed gemaakt ; het einde derzelve sloot aan een stuk land , dat uitgegraven en voor een zwembad zal worden ingerigt , zullende uitmaken eene kolk van 56 voeten lang en 45 voeten breed , welke met schuitwater aangevuld , en in eene aldaar zich bevindende sloot of gracht kan ontlast worden , strekkende tot oefening in de zwemkunst. Tegen over dezen tuin , bij den aanvang der badkamers , wordt eene zaal vervaardigd , waarin de badgasten de noodige ververschingen zullen kunnen bekomen , wordende in de eerste verdieping van het badhuis daarenboven nog 6 badkamers voor vrouwen gereed gemaakt. De badkamers zijn $7\frac{1}{2}$ voeten lang , 5 breed , en ruim 6 voeten hoog , staan

in geene verbinding met de buitenlucht, ten zij men eene daartoe ingerigte ruit opene, en zijn gevolgelyk of benaauwd of togtig. Op ons voorstel zal nogtans de *Ondernemer* dezer nuttige inrigting daarin trechters met geleiders naar buiten vervaardigen, om zoo wel water- als, door de veeltijds daarin voorhande vuurmanden ontstaan, kolen-dampen af te leiden. In het koude jaargetijde zullen eenige dezer badkamers behoorlyk kunnen gestookt worden. Het water wordt door buizen in de uit zink bestaande badwannen geleid, en kan naar verkiezing warm of koud getapt worden. Behalve de gewone reinigingsbaden, kan men ook kunstige metaal-zwavel en andere voor ongesteldheden noodige baden bekomen, terwijl ook schrik- (*touche*) en dampbaden zullen worden aangelegd. De gelegenheid van dit badhuis, genoegzaam in het midden der stad, maakt hetzelve, althans in den winter, voor het in de Plantaadje afgelegenere, verkieslyk; maar de duurte het evenmin gelijk het andere voor den gemeenen man verkrijgbaar, terwijl voor elk bad een' daalder, bij *abonnement* voor de vijf, 5 guldens; en voor de elf 10 guldens betaald wordt; zijnde er echter een bad afgezonderd voor den behoeftigen zieken, om op vertooning van een brief-

briefje van een' Stads *Doctor* om niets daarvan gebruik te maken.

§ 75. Is nu het baden in het algemeen reeds zoo nuttig voor den mensch, bedienen zich vele artsen daarvan met het grootste nut bij hunne zieken, nog oneindig grooter en uitgebreider is het nut der *zee-baden*. De bestanddeelen van het zeewater hebben eenen zoo grooten invloed op het menschelijk lichaam, dat men, volgens aantekeningen van den verdienstelijken *VOGEL* (*a*), (wien een groot gedeelte van *Duitschland* nog dagelijks, voor zijne oprigting van het zoo vermaarde zee-bad te *Dobberan*, zegent) en den beroemden *HUFELAND* (*b*), de ongeneeslijkste ziekten daardoor genezen heeft; bevorderende het zee-bad niet alleen, gelijk de andere baden, de zuiverheid van het lichaam en de onmerkbare uitwaseming, maar het werkt tevens opwekkend op de huid en de zenuwen, het versterkt de spieren, en brengt het watervaat- en klierstelsel in werkdadigheid; weshalve het in de meeste huid-, zenuw- en klierziekten, welke hier de *flagella plebis* kunnen genaamd worden, zeer dienstig bevonden is. Bij uitlagen, verouderde

zwe-

(*a*) Neue Annalen des Seebades, zu *Dobberan*.

(*b*) In *seyn Journal der practische Heilkunde*.

zweren , bij krampen , *migraine* , *rhumatismen* , en bij velerhande kwalen der vrouwen , heeft het wonderen verrigt : zijnde het nu bijna aan iedereen , ten minste aan elken geneesheer , bekend , dat het zeebad reeds lang in *Engeland* eene gezondheidsbron was , en zulks onlangs voor een gedeelte van *Duitschland* en *Oostvriesland* geworden is , zoo is het te verwonderen , dat men op onze kusten ook niet reeds eene zoo weldadige inrigting gemaakt heeft. Trouwens , vond men , bij voorbeeld , hier in *Holland* eens eene bron of *minerale* wel , hoe gretig zoude men zich dezelve ten nutte maken , en daarop badinrigtingen , tot welzijn der menschheid , verwaardigen ; en toch vergeet men het , in velen opzigte nog nuttiger , zee-bad !

§ 76. Alhoewel men in onze stad nu geene eigenlijke zee-baden oprigten kan , zoo konde men echter aan deze wezenlijke behoefte van onze Medeburgers ten deele voldoen ; zulende uit de aangevoerde redenen het thans voor een iegelijk klaar zijn , dat bij alle verbeteringen geene wenschenswaardiger ware , dan openlijke IJ-baden , alwaar men voor eenen matigen prijs in staat gesteld werd , daarvan gebruik te maken. Hierdoor zouden vele *constitutioneele* ziekten , die hier nog al menigvuldig zijn , en bijzonder het zoo-

genaamde kwaadzeer (*Tinea capitis*), gelijk ook de nadeelige inwerkingen van ons veranderlijk luchtgestel, in eenen aanmerkelijken graad, verminderd worden. De altoos meer en meer overhand nemende klierziekten, en ontelbare huid-uitslagen zijn immers veelal gevolgen van verzuimde huid-zuivering en belette uitwaseming, en kunnen door eene vrije en onverhinderde werkdadigheid der huidsoppervlakte, zoo niet geheel genezen, toch grootendeels verminderd worden. En voorwaar, bij het bewezene nut der baden, zoude de stad, door het oprigten van openlijke, en voor den gemeenen man kostelooze, zee-baden, aan de gezondheid van hare zenuw zwakke, aan kwaadzeer en andere uitslagen lijdende Inwoners, voorzeker zoo veel winnen, dat de, buitendien niet zware, onkosten veelvuldig beloond werden; daarenboven zoude dezelve alsdan ten strengste tegen de schandelijke gewoonte, van onbeschaamd geheel naakt in de stadsgrachten te zwemmen, kunnen waken; alzoo eene bron van vele ongelukken en groote onzedelijkheid stoppen, en tevens de openlijke wegen voor onze weldenkende *Schoonen* weder openen, welke zij thans, bij warme zomerdagen, niet zonder te blozen bewandelen kunnen.

Hoe

Hoe gemakkelijk ware het niet, aan zoodanige badinrigtingen, de althans voor den *Hollander* niet minder nuttige zwemscholen te verbinden.

4. De Stookplaatsen:

§. 77: De stookplaats der Amsterdammers is gewoonlijk de haard, waarbij zij zich, bij een vuur uit turf en hout, eene slechts matige warmte verschaffen. Den geringen man dient zulks tevens tot koking zijner spijzen. Alhoewel door zulk een haardvuur maar weinig warmte in de kamer wordt te weeg gebragt, en de warmte slechts plaatselijk is, zoo is toch deze manier van stoken in velen opzigte voor de gezondheid dienstiger, dan de thans meer en meer in zwang komende verwarming door kagchels, met steenkolen bewerkt; omdat hierbij de schoorsteen zorgvuldig toegelegd, en slechts daarin eene opening voor de kagchel-pijp blijft, en alzoo de afwisseling der versche, en het opstijgen der bedorvene lucht, als ook der dampen, belemmerd wordt. Ook worden door de veelal overdrevene warmte van de kagchel de huid en de longen verzwakt, en voor de buitenlucht gevoelig gemaakt; terwijl het stoken aan den haard ook wederom deze na-
deelen heeft, dat, door het gedurig staren
in

in het vuur; en het rooken, dat veelal bij de geringere burgerklasse plaats heeft, de oogen verzwakt, en velerhande oogkwalen kunnen geboren worden. De beste manier van stoken bestaat, onzes inziens, in de, thans bij de voornamere klasse der Inwoners in mode komende, kagchel-haardjes, welke de voordeelen van eenen haard tevens met die der kagchels vereenigen, zonder in beider nadeelen te deelen.

§ 78. De Amsterdamsche vrouwen vergeeten zich meestal, met de verwarming van een vuurstoofje, en laten, bij afwezenheid der mannen, zelfs bij de strengste koude, geen vuur aanleggen. Dit wordt door de, aan de openlijke straten zittende, koopvrouwen zoodanig overdreven, dat zij met vlamme en rookende vuurpotten onder de rokken zitten om haar lijf te verwarmen. Van welk een nadeel nu deze vuurstoofjes en althans vuurpotten zijn, en tot welke kwalen zij aanleiding geven, is overbekend; wij willen hier slechts aan den alhier algemeen heerschenden *witten vloed* herinneren.

5. Slaapsteden.

§ 79. Ook de *Slaapplaatsen* onzer stadgenooten zijn voor de gezondheid zeer onvoordeelig; niet alleen dat deze gewoonlijk

zoogenaamde *bedsteden*, zijnde in de muren gemaakte, of verlorene hokken, die onder de trappen, of achter kasten daarvoor, veelal in het dagelijksche woonvertrek, ingerigt worden; en zelden, hoewel thans meer dan ooit, in *ledekanten* bestaan; zoo worden deze, zoo bij de rijken als armen, zoodanig met dikke gordijnen omhangen, en des nachts zorgvuldig toegemaakt, dat geen luchtje noch togtje de slapenden store. De uitwaseming en de bedorvene uitgeademde lucht van meestal twee menschen, en soms nog daarenboven van een of meerdere kinderen, welke in dus genaamde kribben ook in zoodanig een hok slapen, hoopt zich daarin den ganschen nacht op, en kan met moeite door de versche lucht verwisfeld worden, waardoor aanleiding tot verscheide-
ne ziekten, en bijzonder borstkwalen, moet gegeven worden.

§ 80. Niet alleen de volwasfenen trachten op deze wijze de versche lucht des nachts van zich te weren; maar ook de wiegen der kinderen zijn met zoogenaamde wieg-kleederen bedekt, opdat deze wichtjes vooral geen' togt zouden vatten. Van daar de menigvuldige verkoudheden, hoesten, en vele andere ongesteldheden onder de kinderen, welke op rekening der tanden worden geschreven.

TIENDE HOOFDSTUK.

*Ongelukken, welke uit de gesteldheid
dezer stad kunnen voortkomen.*

§ 81. De veelvuldige grachten, waarmede deze stad doorlneden is, komen hier het eerst in aanmerking, en vele menschen vinden daarin jaarlijks hun graf. Om zulks grootendeels te voorkomen zoude het noodzakelijk wezen, dat deze, eveneens als zulks op de bruggen, aan derzelver vleugelen, en tegenover de uiteinden der straten plaats heeft, met leuningcn omzoomd waren. Deze zware onkosten konde echter de stad, althans tegenwoordig, onmogelijk bestrijden, en zouden, indien zulks op kosten van eigenaren der huizen moest geschieden, de reeds drukkende belastingen bijna ondragelijk maken; weshalve hiertegen blootelijk bij avonden en ontijden de noodige voorzorgen kunnen genomen worden: te dien einde is ook de, voorheen zeer gebrekkige, verlichting (zie § 69) aanmerkelijk verbeterd; daarenboven zijn, bij opkomenden zwaren mist, nade alhier, op den 31 December 1790, plaats gehad hebbende ongelukken, zeer goede voorzorgen genomen; want, bij het opkomen van zwaren mist, des avonds of des nachts, zijn de nachtwachts,

wachts, en, onder het voormalig Fransche be-
 heer, bij afschaffing van deze, de zoogenaam-
 de *Commisfarisfen van Politie*, verplicht, in
 iedere wijk de Ingezetenen te gelasten: 1. Om
 voor de vensters beneden in huis licht te
 plaatsfen. Omdat er echter aan verscheidene
 huizen geene bewoonde onderhuizen zijn,
 het licht boven den grond niets baat, was het
 beter hetzelfde zoo dicht mogelijk bij den grond
 en wel huis aan huis te zetten; daarbij zou-
 de het branden van licht ook voor stallen
 moeten geschieden, en den opzigter over pak-
 huizen hetzelfde moeten aanbevolen worden.
 2. Om op plaatsfen, daar geene hekken voor
 de wallen zijn, touwen van boom tot boom
 te spannen, en op die grachten, waar geene
 boomen zijn, of waar deze te verre van el-
 kanderen staan, op behoorlijke afstanden pa-
 len te zetten, om daaraan de touwen vast te
 maken; latende de Regering op het stelen de-
 zer touwen naauwkeurig waken. De tou-
 wen moesten vooral aan de leuningfen der
 vleugelen van bruggen vastgehecht en voor
 alle, op grachten uitkomende, gangen, stegen
 of floppen, gespannen worden, om daardoor
 voor de Inwoners geene gevaarlijke openin-
 gen te laten.

Ook werden er bij zwaren mist van stads
 wege op de bruggen toortfen en pekkransen

gebrand, welke echter gewoonlijk te hoog geplaatst waren, en daarom den grond niet behoorlijk konden verlichten, maar den voorbijganger in de oogen schemerden.

§ 82. Om de ongelukken, die in den winterdoor het ijzelen, voornamelijk door de gladheid der bruggen, kunnen veroorzaakt worden, voor te komen, zijnde asch-karrelieden gelast, om elk in zijne wijk, op alle bruggen en derzelver vleugels, asch te strooijen; daarbij is het aan alle vrachtslepers geboden, om, gedurende de vorst, het gewoon water vaatje op hunne sleden, waarmede zij de straten bevochtigen, niet te gebruiken; maar, om het snelle afloopen van de bruggen te beletten, een' bos stroo onder de slede te leggen, en, om bovendien de vaart van de slede te kunnen stuiten, aan dezelve een touw vast te maken (a). — Daarenboven heeft, bij het glad

(a) Zulks is des te noodzakelijker, vermits men, tot vervoering der koopmansgoederen, zoogenaamde sleden bezigt, welke blootelijk uit twee door dwarshouten aan elkanderen gevestigde balkjes bestaan, tusschen welke de vaten en goederen gelegd, en soms opgehoopt worden, zoodat ten allen tijde, ook zonder gladheid der straten, dezelve bij het op- en bijzonder bij het afstiepen van de sluizen en bruggen, of zelfs bij elken schok op den onefenen grond, er gemakkelijk afvallen, en de grootste on-

glad zijn der straten, ieder inwoner, voor zijne eigene veiligheid, de voorzorg, om zijne stoep met zand te bestrooijen.

§ 83. Bij het toevriezen der grachten zijn de bewoners van alle hoekhuizen verplicht, om eene toereikend groote bijt in het ijs te maken, en dezelve altoos open te houden, ten einde, bij voorkomenden brand, dadelijk water te kunnen bekomen: hoe noodzakelijk zulks nu ook van den eenen kant is, zoo kan zulks wederom voor schaatsenrijders en ijsgangers, bijzonderlijk bij schemeravonden, duister en mistig weder, zeer gevaarlijk worden; weshalve het noodzakelijk zijn zoude, wanneer er tevens gelast werd, om de ijsfchotfen rondom de bijten te plaatsfen, opdat zich een elk voor soortgelijke openingen zoude kunnen in acht nemen. Ook ware het noodig, dat de windgaten, die zich veeltijds in het ijs vormen, door eenige teekenen werden gekenmerkt.

§ 84. Dat al deze voorzorgen hier hoogstnoodig zijn, bewijst het aantal menschen, die hier jaarlijks in het water omkomen, en, volgelukken kunnente weeg brengen; zoodat het ons toefchijnt, hoe gemakkelijk deze sleden voor kooplieden en voor de fleepers ook zijn mogen, dat hierin door de *Politie* eene verandering moest gemaakt worden.

volgens eene veertigjarige berekening, jaarlijks 59 à 60 bedraagt. Wij moeten ons echter ten hoogste verwonderen, dat, in weerwil van deze verbeterde voorzorgen, in weerwil van den kwijnenden handel en daardoor verminderde scheepvaart, en ondanks het voortreffelijke *Drenkelings-Genootschap*, dat van tijd tot tijd in volmaking toeneemt, de drenkelingen van jaar tot jaar schijnen te vermeerderen. Om zulks na te kunnen gaan, hebben wij de binnen veertig jaren omgekommene drenkelingen in vier tijdperken, ieder van tien jaren, verdeeld, en daaruit gezien, dat in het *eerste tijdvak* 407, in het *tweede* 615, in het *derde* 648, en in het *vierde* 707 menschen door het water zijn omgekomen; zoodat het eerste en laatste tijdvak een verschil van 300 menschen, die in de laatste tien jaren, waarin juist de handel het meest kwijnde, en alzoo het minst daartoe gelegenheid konde geven, meer omgekomen zijn, waarvan wij hoegenaamd geene redenen weten te geven, tenzij men zulks aan den toenemenden lust tot schaatsenrijden wilde toeschrijven.

Ongelukken, die uit de manier van het bouwen der huizen kunnen voortkomen.

§ 85 De ingang tot de meeste woon- onder- en pakhuizen bestaat, gelijk tot de kel-

ders , uit trappen , waarvan sommige zoodanig eene schuinsche rigting hebben , dat zij reeds in de straten , en wel in den weg der voetgangers , eenen aanvang nemen ; waaruit volgt , dat men , langs de straat aan de zijde der huizen zijnen weg veilig meeneende te kunnen vervolgen , onverhoeds in een trapgat valt , of tegen eenen vooruitstaande trap stoot , hetgeen tot ongelukken aanleiding geven kan. Reeds sedert den 17 Maart 1717 is tegen deze wijze van timmeren een verbod verschenen ; desniettegenstaande is dit misbruik , voornamelijk in de geringe buurten , zoo algemeen , dat men zulks niet zonder het onbruikbaar maken van vele onderhuizen en zelfs geheele huizen zoude kunnen veranderen ; weshalve hiertegen niets te doen valt , dan de trapgaten te laten dekken , en , bij vernieuwing der woningen , zoodanige bouwwijze te verbieden.

§ 86. Vermits in eene koopstad , gelijk deze , alles tot gemak van den handel moet ingerigt zijn , zoo als zulks ook wezenlijk is , zoo zijn ook niet alleen aan de pakhuizen , maar genoegzaam aan alle huizen , zoogenaamde windasfen gemaakt , om de goederen op eene gemakkelijke wijze naar de zolders te kunnen hijschen , en van dezelve neder te laten ; want , reeds door eene keure van den

7 Augustus 1642, welke in de jaren 1690 en 1772 vernieuwd is, wordt wijsfelijk verboden, dat niemand eenige koopmanschappen of andere goederen van zijne zolders zal mogen werpen; maar gehouden zal zijn; dezelve met het windas of anderzins neêr te laten. — Hierbij is echter wederom noodzakelijk, dat het windas en de touwen in behoorlijke orde zijn, om, door het breken daarvan, alle ongelukken te voorkomen; zoo- dat het ons noodzakelijk toefchijnt, dat hierin eenige voorziening moest plaats hebben, en hierover keurlieden moesten aangesteld worden, om dezelve van tijd tot tijd te onderzoeken. Daar- enboven konde men aan alle werklieden gelasten, geene goederen te hijschen of af te laten met een windas of met touwen, die zij niet behoorlijk in orde, of voor de goederen niet sterk genoeg, zouden bevinden; dat zij, vóór zij hun werk beginnen, alles onderzoeken, en daarvan aan den bewoner van het huis kennis moesten geven; blijvende zij, in gebreken van dien, voor de ongelukkige gevolgen aansprakelijk; terwijl daarentegen de bewoner voor alles aansprakelijk blijft, indien hij volhardt, om zoodanige windassen en touwen te gebruiken, die afgekeurd zijn.

Buitendien moesten, bij het hijschen en af-

laten, de voorbijgangers altoos gewaarschuwd worden, hetgeen veeltijds verzuimd wordt, of niet duidelijk genoeg geschiedt.

Eindelijk moesten alle deuren en vensters van de pakzolders, waardoor de goederen worden ingehaald, met klampen voorzien zijn, opdat dezelve, met het ophalen der goederen, niet uit hunne duimen konden geligt worden, om door het vallen van dezelve vele ongelukken te verhoeden.

§ 87. Hoewel de straten, bijzonderlijk in deftiger streken der stad, goed onderhouden worden, zoo gebeurt het toch zeer dikwijls, dat er kuilen of zelfs, door het instorten van daaronder loopende rioelen, gaten in komen, welke langer ongemaakt blijven, dan men bij eene Hollandsche naauwkeurigheid zoude verwachten. Ook verstouten zich soms moedwillige straatjongens, de straatsteenen en klinkers door zuigleder uit te halen of op te breken; hetwelk veeltijds, bijzonder bij donker worden, tot ongelukkige vallen en bezeeringen gelegenheid geeft. In voorouderlijke tijden heeft men hiertegen reeds gewaakt (a); gelijk uit eene keur van den

(a) Rapport N°. 19, wegens de aanstelling eener COMMISSIE, &c. &c. t. a. pl. 2den deels 5de stuk bladz. 22.

den 25 Januarij 1508, en van den 21 December 1685 blijkt, waarbij bepaald wordt „ dat die genen, 't zij jongens of be-
 „ jaarde personen, die klinkers of straat-
 „ steenen uitgraven, en in de burgwallen
 „ smijten, zullen verbeuren eene boete van
 „ twee zilveren dukatons, telkens als ze daar-
 „ over worden bekeurd; zullende de Ouders
 „ en Voogden gehouden zijn te betalen voor
 „ hunne kinderen en pupillen.” Tegen welk
 uitligten van steenen uit de straten — „ cau-
 „ serende, dat de passerende lieden, inzon-
 „ derheid bij avond ende ontijd komen te val-
 „ len en te bezeeren.” — bij keure van den
 31 Mei 1647 was gezorgd; welke keure den
 23 December 1651 en 5 October 1700 is ge-
 renoveerd, en nog nader gerenoveerd en
 geamplieerd, en op het breken van straten,
 onder voorwendfel van timmeren, repareren
 enz., zonder voorkennisfe en *consent* van
Thesaurieren, toepasselijk gemaakt is den
 27 Januarij 1751. — Deze keuren moesten
 thans niet alleen vernieuwd, en ook op de
 gangen, als eigendommen van bijzondere
 personen, welker straten veelal zeer slecht
 onderhouden worden, toepasselijk gemaakt,
 maar ook met meerdere zorgvuldigheid ge-
 handhaafd worden, om daardoor het vallen

en bezeeren, ja zelfs zwaardere ongelukken te voorkomen.

§ 88. Gelijk in alle groote steden, ontstaat ook hier veeltijds brand, waartoe, behalve de behandeling der koopwaren, de *fabrieken* en *trafijken*, onze enge en met vele houten kappen voorziene schoorsteenen, vooral echter de onvoorzigtige behandeling der, voor de vuurstoofjes dienende, doove kolen, dikwerf gelegenheid geven. — Dank zij onzer voortreffelijke brandinrigtingen, dat de brand alhier zelden één, en bijna nooit twee of meerdere huizen verteert, en weinigen of geen nadeeligen indruk op de gemoederen der daarin niet betrokkene inwoners maakt; noch door schrik of angst ongesteldheden veroorzaakt. Trouwens de meesten, de plaats en omstandigheden van den brand ondervraagd hebbende, leggen zich des nachts wederom ter ruste, of zetten bij dag hunne bezigheden voort, in het zekere vertrouwen, dat zulks zonder hen wel zal gered worden; weinigen lokt de nieuwsgierigheid naar de brandplaats. Er zijn zeer vele wetten of keuren op den brand aanwezig. In het jaar 1786 zijn die in eenen bundel vereenigd, met eenige uitbreidingen (*ampliatie*) vermeerderd, en in drie afdeelingen verdeeld.

De eerste afdeeling stelt de orders tot voor-

koming van brand; onder anderen wordt daarin het bouwen van houten gevels verboden, van schoorsteenen bepaald, en order gesteld op de stookplaatsen, zoo van *particulieren* en bijzonderlijk van *fabrikanten*, *bakkers*, en die meer dan gewoon haardvuur noodig hebben; verbiedende tevens het plaatsen van brandbare stoffen in de nabijheid der stookplaatsen. Verder vindt men daarin *reglementen*, omtrent het bewaren van buskruid, en houden en stoken van teer, terpentijn, enz.; wordende het *rafineren* van zwavel, het maken van kamfer, vernis en terpentijn binnen de stad geheel, en der pottbakkersgelei, enz., zonder gevraagde toestemming, verboden.

Brandmeesters worden *geautoriseerd* hiervoor te zorgen, en zoo dikwerf zij noodig oordeelen, ten minste eens in het jaar, hierover eene schouw aan te stellen.

Door de tweede afdeeling worden de torenwachters verplicht, des nachts, bij opkomenden brand, lantarens naar den kant, waar dezelve is, uit te hangen, en den naast aan den brand wakende nachtwachts gelast, brand te roepen, met opgave der plaats waar dezelve is; hetwelk de andere aangrenzende wachts alle moeten vervolgen, kloppende tevens aan de huizen der *brandmeesters* en derzelver *adjuvanten*, waarvan eene lijst op de *ratel-*

wachts corps- de garde moet aanwezig zijn.

Art. 6 van deze *afdeeling* beveelt, dat de *schutters* der naast gelegene wijken den brand en bijzonderlijk den waterkant zullen moeten bezetten, om den toeloop van nieuwsgierigen af te weren, en niemand, dan met een teeken van brandbluscher voorzien, toe te laten, tenzij vrienden of goede bekenden van hen, die naast den brand gezeten zijn.

Volgens een op den 28 *Junij* 1815, gearresteerd *reglement*, is (Art. 2.) van elk der bataljons *schutters*, eene kompagnie voor brandpiket opgericht. Ingeval van brand zullen de gewapende *schutters*, inwoners der wijk, waarin de brand is ontstaan, — hetzij dezelve tot de kompagnie behooren, welke alsdan het brandpiket heeft of niet — zich onmiddellijk daarheen behoorlijk gewapend begeven; doch des noods, om geen tijd te verliezen, niet gehouden zijn, aldaar in *uniform* te verschijnen, en zich stellen onder de orders van de hoogste officieren of onderofficieren in rang; zullende echter die manschappen, als niet tot het *brandpiket* behorende, bij het *arrivement* van hetzelfde, op daartoe bekomene order, dadelijk aftrekken.

De *brandmeesters*, voorzien met eenen rooden staf, waarop het stadswapen en het nummer der spuit geschilderd staat, begeven
zich

zich bij brand tot de brandspuiten, en van daar naar de plaats van den brand, indien dezelve binnen hun *distrikt* is; anders brengen zij de spuit naar het huisje terug, en een van hen begeeft zich met zijn volk derwaarts, om bijzonderlijk aan den waterkant te helpen.

Volgens Art. 16 dezer *afdeeling* worden er *premiën* vastgesteld, voor de *eerste*, *tweede* en *derde spuit*, die bij den brand zullen worden aan den gang gemaakt; deze prijzen worden bij zwaren brand verdubbeld; wordende ook de voorschrevene *premiën*, aan de bij den brand gereed en tegenwoordig zijnde spuit betaald; ook dan wanneer men had goedgevonden, dezelve geen water te laten geven. Deze *premiën* worden genoten, in *het eerste geval*, door die bevelhebbers en *geaffecteerden*, die den brand zullen helpen bluschen, zonder dat de anderen, die komen als de brand gebluscht is, iets daarvan zullen genieten. In *het tweede geval* door die genen, welke de spuit bij den brand hebben gebragt; de *premiën*, door *Thefsaurieren* der stad uitbetaald, komen ten laste van den bewoner van het huis, waarin de brand was.

De verdere artikelen loopen over het bewaren der emmers, de manier om die te kennen, en het beboeten dergenen, die van het volk
te

te laat komen of wegblijven, als ook hoe de orde moet gehandhaafd worden.

De *derde afdeeling* gebiedt de *exercitiën* met de spuit, op zekere tijden van het jaar; bepaalt, dat er altoos twee *brandmeesters* voor elke wijk en spuit moeten gereed zijn; dat die uit een drietal, door de *kapiteins* voorgedragen, door de *kolonels* moeten gekozen worden; wordende de *geaffecteerden* of het volk bij de spuit genomen, uit alle bekwame gildebroeders, van het *waagdragers-*, *bierdragers-*, *turfdragers-* en *korenmeestersgild*, in de wijk wonende, en verder die zoo weinig uit wakende zijn, als mogelijk is. Bij verhuizing of afwezigheid worden er anderen in plaats genomen; moetende tot de grootte spuiten 36, en tot de kleine 28 mannen voltallig gehouden worden; daaronder bij elke spuit twee *adjsistenten* der *brandmeesters*. Ieder *geaffecteerde* ontvangt eenen koperen penning met het stadswapen en nummer der wijk aan den eenen, en eene brandspuit aan den anderen kant. Bij gebrek aan volk staat het *brandmeesteren* vrij, een elk der *aanschouwers*, die ledig zijn, te nemen, en onwilligen den hoed of het overkleed af te nemen. Gedurende de Fransche overheersching konde een elk, het mogt gelegen komen of niet, tot de brandspuit

spuit getrokken worden ; indien men zelf niet konde verschijnen , moest men eenen anderen in plaats stellen , of wat doorgaans aangena- mer was , zich bij de *brandmeesteren* uitkoo- pen : of zulks thans nog plaats heeft , kunnen wij niet beslissen.

ERSTE HOOFDSTUK

Over de Luchtsfeer in het algemeen.

Onder de luchtsfeer of het kin-
maat verstaan wij de uitbreiding en in-
werking , niet alleen van de lucht op de
voorwerpen des natuurs , maar tevens van
nog een veldzand dat andere omstande-
ten , die ons omgeven en ons leven onder-
houden : de warmte , vochtigheid , elektri-
citeit , magnetisme , nog wel de hoër ; nochtan
het onderwerp der meteorologie naar uitga-
afte , om niet meest alle andere deelen der
natuurkunde te verbanden te. Om dezelfde re-
dinnen of eenige logische redenen van den aard-
te de natuur hoër te lozen , moet men de
aard en de natuur , niet de geographie en de
andere deelen , te niet laten en alle deelen
te onderzoeken , welke / op de natuurkunde is
toegepast en te onderzoeken naar het noo-

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

KLIMAAT OF LUCHTGESTELDHEID VAN AMSTERDAM.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de Luchtgesteldheid in het algemeen.

§ 89. **O**nder de luchtgesteldheid of het klimaat verstaan wij die veranderingen en inwerkingen, niet alleen van de lucht op de voorwerpen der natuur, maar tevens van nog zoo vele andere bekende en onbekende stoffen, die ons omgeven en ons leven onderhouden; b. v. warmte, vochtigheid, *elektrieke*, *galvanieke*, *magnetieke* stoffen; zoodat het onderwerp der *météorologie* zeer uitgestrekt, en met meest alle andere deelen der natuurkunde verbonden is. Om derhalve het klimaat op eene bepaalde plaats van den aardbol te kunnen beoordeelen, moet men bekend zijn niet alleen met de *geographische* ligging der plaats, dat is met haren afstand van de evenachtslijn, welke voor *Amsterdam* is, van 52 graden en 22 minuten naar het noorden,

den, als van welken afstand de hoegrootheid afhangt der ongelijkheid, die, in de verschillende seizoenen, tusfchen nacht en dag plaats heeft, en de kracht waarmede, en den tijd gedurende welken de zon, in ieder seizoen, op zoodanige plaats, haren gezegenden invloed van licht en warmte uitoefent; maar ook met de meerdere of mindere drukking der lucht, de graad van vochtigheid, de windstreken, welke in zekere tijdvakken plaats hebben, de *elektrieke* en andere vloeistoffen, waarmede de lucht aldaar verbonden is. Verre de meeste hoedanigheden of stoffen van den dampkring zijn ons nog te onbekend; wij bezitten geenen maatftaf, om derzelver hoedanigheid en hoeveelheid zoodanig te kunnen bepalen, als vereischt wordt, om eene naauwkeurige werking op de voorwerpen der natuur daaruit te bepalen; zelfs die veranderingen van den dampkring, welke wij meenen te kennen en te kunnen afmeten, zijn voor ons nog al te zeer verborgen, dan dat wij in staat zouden zijn, om daaruit juiste en zekere wetten, voor den dampkring van bepaalde streken van den aardbol, te kunnen afleiden. Er blijft derhalve tot nog toe voor ons niets overig, dan dat weinige, wat anderen voor ons opgeteekend hebben, tot een geheel te verbinden, en daaruit voor
 on-

onze luchtstreek de juist mogelijke bepalingen en gevolgtrekkingen te maken.

§ 90. Hoezeer immers de mensch onder alle luchtstreken leven, zelfs gedijen kan; hoewel hij door zijn verstand dezelve voor zijne behoefte kan gepast maken, zoo werkt desniettemin de dampkring of het klimaat zeer sterk op hem, en verandert zoowel zijne *physische*, als *psychische* hoedanigheid in eenen aanmerkelijken graad. Niet alleen de kleur der huid, de gestalte van den mensch, maar ook de hartstogten, zeden en gewoonten schijnen veelal van het klimaat af te hangen; en het is buiten twijfel, dat de afwijkingen van den gezonden staat, d. i. ziekten, grootendeels daaraan onderworpen, of ten minste daardoor gewijzigd worden. Dit alles was reeds veel beter aan den vader der geneeskunde bekend, en daarom vangen wij ook, in onze tijden, wederom aan, den toestand van den dampkring met den ziekte-staat van den mensch te vergelijken. Het is uit dien hoofde ook zeer te betreuren, dat men in ons land het loffelijk begin van dusdanige aantekeningen en vergelijkingen, bij voorbeeld in de *Verhandelingen van de Natuur- en Geneeskundige Correspondentie - Societeit, in de Vereenigde Nederlanden*, te 's Hage opgerigt, geheel gestaakt heeft.

§ 91. Om de algemeene luchtgesteldheid van een land te bepalen, is het noodig eene reeks van waarnemingen gade te slaan, deze op alle wijzen te vergelijken, en daaruit, door vaste berekeningen, algemeene wetten voor eene landstreek af te leiden. Hiertoe worden aaneengeschakelde waarnemingen vereischt, welke zelden in den leeftijd van één mensch kunnen bereikt worden, maar te dien einde door meerdere Natuurkundigen moeten bijeengezameld zijn. Vermits wij alzoo noch in de gelegenheid geweest zijn, om eene toereikende reeks van weêrkundige aanteeke-ningen te kunnen maken, noch ook daartoe de noodige vereischten en bekwaamheden bezitten, zoo zullen wij die van anderen te baat nemen, en daaruit de noodige gevolgen voor ons klimaat afleiden. — Willen wij ons nu niet in eene bodemlooze zee van *hypothesen*, over de grondoorzaken van lucht- en weêrsveranderingen wagen, en de eerste grondoorzaak aller *météorologische* verschijnselen, deels in eene vermeerdering, deels in vermindering der *licht-quantiteit*, anderdeels ook in eene gestadige afwisseling van *licht-qualiteiten* zoeken, noch de algemeen bekende en hoogstgewichtige Natuurwet van *Polaar-verdeelingen*, met HA-

I

BER.

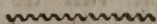
HABERLE (a), op het *lichtontwikkelings-proces* toepassen, en op de verklaring van *météorologische* verschijnselen aanwenden; alsdan kunnen wij ons bij ons onderwerp slechts bij de *inwerking van de lucht* op onze landstreek bepalen, en bijzonder nagaan:

1. Hare drukking of zwaarte, die zich door den hoogen of lagen *barometer*-stand uitdrukt.
2. Hare *temperatuur*, of warmte-grad; die ons de warmte-maat of *thermometer* aanduidt.
3. Hare droogte of vochtigheid, welke ons de vochtmaat of *hygrometer* te kennen geeft, welke echter veel van de *temperatuur* afhangt.
4. Hare bewegingen, welke den verschillenden staat der winden aantoon.
5. De bestanddeelen van de zuurstoffe, welke wij door den *eudiometer* of luchtmaat kunnen leeren kennen.

Voor de *inwerkingen* van het licht, hetwelk hoogst waarschijnlijk, door deszelfs bijzondere wijziging, de bron van *warmte*,
Elek-

- (a) 1. *Météorologisches Jahrbuch*, herausgeg. von Dr. C. C. HABERLE, 1. u. 2 Jahrg. 1810 u. 1811.
 2. *Météorologische Hefte*, van denzelfden, 1 b., 2 fl. 4 te. B.

Elektriciteit, Galvanismus en Magnetismus is, hebben wij, evenmin als voor andere *météorologische inwerkingen*, geenen maatstaf, en kunnen daarnaar ons *klimaat* niet bepalen.

TWEEDE HOOFDSTUK,

Barometerstand of drukking der lucht.

§. 92. Wat aangaat de afwisselingen, die bij de drukking der lucht plaats hebben, derzelve oorzaken hangen af van den zamenloop eener menigte omstandigheden, die ons niet genoegzaam bekend zijn; nogtans zijn dezelve, hoe ongeregeld deze veranderingen op den *barometer* ons ook mogen toefschijnen, toch zeer geregeld, en hangen van bepaalde wetten af. Om ons hiervan te overtuigen, behoeven wij slechts na te lezen, hetgeen onze groote Natuurvorfcher, J. H. VAN SWINDEN, hierover, nog onlangs, heeft te boek gesteld (a). Niet alleen heeft hij bevestigd gevonden:

1. Dat

(a) *Verhandelingen der eerste Klasse van het Hollandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunften, te Amsterdam. 1812, Eerste deel bladz. 71.*

1. Dat de veranderingen , welke in de hoogte des *barometers* , en derhalve in de drukking voorvallen , zeer gering zijn in de gezengde luchtfreek , vooral onder de evennachtslijn dat deze grooter worden , naarmate men zich van de evennachtslijn naar de aspunten begeeft. Want onder de evennachtslijn bedragen zij naauwelijks meer dan $2\frac{1}{2}$ lijn , te *Mexico* vier , en hier te lande reeds drie en dertig lijnen ; terwijl zij in *Petersburg* en andere , meer naar de aspunten gelegene , plaatsen , dezelve nog overtreffen.

2. Maar ook naarmate men zich op dezelfde plaats meer boven de oppervlakte van de zee verheft , de veranderingen , welke de kwikzuil in den *barometer* aldaar ondergaat , hoe langer hoe geringer worden.

§. 93. Deze verdienstelijke Man heeft daarenboven eene reeks van waarnemingen , namelijk van het jaar 1735 tot 1779 , alzoo van vijf en veertig achtereenvolgende jaren , in ons land gedaan , berekend , maand voor maand , de grootste en kleinste *barometer* - stand en deszelfs verschil aangeetekend , daaruit de ware gemiddelde hoogten opgemaakt , door de som der waarnemingen met derzelver getal te verdeelen , en aldus algemeene wetten , ten min-

minste voor ons land, vastgesteld. Dit alles heeft hij in eene zeer schoone tafel gebragt; waarin men, met eenen opslag van het oog, allen stand van den *barometer* en deszelfs berekeningen nagaan, en zich tevens van de volgende vijf wetten, die hij daaruit voor de drukking der lucht heeft vastgesteld, overtuigen kan.

- I. *De barometer staat des zomers bestendig hooger dan des winters; dat is in andere woorden: de drukking der lucht is des zomers grooter, dan des winters.*
- II. *De hoogste en laagste standen van den barometer, of in andere woorden: deszelfs aanmerkelijke rijzingen en dalingen vallen nimmer in den zomer voor, verre den meesten tijd in den winter, enkel in de lente, nog minder in den herfst.*
- III. *De hoogte der kwik in den barometer, of anders uitgedrukt: de drukking der lucht is aan grootere veranderingen in den winter, dan in den zomer, onderhevig, en ondergaat ook gemeenlijk en bestendig grootere veranderingen in den winter, dan in den zomer.*
- IV. *De oorzaken; welke vermindering der gewone gemiddelde en bestendige drukking*

king des dampkrings te weeg brengen, gaan tot grootere uitersten in hare werkingen, dan die, welke vermeerdering in dezelve doen geboren worden.

V. Hoewel de oorzaken, die de drukking der lucht verminderen, volgens de vierde wet, tot grootere uitersten gaan, dan die, welke dezelve vermeerderen, brengen echter de laatstgemelde, op den duur, eene grootere uitwerking te weeg.

Deze wetten berusten op berekeningen, welke door een elk kunnen en verdienen nagegaan te worden (a).

De Hoogleeraar VAN SWINDEN heeft ons niet alleen zijne groote tafel, waarin alle veranderingen, welke gedurende eene reeks van vijf en veertig achtereenvolgende jaren, maand voor maand, met het taaist geduld en de grootste naauwkeurigheid zijn opgeteekend, tot een nuttig gebruik ter hand gesteld, maar ons ook met de noodige inlichting en hulp in de bearbeiding van deze afdeeling op de vriendschappelijkste wijze on-

(a) In de Verhandelingen van de eerste Klasse van het Holl. Instit. enz., of ook het bijzonder afgedrukte stuk, onder den titel: *Verhandeling over de wetten, welke de drukking des dampkrings volgt*, door JAN HENDRIK VAN SWINDEN.

ondersteund , waarvoor wij hem hier nogmaals openlijk onzen dank betuigen.

§. 94. Om de drukking of zwaarte en ligtheid van onzen dampkring na te kunnen gaan , hebben wij op nevensgaande Tafel N°. III. niet alleen de hoogste en laagste standen , welke gedurende vijf en veertig jaren in de nabijheid van onze stad , *halfweg Haarlem* , op het huis *Zwanenburg* , gedaan zijn , uit deze groote tafel getrokken , maar ook de verschillen en gemiddelde standen , jaar voor jaar , opgeteekend , en de plotselijke veranderingen , welke in eenige jaren zijn voorgevallen , opgegeven:

Gedurende dien tijd van vijf en veertig jaren bedraagt de

Hoogste barom. stand 30d. 9l.

De gemiddelde hoogte 29d. 10l. 34.

Verskil . . . cd. 10l. 66.

Terwijl de *gem. hoogte* 28d. 0l. uitmaakt.

Wanneer wij verder de hoogste , laagste en gemiddelde standen van de kwik in den *barometer* , gedurende deze vijf en veertig jaren , berekenen , en maand voor maand gadellaan , zoo vinden wij , dat van *Maart* af de standen van den *barometer* altoos verminderen tot in *Julij* of *Augustus* ingesloten ; van *Augustus* af toenemen tot in *December* ; hebbende in *Januarij*

eene vermeerdering , en in *Februarij* eene vermindering plaats.

§. 95. Gaan wij de hoogste en laagste standen van den *barometer* , of de drukking der lucht in de vier jaargetijden , zoo als gedurende deze vijf en veertig jaren plaats vond , na , zoo vinden wij , dat de hoogste stand derzelve heeft plaats gehad :

13 malen in <i>December</i>	}	33 malen in de wintermaanden.
10 — — — <i>Januarij</i>		
4 — — — <i>Februarij</i>		
6 — — — <i>November</i>	}	11 malen in de lente.
5 — — — <i>Maart</i>		
4 — — — <i>April</i>		
3 — — — <i>Mei</i>	}	7 malen in den herfst.
3 — — — <i>September</i>		
4 — — — <i>October</i>		

In het geheel 51 malen.

Terwijl de laagste standen of de minste drukking waren :

13 malen in <i>December</i>	}	32 malen in den winter.
6 — — — <i>Januarij</i>		
7 — — — <i>Februarij</i>		
6 — — — <i>November</i>	}	8 malen in het begin van de lente.
8 — — — <i>Maart</i>		
5 — — — <i>October</i>		
5 — — — <i>October</i>	}	5 malen in het laatst van den herfst.

De geringste drukking was 45 over het geheel.

Bijz

Bij de veelvuldige en groote afwisselingen, die de *barometer* in onze streken gedurig ondergaat, worden de regelmatige bewegingen zoodanig gestoord, dat men dezelve niet wel bestendig kan gadeslaan; zij moeten derhalve uit de gemiddelde waargenomene hoogten blijken. Hiertoe moeten echter de waarnemingen niet blootelijk, op *Zwanenburg*, drie malen des daags, maar menigvuldige keeren, aangeesteld worden; gevolgelyk zijn tot eene dergelyke berekening de waarnemingen op *Zwanenburg* ontoereikend.

De Hoogleeraar VAN SWINDEN heeft te dien einde te *Franeker*, gedurende eene reeks van jaren, eerst alle uren des daags en naderhand 6 of 8 malen op den dag, van zes uren des morgens tot tien uren des avonds, waarnemingen gedaan, waaruit het hem gebleken is, dat zoo al niet volmaakt zeker, het ten minste hoogst waarschijnlijk is, dat diezelfde dagelyksche geregelde beweging ook hier plaats heeft, vermits men van dezelve zeer duidelyke sporen ontdekt in de gemiddelde hoogten voor iedere maand; te weten: dat de kwik, in het algemeen, van 6 uren des morgens rijst tot een *maximum*, het welk te 12 uren, te 1, of ook wel te 2 uren plaats heeft,

heeft; vervolgens wederom geregeld daalt tot 6 uren des avonds, wanneer er een *minimum* plaats heeft.

DERDE HOOFDSTUK.

Thermometer.

§ 96. Vermits de drukking der lucht, in de omstreken der stad, genoegzaam met die in dezelve gelijk staat, zoo konden wij ons veilig van de vijfenveertigjarige tafel, te dezen opzichte, bedienen. — Geenszins echter is dit het geval met de warmte en koude van den dampkring; deze hangt soms van de geringste omstandigheid af, zoodat waarnemingen en berekeningen, zullen zij naauwkeurig zijn, in dezelfde stad, en zelfs op verschillende plaatfen van dezelve, moeten gemaakt worden. — Met de grootste moeite hebben wij echter voor onze stad geene naauwkeurig aaneengeschakelde waarnemingen kunnen opsporen, dan van tien jaren (a), voorzeker te

(a) Deze zijn genomen uit de *Algemeene Vaderlandfche Letteroefeningen van de jaren 1779, 1780, en, verdere deelen.*

Tafel B.

Hoogste, laagste en gemiddelde warmtegraden; getrokken uit de groote 45 jarige tafel N°. IV.

Maanden.	Hoogste.	Laagste.	Gemiddelde.		Verschil.
			H.	L.	
Januarij.	51 gr.	2 ond. o gr.	43 $\frac{15}{100}$ gr.	23 $\frac{21}{100}$ gr.	53 gr.
Februarij	54	5	44 $\frac{60}{100}$	28 $\frac{20}{100}$	49
Maart.	64	11	47 $\frac{34}{100}$	31 $\frac{35}{100}$	53
April.	75	24 $\frac{1}{2}$	52 $\frac{60}{100}$	41 $\frac{35}{100}$	50 $\frac{1}{2}$
Mei.	80	33	59 $\frac{30}{100}$	46 $\frac{45}{100}$	47
Junij.	84	40	65 $\frac{60}{100}$	54 $\frac{37}{100}$	44
Julij.	89	50	69 $\frac{20}{100}$	60 $\frac{00}{100}$	39
August.	86	65	66 $\frac{30}{100}$	59 $\frac{00}{100}$	21
Septemb.	78	41	63 $\frac{62}{100}$	55 $\frac{00}{100}$	37
October.	72	29	57 $\frac{30}{100}$	44 $\frac{45}{100}$	43
Novemb.	60	17	48 $\frac{27}{100}$	34 $\frac{60}{100}$	43
Decemb.	56	11	45 $\frac{60}{100}$	28 $\frac{00}{100}$	45
Alle jaren	89	2 ond o	52 $\frac{300}{1000}$	44 $\frac{503}{1000}$	91

Tafel C.

Hoogste, laagste en gemiddelde warmtegraden; getrokken uit de 10 jarige tafel N°. IV.

Januarij.	50 $\frac{1}{2}$	3 ond. o	39 $\frac{20}{100}$	21 $\frac{60}{100}$	53 $\frac{1}{2}$
Februarij	61	4	45 $\frac{30}{100}$	30 $\frac{30}{100}$	57
Maart.	74	17 $\frac{1}{2}$	46 $\frac{85}{100}$	36 $\frac{56}{100}$	56 $\frac{1}{2}$
April.	78	26	53 $\frac{50}{100}$	43 $\frac{00}{100}$	52
Mei.	86 $\frac{1}{2}$	39	59 $\frac{15}{100}$	53 $\frac{50}{100}$	47 $\frac{1}{2}$
Junij.	88	43	67 $\frac{00}{100}$	59 $\frac{24}{100}$	45
Julij.	92	49 $\frac{1}{2}$	71 $\frac{85}{100}$	63 $\frac{13}{100}$	42 $\frac{1}{2}$
August.	92 $\frac{1}{2}$	47	70 $\frac{00}{100}$	61 $\frac{81}{100}$	45 $\frac{1}{2}$
Septemb.	83	39	63 $\frac{60}{100}$	57 $\frac{35}{100}$	44
October.	71	27	56 $\frac{23}{100}$	45 $\frac{33}{100}$	44
Novemb.	60 $\frac{1}{2}$	20	47 $\frac{00}{100}$	36 $\frac{10}{100}$	40 $\frac{1}{2}$
Decemb.	57	1 ond. o	45 $\frac{51}{100}$	30 $\frac{14}{100}$	58
Alle jaren	92 $\frac{1}{2}$	3 ond. o	71 $\frac{85}{100}$	21 $\frac{60}{100}$	95

Table B.
 Hoogte, laagte en gemiddelde warmtegraad: 1874.
 Toeken uit de eerste 25 jaren 1849-1873.

Maand	Hoogste.	Laagste.	Gemiddelde.	Verfch.
Januarij	41	21	31	20
Februarij	44	24	34	20
Martij	44	24	34	20
April	47	27	37	20
Mai	50	30	40	20
Juni	54	34	44	20
Juli	58	38	48	20
August	62	42	52	20
Septemb.	68	48	58	20
Octob.	70	50	60	20
Novemb.	60	40	50	20
Decemb.	50	30	40	20
Jaarlij.	58	38	48	20

Table C.
 Hoogte, laagte en gemiddelde warmtegraad: 1875.
 Toeken uit de 25 jaren 1849-1873.

Maand	Hoogste.	Laagste.	Gemiddelde.	Verfch.
Januarij	41	21	31	20
Februarij	44	24	34	20
Martij	44	24	34	20
April	47	27	37	20
Mai	50	30	40	20
Juni	54	34	44	20
Juli	58	38	48	20
August	62	42	52	20
Septemb.	68	48	58	20
Octob.	70	50	60	20
Novemb.	60	40	50	20
Decemb.	50	30	40	20
Jaarlij.	58	38	48	20

weinig, om daaruit algemeene berekeningen te kunnen afleiden; en dit was voor den gezondheids-toestand van onze stad toch zeer noodig. Om derhalve dit gebrek, zoo veel in ons vermogen staat, te vergoeden, hebben wij een vergelijk gemaakt met de waarnemingen, zoo wel hier, als op het huis *Zwanenburg*, in dezelfde jaren, namelijk van de jaren 1775 tot 1784 ingesloten, gedaan; en in Tafel IV, met elkander vergeleken; waaruit blijkt, dat dezelve overal evenredig zijn, uitgenomen, dat de hoogste warmte-grad te *Amsterdam*, altoos eenige graden hooger, dan op het huis *Zwanenburg*, en de koudste altoos 2 of 3 graden lager staat; zoodat de middelste warmte-grad te *Amsterdam*, één, twee of drie graden hooger, van dien op *Zwanenburg* verschilt. Om hierin nog zekerder te gaan hebben wij, uit de groote tafel van 45 jaren, (a) en uit de kleine van tien jaren, de hoogste, laag-

(a) Deze Tafel is in haar geheel te vinden, in de *Natuurkundige Verhandeling*, of *verzameling van stukken, de Natuurkunde, Geneeskunde, enz. betreffende*; ten dienste van onze Vaderlanders, uit de nieuwste en beste in- en uitlandsche werken en schriften met veel naauwkeurigheid zamengesteld. Vijfde en laatste Deel, te *Amsterdam*, bij A. VAN DER KROE, 1777.

laagste en gemiddelde standen in Tafel B en C voorgesteld , en uit een vergelijk van deze beiden kan men zien , dat beiden genoegzaam overeenstemmen , wederom met dat onderscheid , dat die in onze stad doorgaans weinige graden hooger staat , hetwelk op de gezondheid onzer stadgenooten geenen invloed kan hebben , zoodat wij veilig deze groote Tafel voor een rigtsnoer der warmte voor onze stad , met eenige verhooging der graden , kunnen aannemen.

Wij zien hieruit , dat *Januarij* en *Februarij* de koudste , en *Julij* en *Augustus* de warmste maanden , in en om onze stad , zijn ; verder , dat van *Januarij* de hoogste , laagste en middelste graden toenemen tot in *Julij* en *Augustus* , en van deze maand wederom afnemen tot in *Januarij* , welke in alles doorgaans de koudste blijft . Niettegenstaande dat de koudste dagen , volgens Tafel IV , soms in *December* en *Februarij* , en soms zelfs ook in *November* en *Maart* voorvallen .

§. 97. Thans zullen wij de middelste warmte-graden van elke maand , gedurende deze veertig jaren , eens nagaan , en daaruit de gevolgtrekkingen voor de *temperatuur* van onzen dampkring maken .

De middelste warmte-graad , gedurende 40 ja-

jaren, was (a) in *Januarij* $34\frac{66}{100}$, *Febr.* $37\frac{11}{100}$,
Maart $40\frac{53}{100}$, *April* 47° , *Mei* $54\frac{46}{100}$, *Junij*
 $60\frac{78}{100}$, *Julij* $63\frac{42}{100}$, *August.* $63\frac{17}{100}$, *Sept.* $59\frac{55}{100}$,
Octob. $51\frac{28}{100}$, *Nov.* $42\frac{83}{100}$, *Decemb.* $38\frac{22}{100}$.

Hieruit blijkt dat men, volgens de almanakken, doorgaans alle jaargetijden te vroeg rekent. In *Maart* verwachten de meeste menschen reeds het aangename der lente, met den aanvang van *Junij* het warmste van den zomer; in het laatst van *Augustus* waant men zich in den herfst; en, wanneer in *December* het water nog niet gefloten is, verbeeldt men zich geenen winter te zullen krijgen. Dit is alles eene maand te vroeg, want door elkan- der gerekend is *Februarij* kouder dan *De- cember*; *Maart* kouder dan *November*; *April* kouder dan *October*; *Mei* dan *September*, en *Junij* dan *Augustus*, die met *Julij* overeen- stemt. Zulks komt wel niet overeen, wan- neer men de uitkomst der warmte van iedere maand nagaat; want men moet de redenen niet in de mindere warme, maar in de meer- dere koude dagen der voorjaar-maanden zoeken;

(a) Deze middelwarmte is niet gerekend, door de ge- middelde uitkomsten der twaalf maanden op te tellen, en door twaalf te deelen, zoo als gewoonlijk geschiedt; maar de eerst opgetelde getallen van elke maand zijn za- mengeteld, en door 1095 gedeeld, nadat er in *Februa- rij* $\frac{1}{15}$ voor de schrikkeljaren zijn afgetrokken.

ken, in welke de warmte en koude aan veel grootere en schielijkere afwisselingen onderworpen zijn, dan doorgaans in het najaar. Daarom blijkt zulks, wanneer men (§ 96.) de Tafel B en C nagaat, ook meer uit den laagsten stand van den *thermometer*, dan wel uit deszelfs middelstand; dit schijnt met onze gewaarwording niet overeen te stemmen, en heeft ook zijne goede redenen; want dezelfde graad van warmte zal aan ons gevoel warmer voorkomen in het voorjaar, die op de grootere koude volgt, dan in het najaar, omdat dit op grootere warmte komt; daarenboven komt in de eerstgemelde maanden de zon hooger boven den gezigteinder, terwijl zij in de laatste maanden lager staat.

VIERDE HOOFDSTUK.

Winden.

§. 98. Door de nasporingen van wijlen den Heer Mr. A. CALCOEN, (in leven *Hoofd-Officier* der stad *Amsterdam*,) zijn wij in staat gesteld, iets meer over de winden, dan over andere weêrkundige waarnemingen, onzen lezers aan te bieden. Deze verdienstelijke man, helaas! te vroeg der wetenschappen

en

en aan het belang onzer stad ontruikt, heeft eene tafel laten vervaardigen uit de waarnemingen, welke, sedert het begin der voorgaande eeuw, alhier bij het stads-waterkantoor, door verscheidene, daartoe aangestelde, bedienden, bij de waarnemingen van de hoogte van het water in het IJ, (Tafel II,) ook tevens van de windstreken des nachts, zoo wel als bij den dag, van uur tot uur, bestendiglijk gedaan zijn, zamengesteld; waarop men vindt, de vergelijkingen van de, in ieder half etmaal te *Amsterdam*, het meest gewaaid hebbende winden. Hiertoe zijn uit de voorgaande eeuw drie tijdperken, elk van vijftien jaren, gekozen, namelijk: van de jaren 1701 tot 1715, van 1734 tot 1748, en van 1766 tot 1780. Ook zijn daarop het gemiddelde getal in dagen, uren en minuten gebragt. Deze tafel, welke maar in handen van weinige liefhebbers, en ons door den Hoogleeraar VAN SWINDEN ter hand gesteld is, is, in de *Natuurkundige Verhandelingen der Koninklijke Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem* (a), zoodanig verkort overgenomen, dat de gemiddelde getallen van

(a) *Vierden Deels tweede Stuk, bladz. 246, 1809;*
bij de bekroonde Verhandeling van JAN CANTZLAAR, over
de natuurkennis der Winden, enz.

dagen, uren en minuten weggelaten, en blootelijk die der etmalen, in welke de winden maandelijks het meest gewaaid hebben, opgeteekend zijn, en deze tafel hebben wij ook hier, in Tafel V, doen vervaardigen, om daaruit de noodige gevolgtrekking voor onze stad te maken.

§ 99. Het is bekend, dat men 32 windstreken onderscheidt, namelijk:

uit het N. NtO. NNO. NOtN. NO. NOtO. ONO. OtN.
 — O. OtZ. OZO. ZOtO. ZO. ZOtZ. ZZO. ZtO.
 — Z. ZtW. ZZW. ZWtZ. ZW. ZWtW. WZW. WtZ.
 — W. WtN. WNW. NWtW. NW. NWtN. NNW. NtW.

Voor ons oogmerk zoude het voldoende zijn alleen de hoofdwinden N. NO. — O. ZO. — Z. ZW: — N. NW. — na te gaan; vermits echter op onze tafel nog de acht tusschenvallende winden NNO. ONO. OZO. ZZO. ZZW. WZW. WNW. NNW. opgeteekend zijn, zoo zullen wij ons ook daarvan, zoo veel noodig is, bedienen; latende wij de overige 16 voor de liefhebbers der natuurkunde ter navorsching over.

§ 100. Uit deze groote tafel hebben wij eene Tafel D vervaardigd, waarop de drie jaargangen vereenigd, en alle, gedurende de 45 jaren, waargenomene winden, in eens bevat zijn. Hieruit kan men dezelve, zoo als zij in de 45 jaren maand voor maand gewaaid heb-

Tafel D.

Windstreken te *Amsterdam* , gedurende 45 jaren waargenomen.

	Jan.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Julij.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Som.
N.	93	129	175	267	314	280	244	230	137	168	124	106	2267
N. N. O.	31	15	43	71	83	63	56	49	41	33	31	26	542
N. O.	178	165	330	382	414	319	246	237	157	152	121	125	2826
O. N. O.	47	31	79	75	92	46	49	36	30	32	24	39	580
O.	571	318	463	323	383	298	195	219	353	430	328	355	4236
O. Z. O.	62	46	36	35	27	34	30	37	53	50	64	49	523
Z. O.	231	168	134	112	139	100	82	120	143	198	232	213	1872
Z. Z. O.	71	34	42	45	37	22	32	14	30	66	53	68	514
Z.	211	171	152	116	121	122	108	156	195	242	253	252	2099
Z. Z. W.	84	69	50	41	23	33	46	40	62	77	83	80	688
Z. W.	533	621	428	396	383	369	503	544	585	589	610	702	6263
W. Z. W.	90	108	80	86	68	98	104	134	97	78	97	89	1129
W.	299	381	404	360	302	441	518	533	407	353	337	402	4737
W. N. W.	71	97	97	92	78	116	133	116	91	63	104	72	1130
N. W.	187	157	230	250	276	317	374	285	284	220	221	194	2995
N. N. W.	31	32	47	49	50	42	70	40	35	39	18	18	471
Som. . .	2790	2542	2790	2700	2790	2700	2790	2790	2700	2790	2700	2790	32872

hebben nagaan; ook daaruit zal het blijken; dat alhier de W. en ZW. winden het meest waaijen; en dat zulks het geval is bij alle winden, die iets uit het zuidelijke en westelijke hebben, blijkt; wanneer men uit de 32872 waarnemingen, die in de 45 jaren gedaan zijn; de winden, welke eene streek uit het N. O. Z. en W. hebben, bij elkander optelt en vergelijkt, alsdan bekomt men:

10801 winden, die iets uit het Noorden hebben;

11093 ————— Oosten ————

13133 ————— Zuiden ————

17403 ————— Westen ————

§ 101. Om ons nog des te beter van de alhier heerschende winden te overtuigen; hebben wij uit eene andere tafel door D. V. A. uit dezelfde bronnen, als de onze, van het jaar 1701 tot 1749 en vervolgens van 1766 tot 1770 ingesloten, aldus in eene reeks van 54 jaren verzameld; eene berekening der etmalen gemaakt, waarin de N. O. Z. W. en ZW. jaarlijks waaijen, en deze met eene berekening uit onze 45 jarige tafel vergeleken; en bevonden; dat, volgens de 54 jarige tafel, de N. wind $48\frac{5}{8}$, O. $97\frac{8}{7}$, Z. $48\frac{1}{7}$, W. $108\frac{7}{5}$, ZW. $133\frac{7}{9}$, halv. etmalen: — N. — $50\frac{1}{4}$, O. $94\frac{1}{9}$, Z. $46\frac{2}{5}$, W. $105\frac{4}{5}$, ZW. $116\frac{1}{5}$, dito.

volgens de 45 jarige tafel waaijen, het-
o. K geen

geen wederom de overhand der W. en ZW. winden aantoot, en te gelijk bewijst, dat de winden hun bepaald aantal streken houden.

§ 102. Om verder op te sporen in welke betrekking de winden tot de jaargetijden staan, hebben wij, (in Tafel VI.) de maanden drie bij drie, zoo als zij de jaargetijden het naast bij komen, opgeteld, en ook volgens onze afdeeling der jaargetijden, (§ 108.) vereenigd (Tafel VI. in F.) Daaruit kan men zien, dat de winden, die uit het N., en vooral die uit het NO blazen, de overhand hebben in de lente enden zomer; de W. en NW. winden in den zomer en winter; de ZO en ZW in den herfst en winter; terwijl de oostewind in de lente, in den herfst en winter regeert. Om zulks des te beter te kunnen nagaan, hebben wij wederom al de windstreken vereenigd, en (in G) op Tafel VI, naar de drie maanden, die het meest aan de seizoenen gelijk komen, te zamen gevoegd. Daaruit blijkt andermaal, dat de winden, die iets van het oosten hebben, het meest in de lente; die iets van het noorden hebben, het meest in de lente en den zomer; die iets van het zuiden hebben, het meest in den herfst en winter;

en

en de winden, die iets van het westen hebben, het meest in den zomer, herfst en winter waaijen.

De koudste wind waait aldus het meest in het warmste jaargetijde; terwijl de zuidewind, die voor den warmsten gehouden wordt, in het koudste jaargetijde de overhand heeft.

§ 103. Vergelijkt men het getal der halve etmalen, waarin elke windstreek, in de driemaal 15 jaren, het meest gewaaid heeft, en onder elk drietal der kolommen in de 45 jarige tafel (Taf. V.) uitgedrukt staat, zoo vindt men de volgende orde, waarin de winden hier, in *Amsterdam*, de heerschende zijn: De zuidwestewind is verre weg de meeste; daarop de westewind; dan de oostewind; daarna de noordweste-, vervolgens de noordooste-, de noorde-, de zuid- en eindelijk de zuidoostewind, die het minst van allen waait.

§ 104. Hebben wij de heerschappij der winden, zoo als dezelve in *Amsterdam* jaarlijks, maandelijks en volgens de jaargetijden voorkomen, onderzocht, thans zullen wij de hoedanigheid der verschillende windstreken onderzoeken, en hiertoe komt ons de schoone Verhandeling van den Heer J. CANTZ-

LAAR, over de natuurkennis der winden, (a)
zeer te stade.

De *Oostewind* gaat hier doorgaans met eenne heldere en onbewolkte lucht gepaard, in den zomer zoo wel als in den winter. In den winter is hij fel en fijn koud; in den zomer zeer warm, omdat hij ons onop- houdelijk zonnenschijn verschaft; daaren- boven, voor ons een landwind zijnde, ons alle warmte der van ons oostelijk afgelege- ne landen toevoert. Ook is hij droog van aard, en zelden stormend; maar indien hij stormend met regen vergezeld is, is hij de onaangenaamste; gemeenlijk nemen zijne krachten met het rijzen der zon allengskens toe, en ook met het dalen derzelve weder- om af. Met eenen bestendigen oostewind staat de *barometer* hoog; niet omdat hij, gelijk de Heer CANTZLAAR meent, zwaar- der is, maar omdat alsdan de dampkring meer

(a) Verhandeling ter beoordeeling der Vraag: In hoe ver kan men thans, uit de weêrkundige waarnemingen in Nederland gedaan, opmaken, de Natuurkunde der win- den voor deze gewesten? enz. Deze Verhandeling is te vinden in de Natuurkundige Verhandelingen van de Koninklijke Maatschappij der Wetenschappen te *Haarlem*, IV. Deels 2de Stuk, bl. 245; en is bekroond met den zilveren Eereprijs, op den 21 Mei 1808.

meer uitzettende kracht bezit ; dit immers kan eveneens, en eerder, een rijzen van den *barometer*, dan de zwaarte der lucht bewerken.

De *Zuidoostewind* is zelden lang van duur, en waait gewoonlijk geene drie dagen achtereen. Hij brengt zoo wel slecht als mooi weder aan, naarmate hij van het W. of NW. inkrimpt, of uit het Oosten of NO. doorwaait. Terwijl hij des winters, bij helder weder, soms de koudste is, is hij des zomers de heetste, en kan den *thermometer* van FAHRENHEIT tot 90 graden doen rijzen. Offchoon des zomers vochtiger, dan de oostewind, zoo is hij door zijne hitte over dag de droogste, terwijl hij des nachts vochtig blijft. In het najaar, wanneer de maanden *September* en *October* schoon, zomerachtig weder opleveren, brengt hij de schoonste dagen aan, en dan wordt hij oostelijker.

De *Zuidewind* deelt aan onzen dampkring warmte en vocht mede; met hem dauwt het des zomers het meest, en gemeenlijk brengt hij, binnen weinige uren, wind en regen aan. De *barometer* daalt het spoedigst, wanneer hij waait of waaijen zal, terwijl de *thermometer* rijst. Heeft het omgekeerde bij dezen wind plaats, en is het daarbij schoon weder; zoo is zulks meer aan eenen kort daarop vol-

genden oosten — dan aan dezen wind toe te schrijven. Hij loopt gemeenlijk wederom ZW, WZW, of West. Ook merke men aan, dat hij, met eene graauwe betrokkenelucht, eene ondragelijke koude in den winter kan geven. Zoude dit ook moeten toegeschreven worden aan zijnen overgang over de sneeuw der Alpen? Trouwens, om deze zelfde redenen is in het zuidelijke halfrond, op hooge breedten, de zuidelijke wind het koudste, en de noordelijke de warmste; vermits gene over de IJszee en deze over het heete gedeelte van *Afrika* aangevoerd wordt.

De *Zuidwestewind* waait hier het meest, vooral, nadat de zon de linie in *September* gepasfeerd is; hij is doorgaans de bode van slecht weder, en brengt gemeenlijk regen, storm en onweder aan; vooral in de drie laatste maanden van het jaar, wanneer hij gewoonlijk door eenen NW. wind wordt opgevolgd. Zelden sneeuwt het, zelfs in den winter niet, bij dezen wind; en indien zulks gebeurt, zoo moet het op rekening van eenen aanhoudend gewaaid hebbende oostewind worden geschreven, dien de koude en sneeuw-wolken verre westwaarts gevoerd hebben. — Wanneer het des winters met denzelfden sneeuwt, volgt veelal een N. oostewind en vorst. Des zomers, bij groote warmte, komen de don-

donderbuijen gewoonlijk uit dezen hoek; daarna verandert hij veeltijds in storm met stortregen en hagel. Komen de onweders uit deze windstreek in een koud saizoen, in *December*, *Januarij* of *Februarij*, alsdan leert de ondervinding, dat zij hier gevaarlijk voor hoo-ge gebouwen zijn. Is het met dezen wind mooi weder, en staat of rijst de kwik in den *barometer*, zoo moet zulks aan eene spoedig volgende betere windstreek worden toegeschreven. Ook wordt door dezen wind het meeste water uit den Amstel door onze Stad in het IJ gelost.

De *Westewind* is in zijnen aard opdroogend, en brengt, wanneer hij aanhoudt, goed weder aan. Alsdan rijst de *barometer*, terwijl de *thermometer* daalt. Des zomers is hij meestal koel, des winters gematigd. Komt hij van het Noordwesten af, zoo is hij slechts kort van duur, omdat hij dan meestal tot het Zuidwesten inkrimpt, en dan brengt hij ook slecht weder; maar uit het Z. en Z. W. doorschietende, brengt hij goed weder mede, omdat hij dan van langeren duur is. Meestal echter krimpt hij in naar het ZW., dikwijls tot het ZZO. toe.

De *Noordwestewind* brengt, van *Februarij* tot *Junij*, koude aan, en wordt van het begin van *Julij*, tot het einde van *December*,

minder verkoelend , zijnde hij in *Januarij* gematigd van warmte. In het voorjaar is hij wel 14 graden kouder dan de zuidwestewind , terwijl zulks in het najaar slechts 4 of 5 graden verschilt. Over het algemeen brengt hij hier buijig weder aan , waait het sterkst in de maanden *November* , *December* en *Januarij* , en is alsdan , na eenen zuidwestewind , gevaarlijk voor ons land wegens overstromingen , waarmede hij ook dat gedeelte onzer stad , hetwelk buitendijks gelegen is , bedreigt. Indien hij lang waait , is hij opdroogend , en brengt goed weder aan , en dan rijst de *barometer* , terwijl de *thermometer* daalt , en de *hygrometer* droogte aanwijst.

De *Noordewind* is hier koud en droog , en waait in de lente het meest ; hij doet het kwik in den *barometer* rijzen , en bereidt den dampkring tot mooi weder , wanneer er geen inkrimpende wind op volgt. Bij eene betrokkenelucht heeft men , met dezen wind , wel eens eenen fijnen stofregen , waarop goed weder volgt. In de maand *Maart* heeft men bij dezen wind eene betrockene lucht met buijig weder ; hagel en sneeuwvlagen zijn dan niet ongewoon , vooral na eenen voorafgeganen ZW. wind. Ook in de andere maanden heeft men met hem eene betrockene lucht , indien hij niet hard waait. Wanneer hij hem het
kwik

Kwik in den *barometer* rijst, zoo is zulks niet altijd een teeken van mooi weder; maar hangt veeltijds af van de zwaarte en drukking, die hij, door het aanvoeren van zware dampen uit het Noorden, te weeg brengt; deze rijzing verschilt alsdan zeer van die, welke de oostewind te weeg brengt, en met eene ligtere lucht gepaard gaat.

De *Noordoostewind* is hier droog en koel. In het voorjaar brengt hij des nachts heldere lucht, maar over dag meestal wolken aan, soms met regenbuijen. Met dezen wind staat de *barometer* gewoonlijk het hoogst, en spoedig dalende kan men zeker eenen anderen wind wachten; overigens heeft hij die eigenschap, dat hij de lucht zuivert. In het algemeen hebben de zuidelijke en noordelijke winden, wanneer zij zuiver zijn, die hoedanigheden, dat het kwik met alle zuidelijke winden, van OZO. af, tot WZW. toe, in den *barometer* daalt, en met alle noordelijke winden, van WNW. af, tot ONO. toe, rijst; houdende dezelve met vlak ooste- en westewinden stand, zoodra hij op, of beneden *mooi weer* staat. —

VIJFDE HOOFDSTUK.

Weërkundige waarnemingen , over Regen , Sneeuw , Hagel , Mist , enz.

§ 165. Zoo rijk vele van onze kleinere en grootere steden van ons land aan weërkundige waarnemingen zijn , zoo arm is daaraan deze grootte stad , de hoofdstad der Nederlanden. Ondanks alle genomene moeite konden wij nu ook geene dagelijksche waarnemingen van den in deze stad gevallen regen opsporen ; slechts konden wij de waarnemingen van 1759 tot 1764 , en van 1773 tot 1784 , ingesloten , aldus van zes en van zeven achtereenvolgende , gezamenlijk van 13 jaren , van regen- , sneeuw- , hagel- , mist- , nevel- , donder- en heldere dagen bekomen , (a) en daaruit de Tafel N°. VII te zamenstellen. Offchoon nu

(a) *De eerste 6 jaren zijn getrokken uit de Uitgezochte Verhandelingen uit de nieuwste werken , van de Sociëteiten der Wetenschappen , in Europa , en van andere geleerde mannen , 4 tot 10 Deel , en zijn waarschijnlijk van HOUTUIN. — De 7 volgende jaren zijn genomen uit de Hedendaagsche Vaderlandsche Letteroefeningen , van de jaren 1779 en volgende , en zijn van den maker der grootte 40 jarige tafel , waaruit onze Tafel , N°. VII. getrokken is.*

Tafel J.

Vergelijkende Tafel van dertien jaren van regen-, sneeuw-, hagel-, mist-, nevel-, donder- en heldere dagen, in de vier jaargetijden, volgens de drie maanden afgedeeld, benevens den gevallen' regen op het huis *Zwanenburg*, naar deze afdeeling berekend.

	Regendagen.	Sneeuwdag.	Hageldagen.	Mistdagen.	Neveldagen.	Donder.	Heldere dag.	Gevallen regen te <i>Zwanenburg</i> .
Lente { Maart April Mei	114 dagen. 138 152	55 dagen. 14 1	23 dagen. 31 14	33 dagen. 3 4	10 dagen. 2 4	12 dag. 16	63 74 70	220 $\frac{1}{2}$ lijnen. 189 302 $\frac{1}{2}$
	404 dag.	70 dag.	68 dag.	40 dag.	16 dag.	28 dag.	207 dag.	712 lijn. in 13 jar. of 1790 — in 37 jaren.
Zomer { Junij Julij August.	134 142 151		7 3 7	1 1	4 4 4	21 20 30	67 44 52	429 $\frac{1}{4}$ lijnen. 401 $\frac{3}{4}$ 545 $\frac{1}{2}$
	427 dag.		17 dag.	2 dag.	12 dag.	71 dag.	163 dag.	1376 $\frac{1}{2}$ lijn. in 13 j. of 2641 — in 37 jaren.
Herfst { Septemb. October Novemb.	131 181 170	1 2 16	16 18 34	4 28 55	5 15 23	24 5 3	73 48 32	473 $\frac{1}{2}$ lijnen. 626 $\frac{1}{2}$ 454 $\frac{1}{4}$
	482 dag.	19 dag.	68 dag.	87 dag.	43 dag.	32 dag.	153 dag.	1554 lijn. in 13 j. of 2981 — in 37 jaren.
Winter { Decemb. Januarij Februarij	96 118 119	38 70 76	15 17 18	90 82 68	35 27 17	2 1	36 43 28	258 $\frac{1}{4}$ lijnen. 272 $\frac{3}{4}$ 301
	333 dag.	184 dag.	50 dag.	240 dag.	79 dag.	3 dag.	107 dag.	833 lijn. in 13 j. of 2817 — in 37 jaren.
	1646 dag.	273 dag.	203 dag.	369 dag.	150 dag.	134 dag.	630 dag.	4475 $\frac{1}{2}$ lijn. in 13 jar.

Die folgenden Tabellen zeigen die Ergebnisse der Untersuchungen über die Wirkung der verschiedenen Faktoren auf die Entwicklung der Pflanzen.

Faktor		Ergebnis	
Temperatur	10°C	1.0	1.0
	15°C	1.5	1.5
	20°C	2.0	2.0
Licht	1000 lux	1.0	1.0
	2000 lux	1.5	1.5
	3000 lux	2.0	2.0
CO ₂	0.03%	1.0	1.0
	0.05%	1.5	1.5
	0.10%	2.0	2.0
Nährstoffe	1.0g/l	1.0	1.0
	2.0g/l	1.5	1.5
	3.0g/l	2.0	2.0
Wasser	1.0l	1.0	1.0
	2.0l	1.5	1.5
	3.0l	2.0	2.0

het tijdvak van deze weinige jaren te kort is, om daaruit zekere gevolgtrekkingen te maken, zoo hebben wij toch onze beste pogingen aangewend, om uit dezelve de waarschijnlijkste berekeningen af te leiden. Alhoewel wij, wegens het gering aantal boomen, die het huis *Zwanenburg*, (hetwelk tusschen twee groote waterplasfen, het Haarlemmer-Meer en het IJ, gelegen, en overigens van beide zijden met landerijen beperkt is,) omgeven, vaststellen kunnen, dat het aldaar minder regent, dan hier en elders, zoo hebben wij toch eene tafel (a) van den gevallen regen aldaar op Tafel VII. bijgevoegd. Hieruit blijkt, dat aldaar het middel van den gevallen regen bedraagt 26 duimen en $1\frac{1}{2}$ lijn; dat in deze 37 jaren het natste jaar 37 duimen $1\frac{1}{2}$ lijn, en het droogste 16 duimen 3 lijnen geweest is. Volgens onze kleine verzameling van waarnemingen is de volgende reeks van maanden, die de meeste regendagen hebben, deze: *October, November, Mei, Augustus, Julij, April, Junij, September, Februarij, Januarij, Maart, December*. De kleinste regent-

(a) Deze hebben wij getrokken uit de groote 40 jarige tafel, waaruit wij de hooge en laagste thermometerstanden ook genomen hebben, welke men in zijn geheel vinden kan, in de *Natuurkundige Verhandeling* t. a. pl.

genmaanden zijn, *Januarij*, *Maart* en *December*, terwijl de grootste, *October* en *November* zijn. Tellen wij thans in *Tafel J*, de regendagen volgens de jaargetijden op, zoo vinden wij, dat het in den winter en zomer het meest, in de lente en den herfst het minst regent. Dit echter stemt geenszins met den gevallen regen op *Zwanenburg* overeen. Wij hebben hiervan 13 jaren, van 1759 tot 1771 ingesloten, met de regendagen van onze stad in vergelijking gebragt, en gezien, dat het zoo wel uit deze dertien, als uit de geheele 37 jaren blijkt, dat de meeste regen aldaar in de volgende reeks, winter, herfst, zomer en lente valt: of zulks nu van de ligging van dit huis, of wel van het verschil der dagen, waarop het regent, en van den gevallen regen zelven afhangt, kunnen wij niet beslissen. Uit deze tafel blijkt verder, dat het in den zomer nooit, weinig gedurende den herfst, meer in het voorjaar, en het meest in den winter sneeuwt. Ook mist het in den winter het meest, weniger in den herfst, zeer weinig in het voorjaar, en genoegzaam nooit in den zomer.

§ 106. Uit de *Tafel K* kan men de heldere dagen nagaan, waarvan, volgens *Tafel J*, de meeste in de lente en den zomer, minder in den herfst, en de wenigste in den winter

Tafel K.

TAFEL van genoegzaam geheel heldere,

en van volstrekt heldere dagen.

Maanden.	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1778	7 maanden.	1779	1780	1781	1782	1783	1784	6 maanden.	Totaal van 13 maanden.
Januarij.	6 d.	5 d.	3 d.	3 d.	14 d.	1 d.	2 d.	34 d.	2 d.	2 d.	1 d.			3 d.	8 d.	42 dagen.
Februarij.	5	3	2	4	4	3	1	22	3			1 d.		1	5	27 —
Maart.	1	9	11	3	4	8	7	43	8	1	2	1	2	1	15	58 —
April.	7	9	4	10	10	2	10	52	4		1		10	1	16	68 —
Mei.	3	6	5	14	8	8	4	48	1	1	1		2	5	10	58 —
Junij.	5	8	8	8	5	6	5	45		2	2	6	1	1	12	57 —
Julij.	9	4	5	9	1	7	1	36	1			1	1	1	4	40 —
Augustus.	6		4	3	5	2	14	34	3	10			2		15	49 —
September.	4	9	12	5	5	1	8	44	3	2	1	6	5	4	21	65 —
October.	7	5	6	3	3	5	6	35	1				5	5	11	46 —
November.	6	3	2	6	2	3	4	26	1				3		4	30 —
December.	2	3	6	5		7	2	25	2	1	1		3	1	8	33 —
Het geheele jaar . . .	61 dagen.	64 dagen.	68 dagen.	73 dagen.	61 dagen.	53 dagen.	64 dagen.	444 dagen.	29 dagen.	19 dagen.	9 dagen.	15 dagen.	34 dagen.	23 dagen.	129 dagen.	573 dagen.

Tegenover S. 106, in te binden.

ter voorkomen. In het algemeen hebben wij hier, volgens eene dertienjarige berekening, in het jaar :

Regen - dagen $83\frac{4}{5}$, in *Weenen* (a) $88\frac{1}{5}$ dag.

Sneeuw ——— 21 ——— $26\frac{1}{5}$ —

Hagel ——— 15 ——— onbekend.

IJzel ——— $1\frac{1}{5}$ ——— ———

Mist ——— $28\frac{1}{2}$ ——— ———

Nevel ——— $11\frac{7}{5}$ ——— $31\frac{1}{5}$ (b)

Donder ——— $10\frac{1}{5}$ ——— $13\frac{1}{2}$

Storm ——— ——— $4\frac{1}{5}$

Held, dag $\left\{ \begin{array}{l} \text{genoegz. held. } 63\frac{3}{7} \\ \text{geheel — } 21\frac{1}{2} \end{array} \right\}$ ——— onbekend.

Wij hebben alzoo mindere onaangename dagen hier dan te *Weenen*; zelfs onze heldere dagen maken bijna een $\frac{1}{4}$ gedeelte van het jaar uit, terwijl de meest heldere in *Berlijn* (c) slechts 65 tot 70 dagen uitmaken, en de volstrekt heldere twee of drie in het jaar voorkomen, waar de regendagen 94 zijn, en het 37 dagen sneeuwt.

§ 107:

(a) *Versuch einer medicinische TOPOGRAPHIE von Wien. Von D. Z. WERTHEIM. Wien 1810. Bei KUPFER und WIMMER.*

(b) Welligt is de mist daaronder gerekend.

(c) *Versuch einer medicinische TOPOGRAPHIE von Berlin, von LUDWIG FORMEIJ. Berlin 1796. bladz. 59.*

§ 107. Wij zullen, na dit algemeen overzicht van de weersgesteldheid, dezelve nog eens nagaan, en op elke maand toepassen, hierbij, de maanden naar den rang der jaargetijden volgende, eenen aanvang maken met *Maart*. Deze maand heeft, bijzonder in de eerste helft, nog gure zelfs koude dagen, en is doorgaans kouder dan de maand *November*. De middelste warmte-grad is, volgens eene tienjarige berekening alhier (Tafel IV.) 42, 4 gr. terwijl die op het huis *Zwanenburg*, volgens eene 40 jarige berekening (Tafel IV.) ruim 41, 5 gr. *FARENHEIT* uitmaakt; hij heeft weinig regendagen, maar sneeuw- en hagelbuijen wisselen zich bestendig af; de mist en de nevel zijn veel minder, en de heldere dagen veel meer, dan in de herfst- en wintermaanden. De wind is veelal oost, maar toch dikwijls ook west en zuidwest. De middelste *barometer*-stand is, volgens eene 45 jarige berekening, 29 d. 9. l.

April heeft in den aanvang veel overeenstemming met het laatste van *Maart*, blijft nog al buijg en, hoewel de *thermometer* alhier doorgaans op 48. 6 gr. en op *Zwanenburg* op 47. 5 gr. *FAHRENHEIT* staat, zoo heeft hij toch nog vele gure dagen, en is veranderlijk; hij is vochtiger dan de voorgaande maand, heeft doorgaans 10½ regendagen, offchoon er minder

der water valt. De meeste hagelbuijen komen in *April*; sneeuw en mist worden minder, en de helderheid der lucht neemt toe. Hij heeft, volgens eene 13 jarige berekening, de meeste heldere dagen van het geheele jaar. De noordoostewind is in deze maand, behalve de algemeen heerschende Z. W., de meest waaijende, welke eene drooge en zuivere, maar koude lucht aanbrengt. De gemiddelde *barometer* is 29 d, 9, 98 l.

Mei, offchoon dezelve over het algemeen voor de aangenaamste maand van het jaar wordt gehouden, heeft toch nog gure dagen; bijzonder is hij hier des morgens en des avonds koel, en doorgaans kouder dan *September*. De middelste *thermometer*-graad is alhier 56. 5 gr.; en op *Zwanenburg* 54. 7 gr. Het regent meer dan in de voorgaande maand; zelden heeft men mist, nu en dan nog wel eens nevel; ook heeft hij vele heldere dagen, doch minder dan in de voorgaande. De NO. wind is ook thans de heerschende, maar brengt nu en dan wel eens eene regenbui en scherpe koelte mede; de donder laat zich zelden hooren. De gemiddelde *barometer*-stand is, 29 d. 10, 74 l. zoodat de gemiddelde *thermometer*-stand, in de lente alhier 48, 7 gr., en volgens de 40 jarige berekening, ruim 47 graden bedraagt;

ma-

makende die van den *barometer* 29 d. 9, 88 l, uit.

Junij is alhier de aangenaamste maand van het jaar; de voorheen koele morgens en avonden worden thans warmer, de geheele maand is warm, zonder heet te zijn; de *thermometer* wijst hier doorgaans 63. 2 gr., en op *Zwanenburg* ruim 61 gr. aan; men heeft geen mist, zelden nevel. In de helderheid der dagen verschilt hij weinig met die der lente; de wind is meestal West, NW. of NO. met goed weder; de zoo onaangename ZW. waait in deze maand minder dan in eenige andere; ook regent het minder dan in *Mei*. De gemiddelde *barometer*-stand is 29 d. 11₀₄ l.

Julij is hier zeer heet; de gemiddelde *thermometer*-graad; is 66, 2 gr. en op *Zwanenburg* 64 graden. De lucht wordt veeltijds door regenbuijen, die nog al met wind vergezeld gaan, gezuiverd. Offchoon men geen mist in deze maand ziet, zoo is de lucht toch zelden geheel helder, meestal bewolkt. Ook de meest heldere dagen zijn zeldzamer dan in de vier voorgaande maanden; de wind is doorgaans westelijk, veelal uit het noorden, het minst van alle maanden zuid. De middelste *barometer*-stand is 29 d. 11, 15 l.

Augustus heeft de warmste dagen van het jaar; deszelfs gemiddelde warmte-graad komt met die

die der vorige maand overeen. In de regendagen staat hij met de maand Mei gelijk, maar er valt in deze meer water dan in gene maand. Het dondert meer dan in eenige andere maanden. In volstrekt heldere dagen overtreft hij verre de voorgaande maand, en komt hierin met *Maart* en *April* overeen; maar genoegzaam heldere dagen zijn er minder dan in *Julij*; de weste-, noordelijke en oostelijke winden zijn de heerschende; wanneer zij uit het Zuiden doorschieten, brengen de eerste mooi weder. De gemiddelde *barometer*-stand is 29^d. 11, 14^l.

September is minder warm, dan de drie zomermaanden. Alhier staat de gemiddelde graad op 61, ², en op den huize *Zwanenburg*, 60, ³ gr. De hagelbuijen vertoonen zich meer dan in de voorgaande maanden, terwijl zich de donder zeer dikwijls laat hooren; de mist en nevels beginnen zich wederom op te doen, terwijl het minder dan in de twee voorgaande maanden regent. Hij heeft naast *April* de meest heldere dagen. De winden uit het Noorden verminderen, en worden meer zuidelijker, blijvende de oostelijke nog voortwaaijen. De gemiddelde *barometer*-stand is 29^d. 11, ⁶^l.

October draagt alle kenmerken van den herfst; de warmte neemt meer en meer af.

De *thermometer* alhier teekent 51, 7 gr.; en op *Zwanenburg* 51, 4 graden. Het regent meer, dan in eene der andere maanden. Nevel en mist nemen toe. De donder laat zich zeldzamer hooren, maar wordt voor hooge gebouwen gevaarlijker. Ook hagelt het niet minder, dan in *September*. Er zijn minder heldere dagen; de winden komen meermalen uit het Z. W., doch de oostewind houdt ook nog aan, en dan is het, offchoon kouder, toch drooger weder. De *barometer* staat doorgaans op 29d. 10, 68l.

November neigt zeer tot den winter, en is de onaangenaamste maand van het jaar. De gemiddelde *thermometer*-stand is hier 42, 9 gr., en op *Zwanenburg* 42, 5 gr.; naast *October* heeft hij de meeste regendagen, en deze worden door sneeuw en hagelvlagen afgewisseld. De nevel, en bijzonder de mist nemen toe, terwijl de heldere dagen verminderen, en het minst van het geheele jaar zijn. De zuidelijke winden vermeerderen, en komen meestal uit het Z. W. De *barometer* staat op 29d. 9, 79l.

December wordt bijzonder in de laatste helft reeds zeer koud. De gemiddelde *thermometer* graad, is alhier 37, 3 gr., en op *Zwanenburg* 36, 7 gr. Wij hebben in deze maand den minsten regen, maar den meesten mist en

nevel, zijnde de heldere dagen weinig meer, dan in de voorgaande maand. De Z. en Z. W. winden hebben de overhand. De *barometer* staat doorgaans op 29^d. 9, 75^l.

Januarij is de koudste maand van het jaar. Volgens onze tienjarige berekening, staat alhier de middelste *thermometer*-graad op 33 gr., en op *Zwanenburg* op 32gr. De koudste dagen komen in de eerste helft, Sneeuw, regen en vorst wisselen zich in deze dagen af. Deze maand komt, in mist en nevel, de vorige maand zeer nabij, leverende evenmin veel heldere dagen op. De gemiddelde *barometer*-stand is 29^d. 10, 23^l.

Februarij wijkt in koude alleen de eerste helft van *Januarij*. Doorgaans staat hier de *thermometer* op 36, 9, en op *Zwanenburg* op 38 graden. Het regent in het laatst dezer maand meer dan in *Januarij*; er valt meer sneeuw, maar het mist minder, komende de heldere dagen minder dan in eenige maand te voorschijn. In ZW. winden overtreft hij alle maanden, uitgenomen wanneer hij koud is, dan hebben de oostelijke de overhand. — De *barometer* teekent gewoonlijk 29^d. 9, 9^l.

§ 108 Wanneer wij nu volgens dit onderzoek der weersgesteldheid te werk zullen gaan, zoo kunnen wij geenszins met de

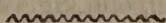
weêrsgesteldheid der Almanakken; niettegenstaande zij, volgens de intrede der zon in de vier kardinale teekenen des *dierenriems* verdeeld, en de sterrekundige verdeling door de teekenen ♈ (*Ram*), ♊ (*Kreeft*), ♎ (*Balans*) en ♏ (*Steenbok*) hebben overeenstemmen, en daarnaar de afdeeling van de jaargetijden regelen. Beter komt het ons voor, wanneer wij dezelve volgens de drie maanden schikken; zoodat wel het meest nabij het ware dezer afdeeling de volgende verdeling is:

LENTÉ	{	Ons voorjaar begint met half <i>Maart</i> ,	dag.
		loopt tot 1 <i>Junij</i> , en heeft	77
		Volgens den Almanak begint het 21 <i>Maart</i> , loopt tot 21 <i>Junij</i> , en telt	dag. 92
ZOMER	{	Onze zomer begint 1sten <i>Junij</i> , loopt tot	
		1sten <i>September</i> , heeft	92
		Volgens den Almanak duurt hij van den 21 <i>Junij</i> tot 23 <i>September</i> , en telt	94
HERFST	{	Onze herfst begint den 1sten <i>September</i> ,	
		eindigt half <i>November</i> , en heeft	76
		Volgens den Almanak begint hij den 23 <i>Sept.</i> , loopt tot den 22 <i>Dec.</i> , en telt	90
WINTER	{	Onze winter begint half <i>Novemb.</i> , eindigt half <i>Maart</i> , en heeft	120
		Volgens den Almanak begint hij 22 <i>Decemb.</i> eindigt den 20 <i>Maart</i> , en telt	89

In het geheel 365—365

Wij hebben geene proeven met den lucht-
me-

meter (*Eudiometer*) genomen, *eensdeels*, omdat wij den *Voltaſchen* luchtmeter niet hadden, noch bekomen konden; *anderdeels*, omdat deze proeven toch altoos onvolledig blijven, kunnende men blootelijk het aandeel zuurstof, maar geene andere vreemde stoffen van den dampkring, daardoor ontdekken; ook zouden zoodanige proeven, op verschillende jaargetijden, herhaalde malen moeten genomen worden, om eenigzins aan het oogmerk te kunnen voldoen.

ZESDE HOOFDSTUK.

Ongelukken, welke hier, uit de ongesteldheid des weders, kunnen voortkomen.

§. 109. Van de mogelijke ongelukken, die door het weder kunnen voortkomen, zullen wij ons slechts bij die, welke door den *bliksem* en *storm* kunnen veroorzaakt worden, bepalen, dewijl wij de gevolgen van het *ijs*, de *sneeuw* en den *mist* reeds hier vooren (§. 81 - 84) vermeld hebben.

1. De ongelukken door den *bliksem* zijn; in evenredigheid van de hier zelden voorkomende onweders, vrij menigvuldig.

Behalve dat de *bliksem* in vroegere jaren in verscheidene torens en molens sloeg, zoo is toch voorzeker het verbranden van eenige molens op den Overtoom, op de Schans, enz. nog in ieders geheugen. Men moet niet alleen de nadeelen van den brand, welke daardoor veroorzaakt, en door *asfuerantiën* wederom hersteld kunnen worden, in aanmerking nemen; maar tevens beseffen, dat er door den invallenden bliksem menschen gedood, gekwetst, en door andere onherstelbare ziekten ongelukkig kunnen worden. Offchoon wij nu ook de onweders niet kunnen beletten, zoo staat het toch gedeeltelijk in onze magt, derzelve onheilen af te weren en te verhinderen, door het plaatsen van afleiders op alle hooge en gevaarlijke gebouwen, als torens, molens en kruidhuizen, waarvan men op vele plaatsen in *Duitschland*, en zelfs op de Engelsche oorlogschepen, met zoo veel nut, gebruik maakt: daardoor konde men immers, met geringe moeite en weinig kosten, rampen verhoeden, die vele menschen van hunne goederen, hunne gezondheid, hun geluk en leven berooven.

Bij het aanleggen dezer afleiders moet men echter zorg dragen, dat het hout onder dezelfde niet verrot zij, vermits men alsdan

voor-

voorbeelden vindt opgeteekend, dat, ondanks dezelve, er toch brand ontstaan is, en wel nog in het verledene jaar 1815 te *Dusfeldorp*, in den Lambertus-toren, en in den Reinholdus-toren te *Dordmund* (a).

§. 110 Ongelukken, door wind en storm te weeg gebracht, zijn alhier menigvuldiger, en komen voort: ten eerste, door overstroomingen van het buitendijs gelegen gedeelte der stad, (§. 10) met eenen noordwesten harden wind of storm. Eene omdijking der stad zoude dezelve alleen grootendeels kunnen voorkomen; ten tweede worden zij veroorzaakt, door het omverwerpen van schoorsteenen, gevels, en het uitligten der pan-
nen. Deze ongelukken zouden aanmerkelijk verminderd kunnen worden, indien dezelve wel voorzien, en de schoorsteenen en de gevels anders gebouwd werden. Eene jaarlijksche schouwing derzelve, tegen den wil der eigenaren of bewoners der huizen, zoude niet wel met de burgerlijke vrijheid strooken, en ook aan vele zwarigheden onderworpen zijn. Zoodra echter op eene of andere wijze ontdek-

(a) *Nachrichten über das Gewitter vom 11 Januar 1815, von DR. BERENBERG, te vinden in de Annalen der Physik neue folge Jahrg. 1815, Stück 8 herausgeb. von L. W. GILBERT, Leipz. 1815.*

dekte wrakheid van gevels , schoorsteen-
 of daken , gevaar van instorting bedreigde ,
 alsdan moest het aan rooimeesteren vrij-
 staan die te onderzoeken ; en indien geble-
 ken ware , dat de ankers van gevels en
 schoorsteen niet wel gesteld of wrak wa-
 ren , daarvan aan de Regering kennis ge-
 ven , welke alsdan den eigenaar der wo-
 ning kon doen aanzeggen , om , binnen een-
 nen bepaalden tijd , in dezelve te voor-
 zien , en , in gebreke van dien , op hunne
 kosten doen herstellen : Wij willen niet be-
 slissen , of men bij het op- of herbouwen
 van huizen geene keuren of bepalingen op
 het bouwen van schoorsteen en gevels
 konde maken , ten einde daardoor de hou-
 ten en in allen opzichte gevaarlijke kappen
 van de schoorsteen te weren , en het
 plaatsen van steenen of beelden op de muurs-
 wijze gebouwde gevels te beletten .

§. 111. In het voorjaar , en voornamelijk
 in den herfst , worden wij niet zelden door
 zwaren nevel en mist overvallen ; somtijds
 kan deze mist zoo ongemeen zwaar zijn ,
 dat men , zelfs bij dag , zijnen weg op straat
 niet , of met groote moeite , kan vervol-
 gen . Daardoor kunnen , bijzonder des a-
 vonds , vele ongelukken plaats hebben ,
 waarvan de laatste *Decemar* van het jaar

Tafel III.

Hoogste en laagste standen van den BAROMETER, welke gedurende vijf en veertig jaren in de nabijheid van *Amsterdam*, halfwege *Haarlem*, op het huis *Zwanenburg* gedaan zijn, benevens de verschillen, gemiddelde standen, en de plotselinge veranderingen; getrokken uit de vijfenveertig-jarige Tafel der waarnemingen op den Barometer, volgens de Engelsche voetmaat, van 1735 tot 1779; uit de waarnemingen op het huis *Zwanenburg*, halfwege *Haarlem* en *Amsterdam*, opgemaakt door J. H. VAN SWINDEN.

Jaren.	Grootfte.	Kleinste.	Verschil.	Gemiddeld.	Jaren.	Grootfte.	Kleinste.	Verschil.	Gemiddeld.	Jaren.	Grootfte.	Kleinste.	Verschil.	Gemiddeld.	GEDURENDE DE VIJF EN VEERTIG JAREN.				ZEER SPOEDIGE EN GROOTE VERANDERINGEN.			
	duim.lijnen.	duim. lijn.		lijnen.		duim. lijn.	duim. lijn.		duim. lijn.		lijnen.	duim. lijn.			Hoogte.	Laagte.	Verschil.	Gemiddeld.	1763.	Van 1— 3 December.	13 lijn. in 24 uur	
1735.	November. 30. 4. 5	Januarij. 28. 2.	26. 5.	29. 9. 64	1750.	Januarij. 30. 7. 5	December. 28. 9. 5.	22.	29. 10. 52.	1765.	April. December. 30. 5.	Februarij. 28. 9.	20.	29. 10. 89.	Grootfte.	Januarij. 30. 9.	November. 29. 7.	30. 5.	30. 0. 30.	1768.	Van 20—21 November.	14 — — 24 —
1736.	April. 30. 5. 25.	October. 28. 8.	21. 25.	29. 9. 50.	1751.	October. 30. 5.	Maart. 28. 10. 5.	18. 5.	29. 9. 19.	1766.	Januarij. 30. 8. 5.	Maart. 28. 7. 5.	25.	30. 0. 30.	Kleinste.	November. 30. 4. 5.	December. 28. 0.	18. 25.	29. 9. 19.	1778. 1779.	Van 31 December tot 2 Januarij.	14 — — 24 — 17 — — 34 — 21 — — 48 —
1737.	December. 30. 7. 75.	December. 29. 0. 75.	19.	29. 10. 67.	1752.	Maart. 30. 8.	Maart. 28. 10. 5.	21. 5.	29. 10. 98.	1767.	December. 30. 6. 75.	October. 28. 8. 75.	22.	29. 10. 58.	Verschil.	0. 4. 5.	0. 12. 75.	12. 25.	0. 3. 14.	ZEER AANMERKELIJKE EN BESTENDIGE STANDEN.		
1738.	December. 30. 8. 5.	October. 28. 9. 5.	23.	29. 10. 83.	1753.	Maart. 30. 6. 5.	Februarij. 28. 11. 75.	18. 75.	29. 10. 91.	1768.	December. 30. 6.	November. 28. 4. 25.	25. 75.	29. 10. 32.	Gemiddeld.	30. 6. 85.	28. 7. 95.	22. 85.	29. 0. 34.	1761.	6 Januarij tot 5 Februarij.	duim. lijn. Gemidd. 30. 4. 71.
1739.	April. 30. 6. 5.	December. 28. 5. 5.	25.	29. 9. 52.	1754.	September. 30. 6. 5.	November. 28. 10. 5.	20.	29. 10. 92.	1769.	October. 30. 6. 75.	December. 28. 7. 75.	23.	29. 10. 26.	Uitersten.	30. 9.	28. 0.	33.		1779.	14 Februarij tot 13 Maart.	— 30. 4. 4.
1740.	Maart. 30. 7.	November. 28. 5. 5.	25. 5.	29. 9. 87.	1755.	Januarij. 30. 6. 5.	November. 28. 9.	21. 5.	29. 9. 72.	1770.	Januarij. 30. 7.	Februarij. 28. 8. 75.	22. 25.	29. 9. 26.						1779.	2 Januarij tot 1 Februarij.	— 30. 4.
1741.	Maart. 30. 7.	Januarij. 28. 11. 5.	19. 5.	29. 11. 68.	1756.	Januarij. 30. 7.	Maart. 28. 10. 5.	20. 5.	29. 10. 62.	1771.	October. 30. 6. 5.	December. 28. 10.	20. 5.	29. 10. 26.						1765. 1766.	9 December. 31 Januarij.	— 30. 3. 92.
1742.	April. 30. 7.	October. 28. 8. 5.	22. 5.	29. 10. 62.	1757.	October. 30. 5. 25.	Januarij. 28. 6. 5.	22. 75.	29. 10. 28.	1772.	December. 30. 5. 75.	Januarij. 28. 7. 5.	22. 25.	29. 9. 73.						1749.	16 Januarij tot 16 Februarij.	— 29. 3.
1743.	December. 30. 8. 5.	December. 28. 9.	23. 5.	29. 11. 20.	1758.	Januarij. 30. 8.	Februarij. 28. 8. 75.	23. 25.	29. 9. 35.	1773.	Februarij. 30. 7. 75.	November. 28. 8. 5.	23. 25.	29. 10. 16.								
1744.	Januarij. 30. 7.	October. 28. 6.	25.	29. 10.	1759.	Mei. 30. 7. 75.	Maart. 28. 8.	23. 75.	29. 11. 26.	1774.	December. 30. 7.	Februarij. 28. 9. 5.	21. 5.	29. 10. 23.								
1745.	Februarij. 30. 7. 75.	December. 28. 7. 5.	24. 25.	29. 9. 81.	1760.	Jan. Maart. 30. 5.	Januarij. 28. 9.	20.	29. 10. 44.	1775.	December. 30. 7.	December. 28. 7. 5.	23. 5.	29. 10. 54.								
1746.	Februarij. 30. 7. 5.	Maart. 28. 8.	23. 5.	29. 9. 88.	1761.	Januarij. 30. 9.	November. 28. 9. 5.	23. 5.	29. 11. 20.	1776.	Mei. December. 30. 5. 25.	Februarij. 28. 11.	18. 25.	29. 10. 24.								
1747.	November. 30. 6. 5.	December. 28. 0.	30. 5.	29. 10. 07.	1762.	November. 30. 7.	Maart. 28. 2.	29.	29. 11. 05.	1777.	December. 30. 6.	Maart. 28. 5. 5.	24. 5.	29. 10. 60.								
1748.	November. 30. 7.	December. 28. 5.	26.	29. 10. 57.	1763.	November. 30. 6. 5.	December. 28. 9.	21. 5.	29. 10. 18.	1778.	December. 30. 8. 5.	December. 28. 8. 5.	24.	29. 10. 22.								
1749.	December. 30. 7. 5.	Januarij. 28. 5. 25.	26. 25.	29. 10. 24.	1764.	Februarij. 30. 5. 5.	Februarij. 28. 8. 5.	21.	29. 10. 33.	1779.	Januarij. 30. 8.	December. 28. 6. 25.	25. 75.	29. 11. 62.								

1100 is de laatste lijnen van den barometer, welke
 in de Tabel der waarnemingen op den barometer.

Jaren.	Grootte der drukkingen in de laatste lijnen van den barometer.	Verloop der drukkingen in de laatste lijnen van den barometer.	Verloop der drukkingen in de laatste lijnen van den barometer.	Verloop der drukkingen in de laatste lijnen van den barometer.
1735.	November. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.
1736.	April. 11. 11. 11.	21. 11. 11. 11.	21. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.
1787.	December. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.
1788.	December. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.
1789.	April. 11. 11. 11.	21. 11. 11. 11.	21. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.
1790.	November. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.
1791.	December. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.
1792.	April. 11. 11. 11.	21. 11. 11. 11.	21. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.
1793.	December. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	20. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.
1794.	April. 11. 11. 11.	21. 11. 11. 11.	21. 11. 11. 11.	11. 11. 11. 11.

Tafel IV.

Resultaat uit tien jaren *THERMOMETRISCHE* Waarnemingen te Amsterdam,
door den maker der vijfenveertigjarige Tafel, getrokken uit de Vader-
landfche Letteroefeningen, 1778. enz.

VERGELEKEN met het resultaat van dezelfde tienjarige *THERMOMETRI-
SCHE* Waarnemingen op het Huis *Zwanenburg*, tusfchen Amsterdam
en Haarlem, namelijk van de jaren 1775 tot 1784 ingefloten.

		Januarij.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Julij.	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Het ge- heele jaar.		Januarij.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Junij.	Julij.	Aug.	Sept.	Octob.	Nov.	Dec.	Het ge- heele jaar.
1775	H. L. M. V.	48 10 36.3 38	57 32 43.8 25	56 29 44.1 27	78 48 50 30	74 50 55.3 24	84.5 54 60.7 30.5	84 58 66.9 26	82 57 66.3 25	80 52 63.7 28	67 51 53.5 10	53 28.5 38.8 24.5	51 26.5 40.5 24.5	84.5 10 52.3 74.5	H. L. M. V.	48 11 37.2 37	54 35 44.7 19	55 34 45.6 21	74 39 49.9 35	73 43 55.1 30	80 52 64.9 28	78 57 65.4 21	79 58 65.6 21	76 53 63.5 23	67 45 54.5 22	52 31 39.8 21	49 30 41.5 19	80 11 52.3 69
1776	H. L. M. V.	41 3ond.o 21.3 44	50 4 30.3 46	65.5 33.5 44.2 32	72 38 50.9 37	76 42 53.3 34	82.5 52 63.3 30.5	83 57 67.9 26	79 53.5 64.5 25.5	72 46 58.7 26	66 38 53.9 28	56 32 43.3 24	50 24 37.3 26	83 3ond.o 49.3 86	H. L. M. V.	41 0 24.8 41	49 9 39.7 40	62 36 45 20	68 37 50.7 31	72 42 53 30	79 52 62.6 27	83 60 67.2 23	77 56 64.8 21	70 49 59.5 25	65 40 54.3 25	57 32 44 25	50 25 37.9 25	83 0 50.2 83
1777	H. L. M. V.	49 14.5 33.3 34.5	57 14 32.4 43	74 30 42.7 44	67 30 45.10 34	67.5 46.5 55 21	77.5 49 59.8 28.5	79 56 63.1 23	85 50 65.8 29	76 47 60.6 29	71 27 52.8 23	60 37 47 23	49 27 36.6 22	85 14 49 71	H. L. M. V.	44 21 33.7 23	48 17 33.5 31	67 32 43 35	62 36 46.3 26	67 48 55.3 19.6	75 56 63.5 20	83 56 65.7 27	75 49 60.9 26	71 28 53 43	56 39 47.4 17	50 25 36.1 25	83 21 49.9 62	
1778	H. L. M. V.	46 21 34 22	46 28 34.6 18	54 29 40.7 25	70 34 45.6 36	77 48 50.6 29	82 50 57.10 32	88 59 68.3 29	81 52 66.7 29	70 39 57.4 31	66 33 48.4 32.5	58 38 46.9 20	54 32 45.6 22	88 21 51.3 67	H. L. M. V.	43 10 31.4 27	45 27 33.3 18	54 28 39.3 26	66 34 48.3 32	71 46 56.6 25	77 49 61.5 28	85 58 66.9 23	75 52 65.3 27	65 38 46.8 28	55 37 45.4 18	52 32 44.3 20	85 16 49.5 69	
1779	H. L. M. V.	46 24.5 35.2 21.5	61 35 45.3 26	63 32 46.9 31	73.5 41 53 32.5	83 39 59.2 44	73.5 61.4 26.5	85.5 67.6 27.5	85 70 23.5	83 63.8 33	68.5 50.3 24.5	60.5 45.1 31.5	57 26 31	85.5 24.5 61	H. L. M. V.	42 24 33.6 18	54 36 42.7 18	58 32 44.6 26	65 41 50.3 24	73 41 56.3 32	68 50 58.1 18	78 61 67.9 17	77 53 62.4 24	67 46 55 21	60 28 43.4 32	55 39 30 30	78 24 51.5 54	
1780	H. L. M. V.	42.5 11.5 31.5 31	47 23 36.3 19	63 36 46.9 31	84 43 45.1 41	83.5 43 57.4 36	78.5 53 61.1 36	83 57 69.9 26	78 50 62.6 28	68.5 43 53.1 25.5	52 27.5 41.8 24.5	47.5 15.5 35.2 32	84 11.5 50.4 72.5	H. L. M. V.	40 8 29.6 32	45 26 34.7 19	64 37 45.5 27	63 35 44.6 28	76 46 56.3 30	78 53 62.1 22	75 60 67.3 16	76 50 66.9 23	73 45 60.9 18.5	63.5 31 41.7 21	52 13 34.1 33	46 8 49 70		
1781	H. L. M. V.	46.5 18 32.9 28.5	49.5 32 40.6 17.5	58 33.5 44 24.5	73 34 51.5 39	82 44 57.7 30	88 55 66.7 27.5	86 58.5 67.8 25.5	84 58.5 61.8 31.5	78 46.5 52.6 23.5	63.5 40 42.4 26	56 30 38.2 32	54.5 22.5 51.9 68	H. L. M. V.	42 17 30.8 25	47 32 38.6 15	57 33 42.1 24	64.5 33 49.1 31.5	72 42.5 54.3 29.5	80 56 64.4 24	76.5 56 64.4 20.5	76 54.5 60.3 21.5	74 51 60.7 23	63 43 52 20	59 30 42.6 29	48.5 22.5 35.7 26	80 17 50 63	
1782	H. L. M. V.	50.5 19.5 39.7 31	50.5 10.5 32.8 40	56 21 39.4 35	62 32 44.8 30	82 36 53 46	88 43 63.4 45	85 53 65.5 32	82 48 60.10 34	77 45 60.10 32	61 34.5 48.7 26.5	48.5 20 36.2 28.5	45 10.5 35.3 19	88 26 47.5 78.5	H. L. M. V.	49.5 21 39.4 28.5	43 14.5 31.7 28.5	50 27.5 38.2 22.5	56 34.5 43.3 21.5	70 37 51.4 33	78 44.5 59.3 33.5	77.5 50 63.6 21.5	75.5 53 61.5 22.5	68.5 38 59.6 18.5	55 21.5 48 17	49.5 25 36.3 20	45 14.5 47.3 63.5	
1783	H. L. M. V.	49 26 39.2 23	52 30.5 42.3 21.5	58.5 17.5 37.9 41	71 34.5 51.5 30.5	77 38 56.7 39	83.5 51.5 64.3 32	92 57 71.9 35	92.5 48.5 66.1 39.5	77 48.5 60.1 28.5	70.5 39 52.3 31.5	58.5 30 43.4 28.5	47 1 30.2 46	92.5 1 51.5 91.5	H. L. M. V.	45 26.5 38.1 18.5	49 31.5 41.9 17.5	51 18.5 36.6 32.5	64.5 38 49.1 26.5	68 43 53.3 25	73.5 51.5 69.1 22	83 58.5 64.7 30	83 53 64.7 17.5	69.5 52 59.5 24	65 41 42.1 22	54 32 30.8 40	43 3 30.8 80	
1784	H. L. M. V.	40.5 8 26.2 32.5	44 11.5 30.4 32.5	57 21 36.6 36	72 26 43 31	86.5 39 58.8 47.5	77 48 61.4 29	87 49.5 63.6 37.5	79 47.5 62.2 31.5	79.1 43.5 61.5 35.5	56 34 45.4 25.5	58.5 34 43.6 24.5	54.5 17 32.8 28.5	H. L. M. V.	39 9 26.3 30	41 10.5 29.1 30.5	48 24 34.8 24	53.5 26 41.4 27.5	79 41 56.5 20	70.5 50.5 61.9 27	78 51 61.9 23	72.5 49.5 60.9 25.5	73 47.5 60.6 23.5	53.5 35 45.1 19	54 35 43.6 26	45 19 33 26	78 9 46.2 69	
Tien ja- ren door elkan- der.	H. L. M. V.	50.5 33 53.5	61 36.9 57	74 42.4 56.5	78 26 48.6	86.5 30 56.5	88 43 63.2	92 49.5 66.6	92.5 47.5 66.2	83 39 61.2	71 27 51.7	60 20 42.9	57 37.3 50.7	92 3ond.o 50.7 95	H. L. M. V.	48 0 32.6 48	54 9 41.5 45	67 18.5 47.5 48	74 26 54.7 39	80 44.5 61 35.5	85 51 64.9 34	83 49.5 65 33.5	77 38 60.3 41	71 30 51.4 41	60 21.5 43.5 38.5	55 3 30.7 52	85 0 49.6 85	

Hoogfte, laagfte, gemiddelde en verschillende Standen van den *THERMOMETER*, gedaan op het Huis *Zwanenburg*; getrokken uit de veertigjarige Tafel, te vinden in de Natuurkundige
Verhandelingen van het jaar MDCCLXXVII.

Jaren	1736	1737	1738	1739	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775
Hoogfte	Julij. 79 gr.	Mei. Junij. 77 gr.	Aug. 84 gr.	Mei. 80 gr.	Aug. 73 gr. L. H.	Julij. 83 gr.	Julij. 77 gr.	Junij. 82 gr.	Junij. 74 gr.	Julij. 80 gr.	Mei. Julij. 77 gr.	Julij. 79 gr.	Junij. Aug. 83 gr.	Julij. 83 gr.	Julij. 89 gr.	Junij. 77 gr.	Junij. 78 gr.	Julij. 82 gr.	Mei. 78 gr.	Julij. 79 gr.	Julij. 83 gr.	Julij. 86 gr.	Mei. 78 gr.	Junij. 85½ gr.	Junij. 84 gr.	Junij. 84 gr.	Julij. 82 gr.	Aug. 84 gr.	Junij. 83 gr.	Aug. 86 gr.	Junij. Aug. 76 gr.	Aug. 81 gr.	Julij. 83 gr.	Mei. Junij. 79 gr.	Aug. 85 gr.	Junij. 80 gr.	Junij. 81 gr.	Aug. 86 gr.	Junij. 84 gr.	Junij. 80 gr.
Laagfte	Febr. 19	Dec. 25	Januarij. 18	Nov. 21½	Januarij. 20nd.o	Januarij. 17	Januarij. 40nd.o nl.	Januarij. 22	Januarij. 18	Januarij. 18	Januarij. Maart. 23	Januarij. 10	Maart. 11	Januarij. 21	Januarij. 23	Febr. 17	Dec. 28	Januarij. 16	Januarij. Febr. 16	Febr. 9	Dec. 20	Januarij. 11	Januarij. 12	Dec. 16	Januarij. 9	Dec. 20	Dec. 15	Januarij. 10	Dec. 21	Febr. 15	Januarij. 22	Januarij. 6	Januarij. 6	Januarij. 27	Januarij. 21	Januarij. 16	Januarij. 19	Febr. 21	Nov. 17	Januarij. 6½
Gemid- delde Standen	50.1695	51.1695	49.1695	49.1695	44.593 1695	48.1017 1695	46.365 1695	48.1017 1695	48.112 1695	47.1653 1695	47.1698	49.1698	49.171 1695	49.171 1695	50.1698	48.639 1695	50.1698	49.1698	48.483 1695	48.490 1695	49.1698	49.1698	49.1698	50.1698	50.1698	50.1698	50.1698	48.662 1695	50.1698	50.1698	50.1698	49.1698	49.1698	50.1698	50.1698	49.1698	51.1698 nh.	51.1698 nh.	50.1698	52.1698 h.
Ver- schillen	60	52	66	58½	75	66	81	60	56	62	54	69	72	62	66	60	50	66	62	70	63	75	66	69½	75	64	67	74	62	71	54	75	77	52	64	64	62	65	67	73½

Tafel V.

TAFEL van de te Amsterdam gewaaid hebbende winden, in drie verschillende tijdperken, ieder van veertien jaren, met elkander vergeleken.

	NOORD.			N. N. OOST.			NOORD-OOST.			O. N. OOST.			OOST.			O. Z. OOST.			ZUID-OOST.			Z. Z. OOST.			ZUID.			Z. Z. WEST.			ZUID-WEST.			W. Z. WEST.			WEST.			W. N. WEST.			NOORD-WEST.			N. N. WEST.		
	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780	In de jaren 1701 tot 1715	In de jaren 1734 tot 1748	In de jaren 1766 tot 1780						
Januarij.	20	32	41	3	9	19	71	36	71	10	17	20	233	158	180	20	31	11	109	55	67	24	34	13	76	68	67	26	43	15	162	188	183	17	46	27	79	125	95	16	37	18	54	42	91	10	9	12
Februarij.	43	46	40	3	7	5	56	49	60	8	10	13	131	116	71	16	18	12	71	38	59	13	14	7	58	43	70	14	33	22	195	171	255	32	41	35	104	152	125	29	52	15	63	42	52	10	16	6
Maart.	43	67	65	15	18	10	110	86	134	25	27	27	158	164	141	15	17	4	56	43	35	9	25	8	42	65	45	15	26	9	141	125	162	17	29	34	134	131	139	36	41	20	100	48	82	14	18	15
April.	77	84	106	18	38	15	116	124	142	17	26	32	116	91	116	14	14	7	37	35	40	19	22	4	50	31	35	3	25	13	149	110	137	17	46	23	112	140	108	30	51	11	110	44	96	15	19	15
Mei.	90	103	121	20	40	23	151	126	137	36	36	20	143	148	92	3	18	6	44	57	38	5	26	6	33	33	55	4	12	7	132	100	151	11	38	19	113	81	108	20	41	17	107	54	115	18	17	15
Junij.	86	87	107	16	35	12	124	115	80	16	18	12	127	87	84	6	18	10	40	30	30	4	13	5	41	39	42	8	10	15	125	94	150	21	49	28	118	162	161	26	66	24	137	54	126	5	23	14
Julij.	84	84	76	13	35	8	89	99	58	8	32	9	66	70	59	3	16	11	33	21	28	12	13	7	30	35	43	18	15	13	168	131	204	24	51	29	159	173	186	29	59	45	177	65	132	17	31	22
Augustus.	63	86	81	7	35	7	74	79	84	8	21	7	76	70	73	7	23	7	44	37	39	3	8	3	50	42	64	9	18	13	216	139	189	37	61	36	181	176	176	18	66	32	127	56	102	10	13	17
September.	27	63	47	15	20	6	55	36	66	11	14	5	138	100	115	10	33	10	37	39	67	5	13	12	51	51	93	15	31	16	220	173	192	17	54	26	126	154	127	20	52	19	145	49	90	8	18	9
October.	51	73	44	10	13	10	64	47	41	11	16	5	132	168	130	10	24	16	83	63	52	18	32	16	61	68	113	29	37	11	199	142	248	14	40	24	106	117	130	18	30	15	111	39	70	13	21	5
November.	38	35	51	6	21	4	51	27	43	8	13	3	99	132	97	20	35	9	113	54	65	17	31	5	74	92	87	25	38	20	212	148	250	20	45	32	103	124	110	29	53	22	79	48	94	6	4	8
December.	33	34	39	5	10	11	31	32	62	6	10	23	123	95	137	13	23	13	99	60	54	21	36	11	86	83	83	18	38	24	275	228	199	14	45	30	103	154	145	22	36	14	78	38	78	3	8	7
In 12 maanden.	655	794	818	131	281	130	992	856	978	164	240	176	1542	1399	1295	137	270	116	766	532	574	150	267	97	652	650	797	184	326	178	2194	1749	2320	241	545	343	1438	1689	1610	293	584	253	1288	579	1128	129	197	145
	2267.			542.			2826.			580.			4236.			523.			1872.			514.			2099.			688.			6263.			1129.			4737.			1130.			2995.			471.		
	NOORD.			N. N. OOST.			NOORD-OOST.			O. N. OOST.			OOST.			O. Z. OOST.			ZUID-OOST.			Z. Z. OOST.			ZUID.			Z. Z. WEST.			ZUID-WEST.			W. Z. WEST.			WEST.			W. N. WEST.			NOORD-WEST.			N. N. WEST.		

Tafel VI.

E. TAFEL der acht windstreken, gerangschikt volgens de gewone afdeeling der jaargetijden.

F. De acht windstreken, gerangschikt volgens onze opgegevene afdeeling der jaargetijden.

G. De windstreken, die iets uit het Oosten, Noorden, Zuiden en Westen hebben, bij elkanderen volgens de jaargetijden vereenigd.

Windstreken.	Noord.	N. Oost.	Oost.	Z. Oost.	Zuid.	Z. West.	West.	N. West.		Noord.	N. Oost.	Oost.	Z. Oost.	Zuid.	Z. West.	West.	N. West.		Maart. April. Mei.	Junij. Julij. Augustus.	Septemb. October. Novemb.	Decemb. Januarij. Februarij.	Alle winden zoo als zij jaar- lijks waaien.
Lente. { Maart.									$\frac{1}{2}$ Maart.	88 m.	165 m.	232 m.	67 m.	76 m.	214 m.	202 m.	115 m.						
April.	756	1126	1169	385	389	1207	1066	756	April.	267	382	323	112	116	396	360	250						
Mei.									Mei.	314	414	383	139	121	383	302	276	Winden die iets uit het Oosten hebben.	3345	2284	2621	2843	11093
Zomer. { Junij.									Lente.	669	961	938	318	313	993	864	641						
Julij.	754	802	712	302	386	1416	1492	976	Junij.	280	319	298	100	122	369	441	317						
Augustus.									Julij.	244	246	195	82	108	503	518	274	Winden die iets uit het Noorden hebben.	3484	3348	2125	1844	10801
Herfst. { September.									Augustus.	230	237	219	120	156	544	533	285						
October.	429	430	1111	573	690	1784	1097	725	Zomer.	754	802	712	302	386	1416	1492	976						
November.									September.	137	157	353	143	195	585	407	284						
December.									October.	168	152	430	198	242	589	353	220	Winden die iets uit het Zuiden hebben.	2551	2728	3902	2952	13133
Winter. { Januarij.	328	468	1244	612	634	1856	1082	538	$\frac{1}{2}$ November.	62	61	164	116	127	305	169	111						
Februarij.									Herfst.	367	370	947	457	564	1479	929	615						
									$\frac{1}{2}$ November.	62	60	164	116	126	305	168	110						
									December.	106	125	355	213	252	702	402	194	Winden die iets uit het Westen hebben.	3780	4856	4450	4317	17403
									Januarij.	93	128	571	231	211	533	209	187						
									Februarij.	129	165	318	168	171	621	381	157						
									$\frac{1}{2}$ Maart.	87	165	231	67	76	214	202	115						
									Winter.	477	693	1639	795	836	2375	1452	763						
12 Maanden.	2267	2826	4236	1872	2099	6263	4737	2995	12 Maanden.	2267	2826	4236	1872	2099	6263	4737	2995	Som van alle win- den gedurende 3 maanden.	13160	13216	13098	12956	52430

Maanden.	1759.	1760.	1761.	1762.	1763.	1764.	Som van een jaar.	1778.	1779.	1780.	1781.	1782.	1783.	1784.	Som van zeven jaren.	Totaal van denien jaren.
Januarij. den 20ften een aardbeving.	Regen 10 maal.	4 maal.	7 maal.	10 maal.	2 maal.	17 maal.	50 maal.	8 maal.	7 maal.	5 maal.	9 maal.	19 maal.	19 maal.	1 maal.	68 maal.	118 malen.
	Sneeuw 1	1	1	1	1	2	11	6	2	12	11	5	8	15	59	70
	Hagel 0	0	0	0	0	1	1	0	0	4	1	8	1	2	16	17
	Ijzel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	3	4	4
	Mist 3	5	6	5	3	3	25	9	14	9	6	4	3	12	57	82
Februarij.	Nevel 0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	9	20	27
	Donder 0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1
	Regen 6	6	14	7	15	8	56	2	6	10	16	5	19	5	63	110
	Sneeuw 0	5	4	11	2	4	26	9	0	10	6	9	3	13	50	78
	Hagel 0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	1	1	2	16	18
Maart.	Ijzel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
	Mist 5	5	1	1	6	0	18	17	9	8	2	0	1	8	45	68
	Nevel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	6	17	17
	Donder 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Regen 13	6	8	9	8	4	48	10	6	16	6	10	10	7	66	114
April.	Sneeuw 1	0	0	11	2	2	16	1	0	1	1	13	13	13	39	55
	Hagel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	6	5	23	23
	Ijzel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Mist 3	1	3	1	2	1	11	8	4	2	2	0	0	4	22	33
	Nevel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mei.	Donder 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Regen 6	7	10	4	8	8	43	7	11	20	13	18	8	18	95	138
	Sneeuw 1	0	1	1	0	1	4	0	0	3	0	1	6	3	10	14
	Hagel 1	1	0	0	0	2	4	1	5	12	0	4	2	3	27	31
	Ijzel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Junij.	Mist 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	3
	Nevel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2
	Donder 1	1	0	2	0	0	4	3	7	2	1	1	0	1	8	12
	Regen 8	11	16	6	4	6	51	11	16	18	9	24	11	12	100	152
	Sneeuw 1	1	0	0	0	0	2	0	1	0	0	4	1	0	6	7
Juli.	Hagel 0	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Ijzel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Mist 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Nevel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	4	4
	Donder 1	0	2	3	2	2	10	0	1	1	3	2	1	1	6	16
Augustus.	Regen 11	5	9	8	5	8	46	7	12	15	12	11	9	22	88	134
	Sneeuw 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Hagel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Ijzel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Mist 0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
September.	Nevel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4	4
	Donder 0	2	3	0	1	1	7	3	1	2	3	3	3	2	14	21
	Regen 3	4	6	6	14	6	39	6	17	19	17	15	10	19	103	142
	Sneeuw 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Hagel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
October.	Ijzel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Mist 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Nevel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Donder 0	1	1	1	3	2	10	1	3	1	4	3	6	2	20	30
	Regen 8	6	5	9	4	4	36	5	18	12	18	16	14	12	95	131
November.	Sneeuw 1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Hagel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Ijzel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Mist 2	1	0	0	0	0	4	2	0	0	0	0	0	0	0	4
	Nevel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5	5
December.	Donder 0	2	0	1	0	0	9	0	1	3	5	2	3	1	15	24
	Regen 9	9	9	13	4	5	50	13	17	22	22	26	15	16	131	180
	Sneeuw 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Hagel 0	1	0	0	0	1	6	3	0	0	2	0	1	2	12	18
	Ijzel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12 Maanden.	Mist 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Nevel 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Donder 0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Regen 104	103	107	90	90	78	572	96	151	166	162	190	153	156	1083	1655
	Sneeuw 4	11	9	29	9	14	76	17	6	32	19	20	24	20	197	273
12 Maanden.	Hagel 5	5	4	0	8	14	86	11	15	31	13	49	20	20	159	195
	Ijzel 0	0	0	0	0	0	2	0	1	3	0	3	0	5	12	14
	Mist 27	18	23	28	25	17	138	47	49	30	24	19	19	34	228	366
	Nevel 0	0	0	0	0	0	4	1	23	21	22	18	27	34	146	150
	Donder 4	8	7	10	7	15	51	13	13	13	14	13	14	8	88	139

Zevenendertigjarige *TAFEL* van gevallen Water op het Huis *Zwanenburg*, getrokken uit eene veertigjarige *Tafel* over de jaren 1738—1774. uit de Natuurkundige verhandelingen.

Jaren.	1738	1739	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	Total van 37 jaren.
Januarij.	Lijnen. 10½	Lijnen. 27	Lijnen. 4½	Lijnen. 15½	Lijnen. 10	Lijnen. 10½	Lijnen. 2½ nl.	Lijnen. 8½	Lijnen. 24½	Lijnen. 8	Lijnen. 12½	Lijnen. 42½ nh.	Lijnen. 4½	Lijnen. 22½	Lijnen. 27	Lijnen. 5½	Lijnen. 18½	Lijnen. 5	Lijnen. 29	Lijnen. 7	Lijnen. 13½	Lijnen. 19½	Lijnen. 19	Lijnen. 12½	Lijnen. 23½	Lijnen. 0 l.	Lijnen. 85½ h.	Lijnen. 19	Lijnen. 7	Lijnen. 26½	Lijnen. 6	Lijnen. 12½	Lijnen. 21	Lijnen. 20½	Lijnen. 23	Lijnen. 20½	Lijnen. 654½	
Februarij.	9½	18½	2½ nl.	11	13	12½	3½	10½	22½	36½ nh.	0½ l.	29	20	16½	21½	21½	14½	8	17½	5	26½	10	22	33	25½	39 h.	19	19½	33	34	28	26	10	3	33	11½	26	692½
Maart.	10	29	13½	5½	2 nl.	12	22	30½	24½	1 l.	13	17	6	39	25½	12½	4	34	46 h.	18½	23½	10	13½	5	13	20½	5	42 nh.	22	21	5½	9	30	24	19	4	14	646½
April.	23	17½	6	2 l.	7	28	18½	12½	18½	8½	26	20	43½ nh.	16	3 nl.	33½	18½	28½	52½ h.	19	13½	18½	7½	14½	5½	11	17	35	12	8	24½	8½	19	8½	25	13	17½	659½
Mei.	22	15½	37½	20½	20	20½	16½	13½	17½	13½	24½	8½	33½	11½	6	17	13½	19½	13	5 nl.	2½ l.	52½ h.	25½	24½	9½	17½	10	23½	45 nh.	13½	15½	21	22½	10	18	28	696½	
Junij.	54½	11	6	9	3 l.	9½	4 nl.	56½	55	31½	29	19	10	10	34½	22	29	30	33½	18	26	28½	34	63 h.	5½	21½	53½	20	26½	19	32½	61½ nh.	44	20	19	16	18	1030
Julij.	34	41	11½	10½ nl.	50½	21½	26	16	30½	19	36½	11½	21½	65½	74	21½	25½	58½	25	24½	98 h.	15	14½	24	16½	86½ nh.	32½	9 l.	44	42½	44½	20	14½	39	10½	18	20½	1168
Augustus.	37	58½	29½	29	13	31½	20	43½	43½	22	17 nl.	17	38½	47½	32	57	26½	49	37½	45½	36½	49½	41½	19½	58	41	54	43	32	23	65 nh.	38½	12 l.	72½ h.	41	20	26½	1370
September.	24½	73 h.	23½	39½	46	14	40	49½	51½	63½	25	24½	6½ nl.	63	36	6½	5½	49½	13½	11	25	28	13	48½	42	49	50	32	19½	25	51	39	43	33	48	34½	31	1276½
October.	48	9½	48½	12	21	31	61	40	34½	17½	60½	13½	19½	26	5 nl.	54	23	31	24½	31½	16½	68	70	28½	79½ h.	64	49	71 nh.	26	62	18½	3½ l.	31½	55	26½	23	30	1339
November.	9	13½	39½	26	43	20	35	22½	20½	18½	11½ nl.	15½	35	23	29	60	31½	86½ h.	32	46½	20½	46½	27½	49	19½	65½ nh.	28	25	14	35	45	25	46½	28	22	42	28	1186½
December.	15½	36½	27½	14½	0½	14½	16½	13	39½	65½ h.	34½	23½	32½	22½	33	52½ i.h.	25	18½	5 nl.	34	34½	12	30½	9½	5 nl.	33½	34½	18	10	11½	15½	25	36½	17	17	36½	22½	892½
12 Maanden.	D. L. 24:9½	D. L. 29:2½	D. L. 20:10	D. L. 16:3	D. L. 19:6	D. L. 18:8	D. L. 18:18	D. L. 26:4½	D. L. 32:0	D. L. 27:4½	D. L. 24:5½	D. L. 21:0	D. L. 21:3½	D. L. 32:0½	D. L. 27:7½	D. L. 29:4	D. L. 19:10½	D. L. 34:4	D. L. 27:11½	D. L. 22:9½	D. L. 28:2½	D. L. 24:11½	D. L. 28:9½	D. L. 27:8½	D. L. 26:5½	D. L. 37:1½	D. L. 29:0½	D. L. 22:5½	D. L. 29:4½	D. L. 29:1½	D. L. 23:8	D. L. 27:5	D. L. 28:7	D. L. 24:6	D. L. 22:0½	D. L. 24:0½	Duim.Lijn. 907:8	

1790 te veel treurige voorbeelden heeft op-
geleverd. Deze buitengemeene zware mist
heeft ook gelegenheid gegeven, dat er voor
de eerste maal eene keure, tot voorzorge, den
27 *Januarij* 1791, gemaakt is, welke verder,
op den 23 *December* 1795, meer uitgebreid,
en (§. 81) door ons opgegeven is.

DERDE AFDEELING.

Ligchaamsgesteldheid, karakter, leefwijze en gewoonten der Amsterdammers, voor zoo verre zulks uit eene vermenging van allerhande Natien zich laat opmaken.

§. 112. **H**et is door alle volksbeschrijvers en karakterkundigen aangemerkt, dat, daar aan den eenen kant het karakteristieke in de volks-geaardheid sterker en kenbaarder wijzigingen aanneemt, naarmate de massa's van bij elkander wonende landgenooten grooter zijn (bij voorbeeld, in de hoofdstad, en koopsteden) aan de andere zijde juist deze uitgebreidheid dier plaatselijke maatschappijen, het volkskarakter meer zamengesteld, ingewikkelder en dus moeilijker onderkenbaar doet worden, uit hoofde, vooreerst, der groote vermenging van natien en rasen, en ten tweede van de meerdere weelde en hoofscheit in zeden en leefwijze, welke in zoodanige groote steden plaats grijpen.

Moeijelijk, bijna onmogelijk, derhalve, is het in de bewoners van zulk eene wereldstad,

stad ; als *Amsterdam* ; het echt *nationaal* zuiver aan te wijzen, dewijl dit zich aldaar niet dan zeer gemengd vertoont, zoo door de dagelijks afwisselende menigte van vreemdelingen , die deze stad om handelzaken , fabriekwezen , geleerdheid , merkwaardigheden , of om eenig ander eigenbelang bezoeken , en waarvan de groote stroom toch altoos in de bedding , waardoor hij henen vloeit, eenige sporen nalaat, als voornamelijk door die groote hoeveelheid van buitenlanders , welke zich van tijd tot tijd aldaar zijn, komen , en nog gedurig komen nederzetten, en langs dien weg, vooral door het aanhuwelijken, eene aanmerkelijke hoeveelheid van vreemde stof en vreemde zeden in het stedelijk volksligchaam invoeren ; want het is toch bewezen, dat alle vermenigving van natiën op eenezelfde plaats, alle *kolonisatiën* eene soort van natuurlijke en zedelijke *décompositie* veroorzaakt, dewijl de vreemdelingen zoo wel iets van den landaard, als deze wederkeerig van de buitenlandsche *kolonisten* aanneemt, gelijk de geschiedenis der Oostersche en Noordsche volksverhuizingen in de middeleeuwen, en al vroeger, hiervan de onloochenbaarste bewijzen oplevert.

Wanneer wij het dus ondernemen, van het stedelijk karakter der *Amsterdammers* ;

zoo als hetzelve zich nu voordoet, het een en ander te zeggen, alsdan spreekt het van zelf, dat zulks zich meer tot het thans zamengestelde, en als het ware, verbasterde beeld dier stedelingen bepalen moet, dan doordringen in derzelver eigenlijk oorspronkelijken, zuiver Nederlandschen, aard. Het eerste kan ook slechts vereischt worden, en doelmatig zijn in een Werk als dit; en het is dan ook in dezen vorm alleen, dat wij eene beknopte karakterfchets der hedendaagsche *Amsterdammers* ontwerpen, of liever eenige algemeene aanmerkingen, ter aanduiding daarvan, voordragen zullen; echter in het oog houdende die bescheidenheid en omzigtigheid, welke ons jegens een zoo achttingwaardig gedeelte onzer Natie voegt, en den karakterfchrijver steeds eigen behoort te zijn.

§. 113. Voordat wij echter het zedelijk karakter nagaan, zullen wij iets over de *physische* gesteldheid onzer stadgenooten aanstippen. Dat wij de oorspronkelijke beschrijving der lichaamsgesteldheid van de *Batavieren*, bestaande, volgens TACITUS, in eene kloeke, rijzige gestalte, fieren opslag van hemelsblauwe oogen, geplaatst in een heldhaftig voorhoofd, goudgeel haar, blanke huid, welke zich in het algemeen als

kloe-

kloeke , deftige en dappere mannen ver-
toonden — thans niet meer op onze verbaas-
 terde *Amsterdammers* geheel kunnen toe-
 passen , is zonneklaar. In het algemeen
 heeft echter de oorspronkelijke *Amsterdam-*
mer veel van deze gesteldheid overgehouden ;
 want zijne gestalte is meer rijzig dan klein ;
 hij is welgemaakt , blank van huid , heeft
 bruin haar , blaauwe oogen , stouten blik ,
 hoewel het heldhaftige door eene vertroedel-
 de opvoeding merkelyk verdoofd is. Het
 vrouwelijke geslacht is , oppervlakkig be-
 schouwd , schoon , rond van wezen , met blo-
 zende kleur en schoone tint ; een gelaat als
 van melk en bloed , met blaauwe oogen ,
 waarin nogtans weinige uitdrukking of ka-
 rakteristieke trekken aanwezig zijn ; zij zijn
 doorgaans blond , rijzig van gestalte ;
 maar grof van beengestel , met eenen
 groven dikken voet. Over het algemeen is
 deze blozende schoonheid niet duurzaam ;
 want in de eerste jaren van het huwelyk
 wordt het voorhenen zoo bloeijendemeisje on-
 kenbaar ; haar boezem wordt slap , en de
 vrouw veroudert spoedig , zoodat men haar
 doorgaans tien jaren meer aanrekent dan
 zij wezenlyk oud is. Dat deze algemeene
 beschrijving niet toepasselyk op al onze
Schoonen zij , maar dat daaronder vele
 duur-

duurzame en ware schoonheid gevonden wordt, leert de dagelijksche ondervinding.

§. 114. Kreupele, gebogchelde en blinde voorwerpen zijn hier weinig, in evenredigheid der bevolking; zoodanigen, die met hunne gebreken en somtijds walgelijke kwalen onze straten overdekken, en den nijveren burger door het geraas en geklir van orgels, triangels en klaagliederen, niet alleen zeer lastig zijn, maar bijzonderlijk voor onze gevoelige en zwangere vrouwen veeltijds gevaarlijk worden, dragen alle kenmerken, dat de meesten ons van buiten overstroomden, om door hunne ongelukkige, verminkte en walgelijke gestalte het medelijden van den mededoogenden *Amsterdammer* op te wekken, en daardoor een bestaan te vinden. Wij verwonderen ons derhalve zeer, dat onze *Politie* gedooft, dat onze burgerij op zulk eene onaangename wijze in hare wandelingen en bezigheden gestoord, en onze vrouwen aan wezenlijke gevaren blootgesteld worden; terwijl het, onzes inziens, pligt voor elke stad of gemeente is, voor derzelver hulpelooze, onvermogende armen te zorgen, en het schande voor den Staat zijn zoude, indien hij niet voor den verminkten krijgsman, die zich voor het Va-

der-

derland geheel opofferde, door het verschaffen van het noodige bestaan van het bedelen bevrijdde; maar integendeel hem, tot belooning voor zijne verdiensten, den bedelstaf toereikte, of ten hoogste vergunde, met een orgel zijn brood langs de straten te zoeken.

§. 115. Keeren wij tot de beschrijving van het karakteristieke onzer stadgenooten terug. En voorwaar, wij zouden ons hieraan niet gewaagd hebben, ware het niet, dat de, door zijn voortreffelijk ontwerp tot eene *karakterkunde onzer Natie*, zoo beroemde W. A. OCKERSE ons hierin de behulpzame hand geboden hadde: weshalve onze lezer het goede, dat hij in deze beschrijving mogt aantreffen, grootendeels, op rekening van dezen verdienstelijken schrijver gelieve te stellen.

E E R S T E H O O F D S T U K.

Iets over het karakter der Amsterdammers.

§. 116. Om de zoo even aangevoerde redenen, dat wij van het eigenaardig grondkarakter der *Amsterdammers* niets bepaald zeggen kunnen, willen wij slechts aanstippen, dat deze de algemeene vaderlandsche, en in het bijzonder de noordelijke Hollandsche, door *OCKERSE* en anderen zoo schoon beschreven, volksaard zij, welke nu op verschillenden aard gewijzigd en zelfs geheel verbasterd is. De voornaamste inwerkende grondoorzaken van het tegenwoordig plaatselijk karakter dezer stedelingen schijnen ons de volgende te zijn: 1. de uitgebreide bevolking met derzelver algemeene gevolgen en invloeden op verlichting, beschaving en zedelijkheid; — 2. de koophandel, zee- en scheepvaart, als hoofdtak van bedrijf en welvaren; — 3. de dagelijksche toe- en doorvloed van vreemdelingen; alzoo de talrijke vermenging van alhier gezetene buitenlanders, en vooral ook de menigvuldige Joodsche, Portugesche en vreemde familiën, zoo wel als *repatriërende kolonisten* uit de beide *Indiën* en uit *Afrika*, welke zich hier, vooral in

vre-

vredestijd, in aantal komen nederzetten; eene vermenging, die niet alleen sedert eeuwen aanhoudt, maar ook natuurlijk door telkens nieuw aankomenden toevoer, van tijd tot tijd, moet grooter worden; — 4. de veelvuldige gemeenschap der stedelingen met andere landen en volken, door middel van talrijke land-, zee- en koloniale reizen, briefwisseling, enz., waartoe de koophandel gedurig aanleiding geeft; — 5. voorts de vestiging van vele geleerde, letterkundige en andere Maatschappijen, een *Athænaeum* en taalscholen, Genootschappen, *Instituten*, weldadige Gestichten, Schouwburgen, *Sociëteiten*, Beursverzamelingen, en alles, wat min of meer verbroederingen onder de algemeene volksmasfa doet ontstaan; — 6. wijders de aloude en latere vormen der algemeene, vooral der stedelijke, regering en *Politie* hier ter stede; — de plaatselijke keuren en wetten, waarnaar het volk van *Amsterdam*, sedert eeuwen geregeerd is geworden; en eindelijk, hetgeen mischien in eenen der eersten rangen had moeten genoemd zijn; — 7. de verdikte, dampige, veranderlijke luchtgesteldheid, waarin, en de brakkig moerasige grond, waarop de *Amsterdammers* leven, en derzelver *physische* invloed op zenuwen, M huid,

huid , het gansche *organismus* , voedsels , leefwijze , enz.

Het *produkt* van zoo vele te gelijk werkende oorzaken kan niet anders dan zeer zamengesteld , doch moet te gelijk sterk sprekende zijn. Het moet een volkskarakter opleveren , dat , als geheel beschouwd , zich door eene bonte verscheidenheid van in het oog vallende , en veelal *kontrasterende* trekken kenmerkt. De *Amsterdammer* moet bijgevolg , overhoops beschouwd , een van al zijne Naburen , ja in vele opzigten van zich zelven verschillend wezen , een enkel in zijne soort , en het samenstel van vele schijnbare ongelijkaardigheden zijn.

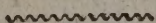
§ 117. En wie vindt het dan niet zeer natuurlijk , wanneer hij het oog op al deze zamenvloeiende bijzonderheden gevestigd houdt , dat zich in deze stedelingen een eigenaardig en zonderling mengsel vertoont van de schijnstrijdigste karaktertrekken? Tot welke vreemde wijzigingen geeft de *phlegmatisch - cholerische* koelbloedige geaardheid in het *nationaal* gestel , en het ontstaan van eene zoo talrijke bevolking , van vele rijke en groote familiën , wier voorouders voor eenige eeuwen visschers waren , onder zulk eene worsteling van invloeden , geene gereede

de aanleiding! Is het vreemd, in den *Amsterdammer* over het geheel een wezen te vinden, dat geheel afwijkt van al zijne naburen; — een zonderling mengfel van zedelijkheid en ligtzinnigheid, van gevoeligheid en ongevoeligheid, van trotsche fierheid en diepe gemeenzame nederbuiging, van beschaaftheid en grofheid, van voorkomenheid en stugheid, van verlichte denkwijze en zwakke vooroordeelen, van ijdele praalzucht en deftige eenvoudigheid, van stijve ouderwetschheid en wufte modezucht, van laauwe onverschilligheid en woelzucht, van verdraagzaamheid en stijfhoofdigheid, van nijvere werkdadigheid en smaak voor beuzelend vermaak en lediggang, van huishoudelijkheid in het gezin en zwierig vertoon in het openbaar, van netheid, zindelijkheid en reinheid, en van flordigheid in andere opzigten (a)?

Met

(a) Vooral wat de reiniging der huid betreft; van de openbare baden, bij voorbeeld, wordt weinig gebruik gemaakt; de huisbaden zijn zeldzaam, en nog zeldzamer is derzelve gebruik; de *Fransche bidets* kennen onze vrouwen naauwelijks; in het algemeen is men sterk gesteld op eene uitwendige, blinkende zindelijkheid, bij voorbeeld: een sprekend bewijs hiervan geven ons de melkboeren of melkverkoopers, die eenen geruimen tijd van den dag besteden, om de melkvaten en emmers van binnen en buiten blank te schuren, en toch de melk on-

Met één woord, hoe vele verftandelijke en zedelijke trekken zouden wij kunnen optellen, waarin het ftedelijk karakter de vreemfte kontrasten in dezelfde voorwerpen oplevert, en, als het ware, in tegenspraak is met zich zelf! En kan dit wel anders zijn, wanneer zoo vele ongelijkaardige en tegen elkander botsende beweegredenen het algemeen karakter wijzigen en daarop werken?

TWEEDE HOOFDSTUK.

Leefwijze en kleeding van den Amsterdammer.

§ 118. Pasfen wij dit nu eens op de *leefwijze, gewoonte, kleeding, opvoeding*, enz. toe, alsdan zal men in zulk eene ftad eene zeldzame verwarring van nationaliteit en vreemde verbastering aantreffen.

Bij de aanzienlijke en gegoede ftanden heerscht er te veel zucht voor de voorvaderlijke deftigheid, om dezelve aan de wufte fchitterzucht der vreemdelingen geheel en al prijs

overdekt langs de ftraten en ftegen dragen, en dus dezen drank aan het invallen van vuilnis en ftof blootftellen, zonder zich in het geringfte daarover te bekommeren.

prijs te geven. Men poogt dus beiden te vereenigen , en hieruit ontstaat eene halve grootheid en gemanierde stijfheid , die belagchelijk is voor de meeste buitenlanders van aanzien. De vrouw in haar huishouden , de man op zijn kantoor of pakhuis , het gezin in den stillen huiskring , heeft nog zeer veel van den ouden leeftrant , van de vroege eenvoudigheid en huishoudelijke orde behouden ; maar , wanneer men gezelschappen ziet , of wanneer men bezoeken geeft , maaltijden bijwoont , op openbare plaatsen of feesten verschijnt , alsdan is alles in huis , leefwijze en kleeding , in eenen grootschen , prachtigen trant ; kwistig , schitterend is alsdan de leefwijze ; op eenen hoofschen , hetzij *Franschen* of *Engelschen* , voet zijn de manieren ingerigt ; de kleeding is volstrekt in den laatsten smaak , en onberekend voor ons koudvochtig luchtgestel. Zoo groot is veelal het verschil in de huizen der meer vermogende klassen , naar mate zij afgezonderd , of in het openbaar verschijnen , dat men dezelfde lieden , welke men in hun eigen huis dagelijks ziet , in den gezelligen of openbaren kring schier niet voor dezelfde erkennen zoude. — Bij den meer burgerlijken stand , overal gewoon de grooten na te streven , is het zoogenaamd oud burgerlijke te diep in verachting geko-

men, om zich geheel daaraan te houden; men zet zich dus op eenen grooteren voet, en bootst van verrede leefwijze, de manieren en kleedingen der voorname lieden na; doch zoo onhandig veelal, dat de stijve burgertrant der voorgelachten er van allen kant uitkijkt, en men, hetgeen in smaak ontbreekt, door ruime overdaad tracht te vergoeden. Van hier, dat de leefwijze, de gewoonten en de kleederpracht in het dagelijksche leven bij de lieden van deze klasse somtijds kostbaarder zijn, dan bij de waarlijk aanzienlijker. Ieder haalt het zeil in den hoogsten top, en deze schitterzucht daalt bij de geringste volksheffe af tot liederlijkheid, een zoo genoemd *prettig leven*, en balddadigheid, waarvan de uitkomst doorgaans nijpende armoede of de bedelstaf is.

§ 119. In alle standen kleedt men zich hier met veel zwier, doch te gelijk verkwistend; daarbij zijn de kleedingen, bij de inwoners van beide sekken, hedendaags zoo weinig naar ons klimaat afgemeten, dat *Amsterdam* bij de vrouwen van den voornamen stand, en ook op zon- en feestdagen bij den, dezen nabootsende, burgerstand zich vertoont, alsof het onder eene mildzuidelijke hemelftreek gelegen ware; terwijl het door de mannen van allen stand en de gewone burgervrouw wederom

in

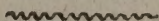
in het barre noorden verplaatst schijnt. Want gene geven, uit modezucht, in navolging der *Fransche* en *Italiaansche* dames, hun geheele ligchaam, bijzonder de edelste deelen van hetzelfde, aan ons veranderlijk, barre klimaat prijs; terwijl deze, het gemeene spreekwoord: *die zijn lijf bewaart, bewaart geen legen dop* indachtig, zich in alle jaargetijden eerder warm dan koud kleeden. Doorgaans vindt men de mannen en soms zelfs jongelingen, behalve dat zij met dubbele onderklederen zeer dik gekleed zijn, nog daarenboven in eene zoogenaamde gezondheid, bestaande in eenige ellen vlaggedoek om den buik gewonden, gehuld, terwijl zij deze kleding des winters nog met overrok en mantel vermeerderen, zoodat het mannelijk gedeelte onzer inwoners zijne gezondheid verzeest; terwijl een gedeelte van het schoone geslacht dezelve verpronkt. Daarenboven wordt door de *Genius* der heerschende mode niet zelden de verrigtingen van verscheidene *organen* gestoord: want, behalve dat nauwe schoenen, enge kleederen, waaronder de thans wederom opkomende spanbroeken, reeds den vrijen bloedloop storen, en de beweging der spieren beletten; zoo zijn de wederom in gebruik rakende keurslijven en

enge korsetten, met ijzeren staven of baleien, van een groot nadeel voor het schoone geslacht. De verrigtingen der borst en van den buik worden daardoor gestoord; bloedspuwing, zoogenaamde moer, misgroeiing en zelfs misgeboorten en vroegtijdige verlossingen zijn niet zelden hiervan de noodlottige gevolgen. Weinige dames gaan blootshoofds, de meesten bedekken het met hoeden of kornetjes; en zelfs zijn bij haar de pruiken in gebruik geraakt, naarmate deze bij de mannen afgeschaft werden.

Tot eer onzer Schoonen moeten wij herinneren, dat het blanketsel, hetwelk in vele groote steden even zoo gebruikelijk is, als hals- en oorsieraden, bij onze dames niet alleen niet gebezigd, maar zelfs veracht wordt, en alhier slechts een hulpmiddel blijft voor vrouwspersonen, die, haar ligchaam voor een elk prijshebbende, der verwelkende schoonheid door kunst datgene moeten bijzetten, wat de Natuur haar weigert.

Dezelfde tegenstrijdigheid, welke wij in de kleeding der *Amsterdammers* hebben opgemerkt, moesten wij ook in hun overig gedrag tegen de luchtgesteldheid gispen; want, terwijl zij van den eenen kant overdreven bevreesd zijn, een' togt te vatten, beschermen

men zij zich; van den anderen kant, niet tegen den strengsten winter; waarvan men de bewijzen in de § § 77 tot 81 vindt opgeteekend.

DERDE HOOFDSTUK.

Spijs en Drank der Amsterdammers.

§ 120. Soberheid in spijs en drank plagt bij den *Amsterdammer*, meer dan heden, in gebruik te zijn. Onder de vele voorbeelden van buitengewone soberheid, zoo niet gierigheid, zullen wij uit de geschiedenis slechts onze eerste Voorvaders, welke de eerste posten bekleedden, herinneren. De tegenwoordige *Amsterdammers* zijn liefhebbers van veel en dikwijls eten en drinken; nogtans is hun de voorouderlijke soberheid, in de keus der spijsen, gedeeltelijk bijgebleven; want, niet alleen de geringe burgerklasse vergenoegt zich voor zijn middagmaal met eenen schotel aardappelen of andere groenten, indien het jaargetijde zulks gedooft, soms met een weinig vleesch; — maar ook de deftiger burger heeft zelden in zijnen huishoudelijken kring, bij zijne groenten, meer dan ééne soort van vleesch, hetgeen

M 5

hij

hij daarna veelal als toefpijs geniet. Het gemeen, en bijzonder de bedelaars, zijn, in hunne soort, groote lekkerbekken: gebakken visch, meelspijzen, brood met veel boter en kaas, gerookt vleesch of knapkoek zijn hunne geliefkoosde spijsen. In de gemeene buurten en op de pleinen vindt men ook overal kraampjes, waarin aanhoudend visch en meelspijzen gebakken, en andere versnaperingen voor den gemeenen man verkocht worden.

§ 121. De groenten zijn hier voortreffelijk, en, door de vlijt der ons omgevende groenboeren, vroeger dan op andere plaatsen voorhanden. Aardappelen zijn de geliefkoosde spijs van groot en klein, en worden genoegzaam op aller tafelen gevonden. Offchoon het vleesch hier ook bij uitstek goed is, wordt het, in evenredigheid van buitenlandsche steden, minder gebruikt. De visch, waarvan men hier, gelijk in alle zeefteden, alle soorten aantreft, is, ondanks zijne duurte, de geliefkoosde spijs onzer stadgenooten; gedroogd zijnde, wordt hij overal aangeboden, en is bijzonder door den gemeenen man gezocht.

§ 122. De Amsterdammer zondigt tegen zijne gezondheid, meer door de hoeveelheid dan wel door de hoedanigheid der spijs; want
niet

niet alleen is hij een liefhebber van veel op ééns, maar ook van dikwijls te eten. Trouwens, het ontbijt, dat in koffij of thee met brood, boter en kaas bestaat, wordt doorgaans te elf of twaalf uren herhaald, en daarvan *het elf uurtje* genaamd. De *Amsterdammer* ziet zijne vrienden meestal des avonds en zeldzamer des middags aan tafel; want hij gaat des zomers, zoo wel als des winters, laat slapen, en staat zeer laat op; zoodat middernacht hier niet voor laat, maar 's morgens acht uur voor *vroeg* gehouden wordt: dat deze leefwijze niet de voordeeligste voor de gezondheid zijn kan, zal een elk beseffen; en daaraan schrijven wij ook de menigte maagkwalen, die hier te huis zijn, grootendeels toe.

§ 123. Het drinken is eene niet minder geliefkoosde verrigting onzer stadgenooten, en wordt meer als eene uitspanning, dan als behoefte beschouwd. Niet alleen zijn onze vrouwen liefhebsters van een kopje koffij en thee, maar dit is ook der mannen geliefkoosde drank; en, in evenredigheid der naeelige inwerking, gelooven wij, dat weinig minder misbruik van de koffij en thee, dan van sterke dranken *gemaakt* wordt; want, in het algemeen worden zij drie malen daags, en bij zeer velen vier malen, gebruikt. Be-
hal-

halve dat het misbruik van zoo veel warm water reeds verzwakkend voor de maag moet zijn, is de thee een sterk werkend middel op de zenuwen. De koffij kan hier slechts door het misbruik van het warme water nadeelig worden; want, men gebruikt dezelve hier zelden zoo sterk, dat zij door hare verhitte hoedanigheid onheil kan bewerken. Wanneer men nu ook de vermindering van den blaassteen aan het menigvuldig gebruik van thee of koffij konde toeschrijven, zou gelooven wij toch, dat dit voordeel niet het evenwigt met alle nadeelen kan houden, die wij door derzelyver misbruik hier dagelijks ontwaren.

§ 124. Behalve deze twee lievelingsdranken is de genever de toevlugt voor den gemeenen man; daaruit meent de werkman al zijne krachten te moeten putten, en het Schiedammer nat minder dan het brood te kunnen ontberen; ook wil men daardoor alle kwade dampen, welke hier den dampkring aanvullen, wegspoelen. Al deze en andere voordeelen, welke men daaraan meent te kunnen toeschrijven, zijn in de vooringenomenheid van den drinker gegrond; want, indien wij ook toegeven, dat een spaarzaam gebruik niet nadeelig, ja zelfs in ons luchtgestel verkwikkend zij, zoo wordt des-

deszelfs gebruik hier (in het algemeen) niet zoo beperkt, dat wij eenige voordeelen daarvan kunnen verwachten; ten minste zoo veel is zeker, dat de nadeelen, die daardoor voor de zedelijkheid, zoo wel als voor de gezondheid, ontstaan, de voordeelen verre te boven gaan. Immers de verkwikkende opwekking, die door derzelyer genot ontstaat, is van korten duur; spoedig volgt verflapping en slaperigheid. Hij, die des morgens eenen roes drinkt, is gedurende den ganschen dag onbekwaam voor zijn werk, is norsch en ontevreden. Daarenboven behoeven wij slechts te overwegen, hetgeen de verdienstelijke Hoogleeraar M. VAN GEUNS, in de bijvoegfels tot zijne *Staatkundige Handhaving* (a) aangemerkt heeft over de nadeelen, zoo ten opzichte van gezondheid als het geweldig verlies aan brood, vermogen, zedelijkheid, die de geliefdkoosde borrels onzer ingezetenen na zich slepen. Uit deszelfs be-

(a) De staatkundige handhaving van der ingezetenen gezondheid en leven aanprezen, en in eenige proeven voorgedragen door MATTHIAS VAN GEUNS, *Med. Doctor, Profesfor Archiater etc. te Utrecht*. Uit het latijn vertaald door H. A. BAKE, *Med. Doct. Præf. etc. te Leijden*, met bijgevoegde Verhandelingen van den Schrijver, en een' brief van den Vertaler te *Amsterdam*, bij JOHANNES ALLART, MDCCCL.

rekening is het blijkbaar, dat alleen de ingezetenen van onze voormalige *Republiek*, thans het noordelijk gedeelte van het Koninkrijk, met het zoogenaamde *graantjes pikken*, zulk eene groote hoeveelheid van gerst en rogge jaarlijks *wegpikken*, als toereikende zoude zijn, om *acht maal honderd duizend ankers zwaar*, (of *drie maal zoo veel dagelijksch*) *bier*, en nog daarbij ruim *twee en zestig millioenen pond broods* uit te leveren!

§ 125. Van den brandewijn en de likeuren wordt hier minder misbruik, dan van den genever gemaakt: want voor den gemeenen man zijn zij te kostbaar, en de gegoede burger heeft daaraan minder behoefte. Ook de wijn, hoewel dezelve niet alleen op de tafel der deftige burgerklasse, maar ook doorgaans des avonds in koffijhuizen en in den vrienden kring gevonden wordt, strekt den middelmatig gegoeden burger voor eenen laafdrank na verrigten arbeid, wordt over het algemeen, in den engsten zin genomen, niet misbruikt, zelfs spaarzaam genuttigd (§ 180.) De hier gebruikelijkste wijn, is de roode Fransche *Bordeaux*-wijn, welke hier echter geheel anders gebruikt wordt, dan dezelve ons wordt toegezonden, zoo zelfs, dat wij oneindig meer wijn gebruiken en ver-

zen

zenden, dan wij uit *Frankrijk* ontvangen. Rijn-, en andere wijnen worden hier niet dagelijks maar bij buitengewone gelegenheden gedronken. Bier wordt hier, in vergelijking van andere dranken, zeer weinig gebruikt, en overtreft weinig den genever; het ware te wenschen, dat deze drank met alle andere dranken verwisfeld wierde; want voorzeker is het van alle gekunstelde dranken de gezondste.

§ 126. Bij een wezenlijk misbruik van al onze sterke dranken kunnen wij niet zeggen, dat hier vele dronkenbollen worden gevonden. Zeer zelden ontmoet men dezen op straat, zij strekken alsdan tot verachting van een elk, en niet zelden ten spot en ten speelbal van de straatjongens en het gemeen. — De vrouwen gebruiken doorgaans weinig sterke drank of wijn: eene dronken vrouw is een hoogstzeldzaam verschijnsel, en wordt gewoonlijk door het gemeen, indien zij in het openbaar verschijnt, mishandeld.

§ 127. Het tabakrooken is voor onze burgeren van allen rang en stand een der geliefkoosde tijdverdrijven. Er is wel geene plaats, waar meer gerookt wordt, dan hier; in alle openbare gezelschappen, zelfs ook in vriendenkringen, wordt men door den dikken

ken tabaksnevel omgeven. Dit gaat zelfs zoo verre, dat onze vrouwen, hoewel zij zelve niet rooken, zich zulks moeten laten welgevalen. Er zijn weinige huizen, wanneer men die van de eerste klasfe uitzondert, waar niet in tegenwoordigheid der *Dames* gerookt wordt. Het fchoone geflacht is er zelfs zoodanig aan gewoon, dat zij het ons, mannen, niet eens kwalijk nemen, indien wij, zonder gevraagde toeftemming, de pijp aanfteken. Ook het fnuiven wordt hier misbruikt; hoewel vele vrouwen daarvan een te fterk gebruik maken, worden zij echter ook daarin door de mannen overtroffen. Niettegenftaande deze zich veroorloven aan alle behoeften den vrijen teugel te vieren, zoo zien zij toch niet gaarne, dat hunne vrouwen hun voorbeeld volgen; zelfs het fnuiven zouden wij geen meisje aanraden; en de jonge vrouw zoude haren man daardoor niet behagen. — Offchoon wij nu eene matige pijp tabak, evenmin als het fpaarzaam fnuiven, voor nadeelig houden, zoo kan toch het overmatig inademen en rooken van deze verdoovende giftige plant onmogelijk der gezondheid voordeelig zijn. Men befchouwe flechts hare werking op iemand, die daaraan niet gewoon is; hoe hevig worden aldan maag en zenuwen aangedaan, en

men

men beleffen, dat slechts eene kleine hoeveelheid tabaks, inwendig gebruikt, de hevigste gevolgen kan te weeg brengen; dan, voorwaar, kan men onmogelijk toegeven, dat het overmatig gebruik van deze zeer giftige plant zonder nadeelige werking zoude blijven, hoezeer men, daaraan gewoon, dezelve ook niet meer bespeurt. Niet alleen wordt de maag daardoor verzwakt, de spijsvertering, en met deze de voeding, gestoord, maar de borst nadeelig aangedaan. Ons zelve is het tweemaal gebeurd, dat een jong- en een getrouwd man met alle teekenen eener vergevorderde longtering hun graf naderende, ondanks alle pogingen van verscheidene onzer kunstgenooten, voorzeker eene prooi des doods zouden geworden zijn, hadden wij, nadat wij hun ook reeds eenigen tijd vruchteloos middelen hadden toegediend, niet toevallig ontdekt, dat zij, bij het menigvuldig rooken, veel uitspuwden, en zich aldus van de beste sappen beroofden. Eerst, nadat zij het rooken eenen geruimen tijd hadden nagelaten, herstelden zij allengskens, en kregen, onder het gebruik van zeer weinige geneesmiddelen, hunne vorige gezondheid terug. Zoo hebben wij, na het veelvuldig snuiven, menigmaal zware drukkingen, pijnen en verstoppingen in het hoofd zien ontstaan,

die niet, dan na het geheele ophouden, of ten minste verminderen van deze gewoonte, genezen werden.

Het tabak-kaauwen, of zoogenaamde pruimen, is slechts eene gewoonte onder het gemeen; en vermits daarbij veel uitgespuwd wordt, moet deze gewoonte, zoo wegens den aard des tabaks, als de verkwisting der tot de spijsvertering zoo noodige sappen, dubbel nadeelig worden.

§ 128. Wij hadden wel gewenscht hier eene naauwkeurige lijst der jaarlijksche *consumtie*, van alle mondbehoeften onzer inwoners, te kunnen laten volgen; maar wij konden van de meesten derzelve geene naauwkeurige opgaaf bekomen, doordien men, wegens eene op handen zijnde verpachting, niet geraden vond, de juiste *consumtie* der aan zware belastingen onderhevige *victualiën* openlijk bekend te maken. Door eene naauwkeurige berekening, ons van goederhand medegedeeld, zijn wij desniettemin in staat gesteld, de jaarlijksche vertering van vleesch en sterke dranken voor elk *individu* op te geven; terwijl ons van granen, wijn en bier, daarenboven, de *effective consumtie* is ter hand gesteld, zullende wij deze *individuëele consumtie*, door eene beredeneerde opgaaf van des kundigen, trachten te gemoet te komen.

Vers

Vermits nu deze berekening over de laatste jaren loopt, zoo hebben wij het middelgetal der bevolking over de jaren 1809—1815 ten gronde gelegd, en een getal van 194,574 inwoners, namelijk 86,654 van het mannelijk en 107,920 van het vrouwelijk geslacht, vastgesteld; daar nu gewoonlijk de sterke dranken door mannen, boven de 14 jaren, gebruikt worden, zoo is van deze, bij derzelver berekening, een derde voor de kinderen tot 14 jaren afgetrokken, zoodat alleen door dezen jaarlijks wordt gedronken:

Van den genever	omstreeks $47\frac{1}{2}$	mengelen per persoon.	} In het jaar.
Van den brandewijn	— $3\frac{1}{2}$	dito	
Van den wijn	— $28\frac{1}{2}$	flesfchen	
Van het bier	— $93\frac{1}{5}$	—	

Vermits nogtans ook door de vrouwen althans bier en wijn gedronken wordt, zoo is deze vertering te ruim genomen, zijnde het getal der *consumenters* te gering gesteld. Wij laten, uit dien hoofde, eene wezenlijke opgaaf, van den jaarlijks verimposten wijn en het bier volgen.

In 1814	5,055	okshoofd.	Bordeauxwijn	en	6,935	flesf. fijne wijnen
In 1815	6,308	—	—	—	7,367	—
In twee jaren	11,363	okshoofd.	Bordeauxwijn	—	14,302	—
Dus jaarlijks	5,681 $\frac{1}{2}$	—	—	—	7,151	—

Volgens deze opgaaf zouden de mannen boven de 14 jaren slechts 26 flesfchen, zijnde $2\frac{1}{2}$ flesch minder dan de bovenstaande be-

rekening, in het jaar, van alle foorten van wijnen door elkander genomen drinken.

Bier werd er in het jaar 1813 gedronken 34,115 $\frac{1}{2}$ ton.
 ————— 1814 ————— 29,919 $\frac{1}{6}$ —

Dus in de twee jaren 1813 en 1814. 64,035 $\frac{7}{16}$ ton.
 Gevolgelijk in het algemeen jaarlijks . 32,017 $\frac{2}{3}$ —

Zoodat, wanneer men 176 fleschen op de ton aanneemt, elk man, boven de 14 jaren, jaarlijks op 97 $\frac{1}{2}$ fleschen konde gerekend worden. — Terwijl, indien men rekende, dat de helft der geheele vastgestelde bevolking bier dronk, elk *individu* jaarlijks niet meer dan 64 $\frac{1}{2}$ fleschen bier zoude gebruiken.

De *consumtie van het vleesch*, berekend over de geheele opgegevene bevolking, onder aftrek van 20,500 Joden ten opzichte van het gebruik van varkensvleesch, bedroeg als volgt :

Van rund- en kalfsvleesch omstreeks 48 $\frac{2}{3}$ E per persoon	} In het jaar.
— schapenvleesch ————— 6 E — — —	
— varkensvleesch ————— 17 — — —	

Stellen wij nu, dat, volgens *taxatie* van deskundigen, alhier wekelijks door 125 slagters gedood worden, 280 runderen, 150 kalveren, 4 à 500 schapen; verder, dat elk rund, schoon aan den haak door elkander gellagen, weegt 560, elk kalf 150, en elk schaap 44 pond; alsdan zouden, volgens des

deze berekening, door elk inwoner jaarlijks verteerd worden 42 $\frac{1}{2}$ rund-, 6 $\frac{1}{2}$ kalfsvleesch, te zamen 48 pond rund- en kalfsvleesch; hetgeen met de bovengemelde opgaaf, gelijk ook de *consumtie* van het schapenvleesch, genoegzaam overeenstemt (a). Nogtans moeten wij aanmerken, dat door de smalle gemeente veel nuchter-kalfsvleesch wordt genoten, bedragende zulks, behalve de bovenstaande berekening, nog 8,138 nuchtere kalveren in het jaar; hetwelk, ieder zoodanig kalf op 40 pond gesteld, $1\frac{7}{10}$ $\frac{1}{2}$ voor elken persoon zoude bedragen (b).

Ook de vertering van het varkensvleesch komt nagenoeg met eene soortgelijke bere-

ke-

(a) Deze berekening verschilt aanmerkelijk met die, welke in de tweede Bijlage van het *Twaalfde Rapport* opgegeven, en door ons (§ 24.) medegedeeld is. Of nu de aldaar gemaakte *taxatie* te ruim genomen, dan of toen ter tijd, bij eene grootere bevolking en betere tijden, wezenlijk zoo veel vleesch meer gebruikt werd, kunnen wij niet beslissen.

(b) Wanneer de boeren de kalveren niet vet mesten, namelijk: in de maanden *Januarij, Februarij, Maart, April, November* en *December*, alsdan worden hier, door 30 der geringere of zoogenaamde nuchteren kalverflagers, wekelijks 280 tot 300 dezer dieren gedood, hetgeen gedurende de overige maanden van het jaar, wanneer deze vet gemaakt worden, slechts 23 elke week bedraagt.

kening overeen. Trouwens, vooronderstellende, dat door 80 varkensslagers wekelijks 240 varkens geslagt worden, die door elkander 250 pond het stuk aan den haak wegen, alsdan zoude door elk Christen alhier 17½ pond gegeten worden.

Wij twifelen geenszins, dat er, behalve dit opgegevene verimposte, nog daarenboven veel gelloken, en althans hammen van buiten ter *consumtie* ingevoerd worden; daarentegen is het echter ook zeker, dat, zoo van het hier geslagte rund- als varkensvleesch, ook weder tot gebruik bijzonder voor de schepen, uitgevoerd wordt; zoodat wij niet aarzelen, om het gesmokkelde en van buiten ingevoerde met het alhier geslagte en uitgevoerde gelijk te stellen.

Door eene vriendschappelijke mededeeling, waarvoor wij den Zender bedanken, zijn wij in staat gesteld, onderstaande lijst der alhier gebruikte granen onzen Lezer aan te bieden; hierbij nogtans aanmerkende, dat dezelve uit de *registers*, en bij *calculatie* geformeerd is, zoodat het in- en uitgevoerde niet zoo geheel naauwkeurig op te maken is.

Staat van de jaarlijksche *consumtie* der
onderstaande graanfoorten te Amsterdam.

	Lasten tarwe.	Lasten rog.	Lasten boek- weit.	Lasten gort.
De jaarlijksche gemiddelde vertering over de 5 jaren, 1782—1786.	8,000	2,000	500	15
De jaarlijksche gemiddelde vertering over de 5 jaren, 1810—1814.	6,300	1,900	650	15
Een last is 36 zakken.	⌘	⌘	⌘	
Een last weegt ongebuild nevenstaande ponden.	4,500	4,100	3,000 circa.	onbek.
Een last weegt gebuild nevenstaande ponden.	3,500	wordt al- leen voor kerken ge- build.	2700	—
Een last levert, week of ordinair brood, neven- staande ponden.	5,600	5,370	—	—

Uit bovenstaande opgaaf blijkt, dat het gebruik van tarwe in de laatste, in vergelijking der vroegere, meer voorspoedige, jaren merkelijk verminderd is; terwijl dat van rogge en boekweit weinig, en van gort niets verschilt. Trouwens, omdat voorspoed den gemeenen man in staat stelt tarwe te gebruiken, geniet hij minder rogge en boekweit, welke, in tijd van tegenspoed, in evenredigheid, meer gegeten worden. Buiten deze opgaaf wordt hier veel tarwe, en waarschijnlijk ook ander meel en gort, gesmokkeld; want bijaldien deze *consumtie* van tarwe- en roggemeel ook alleen voor brood zoude strekken, alsdan zoude elk inwoner, gedurende de laatste jaren, wekelijks niet meer dan $3\frac{1}{2}$ *ordinair* week tarwebrood en ruim één pond roggebrood eten. Hoe gering deze *consumtie* van brood in vergelijking van andere landen ook zij, zoo moeten wij voor oogen houden, dat het brood door het dagelijksch genot van aardappelen, die hier voortreffelijk en de geliefkoosde spijs van rijk en arm zijn, vervangen wordt; deze toch dienen den rijken onder het middagmaal in plaats van brood, en maken den hoofdschotel bij den geringen burger uit. Het spijt ons, dat wij niet in staat zijn, de jaarlijkse aanmerkelijke vertering daarvan onzen Lezer te kunnen mededeelen. **VIER-**

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de nijverheid en zedelijkheid der Amsterdammers.

§ 129. Wat de *werkzaamheid der Amsterdammers* betreft, dezelve heeft hen, met alle regt, van oudsher beroemd gemaakt, en men kan naar waarheid zeggen, dat er weinige steden in ons Vaderland, ja in geheel Europa gevonden worden, welker inwoners hen in nijverheid, *industrie*, vlijtbetoon, en in onvermoeiden ijver, om op allerlei eerlijke wijzen den kost te winnen, evenaren. Het is niet alleen de koopman, de winkelier, de ambachtsman, *de fabrikteur, de trafikant*, de handwerker, die zijn beroep met noeste vlijt voortzet, en het in zijnen kring tot eene nog ongeken- de hoogte tracht te brengen; maar diezelfde wedijvering bezielt hier ook den man van letteren, den geleerden van beroep, den kunstenaar. De grootere mate van vlijtbetoon, en onvermoeide volharding in eene eens ondernomene taak, straalt te *Amsterdam* den vreemdeling en den landgenoot zelve in het oog, zoodra hij de stad, de huizen, winkels en werkplaatsen intreedt. Op hoe vele manieren, elders onbekend, wordt hier voor talrijke gezinnen den kost

eerlijk gewonnen ! Waarvan weet de nijvere *Amsterdammer* geene partij te trekken ? Tot hoe veel grootere volkomenheid , dan elders , vindt men het hier in vele handwerken , ambachten en kunstarbeid gebragt ! Hoe bezig is ieder ! welk een gewoel en gewemel langs grachten en straten ! Van het eerste kriecken des dags , tot laat in den avond , zijn menschen , paarden , sleden , schuiten , rijtuig en kruiwagens in beweging : de gansche bevolking schijnt eener zee gelijk , die rusteloos op- en nedergolft , en nimmer stil staat . Wanneer de zondag , of een ander Godsdienstig feest , hierin eenige uren verpoozing geeft , waart er eene stilte rond , waaruit men bijna vermoeden zoude , dat de stad uitgestorven was . Het getal lediggangers en renteniers is gewis op geene plaats in ons Vaderland betrekkelijk geringer dan hier , en eerst in de laatste drukkende tijden vermeerderd .

§ 130. Het is waar , dat vlijtbetoon en *industrie* overal het natuurlijk gevolg zijn van den koophandel , het drijven van *fabrieken* en *trafsijken* , de zeevaart en van eene aanzienlijke bevolking ; dan het is niet minder waar , dat de aard zelf der *Amsterdammers* hieraan ten minste evenveel deel heeft , als de bovengemelde oorzaken . Men ziet dit ten duidelijske , wanneer men deze koopstad

stad met hare twee voornamen mededingsters, *Hamburg* en *Antwerpen*, vergelijkt. — Zou het zoo ongegrond zijn te zeggen, dat, gelijk de moerasfige, stiefmoederlijke, en door zoo veel waters aanhoudend bestredene, bodem deze stedelingen tot eene noestheid, arbeidzaamheid, en tevens tot eene zindelijkheid en reinheid genoopt heeft, welke men elders veelal te vergeefs zoude zoeken; zoo ook de ijzeren noodzakelijkheid, om zich, door handelsvlijt en kunstijver, te midden zijner moerassen, staande te houden, door al het ongunstige der moeilijkste tijden heen, en de noodzakelijkheid, om door meer en beteren arbeid de veel grootere uitgaven van een kostbaar leven te bestrijden, hier de leermeesteres geweest en nog is van zoo veel meerdere nijverheid, kunstvolmaking en vlijtbetoon? Zedelijke drang is toch maar de ware oefenschool tot ontwikkeling der menschelijke vermogens en krachten. Van waar, bij voorbeeld, dat de *Amsterdammer* zoo veel netter, beknopter en gemakkelijker huizen bewoont, dan andere Vaderlandsche stedelingen? Is het niet, omdat hij heeft moeten leeren, op eenen zoo kostbaren grond, in het kleinst mogelijk bestek, alle gemakkelikheden en genoegens des levens voor zich door kunstige uitvinding te vereenigen? Had hij

kwis-

kwistiger met zijnen grond kunnen zijn; hoogstwaarschijnlijk zou de bouwkunst hier nimmer zoo veel tot gemak en netheid hebben uitgedacht, maar zich meer op den groot-schen trant der gebouwen van *Italië, Parijs, Weenen*, of *Londen* hebben toegelegd.

§ 131. Zij, die *Amsterdam* in deszelfs ouden bloei gekend hebben, beweren nogtans, dat de nijverheid en werkzaamheid der Voorvaderen in werkplaats, pakhuis en kantoor, bij het tegenwoordig geslacht, aanmerkelijk is afgenomen. Wij willen gaarne gelooven, dat, aan den eenen kant, de toegenomene weelde, en de beuzelachtige schitterzuchtige geest onzer eeuw de nijverheid en geestkracht, te gelijk met de spierkracht dezer stedelingen, aanmerkelijk heeft doen verslappen; en dat, aan de andere zijde, de veeljarige kwijning en het deerlijk verval, ja de bijna volkomene stilstand van koophandel, neringen, *fabrieken* en handwerken, welke eene doodelijke werkeloosheid over het magtig *Amsterdam*, gedurende de overheersching der *Franschen*, verspreid hadden, en die eindelijk op den ondergang en de slooping dier wereldstad zouden zijn uitgelopen, zeer vele armen, zoo wel als harten, ontzenuwd heeft, en de werkdadigheid van bloeiender tijden, aan het sedert opgekomen geslacht bij-

bijna vreemd heeft doen worden; maar, is het toch niet meer dan waarschijnlijk, dat, bij een gunstig herstel van alles, de nu sluimerende *industrie* der *Amsterdammers* al lengskens weder herleven, en zelfs, door nieuwen moed en zegen gesterkt, hare voor- malige kracht-inspanning verdubbelen zal?

§ 132. Er is nog iets, dat geschikt is, om ons wegens deze gedeeltelijk tegenwillige en tijdelijke afneming der *Amsterdamsche* werkdadigheid te vertroosten; de bedenking namelijk, dat, naarmate deze in het vak des handels, en in al het werktuigelijke daaraan verknocht, verminderd is, daarentegen de toeleg onzer stadgenooten op letteren, wetenschappen, kunsten, en over het algemeen op alles, wat tot verlichting, smaak en veredelende oefening gebragt kan worden, zeer aanmerkelijk is uitgebreid en verbeterd geworden; zoo zelfs, dat deze stad, van dien kant, in meer dan één opzigt, alle andere *Vaderlandsche* steden is voorbij gestreefd. Voor eene halve eeuw nog was bijna ieder *Amsterdammer*, zelfs al had hij eene rijke en beschaafde opvoeding genoten, buiten zijnen winkel, zijn pakhuis en kantoor, een akelig nietsbeduidend wezen, dat geene kennis had, van hetgeen er in de geletterde wereld omging; nimmer iets las dan

Cous

Couranten, veel minder iets wist of beoefende van fraaije letteren, schoone kunsten, wetenschappen, kunstmatige inrigtingen, in verband gebragt met koophandel, *fabrieken*, zeevaart, enz. Hij was buiten zijn kantoor, in vollen nadruk, eene *mumie*, een vreemdeling in de maatschappij. Zijne buitenplaats was de eenige uitvlugt voor zijn werktuigelijk gestel; zijn geest had eigenlijk nimmer ontspanning, noch geestig voedsel.

Welk eene herschepping! onze jonge lieden van goeden huize, en zelfs uit den burgerlijken kring, zouden zich thans schamen, van doode of levende talen, van aardrijks- en geschiedkunde, van de eene of andere der schoone kunsten, van muziek-, reken-, beeldhouw-, schilder-, dicht- of danskunst, van oude of nieuwe letterkunde, van de beroemdste voortbrengselen der drukpers, van den geheelen omvang van kunsten en wetenschappen niets te weten. Velen leggen zich met vlijt op meer dan één dezer onderwerpen toe; en daar zijn er, die het in de beoefening van deze en gene *studiën*, soms in meer dan ééne te gelijk, inderdaad verre gebragt hebben. Het is hier de plaats niet, een tafereel op te hangen van die luisterrijke stichtingen, Maatschappijen, Genootschappen en andere inrigtingen, die, sedert

vijf-

vijftig jaren, uit den moerasfigen grond dezer zinkende stad gerezen zijn, ter eere en ter aanmoedigende beoefening van allerlei letterkundige, fraaije en werktuigelijke wetenschappen. Het in dien tijd opgekomen geslacht heeft, dit mogen wij er vrij van zeggen, van dezen kant, oneindig meer gewonnen, dan het aan de zijde zijner handelsindustrie ongelukkig verloren heeft; en wanneer het zake is van de werkdadigheid onzer stadgenooten, alsdan mogen wij thans zoo wel van het *geletterd*, als van het *nijvere Amsterdam* spreken.

§ 133. Hetgeen wij zoo even hebben aangemerkt, heeft voor een gedeelte zijne onmiddellijke betrekking tot de zedelijke beschaving dezer stedelingen. Dat met de toegenomene verlichting ook de zeden onder hen merkelyk beschaafder, de algemeene denk- en leefwijze *liberaler*, minder stroef, en de goede smaak in vele opzigten bevorderd zijn geworden, wordt door allen erkend, die *Amsterdam* in het midden der vorige eeuw gekend hebben. Maar, het is aan den anderen kant eene betreurenswaardige zekerheid, dat wij, bijzonder onze groote steden, en daaronder bovenal deze hoofdstad, in eene groote mate besmet zijn geworden door ligtzinnigheid;

losheid in zeden en grondbeginselen, en ijdele praalzucht. Dit is voor den oplettenden waarnemer, die *Amsterdam* in den goeden ouden tijd gekend heeft, zoo in het oog vallende, dat hij er zich met droefheid over verwondert, en de aloude deftigheid, zedigheid, eerbaarheid van zeden en godsdienstigheid naauwelijks in de tegenwoordige bevolking weet weder te vinden. Wij zullen hierover niet uitweiden, als minder regtstreeks tot onze taak behoorende. Men begint zich meer op zwier en vermaken toe te leggen, in plaats van op de voorouderlijke huishoudelijkheid en het aanleeren van een goed beroep. De plaatsen van openbaar vermaak, de schouwburgen, enz. vloeijen dagelijks over van eenen toeloop, welke zou doen gelooven, dat de *Amsterdammers* zich in een der bloeiendste tijdvakken van vroegere welvaart en overvloed teruggebracht vonden. Het verloop van zaken, de verarming in vermogen, hierdoor noodwendig ontstaan, worden met eene soort van onverschilligheid gedragen; en tot eene schandelijke bankbreuk wordt al ligt, met onbeschaamde koelbloedigheid, overgegaan. Hoe meer men verachttert in zijne zaken, hoe prachtiger men zich in woningen, huisraden, kleeding en openbare leefwijze vertoont.

§ 134. De echtscheidingen zijn vermēerd, terwijl de huwelijken verminderen, en de wellust den hoogsten top bereikt. De jonge lieden, bij de toenemende weelde en de drukkende tijden: geene vooruitzigten tot het huwelijk hebbende, kunnen bij de tegenwoordige leefwijze hunne driften niet beteugelen, geven zich derhalve aan alle soort van wellust over, leggen eindelijk onzer eerbare dochteren en dienstmeisjes alle lagen, om aan hunne zinnelijkheid dienstbaar te worden, en wanneer deze ook aan alle, door de wellustelingen gespannen, hinderlagen ontkomen, zoo bezwijken zij toch veelal door de aanbiedingen van geld, waardoor zij in staat gesteld worden, hare modezucht bot te vieren; eens verleid zijnde, zinken zij doorgaans tot de laagste klasfe van menschen, die, uit geilheid of armoede, haar ligchaam voor een elk veil hebben!

Deze schepsels zijn alhier niet alleen in een buitengewoon groot aantal aanwezig, zoodat er meer dan acht honderd bij de *politie* als zoodanig bekend zijn; maar haar gedrag en hare manieren zijn zoo schaamteloos en gemeen, dat wij ons moeten verwonderen, dat onze *politie* zulks gedooft: want niet alleen schenden zij, door aanranding van personen, zoo bij dag als nacht voorbijgaande mannen,

maar aankomende jongelingen worden veel-
tijds door haar aangesproken, en zoo door
gesprekken als gebaren verleid. Deze straat-
hoeren zijn dus niet alleen de voortplantsters
van het *venus*-smet; terwijl zij, door vuige
winzucht of door die harer meesters of mees-
teressen aangedreven, haar ligchaam, dat
dikwerf, als het ware, door dit gif verteerd
wordt, doen misbruiken, en aldus de be-
smetting verbreiden, zonder dat de *politie*
zulks poogt te verhinderen; maar daarenbo-
ven bevorderen zij wanzedelijkheid, verlei-
den de jeugd, en worden veelal de oorzaak
van huiskrakeel en echtscheidingen.

In de openbare speelhuizen, waarvan er
hier omstreeks twintig aanwezig zijn, zijn
kleeding en manieren zoo gemeen en ver-
achtelijk, dat onze jeugd, wie nog eene vonk
van eergevoel bezielt, hierdoor niet zal ver-
leid, maar veeleer afgeschrikt worden, en
niemand, dan reeds diep gezonkene welluste-
lingen, hier genoeg vinden kan, ter-
wijl de onpartijdige aanschouwer niet weet,
of hij deze ongelukkige schepsels beklagen
dan verachten zal.

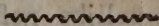
Eene veel gevaarlijker klip voor onze jon-
gelingschap zijn die plaatsen, waar zich niet
alleen de voornaamste klasse der *heteeren*,
maar zelfs eenige jonge dochters en dienst-
meis-

meisjes, buiten weten der ouderen en heers-
schappen, zedig gekleed, zich verzamelen
om te dansen en aan den vreemdeling de
vertooning van een burgerlijk bal te geven,
hetgeen eene gevaarlijke lokspijs voor onze
jeugd, en veeltijds het graf der liefde voor
de gehuwden wordt.

§ 155. In weerwil der menigvuldige gele-
genheden, om zijne driften den vrijen teug-
gel te kunnen vieren, is zelfbevlekking gee-
ne zeldzame ondeugd onzer jeugd, waaraan
velen reeds in den eersten bloei van hunnen leef-
tijd wegwijnen. Hoewel dit euvel algeme-
ner bij het mannelijke geslacht dan bij het
vrouwelijke heerscht, zoo zijn toch vele onge-
steldheden onzer Schoonen ook hierin gegrond.
De manieren, gebaren en kleedingen der
door de geheele stad verspreide slechte vrouws-
personen wekken bij onze jongelingschap
vroegtijdig de kiem, welke de natuur op an-
dere stille plaatsen nog zoude gebonden hou-
den; onze *haut-goût* in spijs en drank, de
scholen, en vooral slechte dienstboden, waarmede
men hier gewoonlijk de kinderen tegemeen-
zaam laat omgaan, zijn veeltijds de broei-
nesten voor de ontluiking dezer kiem, en
brengen vele jongelingen geheel tot den val,
welke eene reeks van ellenden na zich sleept:
zenuwziekte, slechte spijsvertering, verma-

gering, diep liggende matte oogen, kortzigtigheid en vooral bloedspuwing zagen wij daaruit menigmaal ontstaan. — Ook ontzenuwing en geesteloosheid onzer jongelingschap en ontmande mannen, waaruit karakterlooze domkoppen, die in het huwelijk eene plaag voor de vrouwen worden, wordendoor die ondeugden geteeld.

Het wordt tijd, dat wij ons van deze ondeugden afwenden en tot iets aangename overgaan, weshalve wij nog iets van de gewone *vermaken* en *uitspanningen* onzer stadgenooten zullen zeggen.

V I J F D E H O O F D S T U K.

Vermaken en uitspanningen der Amsterdammers.

§ 136. Dat de uitspanningen en vermaken bij eene zoo aanzienlijke bevolking, onder eenen toevloed van zoo vele vreemdelingen, en te midden van het genot van zoo vele hulpmiddelen, om zich vermaak en genoegen te bezorgen, menigvuldig en van zeer verschillende aard moeten zijn, laat zich reeds vooraf ligtelijk gissen. Wanneer wij ondertuschen te dezen aanzien *Amsterdam* met andere
groo-

groote wereld- en handelsteden, b. v. *Pa-
rijs, Londen, Weenen, Berlijn*, of wel
met *Venetiën, Genua, Marseille, Lion*,
zelfs *Hamburg* en *Bremen* vergelijken, dan
kunnen wij hetzelfde niet zoo zeer eene *stad
van vermaak* bij uitnemendheid noemen.
Zelfs het zusterlijk *Rotterdam* schijnt ons,
in dit opzigt, hoewel op eene kleinere schaal
berekend, de kroon boven onze hoofdstad te
spannen: de aard en leefwijze des stedelings
is daar, dunkt ons, meer opgeruimd en vro-
lijker over het geheel dan hier, waartoe wel-
ligt een overgebleven trek van het eenigerma-
te droog en stroef *Noord-Hollandsch* karak-
ter en de werkdadige inspanning der *Amster-
damsche* nijverheid het hunne mogen toebrin-
gen. Zeker ten minste is het, dat de *Am-
sterdammer*, zelfs in de keus en onder het
genot zijner vermaken en uitspanningen, de
hem van ouds eigene bedaardheid, deftigheid
en zucht voor het rijke en prachtige niet
verloochent. Meest voor het stille leven
gevormd, en daaraan dagelijks gewoon, ont-
spant hij zich niet — wij spreken hier van
meer bejaarden, en niet van het thans opko-
mende, in vele opzigten, meer vrijdenkend
en handelend geslacht — dan om eene oogenblik-
kelijke verademing van zijnen noesten arbeid
te genieten, of om te toonen: *wat Amsterdam-*

mers doen kunnen. Dit laatste vertoont zich in al hunne vrolijkheden en genietingen. De grooten gaan naar hunne buitenplaatsen en landgoederen, om er op eenen hooffschen voet te leven, waarna ook alles in hunne stedelijke partijen en *cirkels* is ingerigt; er wordt prachtig opgedischt, rijk geleefd, enz. Van groote jagtpartijen, oudtijds hier te Lande zeer gemeenzaam, van speeltogten, landelijke feesten, enz. weet men onder hen niet, dan bij gelegenheid van huwelijken en dergelijken, wanneer men nog bij menige familie zeer kostbare tafelserviezen ziet prijken. Voor het overige is de doorgaande leefwijze onzer aanzienlijke familiën stil en eentoonig.

§ 137. De koopman, de man van meer burgerlijken stand, indien hij geen buitenverblijf kan nahouden, vermaakt zich door des Zaturdags en Zondags een pleziertogtje naar buiten te doen, of hier of daar in den omtrek der stad in eenen tuin of eene herberg zich met zijne huisgenooten en vrienden te gaan verlustigen: weinige houden er een zeiljagt op na; velen huren hetzelfde, en doen in het gunstig seizoen nu en dan een vermakelijk watertogtje. De *ouderwetsche Amsterdammer* burger vergenoegt zich al ligt met eene wandeling langs singels en vesten, of door de zoogenoemde *Slatuinen* en het *Diemermeer*:

van

van verre te gaan houden zij niet, en onze vrouwen althans zijn daartoe niet in staat.

Indien echter de beurs het eenigzins toelaat, zal ieder deftig, ja zelfs ieder minvermogend burgerman, bij zulke uitspanningen, toonen, dat hij zeer wel eene ruimere vertering durft maken. *Goed laten opschaffen, en geen geld ontzien wanneer men uit is*, is de leus der *Amsterdammers*. De jonge lieden gaan bij gelegenheid van zon- en feestdagen uit rijden, of wanneer het jaargetijde daartoe minder geschikt is, verzamelen zij zich op openbare plaatsen, waar ververschingen, vuurwerken, muziek en dans hun ter uitspanning worden aangeboden, en ook zonder deze vermaken verlustigen zij zich, door in met menschen opgeproppte zalen den tabaksdamp tot stikkens toe in te zwelgen.

In de weekdagen bestaat de gewone uitspanning der mannen in het bezoeken, zoo 's morgens als 's avonds, van het koffijhuis of de *Societeit*, waar eene biljart-, schaak- of kaarten-partij gespeeld wordt.

Het houden van familiedagen, 's wekelijks of alle veertien dagen, is ook bij zeer vele burgerfamiliën in gebruik. De vrouwen hebben hare kransjes, de dochters hare vriendinnenpartijtjes, waar het doorgaans echter stijf genoeg toegaat, en het eentoonig gesprek

of zwijgend spel, soms op zijn best, door een weinigje zang of muziek wordt afgewisseld. Voor de kinderen worden zoogenoemde *kinderfeesten* aangelegd, waar somtijds vijftig en meerder kinderen, op eene zeer deftige wijze uitgenoodigd, bijeenkomen, die dan door goochelaar, ronzebons, dansen muziek vermaakt worden. In sommige jaargetijden, b.v., van het oude jaar in het nieuwe, op vastenavond, de kermisweken en op *St. Nicolaas* avond, hebben er ook vele vrienden- en familiemaaltijden plaats, hoewel de carnavals-vermakelijkheden hier ter stede weinig om het lijf hebben, en in het openbaar naauwelijks merkbaar zijn. Op eenige feestdagen, bij voorbeeld Pinksteren, zijn de burgerlieden gewoon, met rijtuigen of speel-jagtjes, plezierpartijtjes met kinderen, familie en goede vrienden aan te leggen. Men rijdt of vaart dan naar de eene of andere welgelegen plaats, om daar te wandelen en eenen vrolijken maaltijd te houden, en keert des avonds, of, indien de plaats wat afgelegen is, nadat men twee dagen uitgebleven is, naar huis terug.

§ 138. Openbare vermaken hebben de *Amsterdammers* weinig, in vergelijking met andere groote steden. De oude nationale oefenspielen, bij voorbeeld, het schieten naar doel of papegaai, het kaats- en klootspel, het ste-

ken

ken naar den ring, het *cocagne* spel, het maliën, enz., zijn hier doorgaans, gelijk overal in ons Vaderland, sedert lang, in onbruik geraakt. Onder der *Franschen* invloed is echter nu of dan iets daarvan opnieuws ter bane gebragt. De harddraverijen zijn schier geheel verdwenen; en met het verval van onzen handel en onze zeevaart is het nuttig en vermakelijk zeilen in *Admiraalschappen*, eene soort van wedstrijd te water, welke allezins als regt nationaal verdient aangeprezen te worden, en die oudtijds een vrolijk feest voor de geheele stadsbevolking was, almede van jaar tot jaar zoodanig afgenomen, dat het de algemeene aandacht niet eens meer tot zich trekt, en men er nauwelijks door eenige *salvo's* der 's avonds t'huis zeilende jagen aan herinnerd wordt. Het is te wenschen dat, bij de herleving onzer koopvaardij, dit bevallig waterfeest deszelfs ouden luister hernemen moge!

De kermisvermaken bepalen zich voor de jonge lieden tot het bezoeken der wafel- en poffertjeskramen, en het rondgaan in eenige kijkspelen. Bij de kinderen tot de vrijheid, om op de beurs te trommelen, te spelen en zich met het affteken van voetzoekers te vermaken. Meer bejaarden gaan dan de kunstspelen in gezelschap met elkanderen zien; (hoewel deze zelden veel te beduiden

hebben, en doorgaans alle jaren dezelfde zijn) en bezoeken ettelijke reizen den schouwburg, die in de kermisweken eenige buitengewone *representatiën* geeft. Ook heeft men sedert eenige jaren begonnen, hier en daar *Vauxhals* met openbare *redoute* en bal aan te leggen, die dan ook in den zomer meermaals gegeven worden, en doorgaans, maar bovenal in de kermisweken, toeloops genoeg hebben. Eene baldadige luidruchtigheid langs straten en kaden kenschetst in dezen tijd het Amsterdamsch gemeen.

§ 139. Er was van ouds op den eersten maandag na den 15den *Augustus* een gebruik, van de grafelijke tijden herkomstig, om zich met de hertenjagt in de Haarlemmer duinen te gaan vermaken; van waar die dag nog altoos *Hertjesdag* genoemd wordt (a). Sedert ech-

- (a) Men kan hierover nalezen SAMUEL AMPZINGS Beschrijving en lof van Haarlem; aldaar vinden wij bl. 74.
- „ Hoe dickwils komt de Prins in Breroos wyde palen?
 - „ Hoe dickwils menig wild uit onze duynen halen?
 - „ Hoe meen'ge snelle Hind, hoe meenig wakker Hart
 - „ Word op der Heren jagt gevangen en benard?
 - „ En hier vandaen so schynt ons Hartjesdag te komen
 - „ Al word hiervan ook schoon geen vast bescheyd vernomen.
 - „ Want als de Graaf hier joeg in 't recht zaeysoen van 'tjaer
 - „ Wie

echter het groote wild van daar verdwenen is, is er van die volks-uitspanning, buiten den naam, weinig meer overgebleven, dan dat eene groote menigte der geringste burger-klasse, op zijn zondags uitgedost, gedurende dien geheelen dag langs buitenkant, Haarlemmerdijk en langs den Haarlemmerweg heen en weder streeft, of zich te voet, met schuiten of in wagens naar de duinen begeeft, om daar in het zware zand te stoeijen, en voorts zich gezamenlijk te ververschen.

§. 140. De geliefkoosde uitspanning der Amsterdammer burgers, van allerlei ouderdom, is het kolven, waarin sommige meesterlijk geoefend zijn, en waartoe door een groot aantal overdekte kolfbanen, in en rondom de stad, die echter ook reeds verminderen, gelegenheid voorhanden is. Inderdaad, wij kunnen dit spel als eene nuttigeligchaams-oefening voor de te weinig zich bewegende stadgenooten niet dan ten sterkste aanprijzen.

§. 141. Het algemeene wintervermaak is het schaatsenrijden en het narren. Grachten, fin-

- „ Wie twyfeld of dat was met toeloop van de schaer?
 „ Dit is het oud gebruik, 't is zo, en 't was voor desen,
 „ Daar groote meesters zijn daar wil 't gepeupel welen:
 „ De Graef teeg op de jagt, sy joegen met den Graef
 „ En blyven in 't besit van die beleende gaef.

Singels, Buiten-Amstel en het IJ zijn dan van schaatsenrijders overdekt : tentjes, met allerlei ververschingen, vormen een klein leger op het ijs. Jonge lieden van beide seksen oefenen zich, en wedijveren om den voorrang. De herbergen zijn met aanschouwers en de wegen met wandelaars opgepropt. Een aantal, sommige zeer prachtige narrenleden (die evenwel meestendeels alleen door de vermogenden worden nagehouden) zweeft langs de voorname stadsgrachten, of ook, bij sterk ijs, op den Buiten-Amstel, van waar de togt doorgaans gaat tot aan de herberg *het kalfje* en terug. Eigenlijke renlopen met narrenleden zijn echter zeer zeldzaam, en zoogenaamde narrenledevaarten van groote gezelschappen, gelijk op andere plaatsen, vindt men nimmer.

§ 142. Voor het overige blijft de schouwburg, zoo de *Hollandsche* als *Fransche* (a), gedurende den winter, een geliefkoosd vermaak voor Amstels inwoners. Zij, die minder smaak in het tooneel-vermaak scheppen, vin-

(a) De *Hoogduitsche* schouwburg, die van tijd tot tijd vrij wel bezet was, is sedert een' geruimen tijd geheel vervallen, en deszelfs lokaal wordt tot *Concerten* en *Redoute*-partijen gebruikt.

vinden eene ruime vergoeding in een aantal wekelijksche *Concerten*, die, zoo bij intekening in verschillende *lokalen*, als in *Felix Meritis* voor de Leden, in de wintermaanden gegeven worden, en waaronder inderdaad sommige van eene voortreffelijke zamenstelling zijn. Ook ontbreekt het niet aan bijzondere huisconcerten van liefhebbers, en over het geheel mag men zeggen, dat de zucht voor deze bekoorlijke kunst, die op de verzachting en veredeling van het menschelijk hart zoo veel invloeds heeft, onder onze inwoners zeer gewaardeerd wordt, aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft, en nog meer en meer maakt. Daarenboven zijn er velen, die hunne vrije uren of hunne winteravonden gaan doorbrengen in Teeken-, Rijscholen, *Akademiën* of kunst-genootschappen, waarin natuurkundige proeven gedaan, dichterlijke oefeningen behandeld, of redevoeringen gehouden worden, en waar men derhalve het gemakkelijke met het leerzame gepaard vindt. Er worden ook hier en daar des winters beslotene dam- en schaak-*collegiën* aangelegd, en in het algemeen vindt men onder onze hedendaagsche *Amsterdammers* zeer veel smaak in kunsten en wetenschappen, welke echter meer tot vermaak, dan grondig behandeld worden.

§ 143. Het spreekt van zelf, dat al hetgeen wij in de vorige § § wegens leefwijze, gewoonten, kleeding, werkzaamheden, zedelijke beschaving, vermaken, enz. hebben aangemerkt, eenen beslissenden invloed moet hebben op eene andere bijzonderheid van het uiterste gewigt, waartoe wij thans overgaan, namelijk *de Opvoeding der Kinderen*, zoo lichamelijke (*physische*) als verstandelijke (*psychische*).

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de Opvoeding der Jeugd.

§ 144. Gelijk overal, en met name in alle groote steden, zoo is ook hier het opvoedingswezen bij de groote familiën, bij de burgerlijke gemeente en bij de laagste of armoedige volksklasse zeer onderscheiden (*a*). De kinderen der grooten genieten hier, over het geheel, eene deftige, maar in den grooten stijl geregelde opvoeding: wat het ligchaam betreft, terwijl
men

(*a*) Over de behandeling van den zuigeling op eene andere plaats zullende spreken, gewagen wij thans van de aankomende Jeugd.

men aan den eenen kant hetzelfde vertroetelt ;
 en van jongs af aan eene weekelijke leefwij-
 ze , aan het gebruik van warme dranken ,
 van geestige en gekruide voedfels , aan vuur-
 stoven , enz. gewent , dwingt de voorname
 burgerklasse hetzelfde , aan den anderen kant ,
 zich tegen de koudvochtige inwerkingen eens
 altoos ongestadigen dampkrings te harden ,
 alsof de Spartaansche spier- en vezelkracht
 nog het deel der tegenwoordige *Amsterdam-*
mers waren. Miskleurige , tengere , *scrophu-*
leuse kindertjes , met ontbloot hoofd , ontdek-
 te borst , naakte armpjes tot aan den oksel ,
 voor het overige naauwelijks even gedekt , en
 van onderen in eene kleeding gestoken , die
 aan allen kant de doorspeling der buitenlucht
 toelaat , — alles op eene *Engelsche* of *Fran-*
sche leest geschoeid , — zouden eenen zuidelij-
 ken vreemdeling doen denken , dat hij zich
 hier in zijn eigen Vaderland verplaatst vond.
 Voorts gewent men het teedere lig-
 chaam der kinderen niet aan zulke *gym-*
nastische oefeningen , die eenigermate ge-
 schikt zijn , om de spieren en de huid te
 versterken ; daar het dansen en paardrijden ,
 mischien ook een weinig schermen , de eenige
 lichaamsbewegingen zijn , welke onze aan-
 zienlijke stadsjeugd geniet. Het jagen en
 vishen is wel voor diegenen , wier ouders

groot

groote landgoederen bezitten, een geliefkoosd vermaak, doch wegens den kleinen omtrek van den grond en de korte during des saizoens bij verre niet genoegzaam, om robuste gestellen te vormen, te minder, daar het eigenlijk hierbij te pas komende zware en vermoeijende meestal aan bedienden en jagers wordt overgelaten. Bij dit alles komt, dat de jonge lieden doorgaans in de gevolgen eener verwijfde leefwijze deelen, indien hunne teedere gezondheid maar niet geheel, en eer zij het kwaad reeds kennen, verpest wordt door de besmetting eener zedeloosheid, welke tegelijk de lichamelijke en zedelijke krachten aantast en verwoest. Voor het verstandelijk deel wordt door vroegtijdig onderwijs van allerlei aard, gelijk ook voor de beschaving der zeden, beter gezorgd, en men kan te dien opzichte aan vele *Amsterdamsche* groote familiën den lof niet ontzeggen, dat zij veel gelds aan de *psychische* vorming hunner kinderen besteden.

Hoezeer ook de voorname rijke inwoner niet karig is met het beloonen van *Gouverneurs* en *Gouvernantes* bij hunne kinderen, zoo kunnen wij toch niet zeggen, dat men over het algemeen hun die achting bewijst, welke een' braaf en bekwaam hofmeester toekomt. Ook zijn velen niet kiesch

in de keus derzelve, en meenen, dat eenige taal- en rekenkunde tot het vormen der jeugd reeds voldoende zijn, waardoor er voor karakter en zeden der kinderen niet zelden onberekenbare nadeelen ontstaan. Vele kinderen der aanzienlijken zuigen uit deze verborgene ader al vroeg een heilloos vergif in; zij worden reeds voor het tijdvak hunner eerste rijpheid gemeenzaam gemaakt met eene lektuur, welke geschikt is, om de hevigste hartstogten in vlam te zetten, hun al de listen der verliefde *intrigue* te leeren kennen, en hen smaak te doen vinden in het bespottend minachten van alles, wat zedelijkheid en Godsdienst heet.

De meeste zonen van goede huizen worden tot *Akademische studiën* opgeleid; meer nogtans, en dit is wel zeer te bejammeren, ter verkrijging van een' *doctoralen* graad, dan om zich te volmaken in die hooge wetenschappen, welke hun vervolgens bij het waarnemen der aanzienlijkste ambten, gezantschappen en regeringsposten zoo zeer zouden te stade komen, en waarvan dergelijke jonge lieden veeltijds op de hooge school weinig werks maken, daar zij weten, dat zij alleen om den titel studeren. Evenwel moeten wij erkennen, dat daarop, bij som-

mige Amsterdamsche familiën, zeer voor-
deelige uitzonderingen te maken zijn.

Weinige onzer rijke jonge lieden doen eene
buitenlandsche reis ter voltooiing hunner
opvoeding, en dan nog niet zelden onder
zulk een geleide, en op zoodanig eene wij-
ze, dat mischien hun te huis blijven voor
verstand en hart verkiesliker zou hebben
gemaakt.

§145. Wat de jonge dochters betreft; vele vin-
den, buiten den huisfelijken kring, weinig
gelegenheid, om zich voor het openbaar le-
ven te vormen; partijtjes, familiedagen en
nu en dan een meer statig gezelschap, zijn
de gewone spheer, in welke zij zich bewegen
en tot den echtenstaat voorbereiden moe-
ten. Het is dan geen wonder, indien haar
karakter al dikwijls eene zekere stijve
plooi, iets nuffigs aanneemt, en zelden tot
die beminnelijke losheid en aanvalligheid in
den omgang zich weet te verheffen; die de
ware beschaafde vrouw vormen.

§ 146. Wat de burgerlijke opvoeding in
den middelstand aangaat, dezelve is, sedert
de laatste vijftig of zestig jaren, ten aan-
zien van het verstandelijke, merkelyk verbe-
terd. In huizen en scholen, waar te voren,
boven het lezen, schrijven, rekenen, en
mis-

misschien een weinig Fransch, den kinderen geenerlei kennis van wetenschappen, kunsten of letteren werd bijgebracht, bedient men zich thans van goede scholen (a) of bijzondere leermeesters, om jongens en meisjes niet alleen muziek, dans en teekenkunde benevens fraaije handwerken te doen leeren, maar ook andere talen, vooral het Engelsch en Hoogduitsch te doen verstaan; men gewent hen aan beschavende lektuur; zij worden tot eene algemeene kennis der kunsten en wetenschappen opgeleid, verkrijgen eene zekere tint van aardrijks-, historie- en fabelkunde, en geraken doorgaans ten minste zoo ver, dat zij over dat alles kunnen medepraten: ook wordt op hunne manieren, enz. meer dan voorheen acht gegeven, en onze burgerlijke jonge lieden vertoonen thans,

(a) Het lager Schoolwezen vooral is sedert eenen geruimen tijd, gelijk in ons geheele Vaderland, zoo ook bijzonder te *Amsterdam*, aanzienlijk verbeterd geworden, waaraan voor een groot gedeelte de meerdere geoefendheid der hedendaagsche schooljeugd alhier, van welke de openbare *examinas* bij de stads- en vele andere scholen treffende blijken opleveren, is toe te schrijven. Het is zeer te wenschen, dat bij de aanstaande *organisatie* ook vele kostscholen en *Instituten* in die gezegende hervorming deelen, en er wederom Kweekscholen voor Schoolonderwijzers mogen worden opgericht!

onbetwistbaar, veel meer uiterlijke beschaafden wellevendheid, dan in vroegere tijden.

Daarentegen hebben zij ook al de gebreken eener verfijnde opvoeding, en van den bedorven *Franschen smaak* overgenomen; zoo als ligtzinnigheid, zucht tot vermaak, lediggang, verkwisting, praalzucht, eene ligtvaardigheid van zeden en eene neiging tot zelfbeheer (*autocratie*), welke het zedelijk karakter, in die jaren vooral, geheel ondermijnen, en al vroeg de teugels van het onderlijk bewind losrukken. Van daar zoo vele ouders, die het zedelijk bederf hunner dierbaarste panden in onze tijden te betreuren, en daarbij zichzelven te wijten hebben, dat zij door een dwaas kinderzwak, hetwelk almede tot den geest des tijds schijnt te behooren, de uitspattingen hunner kinderen al te toegeeflijk hebben laten doorbreken.

§ 147. De lichamelijke opvoeding der kinderen bij onzen burgerstand wordt veelal zeer verwaarloosd, en heeft al de gebreken, die wij bij de grooten daarin hebben opgemerkt, zonder nog de goede hoedanigheden van deze te bezitten. Ook in den burgerlijken kring leggen de moeders, door het overdreven voeden harer lievelingen, den grond

grond tot *scrofuleuse*, *rachitische* gestellen, zoo als in het vervolg zal blijken.

Het aankomend meisje ontbloot zich roekeloos, en stelt hare borst en leden aan het volle geweld van allerlei doodelijke kwalen bloot. Het vroegtijdige misbruik van warme dranken en vuurstoven bij de meisjes, en van verhittende dranken tevens bij de jongens, is in dezen stand zelfs veel grooter dan onder de aanzienlijken. Ligchaams-oefeningen, die hier nog plaats vonden, zijn elders weinig in zwang. Daarentegen worden burgerkinderen wederom in de eerste kindschheid in schooltjes opeen gepakt, waar eene verpeste lucht en bewegelooze leefwijze den grond tot dikke buiken, *scrofulen*, kwaadzappigheid en andere gebreken leggen.

§ 148. Na de kinderjaren verlaten te hebben zet de jongeling op het kantoor zijn zittend leven voort, en gaat veeltijds tot lediggang over. Op zijn best leert hij met biljart en kolfslag omgaan, en 's winters een singeltje op schaatsen rondrijden. De ware spierkracht ontwikkelt zich dus nooit, en heeft vroegtijdige uitputting het hare daarbij gedaan, dan is hij, op zijne manbare jaren, een — oud man.

§ 149. Het meisje zit bij hare moeder te huis, gaat naar hare vriendinnen op salet, om — weder te zitten; of zij vlugt van vermaak tot vermaak, gaat niet zelden van het eene uiterste tot het andere over; is in gemengde gezelschappen of zeer deftig, zelfs stijf, of in den kring der bekenden darter, vrolijk, zelfs wild, soms met verwaarloozing van hare maagdelijke zedigheid; alsdan is alles geschikt, om haar levendig bloed te verhit-ten, en bij elke afkoeling, door elke ope-ning harer huid, het pestgift des doods naar binnen te doen sluipen; terwijl niet zelden overspannene natuurdrieten hare overige krachten, in de eerste lentedagen hares levens, verwoesten.

§ 150. Bij de gemeenste volksklasse was het opvoedingswezen, gelijk overal, ook hier ter stede, zeer verwaarloosd, en de rampspoedige gevolgen daarvan bij het op-komend geslacht zijn gewis meer dan ooit kenbaar geworden, sinds, door de ongunst der laatste tijden, deze volksstand dieper verarmd, in lediggang teruggesloort, en tot velerlei zedeloosheid, die gewoonlijk door berooidheid en werkeloosheid gevoed wordt, is overgeslagen. Het hand over hand toegenomen misbruik der sterke dranken,

gedistilleerde likeuren en van slechte zamengestelde warme aftreksels, die bij den gemeenen man de koffij en thee moeten vervangen; de bijna geheele onthouding van gezonde, versterkende bieren, wegens derzelve duurte voor hen onverkrijgbaar; de veelal slechtere voedfels, door geen vleesch of brood genoegzaam afgewisfeld; het gemis der noodige lichaamsverschooning en van toereikende kleeding; en over het algemeen de verbaasend toegenomene verarming en losbandigheid hebben op het zoogenoemd *Amsterdamsch gemeen* de nadeeligste uitwerking gehad, waarvan zich de droevige gevolgen in eene bijkans geheel verwaarloosde, zoo *physische* als *psychische*, opvoeding der kinderen maar al te duidelijk vertoonen.

Het is zeer natuurlijk, dat in huisgezinnen, waar het zoo gesteld is, jongens en meisjes zwakkelijk geboren, slecht gekleed en gekoesterd, veelal aan zichzelf, door beide ouders, overgelaten, en in het ouderlijk voorbeeld dikwijls niets anders dan zedelijke wanorde en woeste losbandigheid ziende, dat daar, zeggen wij, de kinderen ook ongezond, aan velerlei uit- en inwendige ziekten onderhevig, onbeschaafd, van de eerste gronden zelfs der menschelijke ken-

nis ontbloot, losbandig en aan allerlei grove ondeugden overgegeven moeten zijn.

Voorzeker zoude zulk eene verachtering in het opvoedingswezen, bij den gemeenen man, op eene volflagene *physische* ontzenuwing en een zedelijk *barbarismus* hebben moeten uitloopen, indien niet, zelfs in de donkerste tijden, — dank hebbe de edele menschelevendheid van *Amstels* beschaafde burgerij! — door edelmoedige bijdragen gezorgd ware geworden voor het in stand houden van de inderdaad voortreffelijk ingerigte *Armen-scholen*, in alle oorden der stad verspreid; waarin de kinderen van onvermogenen, onder het toezigt van Arm- en Wijkmeesters, kunnen worden opgenomen, en om niet een mild en verlicht onderwijs genieten. Deze instelling strekt *Amsterdam* tot eeuwige eer, en wij houden ons ten volle overtuigd, dat daardoor een krachtige dam gelegd is, ter fluiting van den hevig indringenden storm der zedeloosheid voor een zeer aanzienlijk gedeelte onzer bevolking, dewijl deze scholen den teruggang van verlichting en beschaving, bij een groot gedeelte der armelijke jeugd, aanmerkelijk hebben gekeerd, een' teugel gegeven aan slechte huisfelijke voorbeelden, en in vele jeugdige gemoederen

ren, die anders onherstelbaar bedorven geweest waren, zaden gestrooid van kennis en zedelijkheid, die in volgende tijden de kiem zullen blijven van toenemende verlichting en zedelijke beschaving.

§ 151. Dit weinige zij in het algemeen genoeg, om den Lezer van dit Werk eenig oppervlakkig denkbeeld bij te brengen, aangaande het stedelijk gebruik en de gewoonten der *Amsterdammers*. Ik weet zeer wel, dat hetzelfde geene aanspraak te maken heeft op den naam van eene volledige, wijsgeerige karakterbeschrijving; dan deze was ook even weinig mijn doel, als zij een noodwendig vereischte is in eene plaatsbeschrijving, die altoos een geneeskundig aanzien behouden moet, en waarin elk bijzonder gedeelte slechts moet bijdragen, om aan dit hoofddoel te naderen en dienstbaar te zijn. Wij vertrouwen, dat het in deze afdeeling door ons aangemerkte genoegzaam zal zijn, om over het stedelijk gebruik zoo veel licht te verspreiden, als zulks in verband met ons voornaam oogmerk noodig was, en den denken aanleiding kan geven tot verdere nasporing.

VIERDE AFDEELING.
BEVOLKING, GEBOORTE EN STERF-
TE TE AMSTERDAM.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over de Bevolking.

§ 152. **H**oezeer van den eenen kant de vereeniging van menschen in gehuchten, vlekken, dorpen en steden tot eigene veiligheid dienstig, ja noodzakelijk was, en daardoor thans nog de welstand bevorderd wordt, zoo zelfs, dat de Staat zoodanige vereenigingen poogt te begunstigen, zoo strekt het toch, van den anderen kant, tot groot nadeel voor de gezondheid en het leven van den mensch, zich op een klein stipje van den aardbol opeen te hoopen, blijvende het grootste gedeelte van denzelfven onbewoond; waardoor de groote gaven der Natuur, als het ware, veracht worden. Weelde, onzedelijkheid, ziekte en sterfte worden door zoodanig eene onnatuurlijke vereeniging den vrijen teugel gevierd. — Hoe noodig het aldus ook voor de veiligheid en den bloei

bloei van eenen Staat zij, menschen in steden te vereenigen, zoo is het toch tot nadeel van het menschdom, wanneer men de steden te zeer vergroot en bevolkt: hierdoor immers wordt de bevolking verminderd; het voortreffelijkste wat hij kan bezitten, zedelijkheid en gezondheid, worden ondermijnd. Bij algemeene berekeningen is gebleken, dat op het land van de 40 menschen *één* den tol aan de Natuur betaald, dat in kleine steden zulks bij *één* van de 32 plaats heeft, terwijl in groote volkrijke plaatsen van de 28, zelfs van de 25, ja van de 24 *één* zijn den dood vindt. Ons voornemen echter is hier niet om uit te weiden over dingen, hoe zij, ten beste van het menschdom, zijn moesten; maar blootelijk na te gaan, hoe het hier met de *Amsterdamsche* ingezetenen gefield, en wat te hunnen opzigte te verbeteren zij.

§ 153. Hoe eenvoudig het middel, om ter kennis van de volkrijkheid eener plaats te komen, ook schijne, de ingezetenen namelijk te doen tellen, zoo is zulks toch aan vele zwarigheden onderhevig; en hoe nuttig deze tellingen ook zijn mogen, om de sterkte van een volk te kennen, zijn dezelve echter hier ter stede verzuimd. De eerste telling, die, zoo veel ons bekend is, in deze stad

stad plaats had, geschiedde in het jaar 1622. Toen ter tijd bevatteden de stad en de voorstedes 104,961 inwoners (a); doch dat derzelver getal aanmerkelijk is toegenomen, blijkt alleen daaruit, dat de vergrooting der stad, waaraan men toen bezig was, niet alleen volbouwd is geworden, maar ook dat er nog eene nadere en zeer aanmerkelijke vergrooting is bijgevoegd. Na dien tijd heeft er, zoo veel wij weten, geene telling meer plaats gehad, dan in het jaar 1795; dezelve was gevolgelijk voor de ingezetenen een vreemd verschijnsel, en ging met eenige zwarigheden vergezeld, want vele, voornamelijk min beschaafde, inwoners schreven daaraan verkeerde oogmerken toe (b). Daarenboven kan eene telling in eene groote stad met geene wiskundige zekerheid geschieden. Niet-tegenstaande men alzoo in de maand October van het jaar 1795, huis voor huis, in iedere wijk, het getal der bewoners, zoo

man-

(a) WAGENAAR, *Vaderl. Geschied.* in fol. Amsterd. 1765. 1 Stuk, bl. 51.

(b) *Rapport over de Telling van het volk van Amsterdam, overgegeven aan de Representanten van het zelve volk, op den 20 October 1795, door J. P. FARRET, A. G. VERSTER, J. H. VAN SWINDEN, met alle Tabellen, te Amsterdam, 1795. in folio.*

mannen als vrouwen, jongelingen als meisjes, ieder afzonderlijk opgenomen heeft, zo is het toch te vermoeden, dat deze telling een kleiner getal heeft opgeleverd, dan er gewoonlijk bestaat (a).

Uit

(a) *Vooreerst* had er zich onder de meeste ingezetenen een gerucht verspreid, waarvan de indruk bijna niet weg te nemen is geweest, en dat velen in den beginne in het aangeven hunner huisgenooten achterhoudend heeft gemaakt, namelijk, dat die telling geschiedde, om een hoofdgeld aan de ingezetenen op te leggen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat, niettegenstaande alle moeite door de wijkmeesters aangewend, wel eenige kinderen niet opgegeven zijn geworden.

Ten tweede: sommige ingezetenen, die nog buiten de stad waren, en wier huizen daarom ledig stonden, hebben verzuimd het getal hunner huisgenooten te doen opgeven, waarvan in het doorloopen der lijsten 11 à 12 voorbeelden zijn aangetroffen.

Ten derde: de *Provisioneele Representanten* van het volk van *Holland* slechts de telling bevolen hebbende, zonder eenige bepaling daarbij te maken, is er eene andere zwaarigheid opgerezen, hoe men namelijk handelen moest met de kinderen, die uit deze plaats en elders school liggen, of die van elders hier school waren? met jonge lieden, die naar *Akademiën* waren? met menschen die hier hun bepaald *domicilium* hebben, doch thans uitlandig waren? De *Commissie* konde desaangaande geene bevelen geven, en daaromtrent iedereen laten handelen, zoo als hij goedvond.

Ten vierde: De volkrijkheid der jodenbuurt is op som-

Uit deze telling blijkt, dat er gevonden werden binnen de stad 191,855 Christenen, uitmakende 49,736 huisgezinnen, die 23,617 huizen bewonen, en 20,335 Joden, bestaande uit 4,708 huisgezinnen, die 1,627 huizen bewonen.

In de buitenwijken der stad bevonden zich 4,834 menschen, allen Christenen, die 1,209 huisgezinnen uitmaken, en 1,156 huizen bewonen; zoodat er zich in *Amsterdam* en deszelfs regtsgebied bevinden 196,689 Christenen 20,335 Joden.

te zameneen getal van 217,024 menschen, behalve 1,458 *transitoire* vreemdelingen, die gevolgelijk onder het voorstaande getal niet begrepen zijn. De ingezetenen der stad en der buitenwijken maken dus te zamen 55,653 huisgezinnen uit, en bewonen 26,400 huizen.

Dit sommige plaatsen zoo groot, en ieder plekje, tot zelfs op de vlivering, met zoo vele menschen bezet; de onbescheidenheid van velen dier natie, in dergelijke huizen, was van dien aard, dat al de wijkmeesters niet hebben durven instaan, dat er aldaar ook niet enkele menschen, vooral kinderen, zijn over het hoofd gezien geworden. Zie *Rapport over de Telling, t. a. pl. bladz. 3.*

Dit getal van 217,024 inwoners bestaat uit 87,494 Christen mannen en jongens.

9,633 Joodsche dito dito.

109,195 Christen vrouwen en meisjes.

10,702 Joodsche dito dito.

Zoodat alle ingezetenen van het mannelijke geslacht bedragen 97,127 en van het vrouwelijke een getal van 119,897 personen;

makende te zamen 217,024 menschen uit.

§ 154. De *Commissie*, toen ter tijd met deze telling belast (a), is van gevoelen, dat het getal van 196,689 Christenen in de stad of binnen derzelver regtsgebied, uit hoofde der reeds aangehaalde redenen, te klein was; en zoo men onderstelt, dat er in iedere wijk 10 menschen of kinderen zijn overgeslagen, of door onkunde, onachtzaamheid of kwade trouw te weinig zijn opgegeven; hetgeen hoogstwaarschijnlijk is, zoude het getal der Christenen reeds bijna 198,100 bedragen; en indien men het stelde op 25 per wijk, dat is, *één mensch om de zeven huizen*, zoude het getal der Christenen over de 200,000 zijn; hebbende de *Commissie* geene zwa-

(a) t. a. pl. blz. 6:

zwaarigheid gemaakt, om dit getal aan te nemen.

De redenen, welke bij de Christenen het getal, door de telling opgegeven, geringer doet zijn, dan het was, hebben insgelijks plaats bij de Joden, en, uit hoofde hunner talrijkheid in bekrompene woningen, nog meer; zoodat de *Commissie* meent, om het getal der Joden, bij de telling op 20,335 gesteld, op 21,000 in een rond getal te moeten brengen, en dus alle inwoners te zamen op 221,000 te begrooten.

§ 155. Bij eene tweede telling, in het jaar 1809, bedroeg het getal inwoners:

Van het mannelijk geslacht 88,831

— vrouwelijk — 112,933

alzo te zamen een getal van 201,764 personen, waaronder de Joden een getal van 21,444 uitmaken.

Wij vinden sedert het jaar 1795, aldus in 14 jaren, het getal der inwoners met 25,260 verminderd, namelijk met 8,296 van het mannelijke, en 6,964 van het vrouwelijke geslacht.

§ 156. Eene derde, in het jaar 1811 plaats gehad hebbende telling, bedroeg een aantal van 88,052 van het mannelijk geslacht en

110,136 van het vrouwelijke, dus een getal

van 198,188 inwoners. behalve de *militairen*, bedragende 22,42 mannen.

De

De Joden, die toen niet afzonderlijk geteld waren, maakten, volgens waarschijnlijke gissing (a), een aantal van 19,770 uit. Vergelijken wij dit aantal nu met de laatste telling van 1809, zoo vinden wij wederom, in twee jaren, ons getal met 5,576 inwoners verminderd; tenzij wij de *militairen* onder de ingezetenen wilden tellen; alsdan zouden wij slechts 1,334 zielen minder hebben.

§. 157.

(a) Deze gissing is op de onderstaande berekening gegrond.

Oude zijde der stad.

Wijk N ^o .	1	.	.	.	.	.	20
	2	.	.	.	.	.	50
	3	.	.	.	.	.	1,000
	4	.	.	.	.	.	400
	5	.	.	.	.	.	2,600
	6	.	.	.	.	.	2,400
A. . .	7	.	.	.	.	.	900
B. . .	7	.	.	.	.	.	1,600
A. . .	8	.	.	.	.	.	200
	9	.	.	.	.	.	4,400
	11	.	.	.	.	.	300
	12	.	.	.	.	.	100
	26	.	.	.	.	.	1,600
A. . .	33	.	.	.	.	.	1,800
B. . .	33	.	.	.	.	.	1,400
	34	.	.	.	.	.	1,000

Som der Joden . . . 19,770

Q

§. 157. Eene vierde telling van het jaar 1812 leverde slechts 84,793 van het mannelijke geslacht, en 108,290 van het vrouwelijke; dus eene som van 193,083 inwoners, behalve 1,444 militairen.

Indien wij de soldaten, gelijk voorhenen, niet onder de ingezetenen tellen, maakt zulks in een jaar wederom eene vermindering van 5,105 ingezetenen uit, waarvan het gemis van het mannelijke geslacht eene som van 3,259, en van het vrouwelijke slechts een aantal van 1,846 personen bedraagt. Onder dit getal ingezetenen bevonden zich 19,305 Joden, zijnde 465 minder dan in het jaar 1811.

§. 158. Deze stad heeft alzoo sedert het jaar 1795 tot 1812, gevolgelijk in een tijdvak van zeventien jaren, een verlies ondergaan van het mannelijke geslacht . 12,334

van het vrouwelijke 11,607

in het geheel 23,941 ingezetenen, waarvan dat der Joden slechts 1,030 zielen bedraagt. [§. 153.]

§. 159. Wilden wij hierbij nog eene vijfde telling van 1815 voegen, waarbij men 162,473 Christenen en 17,706 Joden, dus 180,179 inwoners, vond, zoo zoude dit verlies nog aanmerkelijker zijn, en binnen drie jaren [§. 157.] het overgrootte getal van 12,904 stadgenooten bedragen, hetgeen met het voorgaande getal van 23,941, binnen

BEVOLKING VAN AMSTERDAM.

<i>Van het mannelijk geslacht.</i>		1815.	1812.	Opgave. 1811.	1809.	1796.	1795.
Onder de 18 jaren . . .		28,506					
Van 18 tot 50 jaren on- gehuwd	12,233						
Gehuwd	23,507						
Weduwenars	1,287						
Boven de 50 jaren on- gehuwd	1,090	37,027					
Gehuwd	11,043						
Weduwenars	2,192						
		14,325					
Van het mannelijk ge- lacht in het geheel		79,858					
Waarvan gehuwd . . .	34,550		34,475	36,029			
— weduwnars	3,479		4,065	4,114			
Ongehuwd onder de 18 jaren	28,506		46,253	47,909			
Boven de 18 jaren . .	13,323						
<i>Van het vrouwelijk geslacht.</i>		79,858	84,793	88,052	88,814		97,127
Ongehuwden	54,282		59,117	60,755			
Gehuwden	32,803		35,233	35,604			
Weduwen	13,236		13,940	13,777			
		100,321			112,933		119,897
Zielen in het geheel		180,179	193,083	198,188	201,747		217,024
Militairen			1,444	2,242			
<i>Godsdienstige gezind- heden of gemeenten.</i>		Telling.	Telling.		Opgave.	Opgave.	Telling.
Gereformeerden . . .		90,221	96,468		102,047	97,547	
Roomsch-Katholijken		38,253	41,035		42,186	43,195	
Janfenisten		299	495		125	520	
Evangelisch-Luther- schen		21,056	23,796		24,512	27,449	
Herfeld-Lutherfchen		9,760	10,269		8,789	5,640	
Remonstranten . . .		728	715		586	589	
Doopsgezinden . . .		1,856	1,904		1,868	1,944	
Hoogduitsche Israëlieten		15,312	16,882		18,920	20,749	
Portugefche		2,394	2,534		2,423	2,800	
Onderfcheidene andere Christen-gemeenten		175	209		97	127	
Geene gezindheid opge- geven		125			83		
		180,179	194,196		201,747	200,560	217,024
Christenen		162,473	174,891		180,293	177,011	196,972
Joden		17,706	19,305		21,454	23,549	20,052

BEVOLKING VAN AMSTERDAM.

1815.	1816.	1817.	1818.	1819.	1820.	1821.	1822.	1823.	1824.	1825.	1826.	1827.	1828.	1829.	1830.	1831.	1832.	1833.	1834.	1835.	1836.	1837.	1838.	1839.	1840.	1841.	1842.	1843.	1844.	1845.	1846.	1847.	1848.	1849.	1850.	1851.	1852.	1853.	1854.	1855.	1856.	1857.	1858.	1859.	1860.	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1875.	1876.	1877.	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.	1910.	1911.	1912.	1913.	1914.	1915.	1916.	1917.	1918.	1919.	1920.	1921.	1922.	1923.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.	1935.	1936.	1937.	1938.	1939.	1940.	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.	1954.	1955.	1956.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	1962.	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.	1989.	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.	2028.	2029.	2030.	2031.	2032.	2033.	2034.	2035.	2036.	2037.	2038.	2039.	2040.	2041.	2042.	2043.	2044.	2045.	2046.	2047.	2048.	2049.	2050.	2051.	2052.	2053.	2054.	2055.	2056.	2057.	2058.	2059.	2060.	2061.	2062.	2063.	2064.	2065.	2066.	2067.	2068.	2069.	2070.	2071.	2072.	2073.	2074.	2075.	2076.	2077.	2078.	2079.	2080.	2081.	2082.	2083.	2084.	2085.	2086.	2087.	2088.	2089.	2090.	2091.	2092.	2093.	2094.	2095.	2096.	2097.	2098.	2099.	2100.	2101.	2102.	2103.	2104.	2105.	2106.	2107.	2108.	2109.	2110.	2111.	2112.	2113.	2114.	2115.	2116.	2117.	2118.	2119.	2120.	2121.	2122.	2123.	2124.	2125.	2126.	2127.	2128.	2129.	2130.	2131.	2132.	2133.	2134.	2135.	2136.	2137.	2138.	2139.	2140.	2141.	2142.	2143.	2144.	2145.	2146.	2147.	2148.	2149.	2150.	2151.	2152.	2153.	2154.	2155.	2156.	2157.	2158.	2159.	2160.	2161.	2162.	2163.	2164.	2165.	2166.	2167.	2168.	2169.	2170.	2171.	2172.	2173.	2174.	2175.	2176.	2177.	2178.	2179.	2180.	2181.	2182.	2183.	2184.	2185.	2186.	2187.	2188.	2189.	2190.	2191.	2192.	2193.	2194.	2195.	2196.	2197.	2198.	2199.	2200.	2201.	2202.	2203.	2204.	2205.	2206.	2207.	2208.	2209.	2210.	2211.	2212.	2213.	2214.	2215.	2216.	2217.	2218.	2219.	2220.	2221.	2222.	2223.	2224.	2225.	2226.	2227.	2228.	2229.	2230.	2231.	2232.	2233.	2234.	2235.	2236.	2237.	2238.	2239.	2240.	2241.	2242.	2243.	2244.	2245.	2246.	2247.	2248.	2249.	2250.	2251.	2252.	2253.	2254.	2255.	2256.	2257.	2258.	2259.	2260.	2261.	2262.	2263.	2264.	2265.	2266.	2267.	2268.	2269.	2270.	2271.	2272.	2273.	2274.	2275.	2276.	2277.	2278.	2279.	2280.	2281.	2282.	2283.	2284.	2285.	2286.	2287.	2288.	2289.	2290.	2291.	2292.	2293.	2294.	2295.	2296.	2297.	2298.	2299.	2300.	2301.	2302.	2303.	2304.	2305.	2306.	2307.	2308.	2309.	2310.	2311.	2312.	2313.	2314.	2315.	2316.	2317.	2318.	2319.	2320.	2321.	2322.	2323.	2324.	2325.	2326.	2327.	2328.	2329.	2330.	2331.	2332.	2333.	2334.	2335.	2336.	2337.	2338.	2339.	2340.	2341.	2342.	2343.	2344.	2345.	2346.	2347.	2348.	2349.	2350.	2351.	2352.	2353.	2354.	2355.	2356.	2357.	2358.	2359.	2360.	2361.	2362.	2363.	2364.	2365.	2366.	2367.	2368.	2369.	2370.	2371.	2372.	2373.	2374.	2375.	2376.	2377.	2378.	2379.	2380.	2381.	2382.	2383.	2384.	2385.	2386.	2387.	2388.	2389.	2390.	2391.	2392.	2393.	2394.	2395.	2396.	2397.	2398.	2399.	2400.	2401.	2402.	2403.	2404.	2405.	2406.	2407.	2408.	2409.	2410.	2411.	2412.	2413.	2414.	2415.	2416.	2417.	2418.	2419.	2420.	2421.	2422.	2423.	2424.	2425.	2426.	2427.	2428.	2429.	2430.	2431.	2432.	2433.	2434.	2435.	2436.	2437.	2438.	2439.	2440.	2441.	2442.	2443.	2444.	2445.	2446.	2447.	2448.	2449.	2450.	2451.	2452.	2453.	2454.	2455.	2456.	2457.	2458.	2459.	2460.	2461.	2462.	2463.	2464.	2465.	2466.	2467.	2468.	2469.	2470.	2471.	2472.	2473.	2474.	2475.	2476.	2477.	2478.	2479.	2480.	2481.	2482.	2483.	2484.	2485.	2486.	2487.	2488.	2489.	2490.	2491.	2492.	2493.	2494.	2495.	2496.	2497.	2498.	2499.	2500.	2501.	2502.	2503.	2504.	2505.	2506.	2507.	2508.	2509.	2510.	2511.	2512.	2513.	2514.	2515.	2516.	2517.	2518.	2519.	2520.	2521.	2522.	2523.	2524.	2525.	2526.	2527.	2528.	2529.	2530.	2531.	2532.	2533.	2534.	2535.	2536.	2537.	2538.	2539.	2540.	2541.	2542.	2543.	2544.	2545.	2546.	2547.	2548.	2549.	2550.	2551.	2552.	2553.	2554.	2555.	2556.	2557.	2558.	2559.	2560.	2561.	2562.	2563.	2564.	2565.	2566.	2567.	2568.	2569.	2570.	2571.	2572.	2573.	2574.	2575.	2576.	2577.	2578.	2579.	2580.	2581.	2582.	2583.	2584.	2585.	2586.	2587.	2588.	2589.	2590.	2591.	2592.	2593.	2594.	2595.	2596.	2597.	2598.	2599.	2600.	2601.	2602.	2603.	2604.	2605.	2606.	2607.	2608.	2609.	2610.	2611.	2612.	2613.	2614.	2615.	2616.	2617.	2618.	2619.	2620.	2621.	2622.	2623.	2624.	2625.	2626.	2627.	2628.	2629.	2630.	2631.	2632.	2633.	2634.	2635.	2636.	2637.	2638.	2639.	2640.	2641.	2642.	2643.	2644.	2645.	2646.	2647.	2648.	2649.	2650.	2651.	2652.	2653.	2654.	2655.	2656.	2657.	2658.	2659.	2660.	2661.	2662.	2663.	2664.	2665.	2666.	2667.	2668.	2669.	2670.	2671.	2672.	2673.	2674.	2675.	2676.	2677.	2678.	2679.	2680.	2681.	2682.	2683.	2684.	2685.	2686.	2687.	2688.	2689.	2690.	2691.	2692.	2693.	2694.	2695.	2696.	2697.	2698.	2699.	2700.	2701.	2702.	2703.	2704.	2705.	2706.	2707.	2708.	2709.	2710.	2711.	2712.	2713.	2714.	2715.	2716.	2717.	2718.	2719.	2720.	2721.	2722.	2723.	2724.	2725.	2726.	2727.	2728.	2729.	2730.	2731.	2732.	2733.	2734.	2735.	2736.	2737.	2738.	2739.	2740.	2741.	2742.	2743.	2744.	2745.	2746.	2747.	2748.	2749.	2750.	2751.	2752.	2753.	2754.	2755.	2756.	2757.	2758.	2759.	2760.	2761.	2762.	2763.	2764.	2765.	2766.	2767.	2768.	2769.	2770.	2771.	2772.	2773.	2774.	2775.	2776.	2777.	2778.	2779.	2780.	2781.	2782.	2783.	2784.	2785.	2786.	2787.	2788.	2789.	2790.	2791.	2792.	2793.	2794.	2795.	2796.	2797.	2798.	2799.	2800.	2801.	2802.	2803.	2804.	2805.	2806.	2807.	2808.	2809.	2810.	2811.	2812.	2813.	2814.	2815.	2816.	2817.	2818.	2819.	2820.	2821.	2822.	2823.	2824.	2825.	2826.	2827.	2828.	2829.	2830.	2831.	2832.	2833.	2834.	2835.	2836.	2837.	2838.	2839.	2840.	2841.	2842.	2843.	2844.	2845.	2846.	2847.	2848.	2849.	2850.	2851.	2852.	2853.	2854.	2855.	2856.	2857.	2858.	2859.	2860.	2861.	2862.	2863.	2864.	2865.	2866.	2867.	2868.	2869.	2870.	2871.	2872.	2873.	2874.	2875.	2876.	2877.	2878.	2879.	2880.	2881.	2882.	2883.	2884.	2885.	2886.	2887.	2888.	2889.	2890.	2891.	2892.	2893.	2894.	2895.	2896.	2897.	2898.	2899.	2900.	2901.	2902.	2903.	2904.	2905.	2906.	2907.	2908.	2909.	2910.	2911.	2912.	2913.	2914.	2915.	2916.	2917.	2918.	2919.	2920.	2921.	2922.	2923.	2924.	2925.	2926.	2927.	2928.	2929.	2930.	2931.	2932.	2933.	2934.	2935.	2936.	2937.	2938.	2939.	2940.	2941.	2942.	2943.	2944.	2945.	2946.	2947.	2948.	2949.	2950.	2951.	2952.	2953.	2954.	2955.	2956.	2957.	2958.	2959.	2960.	2961.	2962.	2963.	2964.	2965.	2966.	2967.	2968.	2969.	2970.	2971.	2972.	2973.	2974.	2975.	2976.	2977.	2978.	2979.	2980.	2981.	2982.	2983.	2984.	2985.	2986.	2987.	2988.	2989.	2990.	2991.	2992.	2993.	2994.	2995.	2996.	2997.	2998.	2999.	3000.	3001.	3002.	3003.	3004.	3005.	3006.	3007.	3008.	3009.	3010.	3011.	3012.	3013.	3014.	3015.	3016.	3017.	3018.	3019.	3020.	3021.	3022.	3023.	3024.	3025.	3026.	3027.	3028.	3029.	3030.	3031.	3032.	3033.	3034.	3035.	3036.	3037.	3038.	3039.	3040.	3041.	3042.	3043.	3044.	3045.	3046.	3047.	3048.	3049.	3050.	3051.	3052.	3053.	3054.	3055.	3056.	3057.	3058.	3059.	3060.	3061.	3062.	3063.	3064.	3065.	3066.	3067.	3068.	3069.	3070.	3071.	3072.	3073.	3074.	3075.	3076.	3077.	3078.	3079.	3080.	3081.	3082.	3083.	3084.	3085.	3086.	3087.	3088.	3089.	3090.	3091.	3092.	3093.	3094.	3095.	3096.	3097.	3098.	3099.	3100.	3101.	3102.	3103.	3104.	3105.	3106.	3107.	3108.	3109.	3110.	3111.	3112.	3113.	3114.	3115.	3116.	3117.	3118.	3119.	3120.	3121.	3122.	3123.	3124.	3125.	3126.	3127.	3128.	3129.	3130.	3131.	3132.	3133.	3134.	3135.	3136.	3137.	3138.	3139.	3140.	3141.	3142.	3143.	3144.	3145.	3146.	3147.	3148.	3149.	3150.	3151.	3152.	3153.	3154.	3155.	3156.	3157.	3158.	3159.	3160.	3161.	3162.	3163.	3164.	3165.	3166.	3167.	3168.	3169.	3170.	3171.	3172.	3173.	3174.	3175.	3176.	3177.	3178.	3179.	3180.	3181.	3182.	3183.	3184.	3185.	3186.	3187.	3188.	3189.	319
-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-----

nen de 20 jaren, een verlies van 36,845 zoude uitmaken. Vermits nogtans onze berekeningen met het jaar 1814 eindigen, zoo kunnen wij deze telling, die daarenboven alle kenmerken van onechtheid draagt, niet daaronder opnemen.

§. 160. In den *Letterbode* voor het jaar 1815 (a) vinden wij eene bevolking van *Amsterdam* over de jaren 1795—1796—1809—1811—1812 en 1815, waarvan die van de jaren 1811—1812 en 1815, voor zoo verre deze telling over de personen gegaan is, blijkens nevensgaande tafel L, met de onze voorhenen opgegeven, overeenstemt. De oorzaak van het kleine verschil, hetwelk in het jaar 1795 tuschen Joden en Christenen, en in het jaar 1809 bij het mannelijke geslacht plaats heeft, kunnen wij gerust aan eene druk- of schrijffout, of verkeerde optelling van den mededeeler dezer opgaaf toeschrijven, hebbende wij uit de echte bron geput, en alles naauwkeurig nagegaan; terwijl daarentegen deze schrijver bij de optelling der godsdienstige gezindheden zeer onnaauwkeurig is geweest, zoo als onze Lezer, de=

(a) *Algemeene Konst- en Letterbode* voor het jaar 1815, N°. 44.

dezelve natellende, zal kunnen zien. Tellen wij nu de inwoners over 1809, volgens onze opgaaf [§. 155] (a), zoo vinden wij 180,320 Christenen en 21,444 Joden, dus gezamenlijk 201,764: dit maakt met de opgaaf der nevensgaande telling, in den *Letterbode*, indien de-

zel-

(a) Volgens eene opgaaf uit den *Burgerlijken Stand* is de juiste telling, volgens de Godsdienstige gezindheden van het jaar 1809, deze:

Nederduitsche Gereformeerden	100,863
Waaftsche dito	1,093
Engelsche dito	118
Episcopale	16
Roomfchen	42,186
Janfenisten	125
Lutherfchen	24,512
Herftelde Lutherfchen	8,789
Remonftranten	586
Doopsgezinden	1,863
Hoogduitsche Joden	18,910
Portugefche Joden	2,534
Grieken	28
Armeniërs	20
Gemeente der Vrienden	3
Engelsche Broeders	30
Zonder Godsdienst	83

201,764

Mannen	88,831
Vrouwen	112,933

201,764

zelve juist opgeteld wordt, een verschil van 101 Joden; terwijl er, blijkens dezelfde tafel, in 1812, honderd en elf meer opgeteld zijn, dan er volgens dezelfde opgaaf wezenlijk zijn. — Op de telling 1796 kunnen wij ons geenszins verlaten; want indien men zich het oogmerk, waartoe deze telling der verschillende gemeenten geschieden moest, herinnert, zal men gereedelijk toestaan, dat het belang van ieder derzelve niet medebragt, te weinig op te geven, maar eerder zoo veel meer als mogelijk was. Onbegrijpelijk immers komt ons de vermeerdering van 3,497 Joden (tafel L. 1795 en 1796), in één jaar, voor; zijnde er in het jaar 1795, volgens den *Letterbode*, slechts 20,052, en volgens onze ware opgave [§. 153.] 20,335 geteld, stemmende voor het overige deze opgave ook geenszins met die, welke de Hoogleeraar J. H. VAN SWINDEN opgeteekend heeft (a), overeen.

§. 161. Wij behoeven slechts den langdurigen oorlog, waardoor de bronnen van welvaart langzamerhand gestopt, en gedurende de Fransche heerschappij geheel vernietigd waren, na te gaan, en wij zullen gemakkelijk de oorzaken van zoodanig eene volksvermindering de-

(a) *Algemeene Konst- en Letterbode* voor het jaar 1804, N°. 23.

dering vinden. Nemen wij de treurige veranderingen, die ons Land sedert 1806, en bijzonder 1809 ondergaan heeft, in overweging; brengen wij ons de drukkende lasten en de volksligtingen, waardoor bijzonderlijk *onze* stad uitgemergeld werd, voor oogen, alsdan zal het ons niet moeilijk vallen te beseffen, en minder bevreemden, dat in de drie laatste jaren een getal van 12,904 menschen [§. 159.] van hier naar elders verhuisd is.

§. 162. Hoe nuttig nu zoodanig eene volkstelling ook zijn moge, om de ware kracht van een volk te kennen, zoo konde dezelve van een veel grooter belang zijn, wanneer men niet alleen de kunne, maar ook de jaren, het beroep, enz. had doen aanteekenen, ten einde daardoor den staat der ingezetenen te ontdekken, en een aantal andere kundigheden op te doen, die men thans slechts bij gissingen kan bekomen. Op zoodanig eene wijze konde men over den waren staat der ingezetenen, over de toe- of afneming derzelve, over het verval en den aanwas van deze en gene bezigheden, over het toe- of afnemen van wezenlijke welvaart, van weelde, van gezondheid en ziekte, oordeelen. Daarbij echter was het noodzakelijk, eene zoodanige telling van tijd tot tijd, b. v., om de tien jaren, te herhalen: want indien, bij voorbeeld, bij een
blij-

blijvend aantal ingezetenen, het getal der gehuwde lieden merkelyk ware afgenomen, alsdan zoude men over de algemeene welvaart niet gunstig kunnen oordeelen, evenmin over den toestand van gezondheid, wanneer er bij een blijvend of verminderend aantal inwoners de jaarlyksche dooden vermeerderden.

§. 163. Een ander middel, dan de onmiddellijke telling, om over de volkrykheid en derzelver afwisselingen te oordeelen, kan, indien het behoorlyk ingerigt wordt, het gemis der telling in vele opzigten vergoeden, en behoort, al worden de tellingen van tijd tot tijd herhaald, in gebruik gebragt te worden, wegens de menigvuldige belangryke kundigheden, die het nagaan der oorzaken, welke de volkrykheid doen vermeerderen of verminderen, verschaft. Om, namelyk, de vermeerdering der ingezetenen op te sporen, moeten wij nagaan het getal der huwelijken, der geboren, het getal dergenen, die van buiten in komen, de vermeerdering van leeftyd. Die van vermindering der inwoners leert men kennen uit de jaarlyks gestorvenen; uit de vermindering der huwelijken; uit het getal der verhuizing naar elders; uit de vermindering in leeftyd. Om tot deze kennis te geraken, is het noodig, dat men, gedurende eenen geruimen tijd, naauwkeurige en wel ingerigte

geboorte- trouw- en sterflijsten gehouden hebbe, en blijve houden. Maar niettegenstaande de meergemelde *Commissie* hierover zeer breedvoerig gehandeld, de voortreffelijkste regelen, zelfs de *modellen* van soortgelijke geboorte- trouw- en sterflijsten aan de hand gegeven heeft (a), zoo is men hierin grootendeels zeer nalatig gebleven.

§. 164. Vermits nu het getal der ingezetenen, voornamelijk in de laatste jaren, wegens de ongelukkige gebeurtenissen, verminderd, en gevolgelijk ongestadig geweest is, en wij voor onze volgende nasporingen toch een bepaald getal inwoners moeten vaststellen, zoo gelooven wij, dat het gemiddelde getal, uit al de plaats gehad hebbende tellingen, het naast bij dat getal onzer inwoners zal komen, hetwelk hier jaarlijks, gedurende de veertig jaren, waarop onze gevolgtrekkingen en ervaringen gegrond zijn, aanwezig was. Stellen wij derhalve de telling van

1795 (volg. §. 153.) op 196,689 Christ. 20,335 Jod. zam. 217,024 inw.

1809 (volg. §. 155.) — 180,320 — — 21,444 — — 201,764 —

1811 (volg. §. 156.) — 178,418 — — 19,770 — — 198,188 —

1812 (volg. §. 157.) — 173,778 — — 19,305 — — 193,083 —

dus in vier jaren op 729,205 Christ. 80,854 Jod. zam. 810,059 inw.

Zoo is het middelget. 182,301 — — 20,214 — — 202,515 —

In-

(a) T. a. pl. tweeden deels, negende stuk, *Rapport* N°. XXXIV.

Indien wij thans in overweging nemen, dat, na het jaar 1795 tot 1812, dus in zeventien jaren, ons getal inwoners bijna 24,000 zielen verminderd is, en dat in 1795 de koophandel reeds kwijnde, alsdan is het hoogstwaarschijnlijk, dat onze volkstellingen voor het jaar 1795 ook merkelijk grooter zouden uitgevallen zijn; zoo gelooven wij, uit dien hoofde, dat wij het middelgetal onzer inwoners, gedurende de veertig jaren [1774 tot 1815], zeer gering aannemen, bijaldien wij hetzelfde in die reeks van jaren vaststellen op 185,000 Christenen en 20,000 Joden, dus op een getal van 205,000 ingezetenen (a); te meer, omdat de *Commissie*, toen ter tijd met de telling belast, [§. 154.] geene zwarigheid gemaakt heeft, in het jaar 1795 het getal der Christenen met 3,311, en dat der Joden met 665, dus de gezamenlijke bewoners onzer stad met bijna 4,000 zielen, te vermeerderen.

TWEE-

(a) Dit getal zoude veel te klein zijn, indien wij de bevolking over de jaren 1812 tot 1815, naar de jaarlijksche sterfte, volgens de berekening der *probabilities* - Tafel XI, wilden berekenen. Aldaar zijn in deze vier jaren gestorven 32,438 menschen, hetgeen, elk jaar, door malkander genomen, 8,109 uitmaakt; vermenigvuldigt men nu dit getal met de kans en den leef-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Ongelukken, die uit de volkrijkheid dezer stad kunnen ontstaan.

§. 165. Zoo veelvuldig de, uit de volksmenigte voorkomende, ongeregelgheden ook zijn, zoo zijn tegen de meeste derzelve reeds voorzieningen gemaakt, welke echter, meestal, in ongebruik geraakt, of niet uitgevoerd worden. Wij zullen hier slechts aanstippen wat de

tijd van een kind onder de drie maanden, of eene maand oud, zijnde 27 jaren 4 maanden en 20 dagen, hetwelk [Tafel XI.] het middelpunt des levens uitmaakt, zoo moet zulks, wiskundig zeker, de bevolking aantoonen. Bij voorbeeld:

$$8,109 \text{ maal } 27 + \frac{1}{3} + \frac{1}{18}.$$

27

56,763

16,218

$$\frac{1}{3} = . 2,703$$

$$\frac{1}{18} = \frac{1}{6} = . 450\frac{1}{2}$$

Zoude 222,096 de bevolking der stad *Amsterdam* voor de jaren 1812 tot 1815 moeten uitmaken; want alle tellingen, die er ooit gedaan zijn, zijn met onwilligheid, ja met bespotting, vergezeld geweest.

de *Commissie* (a) daarover heeft opgesteld;
en, gelijk zij, eenen aanvang maken met

De belemmering der bruggen en straten.

§. 166. De ongelegenheden, alhier door de
groote belemmeringen op de bruggen en stra-
ten, zoo door het uitventen van koopgoederen
in kruiwagens of anderzins, als door het leg-
gen der koopwaren, hout, metsel- en timmer-
werk, veroorzaakt, zijn overbekend. De daar-
uit voortkomende ongelegenheden en onge-
lukken ontwaart hij, die veel de straten, bij-
zonderlijk met rijtuigen, passeert. Beschouwt
men de zaak als zoodanig, alsdan behoorden
zulke belemmeringen bij eene goede *politie*
geene plaats te hebben. Doch neemt men met
de *Commissie* in aanmerking, dat het staan
met waren op bruggen, sluizen, straten en plei-
nen voor velen eene broodwinning is, alsdan
wordt het moeilijk, althans bij deze schrale
en armoedige tijden, met veel strengheid daar-
tegen te werk te gaan, hoewel echter de toe-
nemende belemmering van die soort, — vooral
op sommige sluizen en bruggen, als: *Antho-
niesluis, Nieuwe-Brug, Oude-Brug, Hoog-
straat,*

(a) T. a. pl. eersten dee's, 5de stuk, *Rapp.* N°. XIX.
bladz. 23.

straat, Torensluis, en anderen, waarvan bij sommigen de telkens opgaande klep, om de masten der schepen door te laten, de verwarring en belemmering aanmerkelijk vermeerderd — zulks noodzakelijk maakt. Dikwijls wordt daardoor aan de voetgangers, rijtuigen en somtijds ook aan de kramen en kruiwagens onwillekeurig schade veroorzaakt, hetgeen ook tot twist, tweedragt en verwarring aanleiding geeft: zoodat hierin betere voorziening gedaan, en de daarop gestelde keuren, van de jaren 1634—1681, en voornamelijk van 1722, strekkende tot verbod van het staan met kramen, kruiwagens, tafels, manden en dergelijken op sluizen en bruggen, strenger gehandhaafd en ten uitvoer gebragt moesten worden. —

§. 167. Ook tegen de belemmering der sluizen en bruggen met koopmanschappen, tonnen, enz. om dezelve in- of uit te schepen, zoo als veelal op de *Oude-Brug* plaats heeft, was het noodig, de keuren van de jaren 1634 en 1700 te vernieuwen, en op voorstel der *Commissie* daarbij te verbieden: „ dat er voortaan „ geene goederen, puin, tonnen, hout, ijzer, „ en wat dies meer zij, op de bruggen en „ sluizen zullen mogen worden gelegd, ge- „ lijk mede, dat men op dezelve geen vee „ zal mogen laten staan, noch aan de „ leuningcn vastbinden, of op dezelve krui- „ wa-

„ wagens of wagens of sleden zal laten vef-
„ toeven.”

§. 168. Omtrent de veelsoortige belemme-
ringen in straten, op pleinen, gelijk den *Dam*
en de *Nieuw-markt*, op kaaijen van grachten,
welke de *Commissie* breedvoerig heeft uiteen-
gezet (a), moesten alle reeds vastgestelde keu-
ren vernieuwd, vermeerderd en verbeterd,
of, zoo dezelve geheel ontbreken, vastgesteld
en ten uitvoer gebragt worden.

De menigte belemmeringen, door de veel-
vuldige rijtuigen alhier veroorzaakt, en de
ongelukken, daardoor te weeg gebragt, zijn waar-
schijnlijk de redenen, waarom daarop reeds
sinds vroegere tijden keuren en bepalingen
gemaakt zijn.

Zoodat er: 1. *Bepalingen omtrent den weg,*
welken de rijtuigen in naauwe straten moeten
inslaan, zijn vastgesteld.

2. *Tegen alle belemmeringen, ontstaande*
uit rijtuigen, sleden, karren, kruiwagens,
die op zich zelve gelaten worden, voorzie-
ningen gemaakt zijn.

3. *Het rijden met meer dan een hand-*
of los paard, en dit niet zonder geblinddoekt,
of met behoorlijke ooglappen voorzien te zijn,
verboden wordt, en

4. *Het*

(a) T. a. pl. bladz. 26.

4. *Het hard rijden door keuren*, (die nogtans niet ten uitvoer gebragt worden) bepaald wordt.

Al hetwelk de meergemelde *Commisfie* (a) zoo wel en uitvoerig verhandeld heeft, dat het overbodig zijn zoude, hierover meer uit te weiden; alleenlijk er bijvoegende hetgeen zij over de *schouwing der rijtuigen*, waartegen op vele plaatsfen van dit Land goede voorzorgen gemaakt zijn, aan den Raad onzer stad voordraagt, namelijk:

Dat alle huur-rijtuigen jaarlijks, op publieke autoriteit, alhier moesten geschouwd worden, vermits er door die voorzorgé verscheidene ongelukken voorgekomen zouden worden.

Hiertegen geeft zij de volgende middelen aan de hand:

Dat, ter voorkoming van vele ongelukken, die uit zorgeloosheid omtrent de huur-rijtuigen ontstaan, er jaarlijks tweemalen door deskundigen, bij den Raad te benoemen, en op daartoe gestelde plaatsfen, eene schouwing van alle huur-rijtuigen op wielen werd gehouden.

Dat, ten einde daaromtrent geen bedrog zoude kunnen worden gepleegd, allen, die
huur-

(a) T. a. pl. bladz. 36—51.

huur-rijtuig houden, verplicht zouden zijn; het getal en de soorten der rijtuigen, die zij verhuren, aan de daartoe te benoemen inspecteurs op te geven. Dat de rijtuigen van iedere soort, hetzij koets, wagen, chais of fourgon, enz. met een nommer zouden worden gemerkt: dat van al die nommers behoorlijk boek zal gehouden worden, en naast ieder de naam van den eigenaar, de staat van het rijtuig, zoo wanneer het aangegeven wordt, als bij iedere schouwing, enz. zullen worden genoteerd, ten einde altoos te weten, aan wien elk nommer behoort, en bij de schouwing te weten, of alle rijtuigen opgekomen zijn: en diegenen, welke, ten dage dienende, niet zijn opgekomen, nader te kunnen oproepen; en, in geval van nalatigheid, tegen derzelver eigenaars te handelen, als door eene daarop te maken ordonnantie zal worden gestatueerd: dat allen, die bevonden zullen worden rijtuigen te verhuren, zonder dezelve te hebben aangegeven, en doen nommeren, verbeuren eene boete van; gelijk mede allen, die bevonden zullen worden een rijtuig, dat bij de schouwing is afgekeurd, of geoordeeld is gerepareerd te moeten worden, nog te gebruiken, of zonder de vereischte reparatie te gebruiken, vervallen zullen in eene boete van

Door

Door deze inrigting heeft men tevens de voordeelen, om de voorhenen op de rijtuigen vastgestelde keuren en reglementen grootendeels te kunnen handhaven.

Het drijven van vee door de stad, en het ontsnappen van het vee bij het slagten.

§. 169. Vermits de door de *Commissie* (a) hiertegen voorgestelde allernuttigste inrigting en bepaling niet schijnt nagekomen te zijn, ten minste niet gehandhaafd wordt, zoo willen wij hiervan kortelijk den inhoud herhalen: dat er voortaan geene koppels hoornvee van meer dan *tien* beesten door deze stad zullen mogen gedreven, en ieder dezer koppels door twee drijvers zal moeten bestierd worden; en dat, zoo verscheidene koppels, te zelfden tijde gelost, naar de markt moeten worden gedreven, of elkander toevallig mogten ontmoeten, zij van elkander op den afstand van ruim 300 voeten zullen moeten blijven. Dat voorts het vee, zoo veel mogelijk, over de stads wallen, zoo min mogelijk door de stad, en dan nog over de minst volkrijke, door de *Commissie* opgegevene, en door de Regering nader te bepalen, straten en grachten moet geleid worden.

(a) T. a. pl. bladz. 51.

§. 170. Tegen het ontsnappen van het gedolde vee vinden wij, met de *Commissie*, geen beter middel, dan de achterpoten van het dier te binden, en daarop, bij het slagten van vee, eene keure vast te stellen.

DERDE HOOFDSTUK.

Huwelijken binnen Amsterdam.

§. 171. Hij, die tot het huwelijk besluit, neemt pligten op zich, welke hem tot onderhoud van een huisgezin verbinden. Zoodra dus de gelegenheid tot onderhoud ontbreekt, of waar dit, door duurte of belastingen, ongemakkelijk wordt gemaakt, zoodat de jongeling zich dezelve niet wil of kan op den hals halen, en hij gemakkelijker zijne natuurdriфт kan voldoen, alsdan zullen de huwelijken minder zijn, dan op zoodanige plaatsen, waar zich bij den echt zoo vele zwarigheden niet voordoen. Om nu den staat der huwelijken binnen onze stad na te kunnen gaan, en dezelve met onze bevolking te vergelijken, hebben wij de trouwregisters sedert veertig jaren, namelijk van 1774 tot 1813, geraad-

R.

pleegd

pleegd en bevonden, dat er in dien tijd 91,539 paren getrouwd, of liever *geproclameerd* zijn; zoodat er eenigen minder moeten gerekend worden, omdat niet alle afgekondigden gehuwd, maar eenigen teruggetreden, of elders kunnen getrouwd zijn, hetwelk wij waarschijnlijk echter zoo gering kunnen vooronderstellen, dat zulks niet in aanmerking komt. Wij kunnen derhalve uit deze berekening het jaarlijksch getal der huwelijken op 2,289, of, indien wij niet alle *geproclameerden* als gehuwden beschouwen, op 2,200 vaststellen. Nemen wij nu, volgens onze berekening (§. 164.) der volkstellingen, aan, dat hier, gedurende dien tijd, 205,000 inwoners aanwezig waren, **dan** zal zich het getal der getrouwden tot de volksmasfa verhouden als 1: 93. 2, hetwelk zeer veel is in vergelijking van andere steden. Trouwens, in *Weenen* (a) bevinden zich onder 140, en in latere tijden, zelfs onder 145-146 slechts één paar gehuwden, en zoo telt men, in andere groote steden, van de 110 tot 130 menschen slechts één paar getrouwden. Nogtans nemen de huwelijken van tijd tot tijd ook hier, gelijk op andere plaatsen, af. Om zulks na te kunnen gaan, hebben wij

(a) WERTHEIM, *Topographie von Wien*. pag. 77.

de veertig, door ons opgenomen, jaren in vier tijdperken, elk van tien jaren, verdeeld; alsdan vinden wij: 26,895 *in het eerste*; 26,077 *in het 2de*; 20,824 *in het 3de*; 17,743 *in het vierde tijdvak*. In de vooronderstelling nu, dat in de eerste 20 jaren dezer huwelijken, namelijk van 1774 tot 1794, alhier [§. 154.] 221,000, en in de laatste 20 jaren, van 1795 tot 1813, [§. 164.] 205,000 inwoners waren, alsdan bekomen wij de volgende evenredigheid:

In het 1ste tijdv. 1774 tot 1783 jaarl. een paar geh. ond. 82 inw.

— 2de — v. 1784 — 1793 — — — — — 84 —

— 3de — v. 1794 — 1803 — — — — — 98 —

— 4de — v. 1804 — 1813 — — — — — 115 —

Waaruit genoegzaam blijkt, dat er in de eerste twintig jaren veel meer gehuwd zijn, dan in de laatste, en dat de huwelijken, voornamelijk in de laatste tien jaren, aanmerkelijk verminderd zijn. Zulks kan nu niet blootelijk in de verminderde bevolking gegrond zijn; want ons onderzoek is in evenredigheid dezer geringere bevolking ingerigt: gevolgelyk zijn er andere, die de echtvereëning alhier zeldzamer maken, en wij gelooven voornamelyk deze volgende:

1. De voor den gemeenen man, en zelfs voor den burgerlijken stand, toenemende duurte en zware belastingen.

2. Het kwijnen van den handel, waardoor de broodwinningen onder alle klasfen verminderen.
3. De meer en meer toenemende pracht, bijzonderlijk der vrouwen, waardoor de behoefte vermeerdert, en de huishoudingen kostbaarder zijn, zoodat een man daartegen niet winnen kan.
4. De in beide geslachten toenemende neiging tot ontucht, en tot een onafhankelijk en losbandig leven.
5. De toenemende gelegenheid voor mannen, om buiten den echt hunner driften te kunnen bot vieren.
6. De gedurige volksligtingen, en de, onder de Fransche overheersching, ingevoerde *conscriptie*.

Ten bewijze hiervan strekken ons een vergelijk der alhier voltrokkene huwelijken, gedurende de laatste vier jaren. In 1812 bedroeg derzelver getal 1,157 paren; in 1813 — 1,202; in 1814 — 1588, en in het laatstverloopen jaar 1815 — 1,967 paren. De twee laatste jaren onzer verlossing, en wel inzonderheid het laatstverloopen jaar, waarin welvaart en voorspoed wederom ontloken, maken met de twee voorgaande rampvolle jaren een verschil van 1,196 huwelijken uit, welke, in de twee laat-

laatste meer dan in de twee voorgaande jaren, gefloten zijn (a).

§. 172. Vermits deze zaak van groot belang, en het voor onze stad niet onverschillig is, of er vele of weinige inwoners huwen, dewijl daarvan onze bevolking, welvaart en zedelijkheid grootendeels afhangen, zoo hebben wij, in navolging van SÜSZMILCH (b), onderstaande tafel vervaardigd, waaruit men den invloed, dien de huwelijken op de geboren en gestorvenen hebben, bemerken kan. De *eerste kolom* bevat de hierboven berekende evenredigheid der huwelijken tot het getal der inwo-

(a) Een bewijs dat onze bevolking in het algemeen te klein is opgegeven, vindt men ook in het getal der voltrokken huwelijken. Trouwens, van de, bij ons in 1815 vooronderfelde, bevolking van 180,179 inwoners, zouden er getrouwd zijn 1,967 paren; zulks verhoudt zich als 92:1. gevolgelijk moest er, van de 46 inwoners in dat jaar, één gehuwd zijn. Voorwaar, voor eene stad als de onze, waarin zoo vele ongehuwde vreemdelingen zijn, een onbegrijpelijk aantal. Nemen wij daarentegen (volgens de Noot van §. 164.) eene bevolking van 222,000 over de jaren 1812 tot 1815, zoo verhouden zich in 1812 de 1,157 paren gehuwden als 1:192. — In 1815 de 1,967 paren, als 1:115, en de vier jaren door elkander, zijnde het gemiddelde, 1,478 paren, elk jaar als 1:150.

(b) *Die Göttl. Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts aus der Geburt, dem Tode*

woners; in de *tweede kolom* zijn de jaarlijksche huwelijken, naar de verschillende afdeelingen van tien jaren, uit de bevolking van 221,000 en 205,000 inwoners berekend; op de *derde kolom*, de uit deze huwelijken jaarlijks verwekte kinderen, vier op een huwelijk gerekend *a*, vermeld; en op de *vierde kolom* het onderscheid der geboren en gestorvenen, volgens de evenredigheid der huwelijken, geplaatst. Tot deze berekening namen wij aan, en zullen het in het vervolg bewijzen, dat er alhier van de 26 of 27 menschen één sterft, hetgeen, bij eene bevolking van 221,000 inwoners, eene jaarlijksche som van 8,500, en van de 205,000 ingezetenen 7,884 bedraagt; zoodat, wanneer wij deze van de geboren afstrekken, de *vierde kolom* het verschil tusschen de geboren en gestorvenen moet opleveren; terwijl eindelijk de *viijfde kolom* de evenredigheid tusschen de gestorvenen en geboren uitdrukt:

I. Wan-

und der Fortpflanzung desselben. Erster Theil, Vierter Verbesf Ausgabe, genau durchgesehen und näher berichtet von CHRIST. JACOB BAUMAN, Berlin 1775. Erster Theil Viertes Capitt. pag. 149.

(a) SÜSZMILCH, t. a. pl. blad. 167.

1.	2.	3.	4.	5.
Wanneer de jaar- lijcke gehuw- den, in de ver- schillende tijd- vakken, ieder van tien jaren, zich verhouden als één	Alsdan worden er in onze stad, welke op ver- schillende tijden 221,000 en ook 205,000 inwo- ners bevat, jaar- lijks gehuwd	En, gevolgelyk, indien men op elken echt vier kinderen rekent, jaarlijks geboren	Zoodat het on- derscheid der geborenen en ge- storvenen zijn zal, of er zul- len meer gebo- renen zijn, dan gestorvenen	De gestorvenen verhouden zich derhalve tot de geborenen, als
tot . . . 82	2,689	10,756	2,256	1 : 1 $\frac{3}{10}$
— . . . 84	2,607	10,428	1,928	1 : 1 $\frac{2}{10}$
— . . . 98	2,082	8,328	444	1 : 1 $\frac{224}{111}$
— . . . 115	1,774	7,096	minus 788	1 $\frac{1}{10}$: 1

Hieruit blijkt nu ten duidelykste, dat de
sterfte toeneemt, in evenredigheid dat de huwelij-

ken afnemen, zoodat er in de laatste tien jaren, bij de vermindering der huwelijken, hier 788 kinderen meer gestorven, dan geboren zouden zijn.

§. 173. Ten slotte merken wij nog aan, dat, offchoon de aantekeningen der alhier aangegane huwelijken vrij naauwkeurig zijn, en er bij vermeld wordt, of de huwelijken aangegaan worden tusſchen vrijers en vrijsters, tusſchen vrijers en weduwen, tusſchen weduwenaars en vrijsters, of tusſchen weduwenaars en weduwen, en zelfs de ouderdom der vrijsters daarbij aangeteekend wordt; dat, ondanks deze naauwkeurigheid, deze lijsten nog vollediger zijn moesten, om daaruit juiste gevolgtrekkingen over welvaart, zedelijkheid, bevolking, enz. te kunnen maken; want, alhoewel het, met betrekking tot de verwachting van het nageslacht, genoegzaam is, den ouderdom van de vrouwen op te geven, zoo is de ouderdom van den man toch, uit een ander oogpunt beschouwd, dienſtig, om een oordeel over de welvaart te vellen. Hoe grooter immers deze is, hoe gemakkelijker het is, den kost te winnen, des te vroeger begeven zich, over het algemeen, de mannen in den echt; terwijl bij geringere welvaart het moeilijker valt, eenen gevestigden ſtaat te bekomen, en de

de vrijers genoodzaakt zijn de huwelijken tot rijpere jaren uit te stellen.

Daarenboven moest aangemerkt worden, of de bruidegom of bruid elders of hier woonachtig zijn; dit heeft invloed op de bevolking, terwijl, indien de bruid van buiten de stad komt, doorgaans deze stad aan ingezetenen wint, daar zij meestal één verliest, wanneer de bruidegom elders woont. — En eindelijk moeten niet alle afkondigingen voor huwelijken genomen worden, vermits er, eensdeels, hier eenigen afgekondigd worden, welke elders trouwen, en ook niet alle *geproclameerde* huwelijken voltrokken worden.

Wij vinden in allen opzichte de *modellen* van huwelijks-tafelen, welke de *Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt* (a) vervaardigd, en tot voorbeelden opgesteld heeft, zoo volledig, dat wij onzen Lezer daarheen moeten verwijzen.

§. 174. Over de echtscheidingen kunnen wij hier niet oordeelen, omdat wij van dezelve slechts

(a) N°. 5 en 6. XXXIV Rapport. Over al hetgeen dienstig is om te oordeelen over den staat van gezondheid, de uitgestrektheid der ziekten, en het af- of toenemen van volkrijkheid en welvaart. Derde Deel, negende Stuk.

slechts ééne opgave van de laatste vier jaren konden bekomen. In deze vinden wij, dat dezelve alhier, over het algemeen, niet menigvuldig zijn; want in 1812 hadden er 7, in 1813 6, in 1814 11, en in 1815 14 wezenlijke echtscheidingen plaats; het middelgetal zoude alzoo 9. ⁵ in het jaar bedragen. En of de toenemende welvaart, of wel de mindere moeite, met welke dezelve thans *dan wel onder het voormalige Fransche bestuur* kunnen plaats hebben, deze aanmerkelijke vermeerdering van echtscheidingen te weeg brengt, kunnen wij, *uit hoofde van het te gering aantal waarnemingen*, niet beslissen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Geborenen binnen Amsterdam.

§. 175. Offchoon het getal der geborenen in deze stad voorhenen niet opgeteekend is, zoo heeft men toch onder de Fransche heerschappij hierin eene nuttige en zelfs noodzakelijke verandering gemaakt, doordien men niet alleen de geboorte der kinderen van
maand

maand tot maand aangeteekend, maar ook de echte van de onechte onderscheiden heeft. Jammer echter is het, dat wij daarvan zoo weinig gebruik voor ons Werk kunnen maken, vermits er slechts vier jaren opgeteekend, en er hoogstwaarschijnlijk vele kinderen verzwegen zijn; deels, dewijl men deze aangave voor eenen maatregel van de alhier zeer gehate *Conscriptie* beschouwde, en anderdeels, omdat men een vijand van al het nieuwe is. Alhoewel nu deze opgave van vier jaren niets voor het geheel bewijst, zoo hebben wij echter van dezelve eene tafel vervaardigd; met den wensch, dat daarmede in het vervolg worde voortgevaren.

GEBORENEN.	1812.	1813.	1814.	1815.	Som.	Jaarlyks middel- getal.
	2,798	2,630	2,510	2,856	10,794	2,698. 5
WETTIGE KINDEREN.	2,554	2,492	2,367	2,765	10,178	2,544. 5
{ Jongens, Meisjes.						
GEWETTIGDE ONECHTE KINDEREN.	1812.	1813.	1814.	1815.	Som.	Jaarlyks middel- getal.
	94	108	84	120	406	101. 5
{ Jongens Meisjes.	81	102	85	101	369	92. 25
NIET GEWETTIGDE KINDEREN.	1812.	1813.	1814.	1815.	Som.	Jaarlyks middel- getal.
	512	534	549	613	2,208	552
{ Jongens, Meisjes.	484	481	533	595	2,093	523. 25
TOTAL . .	6,525	6,347	6,128	7,050	26,048	6,512

Tafel M.

Lijst der gedoopte kinderen in de Nederduit-
sche-, Waalsche-, Engelsche-, Gereformeerde
en in de Lutherfche kerken te Amsterdam,
makende een aantal van 134,407 zielen
uit, in den tijd van 29 jaren; namelijk,
van het jaar 1771 tot 1799 ingelloten.

Jaren.	Jongens.	Meisjes.	Te zamen	Twee- en drielin- gen.
1771	2414	2297	4711	1 dr. 57
1772	2575	2364	4939	1 dr. 59
1773	2423	2363	4786	50
1774	2406	2437	4843	66
1775	2507	2334	4841	48
1776	2265	2165	4430	43
1777	2543	2424	4967	46
1778	2626	2477	5103	47
1779	2455	2359	4814	2 dr. 39
1780	2258	2315	4573	1 dr. 50
1781	2347	2294	4641	53
1782	2232	2086	4318	2 dr. 23
1783	2576	2365	4941	69
1784	2454	2430	4884	65
1785	2863	2661	5524	1 dr. 56
1786	2766	2565	5331	67
1787	2599	2688	5287	50
1788	2654	2501	5155	70
1789	2547	2456	5003	57
1790	2584	2416	5000	60
1791	2672	2404	5076	62
1792	2794	2656	5450	56
1793	2676	2577	5253	50
1794	2669	2515	5184	59
1795	2676	2577	5253	50
1796	2669	2517	5186	59
1797	2731	2525	5256	66
1798	2313	2246	4559	58
1799	2444	2255	4699	40
Somma.	73,738	70,269	144,007	1,575

Tabel M.				
Lijst der gedoopte kinderen in de Nederdutchsche, Walvische, Engelsche, Geschiedenis en in de Euterische kerk te Amsterdam, makende een aantal van 1770 tot 1771, in den tijd van 20 jaren; namelijk, van het jaar 1751 tot 1771 inclusief.				
Jaren.	Jorgens.	Meijers.	Twee en drie.	Twee en drie.
1771	2414	2414	2414	2414
1772	2414	2414	2414	2414
1773	2414	2414	2414	2414
1774	2414	2414	2414	2414
1775	2414	2414	2414	2414
1776	2414	2414	2414	2414
1777	2414	2414	2414	2414
1778	2414	2414	2414	2414
1779	2414	2414	2414	2414
1780	2414	2414	2414	2414
1781	2414	2414	2414	2414
1782	2414	2414	2414	2414
1783	2414	2414	2414	2414
1784	2414	2414	2414	2414
1785	2414	2414	2414	2414
1786	2414	2414	2414	2414
1787	2414	2414	2414	2414
1788	2414	2414	2414	2414
1789	2414	2414	2414	2414
1790	2414	2414	2414	2414
1791	2414	2414	2414	2414
1792	2414	2414	2414	2414
1793	2414	2414	2414	2414
1794	2414	2414	2414	2414
1795	2414	2414	2414	2414
1796	2414	2414	2414	2414
1797	2414	2414	2414	2414
1798	2414	2414	2414	2414
1799	2414	2414	2414	2414
Somms.	78.748	78.748	78.748	78.748

§. 176. Wegens voormeld gebrek aan eene op-
teekening der geboren en alhier, zijn wij dus,
ondanks de bovenstaande opgave, niet in staat,
eene juiste jaarlijksche berekening van den
wezenlijken aanwas onzer ingezetenen te kun-
nen mededeelen; hetgeen des te meer te be-
jammeren is, omdat wij daardoor van het
naauwkeurig onderzoek verstoken worden, of
het getal der jaarlijks stervenden dat der ge-
borenen overtreffe, of omgekeerd. Om nog-
tans dit gebrek, zoo veel mogelijk, te ver-
goeden, hebben wij uit een aantal der ge-
doopten van het grootste gedeelte der inwo-
ners, hetwelk sedert jaren opgeteekend is,
eene berekening der geboren en aller ingeze-
tenen gemaakt, welke, offchoon zij geene
wiskundige zekerheid heeft, toch aan het ware
getal geboren en zeer nabij zal komen.

§. 177. Volgens tafel M. (a) zijn er in
29 jaren (1771—1799 ingesloten,) in de Ne-
derduitsche, Waalsche en Engelsche Gerefor-
meerden, en in de Luthersche kerken gedoopt
73,738 jongens en 70,269 meisjes; dus te
zamen 144,007 kinderen, hetgeen een jaarlijks
getal van 2,542. 7 jongens en 2,423 meisjes,
of 4,965. 7 kinderen uitmaakt, hetwelk wij
op eene ronde som van 4,965 kinderen kun-
nen

(a) Getrokken uit de Nederlandfche Jaarboeken.

nen brengen. Om hieruit nu eene berekening voor de geboren en der geheele bevolking dezer stad te kunnen nemen, moeten wij ons vooraf eenige oogenblikken bij de telling der inwoners, zoo als dezelve volgens de godsdienstige gezindheden alhier heeft plaats gehad, ophouden.

Wij gelooven het zekerst te gaan, indien wij wederom het middelgetal der tellingen, volgens de godsdienstige gezindheden van de jaren 1796, 1809 en 1812, als grondslag der algemeene bevolking vaststellen.

Hieruit krijgen wij volgens de bijgevoegde tafel L, §. 160.) een middelgetal van 153,454 zielen, die hunne gedoopten hebben

opgegeven, en van . . . 66,685

welke zulks niet gedaan hebben,

makende dus gezamenlijk . 200,139 inwo-

ners uit. Geven nu, volgens tafel M, 154,407

inwoners jaarlijks 4,965 kinderen, alsdan

brengen 153,454 ingezetenen 4,930 kinderen

voort. Wanneer wij thans voor de 66,685 zie-

len, welke tot de gemeenten behooren, die

hunne gedoopten niet hebben opgegeven, ook

een evenredig getal kinderen aannemen, zoo

zoude derzelve aantal 2,463 bedragen, en dit,

bij het voorhenen vermelde getal van 4,930

gevoegd, moest een getal der gedoopten

(uit

(uit 200,159) 7,393 kinderen uitmaken; hetgeen, om eene ronde fom te nemen, 37 gedoopte kinderen op de 1000 zielen bedraagt; zoodat wij, van de 205,000 inwoners, die wij (§. 164.) in deze stad voor het ware middelgetal vastgesteld hebben, jaarlijks 7,585 gedoopte kinderen moeten vooronderstellen. Nemen wij thans in overweging, dat, (volgens tafel IX), alhier van de eerstgeborene Christenen er jaarlijks 259 sterven; overwegen wij, dat het voornamelijk onder de Gereformeerden, die wij grootendeels hier tot rigtsnoer aangenomen hebben, gebruikelijk is, hunne kinderen niet dadelijk te laten doopen, maar tot der moederen herstel, ten einde het kind zelve ten doop te kunnen houden, daarmede te wachten, zoo kan men gerust aannemen, dat een derde dezer gestorvene eerstgeborenen niet gedoopt waren, en derhalve 86 bij de 7,585 gedoopten voegen, om het jaarlijkfche getal van 7,671 levendgeborenen te bekomen. Bedraagt nu verder het aantal der jaarlijks doodgeborene Christenen [tafel IX] 222, alsdan kan men dat der Joden, volgens eene evenredige berekening op 22. 8, dus voor beide Natiën op een getal van 244 stellen, welke, bij de bovengemelde levendgeborenen gevoegd, eene fom van 7,915 geborene kinderen uitmaakt.

Indien wij onze berekening, volgens eene door de *Commissie* (§. 154.) vastgestelde bevolking van 221,000 inwoners, maakten, alsdan zouden wij een aantal van 8,507 der jaarlijks geboren bekomen.

Deze getallen stemmen vrij wel overeen met eene berekening der geborenen uit de huwelijken, indien wij, met SÜSZMILCH (a), vier kinderen op eenen echt nemen; want alsdan zouden wij (§. 171.) van 2,200 huwelijken, die hier jaarlijks bij eene grootere bevolking gefloten werden, 8,800, of in de laatste tien jaren, waarin, wegens de mindere bevolking, de huwelijken (§. 172.) op 1,774 verminderd zijn, slechts 7,096 geborenen moeten vooronderstellen, waarvan ons getal 7,915 bijna met het gemiddelde overeenstemt.

Dit aantal verschilt aanmerkelijk bij datgene, hetwelk wij (§. 175.) hier in de jaren 1812, 1813 en 1814 opgeteekend vinden; dan, hier moeten wij in aanmerking nemen: 1°. het nog geringere aantal inwoners; 2°. het verzwijgen der kinderen, om dezelve van de *Conscriptie* te bevrijden, of ook 3°. omdat men eenen

(a) J. P. SÜSZMILCH, *die Göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts aus der Geburt, u. s. w. Zweiter Theil*, pag. 281.

afkeer voor al het nieuwe, voor alles wat Fransch is, had, en voor de verminderde huwelijken, welke in deze jaren hier plaats hadden.

Ten bewijze hiervan strekke ons het jaar 1815, waarin, deze hinderpalen grootendeels weggenomen zijnde, en huwelijken en geboorten aanmerkelijk vermeerderd waren, gaande het getal der laatsten reeds dat der overledenen te boven: de onnaauwkeurigheid in de opgave der geborenen blijkt nog klaarder, wanneer wij de huwelijken van 1812, 1813, 1814, 1815 [§. 171.] met de geborenen van dezelfde jaren vergelijken; juist het geringste getal der geborenen [§. 175.] zoude dan met de meeste huwelijken overeenstemmen, en omgekeerd, hetgeen toch hoogst onwaarschijnlijk is.

§. 178. Het getal der geborene jongens overtreft ook hier, gelijk overal (a), dat der meisjes. [§. 177.] En het getal der doodgeborenen verhoudt zich hier tot dat der levendgeborenen, uit de gemiddelde bevolking berekend, als 31, 8 tot 1,000, of als 1: 31, 4. — In *Berlijn* (b) was de evenredigheid als 1: 22. 3, en

(a) SÜSZMILCH, *t. a. pl.*

(b) *Versuch einer medicinischen Topographie von BERLIN, von L. FORMEY, Berlin 1796, p. 123.*

en te *Weenen* (a) als 1: 26, ³ hetwelk een aanmerkelijk verschil is.

Het spijt ons, dat wij geene opgave der geborene Joodsche kinderen konden bekomen, om daaruit eene *paralel* met der Christen geboren, en mischien voor beide de Natiën nuttige gevolgen, te kunnen trekken.

§. 179. Over het aantal der alhier onechtgeborene kinderen kunnen wij weinig zeggen, omdat daarvan slechts de vier laatste jaren geboekt zijn, waarvan althans in de 3 eerste de huwelijken zeer belemmerd, en de geboren niet alle aangegeven waren. — Volgens deze opgave zoude het getal der onechte één, of een vijfde gedeelte aller geborenen bedragen, en zich tot de echtgeborenen als 1: 4. ¹. verhouden. Vermeedert men nu het jaarlijksche getal der geborenen in deze vier jaren met 222 jaarlijks doodgeborenen Christenen (tafel IX.) en [§. 177.] 22 Joden, welke waarschijnlijk niet onder deze opgegevenen behooren, en trekt men van deze 6,756 geborenen de onechtgeborenen af, alsdan zoude men geene vier kinderen op elken echt kunnen rekenen, toch altoos meer dan te *Weenen*, welke geene drie op el-

(a) *Versuch einer medicinischen Topographie von Wien*, von D. Z. WERTHEIM, *Wien*. 1810, p. 76.

elken echt oplevert (a). Opmerkelijk is het, dat de onechtgeborenen in deze vier jaren van jaar tot jaar toenemen, makende 1812 met 1815 [§. 175.] een verschil van 358 onechte kinderen uit, die, in het laatste jaar van meerderen voorspoed, het jaar van ellende overtreffen. Offchoon wij uit een zoo gering aantal jaren geene gevolgtrekking voor de afnemende zedelijkheid onzer ingezetenen zouden willen maken, zoo kunnen wij zulks toch, toen reeds, ook geenszins aan den meerderen toevloed van vreemdelingen toeschrijven.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Sterfte te Amsterdam.

§. 180. Het is eene allermoeijelijkste taak, welke wij thans moeten opvatten, en niemand, tenzij hij zelf hierin iets beproefd hebbe, kan beseffen, hoe bezwaarlijk het is, en welke omzigtigheid daartoe vereischt wordt, om naauwkeurige berekeningen van de sterfte eener plaats te maken. Zulks is reeds zeer bezwaarlijk, wanneer men

(a) WERTHEIM, *Topographie*, bladz. 79.

men welingerigte sterflijsten bezit; maar nog oneindig moeilijker, indien de sterflijsten gebrekkig en niet behoorlijk opgemaakt zijn. Alhoewel in deze stad tamelijk goede sterflijsten voorhanden zijn, zoo ontbreekt er toch zeer veel aan, om dezelve volmaakt te kunnen noemen; en waarlijk, zonder de goedgunstige bijdrage van den Hoogl. J. H. VAN SWINDEN zouden wij huiverig geweest zijn, die taak op ons te nemen. Deze onvermoeide Natuurvorscher heeft de sterflijsten, gedurende eene reeks van veertig jaren, afgeschreven, en dezelve aan ons ten nuttigen gebruike ter hand gesteld.

Wij hebben ons beijverd, om uit deze lijsten de sterfte binnen onze stad op drierlei wijze na te gaan:

Ten eerste hebben wij de sterfte uit de sterflijsten opgemaakt, hiervan *tabellen* vervaardigd, volgens deze uit een aantal van jaren een middelgetal berekend, en met het getal der geborenen en der inwoners vergeleken.

Ten tweede hebben wij uit de sterflijsten de bevolking zelve trachten te berekenen, en daaruit, zoo veel in ons vermogen was, de *probabiliteit* van sterfte voor onze stad en andere gevolgtrekkingen opgemaakt. Vermits nogtans hiertoe sterflijsten vereischt worden,

waar-

waarop de jaren, die de overledenen bereikt hadden, opgeteekend zijn; en hier dezelve blootelijk van tien tot tien jaren zijn uitgedrukt, zoo heeft eene gezonde beoordeeling hier datgene moeten vergoeden, wat aan de zekerheid der lijsten ontbrak.

Ten derde, eindelijk, hebben wij de sterfte volgens den aard der ziekten zoeken af te leiden. Hiertoe zijn echter sterflijsten, in eenen echt *nosologisch*en geest vervaardigd, noodig; en, helaas! deze sterflijsten zijn hier zeer onvolmaakt. Het is ons zeer moeilijk geweest, uit een *labirint* van oneigenaardige benamingen, eenigzins gezonde beteekenissen met deze benamingen te verbinden, en tot eene *nosologische* eenheid te brengen. In hoe verre ons zulks gelukt zij, beoordeele onze kundige Lezer uit het tweede volgende deel.

§. 181. Voordat wij tot onze nasporingen zelve overgaan, is het noodig, onzen Lezer vooraf bekend te maken met den aard der sterflijsten, zoo als dezelve te *Amsterdam* voorenen waren zamengefeld. Sedert vele jaren herwaarts, heeft men alhier aantekeningen gehouden van het getal der dooden, die van de Christenen wekelijks, en van de Joden om de 14 dagen, op de *Secretarie* dezer stad moeten worden opgegeven; en dewijl er niemand

zonder *toestemmings-briefje* begraven wordt, zoo kan hierin niet wel bedrog plaats hebben. Sedert verscheidene jaren (1773) heeft men begonnen, bij het getal der dooden ook de jaren der overledenen te voegen, en de ziekten waaraan zij, volgens opgave, gestorven zijn. Hoe nuttig de aard dezer inrigting nu ook zijn moge, zoo is toch de wijze, waarop zulks uitgevoerd wordt, zeer onvolledig.

Wat de opgave der dooden betreft, zoo zijn het alleen de Christenen, wier jaren aange- teekend worden; de Joden geven geene jaren op, hetgeen ook geschieden moest, om daar- uit zeer belangrijke gevolgtrekkingen te kun- nen afleiden. Sedert het jaar 1778 heeft men aangeteekend: *doodgeborenen, onder het jaar, onder de twee jaren, onder de tien, twintig, en zoo van tien tot tien jaren.* Sedert 1794 heeft men het getal der doodgeborenen onder het getal dergenen, die beneden een jaar oud zijn, begrepen, en van de lijst, waar de ja- ren opgeteekend zijn, afgelaten; terwijl zij alleen op de lijst, waar de ziekten opgetee- kend zijn, worden gevonden. Men laat op deze lijsten te veel ruimte, en men behoorde van kinderen onder het jaar niet alleen de dood- geboren en af te zonderen, maar de sterfte, ten minste van alle maanden, tot de twaalf maanden, en

en daarna van alle jaren, op te geven. Bij kinderen, in de eerste tien jaren, zullen hierin niet wel vergissingen kunnen plaats hebben; elk een weet den leeftijd van zijn kind, en wanneer men zulks onder den gemeenen man, bij eenen vergevorderden leeftijd, ook veeltijds niet zoo stipt kan opgeven, zoo zullen de mislagen, hierin begaan, niet opwegen tegen het aantal dergenen, die naauwkeurig zijn zullen, en, bij eene reeks van jaren, door de rekenkunde ligt verbeterd worden.

Een groot gebrek in onze sterflijsten is, dat de personen niet alleen zonder onderscheid van geslacht opgeteekend zijn, maar daarbij is ook niet aangemerkt, of zij gehuwd of ongehuwd geleefd hebben; veel minder zijn daarbij de beroepen der overledenen opgegeven.

Hoe nuttig zoude het zijn, bijaldien men zoodanig ingerigte sterflijsten vervaardigde, zoo wel om den waren toestand eener maatschappij te leeren kennen, als ook om de gezondheid en ongezondheid der ambachten daaruit te kunnen afleiden. Hadde men daarenboven de wijken of afdeelingen der stad daarbij opgeteekend, zoo zoude zulks veel inlichting over de gezond- of ongezondheid der stad en derzelver wijken geven, en men zoude weldra

ontwaren, dat de sterfte van kinderen der goeude inwoners op verre na niet zoo groot is, dan die der geringe klasse; terwijl, hoogstwaarschijnlijk, in een ander tijdperk van ons leven, de sterfte der goeude inwoners die van de geringeren zoude te boven gaan. De *Commissie* tot regeling van een *Geneesk. Toevoorzigt* (a) heeft tot het vervaardigen van behoorlijke lijsten de noodige regels en voorbeelden aan de hand gegeven, en wij hebben allen grond om te hopen, dat, hoezeer deze voorschriften, tot ons leedwezen, tot dus verre nog niet zijn opgevolgd, de pogingen van deze mannen toch in het vervolg van tijd niet vruchteloos zullen blijven.

§. 182. Bij de invoering der Fransche wetten hebben wij, onder het weinige goede, betere sterflijsten overgehouden, waarvan wij hier (op tafel X) een model bijvoegen, in het vertrouwen, dat onze *Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt* deze niet alleen zal trachten te behouden, maar met het goede van onze vorige lijsten zal verbeteren. Op

(a) Rapport N°. XXXIV. over al hetgeen dienstig is om te oordeelen over den staat van gezondheid, de uitgestrektheid der zieken, enz.

deze sterflijsten zijn, bij de kinderen, de maanden, waarin zij gestorven zijn, uitgedrukt; doch de doodgeborenen zijn niet vermeld. Verder is de sterfte tot de 10 jaren, van jaar tot jaar, en naderhand van 5 tot 5 jaren aangeeteekend; zijnde niet alleen de verschillende geslachten, maar ook hun huwelijksstand daarbij bepaald. Helaas! ook hiervan hebben wij slechts eene opgave van vier jaren; echter zullen wij trachten, daaruit zoo veel nut voor onze berekeningen te trekken, als wij kunnen.

Over de lijsten der ziekten zullen wij eerst dan handelen, wanneer wij tot deze afdeeling in het volgende deel zullen gekomen zijn. Thans zullen wij uit onze sterflijsten de sterfte van *Amsterdam* nagaan, om deze met de geborenen en het getal der ingezetenen te vergelijken.

Over de jaarlijksche sterfte te Amsterdam.

§. 183. Om de sterfte alhier op deze wijze na te gaan, zullen wij het voortreffelijke Stukje van den Hoogl. J. H. VAN SWINDEN (a) ten grondslag leggen, en onderzoeken:

1. Hoe

(a) *Over de sterfte, die te Amsterdam plaats heeft, en de voorgewende ongezondheid uit deze door sommigen opgemaakt; te vinden in den Algemeenen Kunst- en Letterbode voor het jaar 1804, N°. 23.*

1. Hoe vele menschen er jaarlijks te *Amsterdam* sterven?
2. Welke verhouding er tusschen het getal dergenen, die jaarlijks sterven, en het getal der levenden plaats heeft, of met andere woorden, welk getal der levenden jaarlijks sterft?
3. Of men uit de sterfte te *Amsterdam* de gezondheid of ongezondheid der stad afleiden kan?

Onderzoek hoe vele menschen er jaarlijks te Amsterdam sterven.

§. 184. Uit tafel N°. VIII, welke wij uit de sterflieden, door den Hoogl. VAN SWINDEN vervaardigd, en ons te dien einde door hem ter hand gesteld, opgemaakt hebben, blijkt het, dat er in 40 jaren, namelijk van 1774 tot 1813 ingesloten,

gestorven zijn 310,010 Christenen.

Zoo Hoogduitsche als Portugesche Joden 25,605 ———

alzo eene som van . . . 335,615 inwon. (a)

On-

(a) Het geringe verschil van de jaarlijkse sterfte der Christenen van dat, hetwelk wij op de lijst, volgens den ouderdom (tafel IX) opgemaakt, vinden, is daarin

ge-

Onder dit getal zijn ook begrepen de doodgeborenen, welke wij daarvan niet afgetrokken hebben; eensdeels, omdat die der Joden niet zijn opgeteekend; anderdeels, omdat zij toch ook onder de gestorvenen behooren, en als zoodanig daaronder kunnen begrepen worden.

§. 185. Vermits nu de jaren der sterfte onderling zeer verschillen, zoo hebben wij, ten einde zoo nabij mogelijk het ware getal te komen, uit de 40 jaren, van 1774 tot 1813, die wij opgeteekend hebben, het middelgetal genomen, en dit bedraagt

voor de Christenen 7,750

Indien men daarvan de 222 doodgeborenen aftrekt 7,528

Voor de Joden 640

Zonder doodgeborenen 618

Gevolgelijk voor alle in-
gezetenen met doodgebo-
renen 8,590 zond. 8,146

Zoodat, bijaldien men de levendgeborenen
[§. 177.]

gelegen, dat wij op de lijst der, volgens de ziekten, opgeteekenden, die lijken, welke van buiten ingevoerd, gelijk ook die, welke op *last vanden Hoofd-officier* op het Pest-kerkhof begraven, en die in het Gasthuis aan hunne, in den slag bij *Doggersbank* bekomene, wonden overleden zijn, als niet tot de inwoners van *Amsterdam* behoorende, of aan bijzondere toevallen gestorven, niet opgeteekend hebben.

[§. 177.] als hoogstwaarschijnlijk op 7,671 aan-
neemt, en vooronderstelt, dat er
jaarlijks 8,146 inge-
zetenen zonder de doodgeborenen
sterven, er 475 men-
schen hier meer zouden sterven, dan geboren
worden. Wil men nu het getal van 244
dodgeborenen en 7,671
levendgeborenen zamen nemen, en deze 7,915
geborenen met de, zoo vóór als na de
geboorte, jaarlijks stervende 8,390
inwoners vergelijken, alsdan blijft het
getal 475
gestorvenen over de geboren en de bovenhand
houden. — Behalve dat deze berekening, met
betrekking tot de geboren en, zeer naauw ge-
nomen is, moeten wij aanmerken, dat de be-
volking eerst in de laatste 20 jaren, na 1795,
heeft afgenomen, en in de laatste tien jaren
zoo aanmerkelijk verminderd is, dat zulks veel
invloed op de geboren en hebben konde; wes-
halve wij noodig oordeelen, ook hier eene be-
rekening van eene voor dezen tijd, in het jaar
1795, bestaande bevolking met de toen ge-
storven en te moeten laten volgen.

Wij vooronderstellen thans met de *Commissie*
[§. 154.] eene bevolking van 221,000 menschen,
tellende [§. 177.] 37 geboren en op duizend
inwoners, zoodat er, volgens eene zoo veel mo-
ge-

gelijk naauwkeurige berekening [§. 177.], hier jaarlijks 8,507 kinderen geboren worden, zijnde in de eerste twintig van onze 40 jaren, van 1774—1784, jaarlijks 8,483 menschen gestorven; zoodat er toen 24 menschen meer geboren werden dan stierven, en gevolgelijk, volgens deze berekening, het getal der jaarlijks geboren en met dat der gestorvenen genoegzaam overeenstemt.

§. 186. Geheel anders echter zoude dēze evenredigheid uitvallen, indien men de sterflijsten [tafel IX], onder het Fransche Bestuur vervaardigd, met die der geboren en van dezelfde jaren vergelijkt; aldaar vinden wij een middelgetal, uit de jaren 1812 tot 1815, van 8,107 gestorvenen, terwijl dat der geboren en [§. 175.] slechts , . . . 6,512 zielen bedraagt: er zouden derhalve, volgens deze lijst, ... 1,595 inwoners meer stierven, dan geboren worden. Wij weten hiervan geene andere redenen op te geven, dan dat de geboren en, wegens de voorhenen reeds aangehaalde gronden (§. 175.), niet allen opgegeven zijn; hetgeen nog meer blijkt uit eene vergelijking der geboren en met de gestorvenen van het jaar 1815 (a); —

waar—

(a) *Amsterdamsche Courant*, N°. 15. van den 17 Januarij 1816.

waarin der eerſteren opgaaf, — zoo als wij reeds aanmerkten, — onbeſchroomder en derhalve juuſter geſchiedde, zijnde in dit jaar 7,050 geboren, en 7,047, alzo0 drie minder, geſtorven.

Onderzoek der evenredigheid, tuſſchen het getal dergenen, die jaarlijks ſterven, en het getal der levenden te Amsterdam.

§. 187. Bijaldien wij het getal der jaarlijks geſtorvenen naauwkeurig vinden opgeteekend, en ook het getal der levenden bekend is, zoo zal het niet moeilijik vallen te onderzoeken, welk getal der levenden er hier jaarlijks ten grave daalt? Omdat het getal der dooden jaarlijks zeer verſchilt, nemen wij het voorheen gevonden middelgetal, hetwelk uit 40 jaren, namelijk van 1774 tot 1813, berekend is, ook hier aan; en, dewijl men het getal der ingezetenen niet wel jaarlijks kan nagaan, zoo zullen wij eerſt dat getal vaſtſtellen, hetwelk in 1795 (§. 153.) aanwezig was. Daarna zullen wij het middelgetal der jaren nemen, dat, uit de ſom der telling in de laaſte 20 jaren (§. 164), bleek te zijn 205,000, en deze met die jaren van ſterfte vergelijken; offchoon wij ge-

looven, dat wij gerustelijk de afneming der bevolking, na 1795, voor dit jaar als zoo veel grooter aannemen, en dus de bevolking van 1795 als de gemiddelde behouden konden. Daarenboven brengt eene verandering van omstreeks 9,000 zielen een verschil van eene eenheid te weeg in het getal, waardoor men de sterfte uitdrukt (a), welk getal van vermindering der inwoners door vele omstandigheden zoude kunnen bewerkt worden.

§. 188. Gaan wij thans na, welke de sterfte onder de Christenen, en onder de Joden elk afzonderlijk, en daarna voor al de ingezetenen te zamen zij. Nemen wij te dien einde eerst het kleinste getal Christenen, zonder de doortrekkende vreemdelingen, (§. 153) ten getalle van 196,689, en deelen wij hetzelfde door het jaarlijks middelgetal gestorvenen 7,750 (§. 185.), zoo is het *quotient* der deeling 25,4. Neemt men een getal van 200,000 inwoners aan, hetwelk wij (§. 154.) het naast aan de waarheid gesteld hebben, zoo is zulks 26. dat is: de sterfte onder de Christenen zal in die onderstelling zijn 1 : 25,4 en 1 : 26, of $\frac{10}{254}$ en $\frac{10}{260}$.

Re-

(a) *Kunst- en Letterbode voor 1804, No. 23. bladz. 370.*

Rekent men de doodgeborenen niet mede, zoo is de sterfte in deze twee onderstellingen $1 : 26,1$ $1 : 26,1$ of $\frac{10}{261} - \frac{10}{267}$.

Vooronderstellen wij nu op dezelfde wijze eerst het getal der Joden, zoo als zulks bij de telling (§. 155.) was, op 20,335, en derzelver getal dooden op 640,200 is het *quotient* $51,8$. of de sterfte onder de Joden verhoudt zich als $1 : 51,8$. — Nemen wij het waarschijnlijkst getal 21,000 aan, alsdan is de evenredigheid $52, \frac{8}{10}$; gevolgelyk is de evenredigheid van sterfte onder de Joden $1 : 51,8$. $1 : 52,8$. of $\frac{10}{518}$ en $\frac{10}{528}$.

§. 189. Indien wij eindelijk alle ingezeten, zonder onderscheid van Christenen en Joden, beschouwen, en derzelver getal, zoo als (§. 153.) bij de telling gebleken is, 217,024 door het getal 8,390 der jaarlijks stervenden deelen, en daarna het getal 221,000, hetwelk wij (§. 154.) voor het waarschijnlijkste aangenomen hebben, op dezelfde wijze behandelen, zoo zal men voor de sterfte verkrijgen $1 : 26$. of $1 : 26,4 = \frac{10}{260} - \frac{10}{264}$. In de onderstelling namelijk, dat men de doodgeborenen bij het getal der overledenen brengt. Zoo men dezelve, echter, daarvan aftrekt, zal in dezelfde onderstelling de sterfte zijn: als $1 : 26,6 - 1 : 27$, of $\frac{10}{266} - \frac{10}{270}$. Rigten wij echter onze berekening naar de wezenlijke bevolking in, alsdan valt de evenredig-

digheid der sterfte eenigzins anders uit, want alsdan moeten wij de sterfte, volgens de veertigjarige tafel VIII., in twee tijdvakken, elk van twintig jaren, verdeelen, en het eerste tijdvak volgens eene bevolking van 221,000, en het tweede volgens eene inwoning van 205,000 zielen berekenen: daarnu, volgens deze wijze van berekenen, het middelgetal der gestorvenen in de eerste twintig jaren een jaarlijksch getal van 8,483, en in de laatste twintig jaren een getal van 8,293 bedraagt, zoo verhoudt zich in het eerste tijdvak het getal der dooden tot dat der levenden als 1: 26, en in het tweede als 1: 25. In het laatste zoude het alzoo grooter zijn, dat bij treurige tijden niet te verwonderen was: zoodat men de sterfte alhier vooral niet grooter kan stellen, dan $\frac{1}{25}$; terwijl $\frac{1}{27}$ het naast aan de waarheid komt.

§. 190. Uit deze berekening kunnen wij nu afleiden:

1. Dat de sterfte bij de Joodsche Natie merklijk geringer is dan bij de Christenen, want volgens de algemeene berekening van bevolking moest zij (§. 154—164.) tot de sterfte der Christenen staan, als 1: 9. Wel is waar, dat wij ons zulks bezwaarlijk kunnen verklaren; althans, wanneer wij in aanmerking nemen, dat zij, over het algemeen genomen, minder zindelijk zijn dan de Chris-

T te-

tenen, en derzelver smalle gemeente oopen-
 gepakter in kleinere woningen leven : daaren-
 boven is de armoede onder hen grooter, ter-
 wijl zij nogtans niet matiger dan de Chris-
 tenen zijn, maar meerdere keus in de bereiding
 der spijsen hebben. Derhalve kunnen wij niet
 wel met den scherpzinnigen Hoogl. J. H. VAN
 SWINDEN (a) overeenstemmen, dat de ar-
 moede zelve, welke de Joden zoude noodza-
 ken eenen zeer strengen leefregel te houden,
 als redenen van deze mindere sterfte kan die-
 nen; evenmin als de ongezondheid der hun,
 volgens hunne wet, verbodene spijsen, ver-
 mits zij den eenen tijd in overdaad leven, ter-
 wijl zij op eenen anderen tijd honger lijden,
 en ook even nadeelige voedfels — b. v., veel
 visch en boter- of oliegebak, in plaats van
 de verbodene spijsen, gebruiken. Meer komt
 bij ons hunne werkdadige leefwijze, welke die
 Hoogl. mede als eene der redenen van hunne
 gezondheid opgeeft, in aanmerking. Wij
 zijn nogtans van gevoelen, dat eene voor-
 naame reden van hunne mindere sterfte
 daarin te zoeken is, dat zij het gezondste ge-
 deelte der stad bewonen, hetwelk door lucht
 en versch water, beter dan de buurten van
 het Christengemeen, doorstroomd wordt.

2. Volgt

(a) *Letterbode*, N°. 23. van 1804, bladz. 374.

2. Volgt er uit onze berekening, dat de sterfte hier te *Amsterdam* geringer is, dan te *London*, *Parijs*, *Napels* en te *Weenen*, (a) alwaar dezelve zich verhoudt als 1: 24, 25 (b); maar veel met die van *Berlijn* (c) — zoo als dadelijk zal blijken — overeenstemt, alwaar dezelve 1: 28. bedraagt.

3. Kan men uit deze berekening der sterfte wederom het getal der jaarlijks levenden bepalen, wanneer men, namelijk, het getal der jaarlijks stervenden met het *quotient* der stervenden, of met het getal waarvan er één sterft, vermeerdert. Wij hebben [§. 185.] gezien, dat er alhier, zonder de doodgeborenen, jaarlijks 7,528 Christenen, en voorts [§. 188.] van de 25, 4. of 26 één sterven: daaruit volgt nu, dat er van de jaren 1774—1813, dus in 40 jaren, alhier jaarlijks 188,200 of 185,728 Christenen, en volgens eene soortgelijke berekening, 19,158 of 19,776 Joden, dus alle inwoners te zamen genomen 207,568 of 223,032 menschen geleefd hebben, verschillende zulks weinig van de getallen 217,024, of 221,000, die hier bij de telling in 1795 (§. 164.) gevonden werden; of met het getal van

(a) WERTHEIM'S *Topographie*, t. a. pl. bladz 72.

(b) SÜSZMILCH, *Göttl. Ordnung* 1 th. bladz. 109.

(c) *Versuch einer medicinischen Topographie von BERLIN*, von Dr. L. FORMEY, Berlin 1796, blz. 133.

van 222,096, hetwelk hier, uit eene berekening der gestorvenen in de jaren 1812 — 1815 (Noot van §. 164.), eigenlijk moest aanwezig zijn: zoodat wij gerustelijk kunnen aannemen, dat hier van de 27 inwoners één ten grave daalt.

§. 191. Gaan wij nu de sterflijsten VIII en IX. na, zoo blijkt het, dat de sterfte alhier jaarlijks zeer verschilt, zoodat, bij eene vergelijking van de grootste en geringste sterfte, dit verschil soms meer dan de helft kan bedragen. Om dit voor onzen Lezer aanschouwelijk te maken, hebben wij op tafel N. vijf jaren, *a.* waarin, gedurende 30 jaren, de grootste sterfte plaats had, met *b.*, waarin de sterfte het geringste was, vergeleken, en gevonden: dat hier, bij een getal van 221,000 inwoners, gedurende de zwaarste sterfjaren, de evenredigheid tuschen levenden en gestorvenen is als 20, 5. : 1; en in die der geringste sterfte als 56: 1. staat.

§. 192. Niet altijd stemt de sterfte der Joden met die der Christenen overeen. Wij vinden jaren in onze sterflijsten, waarin vele Christenen, en in evenredigheid, weinige Joden ten grave daalden; en omgekeerd zijn er ook jaren, waarin, bij een gering aantal gestorvene Christenen, dat der Joden groot is. Ten voorbeelde strekken ons de jaren 1781, waarin

ve-

Tafel N.

TAFEL van de grootste en kleinste sterfte, welke er sedert 1774 tot 1803 ingesloten, dus in 30 jaren, te *Amsterdam* heeft plaats gehad.

a. Jaren der grootste sterfte.	1780.	1781.	1784.	1788.	1800
Gestorv. Christenen.	9,747	10,019	9,362	9,325	10,309
—— Joden.	694	725	857	938	960
Som van beiden.	10,441	10,744	10,219	10,263	11,269
b. Jaren der geringste sterfte.	1774.	1775.	1785.	1792.	1798.
Gestorv. Christenen.	5,706	6,816	6,506	6,680	5,903
—— Joden.	406	460	575	616	417
Som van beiden.	6,112	7,276	7,081	7,296	6,320
Geheel.	16,553	18,020	17,300	17,559	17,589

Gemeen.		Som van beiden.		Gemeen.		Gemeen.		Gemeen.		Gemeen.	
—	Joden.	Gemeen.	Christenen.	—	Joden.	Gemeen.	Christenen.	—	Joden.	Gemeen.	Christenen.
1774.	1775.	1784.	1785.	1788.	1789.	1780.	1781.	1784.	1785.	1788.	1789.
16,553	18,020	17,300	17,550	17,380	17,580	16,553	18,020	17,300	17,550	17,380	17,580
6,112	7,270	7,081	7,200	6,300	6,300	6,112	7,270	7,081	7,200	6,300	6,300
400	400	475	610	417	5203	400	400	475	610	417	5203
2,700	6,810	6,500	6,680	5,203	5,203	2,700	6,810	6,500	6,680	5,203	5,203
1774.	1775.	1784.	1785.	1788.	1789.	1774.	1775.	1784.	1785.	1788.	1789.
10,441	10,744	10,210	10,203	11,000	11,000	10,441	10,744	10,210	10,203	11,000	11,000
604	725	657	938	900	900	604	725	657	938	900	900
9,747	10,019	9,553	9,265	10,100	10,100	9,747	10,019	9,553	9,265	10,100	10,100
1780.	1781.	1784.	1785.	1788.	1789.	1780.	1781.	1784.	1785.	1788.	1789.

Tabel van de grootte en kleinste herfte, welke er feker 1774 tot 1800 ingekoren, die in 50 jaren, te Amsterdam heeft plaats gehad.

Tafel O.

TAFEL van gestorvenen te *Amsterdam* volgens eene verdeeling der jaargetijden.

LENTE.			ZOMER.		
Maart	{ Christ. 19,271 Joden 1,738	Christ. 55,728	Junij	{ Christ. 17,367 Joden 1,431	Christ. 51,134
April	{ Christ. 18,278 Joden 1,540		Julij	{ Christ. 16,667 Joden 1,306	
Mei	{ Christ. 18,179 Joden 1,360		Augustus . .	{ Christ. 17,100 Joden 1,383	
	Som 60,366			Som 55,254	
HERFST.			WINTER.		
September . .	{ Christ. 20,395 Joden 1,538	Christ. 64,024	Januarij . .	{ Christ. 24,060 Joden 2,026	Christ. 64,072
October . . .	{ Christ. 21,566 Joden 1,715		Februarij . .	{ Christ. 19,001 Joden 1,631	
November . .	{ Christ. 22,063 Joden 1,704		December . .	{ Christ. 21,011 Joden 1,849	
	Som 68,981			Som 69,578	

Tegenover §. 193. in te binden.

Table 1	
Jan	1
Feb	2
Mar	3
Apr	4
May	5
Jun	6
Jul	7
Aug	8
Sep	9
Oct	10
Nov	11
Dec	12

vele Christenen, en in evenredigheid weinige Joden, en 1788, 1790, waarin 6,730 Christenen en 915 Joden overleden zijn. Meestal hebben nogtans de jaren van sterfte vele overeenstemming. Wij moeten nog aanmerken; dat men in voorouderlijke tijden alhier jaren gehad heeft, waarin de sterfte, offchoon bij geringere bevolking, veel grooter was: b. v. in 1624 waren er 11,795 menschen overleden, hoewel er toen niet veel over de 105,000 ingezetenen, die de telling van het jaar 1622 opgeeft (a), aanwezig waren. In 1655 daalden er 16,727 ten grave; in 1664, 24,148; in 1727, 13,755, en in 1728, 11,164 (b).

§. 193. Met een' opslag van het oog ontwaren wij, dat in de sterflijs de sterfte in elke maand merkelyk verschilt; het lust ons derhalve, eens na te gaan, of deze verschillen toevallig zijn, dan of er een algemeene regel van sterfte in de maanden plaats heeft.

Te dien einde hebben wij uit de 30 jarige tafel VIII. nevensstaande tafel O. zamengesteld; waarin de sterfte volgens de maanden en jaargetijden, afzonderlijk voor de Christenen, af-

zon-

(a) *Letterbode van het jaar 1803, N°. 23. bladz. 378.*

(b) *COMMELIN, Beschrijving van Amsterdam.*

zonderlijk voor de Joden, en voor beiden gezamenlijk, uitgedrukt is. Hieruit blijkt, dat er, zoo wel voor Christenen als Joden, alhier in den winter de meeste menschen sterven; dit verschilt zeer weinig van den herfst, terwijl er in den zomer de minste menschen ten grave dalen. Berekenen wij nu uit eene 30 jarige sterfte de gemiddelde sterfte voor elk jaargetijde, en vooronderstellen wij hiertoe het [§. 154.] aangenomen getal van 221,000 inwoners, alsdan vinden wij, dat zich de sterfte verhoudt: in de lente, als 1: 27, 5; in den zomer, als 1: 30; in den herfst, als 1: 24; in den winter, als 1: 25, 5. en in het geheele jaar door elkander als 1: 26. Hieronder zijn ook de doodgeborenen begrepen. De sterfte zoude voor de lente en den zomer waarschijnlijk grooter moeten uitvallen, wanneer wij in staat waren, eene berekening te maken van diegenen, welke in deze jaargetijden op hunne landgoederen leefden. Volgens dezelfde tafel is, zoo voor Joden als Christenen, de grootste sterfte in *Januarij*, en de geringste in *Julij*, de koudste en de heetste maanden in het jaar, waarop *December* en *Augustus* voor de Christenen, en *December* en *Mei* voor de Joden, volgen.

Hierdoor wordt dus het hier algemeen heer-

Tafel P.

TAFEL der gestorvenen te *Amsterdam*, in vijf tijdvakken, ieder van zeven jaren verdeeld, en met elkander vergeleken.

Jaren der Sterfte.	Tijdvak der eerste zeven jaren.	Tijdvak der tweede zeven jaren.	Tijdvak der derde zeven jaren.	Tijdvak der vierde zeven jaren.	Tijdvak der vijfde zeven jaren.	Som van de 35 jaren.	Grootste verschil.
Doodgeborenen.	1,261	1,319	1,605	1,820	1,773	7,778	559
Van 0 tot 1 jaar, met de doodgeborenen.	14,447	14,368	14,327	12,956	13,046	69,144	1,491
— 1 — 2 jaren.	3,349	3,592	5,624	4,357	4,427	21,349	2,275
— 2 — 10 —	7,594	7,784	5,211	4,652	4,784	30,025	3,132
— 11 — 20 —	1,807	1,951	2,367	2,320	2,466	10,911	659
— 21 — 30 —	3,396	3,011	3,489	3,131	3,355	16,382	478
— 31 — 40 —	4,431	3,911	4,425	4,108	4,039	20,914	520
— 41 — 50 —	5,459	4,537	4,653	4,406	4,171	23,226	1,288
— 51 — 60 —	5,034	4,300	5,069	5,083	4,962	24,448	783
— 61 — 70 —	5,919	4,454	4,894	5,544	5,521	26,332	1,465
— 71 — 80 —	5,341	4,048	3,447	4,147	4,622	21,605	1,894
— 81 — 90 —	2,371	1,805	1,485	1,540	1,531	8,732	886
— 91 — 100 —	360	195	108	264	233	1,160	252
Som	59,508	53,956	55,099	52,508	53,157	274,228	

Table 1	
1	100
2	200
3	300
4	400
5	500
6	600
7	700
8	800
9	900
10	1000
11	1100
12	1200
13	1300
14	1400
15	1500
16	1600
17	1700
18	1800
19	1900
20	2000
21	2100
22	2200
23	2300
24	2400
25	2500
26	2600
27	2700
28	2800
29	2900
30	3000
31	3100
32	3200
33	3300
34	3400
35	3500
36	3600
37	3700
38	3800
39	3900
40	4000
41	4100
42	4200
43	4300
44	4400
45	4500
46	4600
47	4700
48	4800
49	4900
50	5000
51	5100
52	5200
53	5300
54	5400
55	5500
56	5600
57	5700
58	5800
59	5900
60	6000
61	6100
62	6200
63	6300
64	6400
65	6500
66	6600
67	6700
68	6800
69	6900
70	7000
71	7100
72	7200
73	7300
74	7400
75	7500
76	7600
77	7700
78	7800
79	7900
80	8000
81	8100
82	8200
83	8300
84	8400
85	8500
86	8600
87	8700
88	8800
89	8900
90	9000
91	9100
92	9200
93	9300
94	9400
95	9500
96	9600
97	9700
98	9800
99	9900
100	10000

heerschend gevoelen, dat de maand *Maart* de meeste menschen zoude naar het graf slepen, genoegzaam wederlegd; maar ook tevens aangetoond, welk eenen invloed de weêrsgesteldheid of het jaargetijde op de sterfte van onze stadgenooten heeft.

Geenszins komt onze berekening met die van den Heer KERSSEBOOM overeen, (VAN BERKHEIJ, 3de Deel, 5de Stuk, bladz. 1758) die aldaar het grootste getal der begravenen in *Mei*, en het geringste in *Februarij* opgeeft; dan, in het algemeen vinden wij de opgaven der sterfte, door KERSSEBOOM opgeteekend, onnaauwkeurig, althans niet met onze opgaven overeenstemmende.

§.194. Wij hebben uit de 35 jarige tafel IX, in tafel P, zeven jaren bij elkander opgeteld, deze in tafel Q. tot duizende gebragt, ten einde daaruit de evenredigheid der stervenden, gedurende elk tijdvak, eens te kunnen nagaan, om zoo wel met andere plaatsen, als ook met de sterfte in de laatste vier jaren 1812—1815, volgens tafel X. te kunnen vergelijken. Hierin vinden wij zoo vele overeenstemming, dat het der opmerkzaamheid van elken navorscher der natuur niet kan ontglippen. Zoo is b. v. het grootste verschil der kinderen, die onder het

T 4

jaar sterven, slechts 24; in den geheelen leeftijd van 2 tot 10 jaren niet meer dan 67, terwijl dit verschil in de volgende leeftijden, bijzonder in de jaren van 10 tot 60, bijna onmerkelyk is; alleen het tweede jaar van het leven maakt hierin eenige verandering, want daar vinden wij een verschil van 51. In het algemeen is het onderscheid van sterfte inden kinderlijken en jeugdigen leeftijd en in den ouderdom grooter, dan in de gemiddelde jaren. Waarschijnlijk is zulks toe te schrijven aan de verschillende oppassing en verzorging, welke de mensch in deze levenstijdperken zoo noodig heeft. Overweegt men nu, dat in eene stad als de onze, waarin niet blootelyk een zoo groot verschil van leefwijze, door handel en zeevaart, rijkdom en armoede, maar ook door zoo vele buitensporigheden en ondeugd, altoos eener groote stad eigen, die het leven van den mensch bestormen, plaats vindt, zoo is het te bewonderen, dat nog zoodanig eene overeenstemming in deze verschillende tijdperken kan plaats hebben.

§. 195. Vergelijken wij verder [tafel Q.] onze sterflijsten met die van andere groote en kleinere steden en die van het land, alsdan blijkt het: dat er tuschen de 50 en 90 jaren in *Amsterdam* meerdere menschen gestorven zijn,

Tafel Q.

De gestorvenen op de tafel R. tot duizende gebragt, vergeleken met de gestorvenen van tafel IX, die hier ook tot duizende gebragt zijn, en met de sterflijsten van *Londen, Weenen en Parijs*.

OUDERDOM.	Uit het middelgetal met de gestorvenen van tafel IX zijn er gestorven van 997	Dit middelgetal met de gestorvenen van tafel VIII vergeleken.	In de eerste 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de tweede 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de derde 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de vierde 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de vijfde 7 jaren zijn er gestorven van 1000	In de 35 jaren zamen genomen zijn er gestorven van 1000	Grootste verschil.	Te Londen zijn er, volg. 30 jar. waarnemingen, gestorven van 1000	Te Weenen, volg. 4 jarige berekening, gestorven van 1000	Te Parijs zijn er gestorven van 1000	
Dodgeborenen,			21	24	28	34	33	28	13				
Onder de 3 maanden.	171												
Van 3 tot 6 maand.	35												
— 6 — 12 —	41	247	242	266	260	247	245	252	24				
— 1 — 2 jaren.	51		56	66	102	83	83	78	51	364	363	368	bened. 2 jar.
— 2 — 3 —	35												
— 3 — 4 —	20												
— 4 — 5 —	12												
— 5 — 6 —	12												
— 6 — 7 —	8												
— 7 — 8 —	7												
— 8 — 9 —	6												
— 9 — 10 —	5	156	128	144	95	89	90	109	67	120	115	142	v. 3 tot 10 j
— 10 — 15 —	16												
— 15 — 20 —	21	37	30	36	43	44	46	40	16	30	38	40	
— 20 — 25 —	38												
— 25 — 30 —	34	72	57	56	63	60	63	60	16	78	56	61	
— 30 — 35 —	34												
— 35 — 40 —	37	71	74	72	80	78	76	76	29	95	68	74	
— 40 — 45 —	40												
— 45 — 50 —	42	82	92	84	84	84	78	85	14	98	83	71	
— 50 — 55 —	46												
— 55 — 60 —	47	93	85	80	92	97	93	89	17	80	98	74	
— 60 — 65 —	52												
— 65 — 70 —	51	103	99	83	89	106	104	96	23	63	91	79	
— 70 — 75 —	50												
— 75 — 80 —	44	94	90	75	63	79	87	79	31	45	60	67	
— 80 — 85 —	26												
— 85 — 90 —	11	37	40	33	27	31	29	32	13	23	23	21	
— 90 — 95 —	4												
— 95 — 100 —	1	5	6	4	2	5	4	4	4	4	5	3	
Som	997	997	1020	1023	1028	1037	1031	1028		1000	1000	1000	

zijn, dan op andere grootere plaatsen, daar-
entegen in de kindschheid veel minder,
en zelfs daarin weinig meer, dan op het land. (a)
Uit eene vergelijking van 20 tot 20 jaren,

Jaren.	Amst. 1812—1813	Amst. 35 jaren.	Londen.	Weenen.	Parijs.	van
tot 20 jar.	439	479	514	516	550	1000
20—40—	143	136	173	124	135	1000
40—60—	179	174	178	181	145	1000
60—80—	197	175	108	151	146	1000
80—100—	42	36	27	23	24	1000

zoo als wij hier opgeteekend hebben, vinden
wij, dat er tusſchen de 60 en 100 jaren hier meer-
dere menſchen ſterven, dan in *Londen*, *Weenen*
of *Parijs*, doch in de eerſte jeugd minder; want
in de eerſte twintig jaren komt de ſterfte van
Amſterdam met die van het platte land over-
een, hetgeen aanmerkelyk is, wanneer men
overweegt, dat in onze ſterflijſten de doodge-
borenen onder de geſtorvenen van dat tijdvak
gerekend zijn. In het algemeen kan men uit
onze ſterflijſten nagaan, dat de inwoners van
Amſterdam, offchoon niet zoo oud als op het
land, toch veel ouder dan in andere, zoo klei-
nere als grootere, ſieden worden; en voorwaar,
niets

(a) SÜSZMILCH, *Göttlich. Ordnung*, 2ter th. p. 306.

niets logenstraff meer de gewaande ongezondheid onzer stad, dan deze beschouwing, daar wij de naauwkeurig afgeschrevene sterflijsten tot grondslag van ons betoog gelegd hebben. In de eerste 20 jaren is op andere groote plaatsen meer dan de helft der geborenen wederom tot hunnen oorsprong teruggekeerd; bij ons heeft zulks ter naauwernood plaats, en niet zoo veel, wanneer men de doodgeborenen niet mederekent; de andere helft der geborenen sterft vijfmaal langzamer. In de drie eerste maanden van den menschelijken leeftijd sterfende de meeste menschen; deze sterfte is vijfmaal minder in de tweede drie maanden, verschilt in het volgende half jaar nog meer, en neemt met de eerste drie jaren van den leeftijd allengskens af; zoodat er in het eerste jaar meer dan een vierde gedeelte van de geborenen wederom ten grave daalt. In het tweede is de sterfte reeds meer dan driemaal minder dan in het eerste; dus is in het tweede jaar de hoop op leven reeds driemaal grooter, dan in het eerste: in de volgende jaren wordt deze hoop tot het 10de jaar merkelyk grooter, en tusfchen de 10 tot 20 jaren is de sterfte het geringste. Alsdan kan men dezelve door elkanderen jaarlijks slechts op één van de 25 rekenen, bedragende

die

die in de eerste 10 jaren nog 1 van de $5\frac{1}{2}$, zijnde gevolgelijk bijna een vijfde meer.

§. 196. Om de waarschijnlijkheid van leven voor *Amsterdam* van jaar tot jaar te kunnen bepalen, werden er sterflijsten vereischt, waarop de gestorvenen van jaar tot jaar vermeld waren. Vermits het hier echter aan zoodanige aantekeningen ontbreekt, en de dooden slechts van tien tot tien jaren opgeteekend zijn, zoo konden wij met geene zekerheid eenige andere berekening voor de waarschijnlijkheid van leven uit onze veertigjarige sterflijsten, dan van tien tot tien jaren, vervaardigen. Onder het voormalig Fransche Bestuur zijn echter deze aantekeningen aanmerkelijk verbeterd; want, behalve dat de verschillende kunne en de huwelijksstaat der ingezetenen daarin vermeld zijn, heeft men daarenboven den ouderdom in den eersten leeftijd van *maand tot maand*, tot de tien jaren *van jaar tot jaar*, en daarna *van vijf tot vijf jaren* aangegeven. Uit deze tot nu toe vervolgde vierjarige aantekeningen heeft, op ons verzoek, de Heer H. K. BOEL zich de moeite wel willen geven; met de grootste ingespannenheid, eene tafel [XI] tot gebruik voor de *probabiliteits*-rekening voor het leven van *Amstels* Burgeren, zoo wel uit het ware getal der gestorvenen, als uit

uit de berekening tot 1,000 te vervaardigen; waarvoor wij onzen vriend hier openlijk onzen dank herhalen. Op deze tafel XI. vinden wij in de kolom B. het ware getal van de gestorvenen, gedurende de vier jaren 1812—1815, welk getal in de kolom C. tot 1,000, of, om den netten staat te hebben, tot een getal van $997\frac{1}{3}$ is gebracht, omdat alle levenden over de 100 jaren oud kunnen worden, makende de 10 oude lieden, die in 1812—1815 de 100 jaren te boven zijn gekomen, juist het $\frac{1}{3}$ uit, en moettende elk ook kans hebben, om van de 3,000 personen één te kunnen zijn. De kolom D. bevat de levenden, die in elk jaar, na aftrek der vorenstaande dooden, zijn overgebleven, waardoor men diegenen overhoudt, welke in elk jaar van den in kolom A. uitgedrukten ouderdom leven. Bij voorbeeld: in den aanvang van het leven staan er in kolom D. $997\frac{1}{3}$ levenden met alle gestorvenen van kolom C. gelijk; hiervan sterven binnen de eerste drie maanden 171, gevolgelyk blijven er $997\frac{1}{3} - 171 = 826\frac{1}{3}$ in de eerste drie maanden over, van welke men vooronderstellen kan, dat zij in dien tijd nog leefden. Tusschen de drie en zes maanden sterven er nu wederom van het overgeblevene getal 35, zoodat er alsdan slechts $791\frac{1}{2}$ meer leven. Deze berekening wordt

nu

nu op de geheele kolom C. aldus doorgevoerd; kunnende men derhalve uit dezelve nagaan, hoe vele er in elk jaar nog overblijven.

Uit deze opgave is nu in de kolom E. den leeftijd berekend, welken men kans heeft om hier nog te doorleven, indien men de, in de kolom A., bepaalde jaren reeds geleefd heeft. Vooronderstel iemand, die tien jaren oud is geworden, heeft nog hoop van leven 42 jaren en 11 maanden, en zal, wanneer men deze met de reeds doorleefde 10 jaren en 6 maanden vereenigt, waarschijnlijk 53 jaren en 5 maanden, die in de kolom F. vermeld staan, oud worden. Dezen waarschijnlijksten ouderdom, (of *probabiliteit* van leven) verkrijgt men, bijaldien men het getal der levenden in eenen bepaalden tijd op de kolom D. halveert, en alsdan naziet, in welken leeftijd deze helft geleefd heeft. De, op kolom A., dezer helft tegenoverstaande ouderdom toont de waarschijnlijkste levensjaren aan, die een inwoner van *Amsterdam* van deze jaren kans heeft om nog te leven; terwijl het getal van deze, en de reeds geleefde jaren in de kolom F. den ouderdom aanwijst, die zoodanig inwoner waarschijnlijk bereiken zal.

Om zulks nog door een voorbeeld op te helderen, neme men aan: dat er in het eerste jaar

[ko-

[kolom C.] geleefd hebben $997\frac{1}{3}$ ingezetenen, waarvan genoegzaam de helft, $497\frac{1}{2}$, nog tus-
schen de 27 en 28 jaren [kolom A.] leefde. Noemt men nu de waarschijnlijkheid (*probabiliteit*) van leven dat getal jaren, waarin de hoop op leven met de vrees voor sterven gelijk staat, alsdan moet ook de, over $27\frac{1}{2}$ jaren staande, helft van $997\frac{1}{3}$ het middelgetal uitdrukken, waarin deze hoop op leven en vrees voor sterven gelijk staan. De ouderdom van 27 jaren, 3 maanden en 20 dagen is dus, volgens onze sterflijsten, de waarschijnlijke leeftijd, dien een kind, beneden de drie maanden, bereiken zal. Omdat nu kinderen, die onder de drie maanden sterven, waarschijnlijk eerder beneden dan boven de twee maanden oud geworden zijn, zoo telle men hierbij de reeds vooronderstelde geleefde maand, om den, op de kolom F. berekenden, waarschijnlijken ouderdom van 27 jaren, 4 maanden en 20 dagen, die een kind, beneden de drie maanden, zal bereiken, te vinden.

§. 197. Bij deze *probabiliteits*-tabel van *Amsterdam* hebben wij nu die van SÜSZMILCH (a), [kolom G.] en van DUPRÉ, [ko-

(a) *Die Göttliche Ordnung*, enz. t. a. pl. 2ter theil, pag. 319.

Tafel R.

Vergelijk der Stervenden alhier, volgens den ouderdom naar de tien jaren berekend met de ftervenden van denzelfden leeftijd op het land, in kleine en in andere groote fteden.

Ouderdom.	Op het Land.	In kleine Steden.	In groote Steden.	Te Amsterdam.
Van 0 tot 10 jaren.	430	477	502	439
— 11 — 20 —	49	34	34	40
— 21 — 30 —	49	41	67	60
— 31 — 40 —	56	68	76	76
— 41 — 50 —	63	73	79	85
— 51 — 60 —	82	114	83	89
— 61 — 70 —	113	96	78	96
— 71 — 80 —	102	67	56	79
— 81 — 90 —	46	27	21	32
— 91 — 100 —	10	3	4	4
Geheel	1000	1000	1000	1000

Dezelfde berekening, volgens den leeftijd van twintig jaren.

Van 0 tot 20 jaren.	479	511	536	479
— 21 — 40 —	105	109	143	136
— 41 — 60 —	145	187	162	174
— 61 — 80 —	215	163	134	175
— 81 — 100 —	56	30	25	36
Geheel	1000	1000	1000	1000

[kolom H.] onzen Lezer ter vergelijking aangeboden. Offchoon onze tafel met die van SÜSZMILCH vrij wel overeenstemt, zoo valt het, meestal, kleine verschil [kolom I.] toch altoos ten voordeele van de tafel van SÜSZMILCH, behalve in de twee eerste levensjaren, uit. Hierbij moeten wij aanmerken, dat de tafel van SÜSZMILCH zamengesteld is uit gestorvenen van dorpen, kleine en groote steden, waardoor de sterfte kleiner uitvallen moest, dan onze, alleen uit de sterfte van eene groote stad berekende, *probabiliteits*-tafel. Uit eene vergelijking met de tafel van DUPRÉ DE S. MAUR blijkt, dat het verschil [kolom K.] tot de 42 jaren aanmerkelijk, bijzonderlijk in de eerste jaren, tot ons voordeel is; daarna gaat het verschil slechts over weinige maanden ten voordeele der andere tafel over.

§. 198. Op nieuw wordt dus door deze tafels de ongezondheid, of liever de groote sterfte, van onze stad gelogenstraft: daarenboven wordt zij door de menigvuldige voorbeelden van hoogen ouderdom, welke wij op onze sterflijsten N°. IX en X. vinden, wederlegd.

Op

(a) *Histoire naturelle générale et particulière avec la description du cabinet du Roi, tome quatrième, cinq. édit. 1752, pag. 385.*

Op de eerste, namelijk, vinden wij 1,160 voorbeelden van eenen ouderdom van 90 tot 100, en 48 voorb. boven de 100 jaren; terwijl er op de tweede, tafel X, binnen vier jaren tijds, tien menschen boven de honderd jaren opgeteekend zijn; onder dezen tellen wij zelfs van 105—106 tot 107 jaren: zoodat wij jaarlijks 35 inwoners kunnen tellen, welke den hoogen ouderdom van de 90 tot 100 jaren bereiken. Ook behoeven wij slechts het oog op de bijgevoegde tafel R. te slaan, om den evenaar des doods ten onzen voordeele te zien overhellen.

§. 199. Berekenen wij thans uit de veertig jaren, [tafel VIII.] of de sterfte in verloop van dien tijd alhier toe- of afgenomen hebbe; verdeelen wij, te dien einde, de veertig jaren in vier tijdperken, ieder van tien jaren, alsdan vinden wij de volgende orde van sterfte:

I. Tijdv.	II. Tijdv.	III. Tijdv.	IV. Tijdv.
87,246.	82,411.	84,522.	81,436.
jaarl. 8,724, 6.	8,241, 1.	8,452, 2.	8,143, 6.

Waaruit blijkt, dat het laatste *Decennium*, bijzonder in vergelijking van het eerste, minder dooden oplevert; zoodat men zoude vermoeden, dat de sterfte eenigzins verminderde.

Nog-

Nogtans is de sterfte in het tweede tijdvak minder dan in het derde; en neemt men in de laatste tien jaren de verminderde bevolking in aanmerking, zoo is deze verminderde afnemings aan dooden slechts schijnbaar, en niet wezenlijk. Daarenboven is dit verschil zoo gering, dat wij daaruit geene gevolgtrekkingen kunnen afleiden; trouwens, *éene epidemie* konde dezelve te weeg brengen: dus kan de vreesfelijke sterfte, die in het jaar 1780 onze stad teisterde, voldoende redenen opleveren, waarom in het eerste tijdvak de sterfte die der anderen zoo aanmerkelijk te boven gaat; te meer, wanneer men de groote vermindering der sterfte aan de pokken in aanmerking neemt.

§. 200. Met meer juistheid kunnen wij de evenredigheid der sterfte alhier tusfchen Christenen en Joden berekenen. Te dien einde hebben wij dezelfde jaren van sterfte, namelijk 1774—1813, tafel VIII. zamengenomen, en daarin bevonden, dat er in dien tijd gestorven zijn 310,010 Christenen en 25,605 Joden. De sterfte der eerften verhoudt zich dus tot die der Joden als 12. 2 : 1., terwijl dezelve in evenredigheid der bevolking zijn moest als 9 : 1. (§. 190.) Er fterven dus te *Amsterdam*, in evenredigheid, meer Christenen dan Joden,

hetgeen wij, bij een onderzoek naar de alhier heerschende ziekten, nader zullen trachten te ontwikkelen.

§. 201. Alhoewel het uit tafel X. schijnt te blijken, dat het getal der gestorvenen van het mannelijk geslacht dat van het vrouwelijke in het algemeen weinig te boven gaat, zoo valt, wegens het geringere aantal der alhier inwonende mannen, de evenredigheid van sterfte toch zeer ten voordeele van het tweede geslacht uit, waardoor het overwigt der geboren jongens wederom schijnt hersteld te worden. Opmerkelijk echter is het, dat er niet alleen meerdere jongens dan meisjes, en meerdere vrijers dan vrijsters sterven, maar dat het getal der gehuwde mannen ook dat der vrouwen overtreft. Oppervlakkig beschouwd, zoude men hieruit kunnen opmaken, alsof de gevaren, waaraan de vrouw, wegens hare natuurlijke bestemming, meer dan de man blootgesteld is, slechts schijnbaar waren. Bij eene nadere overweging, nogtans, heeft het tijdvak van kinderbaren wel degelijk invloed op de sterfte der vrouwen; trouwens, in dit tijdperk, dat is, van de 15 tot 45 jaren, sterven er meer vrouwen dan mannen; eerst na de jaren der vruchtbaarheid slaat de evenaar des doods ten nadeele van den man over.

Dat

TAFEL der Christenen, die gedurende het tijdvak van veertig jaren, jaar voor jaar, in *Amsterdam* gestorven zijn; afgedeeld in een tijdvak van dertig jaren, en in een tijdvak van tien jaren.

Jaren.	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	Som v. 30 jaar.	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810	1811	1812	1813	Som v. 10 jaar.	Geheele som v. 40 jaren.
Januarij.	528	543	805	1012	855	626	1142	1051	733	590	1066	766	756	756	843	909	531	650	665	646	924	1145	594	874	668	859	842	1027	819	835	24060	597	774	550	765	680	911	790	730	856	705	7358	31418
Februarij.	465	488	691	732	601	571	915	650	684	452	718	576	492	633	823	515	474	527	528	530	633	844	587	816	541	689	787	727	603	669	19001	627	616	569	632	654	596	674	547	702	625	6242	25243
Maart.	514	446	540	650	566	564	644	665	716	565	688	608	665	601	830	630	541	554	569	519	596	825	811	925	544	615	996	693	580	611	19271	703	561	552	676	631	717	639	512	729	746	6466	25737
April.	461	511	538	680	521	595	568	608	646	545	734	604	488	592	749	590	609	623	420	552	670	778	771	784	415	680	848	619	547	532	18278	556	658	516	725	609	663	564	523	877	677	6368	24646
Mei.	463	467	472	691	515	668	601	681	737	636	626	581	563	595	763	554	557	600	508	570	665	707	660	771	490	517	714	615	578	614	18179	477	630	519	606	622	586	601	550	714	573	5878	24057
Junij.	456	476	427	548	528	529	586	656	1095	728	623	465	548	591	707	588	489	611	469	508	605	628	661	620	474	420	778	489	508	556	17367	445	517	464	506	546	467	558	690	561	443	5197	22564
Julij.	394	457	457	522	533	570	510	622	569	905	704	438	543	522	723	443	543	533	511	570	717	500	534	747	369	422	833	436	486	554	16667	414	440	504	461	481	401	412	660	444	380	4597	21264
Augustus.	451	541	478	449	527	578	587	874	487	835	735	431	515	555	763	546	515	636	472	537	791	466	514	575	473	329	876	450	473	541	17100	526	408	491	621	604	424	423	828	424	477	5226	22326
September.	480	670	804	487	646	819	1811	1127	398	917	907	449	527	571	739	593	511	605	528	560	825	548	563	619	496	420	994	515	500	766	20395	703	385	551	855	872	543	513	827	484	512	6245	26640
October.	442	791	700	838	712	1004	1064	1242	507	744	903	516	612	717	775	722	595	707	654	628	865	640	622	622	520	473	986	660	576	729	21566	820	503	690	853	836	653	675	853	555	606	7044	28610
November.	520	761	856	930	638	1144	1107	1005	544	752	849	529	739	813	701	608	657	715	642	756	797	733	751	600	550	482	931	662	617	674	22063	911	597	703	742	817	679	628	884	660	675	7296	29359
December.	532	665	954	610	630	1019	1212	798	657	730	809	543	661	922	909	602	688	706	714	778	783	692	702	431	363	693	724	595	548	441	21011	542	550	718	923	960	716	625	836	807	458	7135	28146
Geheels jaar.	5706	6816	7822	8149	7272	8687	10747	10019	7773	8399	9362	6506	7109	7868	9325	7300	6710	7467	6680	7154	8871	8506	7770	8384	5903	6599	10209	7488	6835	7522	234958	7321	6639	6827	8365	8312	7356	7102	8440	7813	6877	75052	310010

TAFEL der Joden, zoowel Portugesche als Hoogduitsche, die gedurende het tijdvak van veertig jaren, jaar voor jaar, in *Amsterdam* gestorven zijn; afgedeeld in een tijdvak van dertig jaren, en in een tijdvak van tien jaren.

Januarij.	44	59	70	102	48	74	78	99	46	39	79	59	51	58	78	79	84	68	64	54	84	118	51	62	53	54	80	69	65	57	2026	51	67	70	63	57	87	56	83	67	67	668	2694
Februarij.	34	32	48	45	35	35	66	64	45	37	65	49	50	46	95	41	81	46	56	44	67	80	55	80	38	52	76	62	44	63	1631	66	44	70	53	55	43	65	58	55	55	564	2195
Maart.	23	56	29	48	43	50	69	49	53	50	68	59	63	39	107	56	98	27	65	42	55	93	90	71	40	54	76	60	59	46	1738	75	53	67	71	64	49	50	62	58	58	607	2345
April.	36	36	40	45	41	41	56	54	56	54	77	54	57	49	77	43	71	38	59	36	31	70	46	77	37	49	78	47	41	44	1540	51	43	40	81	50	41	47	48	50	50	501	2041
Mei.	23	27	29	31	22	41	39	54	43	31	62	41	45	57	77	40	72	27	47	43	56	46	38	100	23	44	65	36	42	59	1360	31	52	48	42	38	30	49	47	44	44	425	1785
Junij.	38	42	37	45	43	40	37	41	64	55	91	39	42	63	82	40	73	35	37	42	37	51	42	113	22	23	55	26	27	49	1431	37	48	39	51	32	37	43	31	46	46	410	1841
Julij.	21	28	38	54	35	51	49	53	33	71	79	43	38	41	62	34	64	36	53	31	53	44	41	67	23	18	56	25	27	38	1306	49	36	39	53	30	48	36	50	43	43	427	1733
Augustus.	22	35	33	31	76	60	18	45	32	78	74	43	40	34	74	39	73	30	50	42	54	39	47	48	27	26	90	35	28	60	1383	71	33	40	47	38	38	36	54	43	43	443	1826
September.	17	35	55	37	63	71	42	75	28	60	83	50	44	52	70	44	81	53	39	57	58	39	57	33	31	23	97	32	38	74	1538	79	34	41	59	51	47	35	74	56	56	532	2070
October.	43	39	70	77	66	80	70	61	35	57	69	40	49	67	73	95	71	67	49	45	54	49	75	32	31	30	113	31	32	45	1751	59	48	47	59	61	64	52	62	56	56	564	2279
November.	42	43	62	58	50	91	80	80	56	55	49	49	55	77	61	72	83	60	42	54	55	63	63	26	40	28	73	51	40	46	1704	59	60	54	75	68	58	63	69	61	61	628	2332
December.	63	28	89	49	13	78	90	50	56	68	61	49	68	76	82	68	64	86	55	54	91	64	64	31	52	74	101	36	47	42	1849	70	56	60	55	63	59	58	72	61	61	615	2464
Som der Joden.	406	460	600	622	535	712	694	725	547	655	857	575	602	659	938	651	915	573	610	544	695	756	669	740	417	475	960	510	490	623	19221	698	574	615	709	607	601	590	710	640	640	6384	25605
Geheele som v. Christenen en Joden.	6112	7276	8422	8771	7807	9399	11441	10744	8320	9054	10219	7081	7711	8527	10263	7951	7625	8040	7296	7698	9566	9262	8439	9124	6320	7074	11169	7998	3725	8145	254179	8019	7213	7442	9074	8919	7957	7692	9150	8453	7417	81436	335615

Tafel der Chinesen, die Rechnung

Jahr	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782
Januar	528	543	558	573	588	603	618	633	648
Februar	465	480	495	510	525	540	555	570	585
März	511	526	541	556	571	586	601	616	631
April	461	476	491	506	521	536	551	566	581
Mai	468	483	498	513	528	543	558	573	588
Juni	456	471	486	501	516	531	546	561	576
Juli	394	409	424	439	454	469	484	499	514
August	451	466	481	496	511	526	541	556	571
September	460	475	490	505	520	535	550	565	580
Oktober	442	457	472	487	502	517	532	547	562
November	520	535	550	565	580	595	610	625	640
December	530	545	560	575	590	605	620	635	650
Gesamt	500	515	530	545	560	575	590	605	620

Tafel der Joden, sowohl Portugische

Tafel IX.

TAFEL van de te Amsterdam gestorvene Christenen, naar den ouderdom, in den tijd van vijf en dertig jaren, van 1777 tot 1811 ingesloten.

	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810	1811	Geheel.	Jaarlijks.
Dood- geborenen.	191	224	197	166	175	146	162	165	227	167	181	192	184	203	180	233	170	218	228	309	267	224	258	287	265	237	242	247	270	225	255	237	252	228	306	7778	222 $\frac{1}{2}$
Eerstge- borenen.	497	532	471	634	403	289	302	254	439	254	187	196	193	252	233	166	235	177	301	265	257	228	232	260	277	229	264	229	223	55	83	61	117	145	125	9065	259
Onder het jaar.	1275	1255	1417	1514	1583	1251	1763	1870	1282	1475	1799	1983	1514	1351	1723	1512	1559	1886	1565	1244	1599	1182	1280	1824	1110	1201	1511	1309	1067	1488	1615	1549	1473	1679	1593	52301	1494 $\frac{1}{2}$
Som van onder't jaar gestorvenen	1963	2011	2085	2314	2161	1686	2227	2289	1948	1896	2167	2371	1891	1806	2136	1911	1964	2281	2094	1818	2123	1694	1770	2371	1652	1667	2017	1785	1560	1768	1953	1847	1842	2052	2024	69144	1975 $\frac{1}{2}$
Ond. 2 jaar	720	327	469	500	424	325	584	661	382	370	504	712	418	545	903	582	718	1107	587	505	1222	403	416	1360	476	451	730	521	499	706	700	587	539	544	762	21349	609 $\frac{1}{2}$
— 10 —	1570	955	1093	1275	988	547	1166	2112	659	657	1161	1854	704	637	685	558	614	1036	559	495	1264	462	454	1293	627	520	698	598	639	720	674	616	535	595	1005	30025	857 $\frac{1}{2}$
— 20 —	192	265	256	253	304	279	258	353	204	256	305	332	241	260	296	291	342	416	377	303	342	246	322	369	398	335	280	370	323	302	421	393	335	318	374	10911	311 $\frac{1}{2}$
— 30 —	299	377	523	563	642	511	481	445	368	428	422	434	451	463	473	448	461	545	608	567	387	366	431	583	513	420	373	445	352	356	523	552	553	483	536	16382	468 $\frac{1}{2}$
— 40 —	491	527	636	688	770	703	616	548	492	625	569	561	550	566	630	546	561	624	775	772	517	435	488	802	645	551	580	607	480	475	677	712	576	542	577	20914	597 $\frac{1}{2}$
— 50 —	605	578	839	854	994	905	684	686	537	725	674	683	641	591	638	604	592	685	758	843	533	491	536	833	758	631	555	602	521	448	689	729	605	540	639	23226	663 $\frac{1}{2}$
— 60 —	581	529	821	804	891	777	631	642	527	604	593	653	659	622	637	657	650	702	891	879	653	549	681	925	822	706	667	733	627	585	811	881	735	598	725	24448	698 $\frac{1}{2}$
— 70 —	632	676	831	957	1171	859	793	668	591	640	612	695	678	570	614	607	611	721	861	784	696	612	751	958	818	781	811	813	708	656	894	954	806	670	833	26332	752 $\frac{1}{2}$
— 80 —	605	626	754	920	1071	728	637	615	511	585	563	655	667	452	369	341	449	490	695	604	499	496	580	651	561	603	616	640	536	508	740	804	648	654	732	21605	617 $\frac{1}{2}$
— 90 —	249	274	360	460	439	341	248	270	233	257	250	312	304	179	98	157	236	298	284	221	191	214	238	251	216	192	210	219	213	193	276	235	189	181	244	8732	249 $\frac{1}{2}$
— 100 —	34	44	37	61	79	6767	38	32	24	30	29	32	32	16			1		45	32	30	19	30	57	45	37	39	37	52	42	34	33	22	25	25	1160	33 $\frac{1}{2}$
bov. 100 —	1	5	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	48	1 $\frac{1}{2}$
	7942	7194	8705	9652	9935	7729	8364	9322	6478	7073	7849	9294	7237	6707	7481	6703	7200	8906	8534	7826	8459	5989	6700	10453	7533	6896	7578	7373	6510	6850	8394	8345	7386	7202	8477	274276	7836 $\frac{1}{2}$

Table IX

1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	2041	2042	2043	2044	2045	2046	2047	2048	2049	2050	2051	2052	2053	2054	2055	2056	2057	2058	2059	2060	2061	2062	2063	2064	2065	2066	2067	2068	2069	2070	2071	2072	2073	2074	2075	2076	2077	2078	2079	2080	2081	2082	2083	2084	2085	2086	2087	2088	2089	2090	2091	2092	2093	2094	2095	2096	2097	2098	2099	2100	2101	2102	2103	2104	2105	2106	2107	2108	2109	2110	2111	2112	2113	2114	2115	2116	2117	2118	2119	2120	2121	2122	2123	2124	2125	2126	2127	2128	2129	2130	2131	2132	2133	2134	2135	2136	2137	2138	2139	2140	2141	2142	2143	2144	2145	2146	2147	2148	2149	2150	2151	2152	2153	2154	2155	2156	2157	2158	2159	2160	2161	2162	2163	2164	2165	2166	2167	2168	2169	2170	2171	2172	2173	2174	2175	2176	2177	2178	2179	2180	2181	2182	2183	2184	2185	2186	2187	2188	2189	2190	2191	2192	2193	2194	2195	2196	2197	2198	2199	2200	2201	2202	2203	2204	2205	2206	2207	2208	2209	2210	2211	2212	2213	2214	2215	2216	2217	2218	2219	2220	2221	2222	2223	2224	2225	2226	2227	2228	2229	2230	2231	2232	2233	2234	2235	2236	2237	2238	2239	2240	2241	2242	2243	2244	2245	2246	2247	2248	2249	2250	2251	2252	2253	2254	2255	2256	2257	2258	2259	2260	2261	2262	2263	2264	2265	2266	2267	2268	2269	2270	2271	2272	2273	2274	2275	2276	2277	2278	2279	2280	2281	2282	2283	2284	2285	2286	2287	2288	2289	2290	2291	2292	2293	2294	2295	2296	2297	2298	2299	2300	2301	2302	2303	2304	2305	2306	2307	2308	2309	2310	2311	2312	2313	2314	2315	2316	2317	2318	2319	2320	2321	2322	2323	2324	2325	2326	2327	2328	2329	2330	2331	2332	2333	2334	2335	2336	2337	2338	2339	2340	2341	2342	2343	2344	2345	2346	2347	2348	2349	2350	2351	2352	2353	2354	2355	2356	2357	2358	2359	2360	2361	2362	2363	2364	2365	2366	2367	2368	2369	2370	2371	2372	2373	2374	2375	2376	2377	2378	2379	2380	2381	2382	2383	2384	2385	2386	2387	2388	2389	2390	2391	2392	2393	2394	2395	2396	2397	2398	2399	2400	2401	2402	2403	2404	2405	2406	2407	2408	2409	2410	2411	2412	2413	2414	2415	2416	2417	2418	2419	2420	2421	2422	2423	2424	2425	2426	2427	2428	2429	2430	2431	2432	2433	2434	2435	2436	2437	2438	2439	2440	2441	2442	2443	2444	2445	2446	2447	2448	2449	2450	2451	2452	2453	2454	2455	2456	2457	2458	2459	2460	2461	2462	2463	2464	2465	2466	2467	2468	2469	2470	2471	2472	2473	2474	2475	2476	2477	2478	2479	2480	2481	2482	2483	2484	2485	2486	2487	2488	2489	2490	2491	2492	2493	2494	2495	2496	2497	2498	2499	2500	2501	2502	2503	2504	2505	2506	2507	2508	2509	2510	2511	2512	2513	2514	2515	2516	2517	2518	2519	2520	2521	2522	2523	2524	2525	2526	2527	2528	2529	2530	2531	2532	2533	2534	2535	2536	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546	2547	2548	2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556	2557	2558	2559	2560	2561	2562	2563	2564	2565	2566	2567	2568	2569	2570	2571	2572	2573	2574	2575	2576	2577	2578	2579	2580	2581	2582	2583	2584	2585	2586	2587	2588	2589	2590	2591	2592	2593	2594	2595	2596	2597	2598	2599	2600	2601	2602	2603	2604	2605	2606	2607	2608	2609	2610	2611	2612	2613	2614	2615	2616	2617	2618	2619	2620	2621	2622	2623	2624	2625	2626	2627	2628	2629	2630	2631	2632	2633	2634	2635	2636	2637	2638	2639	2640	2641	2642	2643	2644	2645	2646	2647	2648	2649	2650	2651	2652	2653	2654	2655	2656	2657	2658	2659	2660	2661	2662	2663	2664	2665	2666	2667	2668	2669	2670	2671	2672	2673	2674	2675	2676	2677	2678	2679	2680	2681	2682	2683	2684	2685	2686	2687	2688	2689	2690	2691	2692	2693	2694	2695	2696	2697	2698	2699	2700	2701	2702	2703	2704	2705	2706	2707	2708	2709	2710	2711	2712	2713	2714	2715	2716	2717	2718	2719	2720	2721	2722	2723	2724	2725	2726	2727	2728	2729	2730	2731	2732	2733	2734	2735	2736	2737	2738	2739	2740	2741	2742	2743	2744	2745	2746	2747	2748	2749	2750	2751	2752	2753	2754	2755	2756	2757	2758	2759	2760	2761	2762	2763	2764	2765	2766	2767	2768	2769	2770	2771	2772	2773	2774	2775	2776	2777	2778	2779	2780	2781	2782	2783	2784	2785	2786	2787	2788	2789	2790	2791	2792	2793	2794	2795	2796	2797	2798	2799	2800	2801	2802	2803	2804	2805	2806	2807	2808	2809	2810	2811	2812	2813	2814	2815	2816	2817	2818	2819	2820	2821	2822	2823	2824	2825	2826	2827	2828	2829	2830	2831	2832	2833	2834	2835	2836	2837	2838	2839	2840	2841	2842	2843	2844	2845	2846	2847	2848	2849	2850	2851	2852	2853	2854	2855	2856	2857	2858	2859	2860	2861	2862	2863	2864	2865	2866	2867	2868	2869	2870	2871	2872	2873	2874	2875	2876	2877	2878	2879	2880	2881	2882	2883	2884	2885	2886	2887	2888	2889	2890	2891	2892	2893	2894	2895	2896	2897	2898	2899	2900	2901	2902	2903	2904	2905	2906	2907	2908	2909	2910	2911	2912	2913	2914	2915	2916	2917	2918	2919	2920	2921	2922	2923	2924	2925	2926	2927	2928	2929	2930	2931	2932	2933	2934	2935	2936	2937	2938	2939	2940	2941	2942	2943	2944	2945	2946	2947	2948	2949	2950	2951	2952	2953	2954	2955	2956	2957	2958	2959	2960	2961	2962	2963	2964	2965	2966	2967	2968	2969	2970	2971	2972	2973	2974	2975	2976	2977	2978	2979	2980	2981	2982	2983	2984	2985	2986	2987	2988	2989	2990	2991	2992	2993	2994	2995	2996	2997	2998	2999	3000	3001	3002	3003	3004	3005	3006	3007	3008	3009	3010	3011	3012	3013	3014	3015	3016	3017	3018	3019	3020	3021	3022	3023	3024	3025	3026	3027	3028	3029	3030	3031	3032	3033	3034	3035	3036	3037	3038	3039	3040	3041	3042	3043	3044	3045	3046	3047	3048	3049	3050	3051	3052	3053	3054	3055	3056	3057	3058	3059	3060	3061	3062	3063	3064	3065	3066	3067	3068	3069	3070	3071	3072	3073	3074	3075	3076	3077	3078	3079	3080	3081	3082	3083	3084	3085	3086	3087	3088	3089	3090	3091	3092	3093	3094	3095	3096	3097	3098	3099	3100	3101	3102	3103	3104	3105	3106	3107	3108	3109	3110	3111	3112	3113	3114	3115	3116	3117	3118	3119	3120	3121	3122	3123	3124	3125	3126	3127	3128	3129	3130	3131	3132	3133	3134	3135	3136	3137	3138	3139	3140	3141	3142	3143	3144	3145	3146	3147	3148	3149	3150	3151	3152	3153	3154	3155	3156	3157	3158	3159	3160	3161	3162	3163	3164	3165	3166	3167	3168	3169	3170	3171	3172	3173	3174	3175	3176	3177	3178	3179	3180	3181	3182	3183	3184	3185	3186	3187	3188	3189	3190	3191	3192	3193	3194	3195	3196	3197	3198	3199	3200	3201	3202	3203	3204	3205	3206	3207	3208	3209	3210	3211	3212	3213	3214	3215	3216	3217	3218	3219	3220	3221	3222	3223	3224	3225	3226	3227	3228	3229	3230	3231	3232	3233	3234	3235	3236	3237	3238	3239	3240	3241	3242	3243	3244	3245	3246	3247	3248	3249	3250	3251	3252	3253	3254	3255	3256	3257	3258	3259	3260	3261	3262	3263	3264	3265	3266	3267	3268	3269	3270	3271	3272	3273	3274	3275	3276	3277	3278	3279	3280	3281	328
------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-----

Tafel X.

Berekening der jaarlijkſche gemiddelde ſterfte te Amſterdam, volgens den ouderdom, opgemaakt uit de ſterfte van de jaren 1812, 1813, 1814 en 1815.

OUDERDOM.	MANNELIJK GESLACHT.				VROUWELIJK GESLACHT.				BEIDE GESLACHTEN.			
	Ongehuwden.	Gehuwden.	Weduwe-naars.	Som.	Ongehuwden.	Gehuwden.	Weduwen.	Som.	Ongehuwden.	Gehuwden.	Weduw-ftaat.	Geheel.
Onder de 3 maanden.	780			780	610			610	1390			1390
Van 3 tot 6 maand.	150			150	137			137	287			287
— 6 — 12 —	176			176	150			150	326			326
— 1 — 2 jaren.	214			214	201			201	415			415
— 2 — 3 —	150			150	132			132	282			282
— 3 — 4 —	85			85	80			80	165			165
— 4 — 5 —	54			54	45			45	99			99
— 5 — 6 —	51			51	43			43	94			94
— 6 — 7 —	34			34	28			28	62			62
— 7 — 8 —	35			35	24			24	59			59
— 8 — 9 —	29			29	22			22	51			51
— 9 — 10 —	24			24	20			20	44			44
— 10 — 15 —	65	2		67	66			66	131	2		133
— 15 — 20 —	84	2		86	80	1		81	164	3		167
— 20 — 25 —	157	7	1	165	125	17	2	144	182	24	3	309
— 25 — 30 —	107	28	1	136	91	46	5	142	198	74	6	278
— 30 — 35 —	74	52	4	130	68	69	11	148	142	121	15	278
— 35 — 40 —	64	70	8	142	57	81	20	158	121	151	28	300
— 40 — 45 —	71	82	14	167	51	92	38	181	122	174	52	348
— 45 — 50 —	45	119	19	183	45	86	33	164	90	205	52	347
— 50 — 55 —	41	124	26	191	48	75	57	180	89	199	83	371
— 55 — 60 —	37	114	36	187	43	77	77	197	80	191	113	384
— 60 — 65 —	36	116	45	197	46	69	105	220	82	185	150	417
— 65 — 70 —	30	100	56	186	41	60	127	228	71	160	183	414
— 70 — 75 —	23	89	61	173	44	46	140	230	67	135	201	403
— 75 — 80 —	15	59	69	143	31	34	144	209	46	93	213	352
— 80 — 85 —	6	33	47	86	20	11	91	122	26	44	138	208
— 85 — 90 —	2	9	27	38	8	5	35	48	10	14	62	86
— 90 — 95 —		2	3	5	3	1	19	23	3	3	22	28
— 95 — 100 —			2	2			5	5			7	7
— 100 — meerdere jar.			1	1			2	2			3	3
Som	2639	1008	420	4067	2359	770	911	4040	4998	1778	1331	8107

Opdracht	Quantum	Opdracht	Quantum	Opdracht	Quantum
Opdracht 1	100	Opdracht 2	200	Opdracht 3	300
Opdracht 4	400	Opdracht 5	500	Opdracht 6	600
Opdracht 7	700	Opdracht 8	800	Opdracht 9	900
Opdracht 10	1000	Opdracht 11	1100	Opdracht 12	1200
Opdracht 13	1300	Opdracht 14	1400	Opdracht 15	1500
Opdracht 16	1600	Opdracht 17	1700	Opdracht 18	1800
Opdracht 19	1900	Opdracht 20	2000	Opdracht 21	2100
Opdracht 22	2200	Opdracht 23	2300	Opdracht 24	2400
Opdracht 25	2500	Opdracht 26	2600	Opdracht 27	2700
Opdracht 28	2800	Opdracht 29	2900	Opdracht 30	3000
Opdracht 31	3100	Opdracht 32	3200	Opdracht 33	3300
Opdracht 34	3400	Opdracht 35	3500	Opdracht 36	3600
Opdracht 37	3700	Opdracht 38	3800	Opdracht 39	3900
Opdracht 40	4000	Opdracht 41	4100	Opdracht 42	4200
Opdracht 43	4300	Opdracht 44	4400	Opdracht 45	4500
Opdracht 46	4600	Opdracht 47	4700	Opdracht 48	4800
Opdracht 49	4900	Opdracht 50	5000	Opdracht 51	5100
Opdracht 52	5200	Opdracht 53	5300	Opdracht 54	5400
Opdracht 55	5500	Opdracht 56	5600	Opdracht 57	5700
Opdracht 58	5800	Opdracht 59	5900	Opdracht 60	6000
Opdracht 61	6100	Opdracht 62	6200	Opdracht 63	6300
Opdracht 64	6400	Opdracht 65	6500	Opdracht 66	6600
Opdracht 67	6700	Opdracht 68	6800	Opdracht 69	6900
Opdracht 70	7000	Opdracht 71	7100	Opdracht 72	7200
Opdracht 73	7300	Opdracht 74	7400	Opdracht 75	7500
Opdracht 76	7600	Opdracht 77	7700	Opdracht 78	7800
Opdracht 79	7900	Opdracht 80	8000	Opdracht 81	8100
Opdracht 82	8200	Opdracht 83	8300	Opdracht 84	8400
Opdracht 85	8500	Opdracht 86	8600	Opdracht 87	8700
Opdracht 88	8800	Opdracht 89	8900	Opdracht 90	9000
Opdracht 91	9100	Opdracht 92	9200	Opdracht 93	9300
Opdracht 94	9400	Opdracht 95	9500	Opdracht 96	9600
Opdracht 97	9700	Opdracht 98	9800	Opdracht 99	9900
Opdracht 100	10000	Opdracht 101	10100	Opdracht 102	10200

Taf. XL. **PROBABILITEITSTAFEL** voor de inwoners der stad *Amsterdam*, volgens eene bijgevoegde berekening der Geftorvenen, gedurende de jaren 1812—1815. vergeleken met de *Probabiliteits-Tafelen* van SÜSMILCH en DUPRÉ DE SAINT-MAUR, voor de Geneeskundige *Topographie* van C. J. NIEUWENHUIJS, vervaardigd door H^c BOEL.

A. Ouderdom.				B. Geforvenen in de vier jaren 1812—1815.		C. Dus geforven van 1000 of 997½.		D. Overgeblevenen in leven van 997½.		E. Kans van nog te leven.		F. Waarfchijnlijke leeftijd.		G. Kans van nog te leven, volgens Süssmilch.		H. Kans van nog te leven, naar Dupré de Saint-Maur.		I. Verfehil der kans met Süssmilch.		K. Verfehil der kans met Dupré de St. Maur.	
onder 3 Maanden	3 tot 6 Maand.	6 tot 1 Jaar	1 Jaar	5559	171	8264	27 Jaar. 3 M. 20 Dag.	27 Jaar. 4 M. 20 Dag.	19 Jaren.	8 Jaren.	2 Jaren 10 M. 20 Dag.	9 Jaren 10 M. 20 Dag.									
van 3 tot 6 Maand.	— 42	— 42	— 42	1150	35	7914	39 — 2 — 23	39 — 7 — 8	40 —	33 —	0 — 11 — 22	0 — 0 — 8									
— 6 — 12	— 9	— 9	— 9	1339	41	7504	41 — 1 — 0	41 — 10 — 0	45 —	38 —	1 — 4 — 15	5 — 1 — 15									
— 1 — 2 Jaar	— 14	— 14	— 14	1659	51	6904	42 — 10 — 20	44 — 4 — 20	40 —	33 —	1 — 2 — 15	4 — 3 — 15									
— 2 — 3	— 24	— 24	— 24	1132	35	6044	45 — 1 — 0	47 — 7 — 0	45 —	38 —	1 — 6 — 15	3 — 5 — 15									
— 3 — 4	— 34	— 34	— 34	661	20	6444	46 — 0 — 8	49 — 6 — 8	47 —	40 —	1 — 7 — 0	2 — 11 — 0									
— 4 — 5	— 44	— 44	— 44	899	12	6324	46 — 1 — 15	50 — 7 — 15	47 —	40 —	1 — 8 — 15	2 — 9 — 15									
— 5 — 6	— 54	— 54	— 54	377	12	6204	45 — 9 — 15	51 — 3 — 15	47 —	40 —	1 — 10 — 15	2 — 9 — 15									
— 6 — 7	— 64	— 64	— 64	247	8	6124	45 — 5 — 15	51 — 11 — 15	47 —	40 —	1 — 11 — 0	2 — 9 — 15									
— 7 — 8	— 74	— 74	— 74	240	7	6054	44 — 11 — 0	52 — 5 — 0	47 —	40 —	1 — 12 — 0	2 — 9 — 15									
— 8 — 9	— 84	— 84	— 84	207	6	5994	44 — 3 — 15	52 — 9 — 15	45 —	40 —	1 — 13 — 0	2 — 9 — 15									
— 9 — 10	— 94	— 94	— 94	177	5	5944	43 — 7 — 15	53 — 1 — 15	45 —	40 —	1 — 14 — 0	2 — 9 — 15									
— 10 — 11	— 104	— 104	— 104	534	16	5004	42 — 11 — 0	53 — 5 — 0	45 —	40 —	2 — 1 — 0	2 — 9 — 0									
— 11 — 12	— 114	— 114	— 114				42 — 2 — 0	53 — 8 — 0	44 —	40 —	2 — 2 — 0	2 — 9 — 0									
— 12 — 13	— 124	— 124	— 124				41 — 4 — 15	53 — 10 — 15	44 —	40 —	2 — 3 — 0	2 — 9 — 0									
— 13 — 14	— 134	— 134	— 134				40 — 6 — 15	54 — 0 — 15	44 —	40 —	2 — 4 — 0	2 — 9 — 0									
— 14 — 15	— 144	— 144	— 144	673	21	5744	39 — 8 — 0	54 — 2 — 0	41 —	40 —	2 — 5 — 0	2 — 9 — 0									
— 15 — 16	— 154	— 154	— 154				38 — 9 — 15	54 — 3 — 15	41 —	40 —	2 — 6 — 0	2 — 9 — 0									
— 16 — 17	— 164	— 164	— 164				37 — 11 — 15	54 — 5 — 15	40 —	40 —	2 — 7 — 0	2 — 9 — 0									
— 17 — 18	— 174	— 174	— 174				37 — 2 — 0	54 — 8 — 0	40 —	40 —	2 — 8 — 0	2 — 9 — 0									
— 18 — 19	— 184	— 184	— 184	1238	38	5304	36 — 5 — 0	54 — 11 — 0	40 —	40 —	2 — 9 — 0	2 — 9 — 0									
— 19 — 20	— 194	— 194	— 194				35 — 7 — 15	55 — 1 — 15	38 —	40 —	2 — 10 — 0	2 — 9 — 0									
— 20 — 21	— 204	— 204	— 204				34 — 10 — 7	55 — 4 — 7	37 —	40 —	2 — 11 — 0	2 — 9 — 0									
— 21 — 22	— 214	— 214	— 214				34 — 2 — 7	55 — 8 — 7	37 —	40 —	2 — 12 — 0	2 — 9 — 0									
— 22 — 23	— 224	— 224	— 224	1116	34	5044	33 — 6 — 12	56 — 0 — 12	37 —	40 —	2 — 13 — 0	2 — 9 — 0									
— 23 — 24	— 234	— 234	— 234				32 — 11 — 15	56 — 5 — 5	36 —	40 —	2 — 14 — 0	2 — 9 — 0									
— 24 — 25	— 244	— 244	— 244				32 — 4 — 0	56 — 10 — 0	36 —	40 —	2 — 15 — 0	2 — 9 — 0									
— 25 — 26	— 254	— 254	— 254				31 — 9 — 0	57 — 3 — 0	35 —	40 —	2 — 16 — 0	2 — 9 — 0									
— 26 — 27	— 264	— 264	— 264	1112	34	4794	31 — 2 — 0	57 — 8 — 0	33 —	40 —	2 — 17 — 0	2 — 9 — 0									
— 27 — 28	— 274	— 274	— 274				30 — 7 — 0	58 — 1 — 0	32 —	40 —	2 — 18 — 0	2 — 9 — 0									
— 28 — 29	— 284	— 284	— 284				30 — 0 — 10	58 — 6 — 10	31 —	40 —	2 — 19 — 0	2 — 9 — 0									
— 29 — 30	— 294	— 294	— 294				29 — 4 — 20	58 — 10 — 20	31 —	40 —	2 — 20 — 0	2 — 9 — 0									
— 30 — 31	— 304	— 304	— 304	1193	37	4404	28 — 9 — 5	59 — 3 — 5	30 —	40 —	2 — 21 — 0	2 — 9 — 0									
— 31 — 32	— 314	— 314	— 314				28 — 1 — 5	59 — 7 — 5	29 —	40 —	2 — 22 — 0	2 — 9 — 0									
— 32 — 33	— 324	— 324	— 324				27 — 4 — 25	59 — 10 — 25	28 —	40 —	2 — 23 — 0	2 — 9 — 0									
— 33 — 34	— 334	— 334	— 334				26 — 8 — 10	60 — 2 — 10	28 —	40 —	2 — 24 — 0	2 — 9 — 0									
— 34 — 35	— 344	— 344	— 344	1294	40	3744	26 — 0 — 0	60 — 6 — 0	27 —	40 —	2 — 25 — 0	2 — 9 — 0									
— 35 — 36	— 354	— 354	— 354				25 — 4 — 15	60 — 10 — 15	26 —	40 —	2 — 26 — 0	2 — 9 — 0									
— 36 — 37	— 364	— 364	— 364				24 — 0 — 25	61 — 6 — 25	25 —	40 —	2 — 27 — 0	2 — 9 — 0									
— 37 — 38	— 374	— 374	— 374				23 — 4 — 0	61 — 10 — 0	25 —	40 —	2 — 28 — 0	2 — 9 — 0									
— 38 — 39	— 384	— 384	— 384	1370	42	3504	22 — 8 — 20	62 — 2 — 20	24 —	40 —	2 — 29 — 0	2 — 9 — 0									
— 39 — 40	— 394	— 394	— 394				22 — 1 — 12	62 — 7 — 12	23 —	40 —	2 — 30 — 0	2 — 9 — 0									
— 40 — 41	— 404	— 404	— 404				21 — 6 — 6	63 — 0 — 6	23 —	40 —	2 — 31 — 0	2 — 9 — 0									
— 41 — 42	— 414	— 414	— 414				20 — 11 — 0	63 — 5 — 0	22 —	40 —	2 — 32 — 0	2 — 9 — 0									
— 42 — 43	— 424	— 424	— 424	1486	46	3004	20 — 3 — 23	63 — 9 — 23	21 —	40 —	2 — 33 — 0	2 — 9 — 0									
— 43 — 44	— 434	— 434	— 434				19 — 8 — 9	64 — 2 — 9	21 —	40 —	2 — 34 — 0	2 — 9 — 0									
— 44 — 45	— 444	— 444	— 444				19 — 0 — 23	64 — 6 — 23	20 —	40 —	2 — 35 — 0	2 — 9 — 0									
— 45 — 46	— 454	— 454	— 454				18 — 5 — 12	64 — 11 — 12	20 —	40 —	2 — 36 — 0	2 — 9 — 0									
— 46 — 47	— 464	— 464	— 464	1539	47	2584	17 — 10 — 5	65 — 4 — 5	19 —	40 —	2 — 37 — 0	2 — 9 — 0									
— 47 — 48	— 474	— 474	— 474				17 — 3 — 0	65 — 9 — 0	19 —	40 —	2 — 38 — 0	2 — 9 — 0									
— 48 — 49	— 484	— 484	— 484				16 — 8 — 0	66 — 2 — 0	18 —	40 —	2 — 39 — 0	2 — 9 — 0									
— 49 — 50	— 494	— 494	— 494				16 — 1 — 5	66 — 7 — 5	18 —	40 —	2 — 40 — 0	2 — 9 — 0									
— 50 — 51	— 504	— 504	— 504	1674	52	2184	15 — 6 — 15	67 — 0 — 15	17 —	40 —	2 — 41 — 0	2 — 9 — 0									
— 51 — 52	— 514	— 514	— 514				14 — 11 — 25	67 — 5 — 25	16 —	40 —	2 — 42 — 0	2 — 9 — 0									
— 52 — 53	— 524	— 524	— 524				14 — 5 — 10	67 — 11 — 10	16 —	40 —	2 — 43 — 0	2 — 9 — 0									
— 53 — 54	— 534	— 534	— 534				13 — 11 — 0	68 — 5 — 0	15 —	40 —	2 — 44 — 0	2 — 9 — 0									
— 54 — 55	— 544	— 544	— 544	1669	51	1674	13 — 4 — 15	68 — 10 — 15	15 —	40 —	2 — 45 — 0	2 — 9 — 0									
— 55 — 56	— 554	— 554	— 554				12 — 9 — 25	69 — 3 — 25	14 —	40 —	2 — 46 — 0	2 — 9 — 0									
— 56 — 57	— 564	— 564	— 564				12 — 3 — 5	69 — 9 — 5	14 —	40 —	2 — 47 — 0	2 — 9 — 0									
— 57 — 58	— 574	— 574	— 574				11 — 8 — 20	70 — 2 — 20	13 —	40 —	2 — 48 — 0	2 — 9 — 0									
— 58 — 59	— 584	— 584	— 584	1636	50	1064	11 — 2 — 10	70 — 8 — 10	13 —	40 —	2 — 49 — 0	2 — 9 — 0									
— 59 — 60	— 594	— 594	— 594				10 — 8 — 0	71 — 2 — 0	12 —	40 —	2 — 50 — 0	2 — 9 — 0									
— 60 — 61	— 604	— 604	— 604				10 — 1 — 25	71 — 7 — 25	12 —	40 —	2 — 51 — 0	2 — 9 — 0									
— 61 — 62	— 614	— 614	— 614				9 — 7 — 10	72 — 1 — 10	11 —	40 —	2 — 52 — 0	2 — 9 — 0									
— 62 — 63	— 624	— 624	— 624	1413	44	774	9 — 1 — 20	72 — 7 — 20	11 —	40 —	2 — 53 — 0	2 — 9 — 0									
— 63 — 64	— 634	— 634	— 634				8 — 7 — 25	73 — 1 — 25	10 —	40 —	2 — 54 — 0	2 — 9 — 0									
— 64 — 65	— 644	— 644	— 644				8 — 2 — 5	73 — 8 — 5	9 —	40 —	2 — 55 — 0	2 — 9 — 0									
— 65 — 66	— 654	— 654	— 654				7 — 8 — 20	74 — 2 — 20	9 —	40 —	2 — 56 — 0	2 — 9 — 0									
— 66 — 67	— 664	— 664	— 664	834	26	294	7 — 3 — 5	74 — 9 — 5	9 —	40 —	2 — 57 — 0	2 — 9 — 0									
— 67 — 68	— 674	— 674	— 674				6 — 9 — 25	75 — 3 — 25	9 —	40 —	2 — 58 — 0	2 — 9 — 0									
— 68 — 69	— 684	— 684	— 684				6 — 4 — 20	75 — 10 — 20	8 —	40 —	2 — 59 — 0	2 — 9 — 0									
— 69 — 70	— 694	— 694	— 694				5 — 11 — 25	76 — 5 — 25	8 —	40 —	2 — 60 — 0	2 — 9 — 0									
— 70 — 71	— 704	— 704	— 704	346	11	114	5 — 6 — 10	77 — 0 — 10	7 —	40 —	2 — 61 — 0	2 — 9 — 0									
— 71 — 72	— 714	— 714	— 714				5 — 1 — 10	77 — 7 — 10	7 —	40 —	2 — 62 — 0	2 — 9 — 0									
— 72 — 73	— 724	— 724	— 724				4 — 8 — 10	78 — 2 — 10	7 —	40 —	2 — 63 — 0	2 — 9 — 0									
— 73 — 74	— 734	— 734	— 734				4 — 3 — 10	78 — 9 — 10	7 —	40 —	2 — 64 — 0	2 — 9 — 0									
— 74 — 75	— 744	— 744	— 744	123	4	34	3 — 8 — 0	79 — 2 — 0	6 —	40 —	2 — 65 — 0	2 — 9 — 0									
— 75 — 76	— 754	— 754	— 754				3 — 4 — 20	79 — 10 — 20	6 —	40 —	2 — 66 — 0	2 — 9 — 0									
— 76 — 77	— 764	— 764	— 764				3 — 2 — 0	80 — 8 — 0	6 —	40 —	2 — 67 — 0	2 — 9 — 0									
— 77 — 78	— 774	— 774	— 774				2 — 11 — 20	81 — 5 — 20	6 —	40 —	2 — 68 — 0	2 — 9 — 0									
— 78 — 79	— 784	— 784	— 784	834	2																

Tab. XI. KORREKTUR DER VERGLEICHENDE TABELLE

Gegenstande in der		Gegenstande in der	
Tabelle		Tabelle	
171	171	171	171
172	172	172	172
173	173	173	173
174	174	174	174
175	175	175	175
176	176	176	176
177	177	177	177
178	178	178	178
179	179	179	179
180	180	180	180
181	181	181	181
182	182	182	182
183	183	183	183
184	184	184	184
185	185	185	185
186	186	186	186
187	187	187	187
188	188	188	188
189	189	189	189
190	190	190	190
191	191	191	191
192	192	192	192
193	193	193	193
194	194	194	194
195	195	195	195
196	196	196	196
197	197	197	197
198	198	198	198
199	199	199	199
200	200	200	200
201	201	201	201
202	202	202	202
203	203	203	203
204	204	204	204
205	205	205	205
206	206	206	206
207	207	207	207
208	208	208	208
209	209	209	209
210	210	210	210
211	211	211	211
212	212	212	212
213	213	213	213
214	214	214	214
215	215	215	215
216	216	216	216
217	217	217	217
218	218	218	218
219	219	219	219
220	220	220	220
221	221	221	221
222	222	222	222
223	223	223	223
224	224	224	224
225	225	225	225
226	226	226	226
227	227	227	227
228	228	228	228
229	229	229	229
230	230	230	230
231	231	231	231
232	232	232	232
233	233	233	233
234	234	234	234
235	235	235	235
236	236	236	236
237	237	237	237
238	238	238	238
239	239	239	239
240	240	240	240
241	241	241	241
242	242	242	242
243	243	243	243
244	244	244	244
245	245	245	245
246	246	246	246
247	247	247	247
248	248	248	248
249	249	249	249
250	250	250	250
251	251	251	251
252	252	252	252
253	253	253	253
254	254	254	254
255	255	255	255
256	256	256	256
257	257	257	257
258	258	258	258
259	259	259	259
260	260	260	260
261	261	261	261
262	262	262	262
263	263	263	263
264	264	264	264
265	265	265	265
266	266	266	266
267	267	267	267
268	268	268	268
269	269	269	269
270	270	270	270
271	271	271	271
272	272	272	272
273	273	273	273
274	274	274	274
275	275	275	275
276	276	276	276
277	277	277	277
278	278	278	278
279	279	279	279
280	280	280	280
281	281	281	281
282	282	282	282
283	283	283	283
284	284	284	284
285	285	285	285
286	286	286	286
287	287	287	287
288	288	288	288
289	289	289	289
290	290	290	290
291	291	291	291
292	292	292	292
293	293	293	293
294	294	294	294
295	295	295	295
296	296	296	296
297	297	297	297
298	298	298	298
299	299	299	299
300	300	300	300

Dat het getal der oude vrijsters dat der oude vrijers overtreft, pleit voor de hoogere jaren van de eersten, en dat er oneindig meerdere weduwen dan weduwnaars sterven, moet gedeeltelijk in het beroep van den man, en gedeeltelijk in het langere leven van de vrouw, gezocht worden. Wij zouden meerdere belangrijke gevolgtrekkingen uit de tiende tafel kunnen maken, indien de berekening derzelve zich over meerdere jaren uitstreckte: thans zouden deze te gewaagd schijnen, vermits dezelve slechts uit vier jaren, gedurende welken tijd eerst deze verbeterde wijze van aanteeke-
nen gehouden wordt, opgemaakt is.

V I J F D E A F D E E L I N G.

OVER HET GENEESKUNDIG ONDERWIJS, DE GENEESKUNDIGE STAATSREGELING EN DE BEOEFENAREN DER GENEES- EN HEELKUNDE.

E E R S T E H O O F D S T U K.

Geneeskundig Onderwijs.

§. 202. **U**it de geschiedenis onzer stad is ons niet gebleken, dat er ooit eene hooge-school (*Akademie*) binnen dezelve geweest zij. Nogtans werd de Ontleedkunde van den mensch hier reeds in het jaar 1550 openlijk, ten dienste der *chirurgijns*, geoefend. Het *Heelmeesters-gild* dezer stad had op den 13. Maart 1555 van Koning FILIPS DEN II. verlof bekomen om, eens in het jaar, het lijk van eenen geregtelijk ter dood gebragten te mogen ontleden, zonder dat zulks door den schout mogt belet worden, gelijk voormaals wel eens gebeurd was (*a*). Men bediende zich daartoe

van

(*a*) WAGENAAR, *Beschrijving van Amsterdam, enz.*, in 3 Stukken, *Tweede Stuk*, bladz. 384.

van een vertrek in *St. Ursula* klooster; doch daarna werd er een bovenvertrek van *het St. Margereeten-kerkje*, thans de groote vleeschhal, tot eene lees- en ontleedplaats, ten dienste der *chirurgijns*, ingerigt. Deze ontleedplaats, in het jaar 1619, boven de *St. Anthonie of nieuwe Waag* op de *chirurgijns*-gildekamer verplaatst, werd in het jaar 1639 ten tweeden male boven de tegenwoordige groote vleeschhal overgebracht. Omtrent eene halve eeuw later werd dit vertrek, na de jongste vergrooiting der stad, zoo veel te klein bevonden, dat *Overlieden van het chirurgijns-gild*, in het begin des jaars 1690, aan Burgemeesteren verlof verzochten, om een nieuw *Theatrum Anatomicum*, bij of boven hunne gildekamer, op de *St. Anthonies Waag* te mogen oprigten. Men bewilligde in dit verzoek: boven der Burgemeesteren wachtplaats, in het midden der Waag, werd een achtkante koepeltoren gezet, waaronder de schouwplaats der ontleedkunde gebouwd is, die dezelfde achtkante gedaante heeft (a). Zij is overigens zeer goed *amphitheatreswijze* ingerigt; de plaatsen zijn daarin, volgens den rang van Genees- en Heelheeren en leerlingen afgedeeld,

(a) WAGENAAR, t. a. pl. Iide Stuk, bladz. 384.

deeld, en wordt tot op den huidige dag nog daartoe gebezigd.

§. 203. Ook heeft onze stads Regering reeds in het jaar 1629 eenen Hoogleeraar in de *Philosophia* en Geschiedkunde herwaarts beroepen, in aanmerking nemende: „ dat de jeugd „ in deze stad in het algemeen te vroeg, en „ eer zij eenige gronden van *filosofie* gelegd „ had, van de Latijnsche scholen naar *akademien* gezonden werd, daar zij buiten het „ oog hunner ouderen ligtelijk verviel tot on- „ gebondenheid (a).” Een jaar later besloot men, in weêrwil der tegenkantingen van *Leiden* en andere plaatsen, tot het beroep van twee *profesoren*: zoodat in het jaar 1632, op den 8. Januarij, de doorluchtige school alhier (*Athenæum*) met eene redevoering van den Hoogleeraar VOSSIUS werd ingewijd.

§. 204. Wij zullen ons hier niet inlaten met een uitvoerig betoog over de uitbreiding en het beloop van ons reeds twee eeuwen bestaand *Athenæum*: hoe hetzelfde alhier behoorde, en, met weinige kosten, ten nutte der geneeskunde konde ingerigt worden, heeft de meergemelde *Commissie* (b) beknopt en bondig

(a) WAGENAAR, Iste Stuk, bladz. 522.

(b) Tweeden Deels, zevende Stuk, Rapport N°. XXIII.

dig aangetoond. Ook heeft de *Municipaliteit van Amsterdam* het volgende plan voor een Genees- en Heelkundig onderwijs, zoo als het door deze *Commissie* aan dezelve ter goedkeuring en bevestiging aangeboden was, ge-
approveerd en gearresteerd:

PLAN voor een Genees- en Heelkundig Onderwijs, zoo als het door de Commissie van Geneeskundig Toezicht te Amsterdam, bij herziening van hetgeen deswege wordt gezegd in het Plan, voor gemelde Commissie, § 113 en 120, mitsgaders in de Aanwijzing § 82, 83, N°. 1-9, § 84, 85, N°. 1-7, §. 86, 87, 88, 91 en 92, is gearresteerd, en vervolgens aan de Municipaliteit van Amsterdam ter goedkeuring en bevestiging aangeboden, en door dezelve Municipaliteit goedgekeurd en bekrachtigd is geworden.

I. De *Municipaliteit van Amsterdam*, overwogen hebbende de noodzakelijkheid die er is, dat er aan allen, welke zich hier ter plaatse in de kruid-, heelvroed- en artsenijmengkunde oefenen, eene bekwame gelegenheid gegeven worde, om, op eene voor hen zeer onkostbare wijze, de noodige vorderingen, in alles wat die wetenschappen betreft, te maken, *decreeteert*: dat er voortaan, voor hen in het bijzonder, behoorlijk onderwijs zal worden gegeven, niet alleen in die wetenschappen zelve, maar ook in die deelen der natuur- en scheikunde, wier kennis in de beoefening der gemelde wetenschappen onontbeerlijk is.

II. Er zal, te dien einde, voortaan in de Nederduitsche tale, hetzij door de, hier ter plaatse, reeds aangestelde hoogleeraren, hetzij door andere onderwijzers, daartoe opzettelijk aan te stellen, ten behoeve der leerlingen in de heel-, vroed- en arfienijmengkunde, onderwijs gegeven worden in de volgende wetenschappen:

1. In die deelen der *Natuurkunde*, welke, hoedanig ook, eenigerlei invloed hebben op de genees-, heel- en artfenijmengkunde, zullende dit onderwijs gegeven worden door den tegenwoordigen hoogleeraar in de natuurkunde aan het *Athencæum-Illustre* dezer stad, en deszelfs opvolgers in den tijd, afzonderlijk van zoodanige *collegiën* in die wetenschap, als hij, ten behoeve der, aan het *Athencæum* studerende, jeugd, thans geeft, of in het vervolg mogt komen te geven.

2. In de *Ontleedkunde*, en

3. In de *Natuurleer van den gezonden mensch*, (*Physiologia*) welke beide takken onderwezen zullen worden door den tegenwoordigen hoogleeraar in de ontleedkunde, en deszelfs opvolger in den tijd, afzonderlijk van zoodanige *particuliere* lessen, als hij, ten behoeve der studerende jeugd, thans geeft, of in het vervolg mag komen te geven.

4. In de algemeene *Geneeskundige Ziektekunde*, vooral met opzigt tot de *scheepsgeneeskunde*, en de meest heerschende ziekten ten platte lande, en in de kennis der *geneeskundige hulpmiddelen*, (*materies medica*) welke beide takken van onderwijs aan eenen afzonderlijken leeraar zullen worden toebetrouwd, op een traktement van ten minste f 600: — 's jaars, en onder zoodanigen titel, als nader door de *Municipaliteit* zal worden bepaald.

5. In de *Kruidkunde*, door den tegenwoordigen hoogleeraar in die wetenschap, afzonderlijk van zooda-

nige *particuliere* lessen, als hij, ten nutte der studerende jeugd, thans geeft, of in het vervolg mag komen te geven.

6. In de *Scheikunde* en

7. In de *Artsenijmengkunde*, beiden door den tegenwoordigen hoogleeraar in die vakken, en afzonderlijk van zoodanige lessen, als hij, in zijne kwaliteit als hoogleeraar aan het *Athenæum*, thans geeft, of in het vervolg mag komen te geven.

8. In de *beschouwende Heelkunde*, tot welk onderwijs een afzonderlijk leeraar zal worden aangesteld, onder zoodanigen titel, als de *Municipaliteit* nader zal bepalen, en met een traktement van ten minste f600: — 's jaars.

9. In de *beschouwende* en in de *oefenende Verloskunde*, en wel afzonderlijk voor leerlingen van de vrouwelijke, afzonderlijk voor leerlingen van de mannelijke sekse, welk onderwijs aan beiden zal gegeven worden door den tegenwoordigen hoogleeraar in de verloskunde, en deszelfs opvolgers in den tijd; zullende hem, te dien einde, voor zoo veel het *practicaal* onderwijs, voor leerlingen van de mannelijke sekse, aangaat, de vrijheid worden verleend, om zijne leerlingen in het Gasthuis alhier, onder zijn opzicht, bij verlosingen te doen *adfisheren*, en gemelde kunst te beoefenen; waaromtrent bij nadere *reglementen* de noodige schikkingen in het Gasthuis zullen worden gemaakt.

III. Zoowel de reeds aangestelde hoogleeraars, als de nog aan te stellen onderwijzers, zullen voor het houden dezer lessen, buiten de traktementen, waarop zij aangesteld zijn of zullen worden, geen *honorarium* van de leerlingen of anderen, welke die lessen zullen houden, ontvangen; maar de *Commissie* van Geneeskundig Toezigt zal onder hen, als *honorarium*,

verdeelen de twee derde gedeelten van hetgeen gemelde lesfen, (de *practicale* in de vroedkunde uitgezonderd) zullen opbrengen, volgens hetgeen in *Art. VIII* zal worden *geftatueerd*; en wel *provisioneel* en tot tijd en wijle gunftiger *finantiëele* omftandigheden van de Commisfie veroorloven zullen, om deswege gunftiger fchikkingen te maken; met dien verftande echter, dat aan den hoogleeraar in de vroedkunde, door de leerlingen, welke onder zijn opzigt de verloskunde in het Gasthuis beoefenen, voor iedere verlosfing, die zij onder zijn opzigt verrigten zullen, de fomma van *f* 20: — zal worden voldaan.

IV. Ten einde alle wanorde voor te komen, zal de Commisfie van Geneeskundig Toevoorzigt, *met overleg der bijzondere onderwijzers*, de noodige fchikkingen maken, omtrent den tijd op welken, en de plaats alwaar gemelde lesfen zullen worden gehouden; gelijk mede met betrekking der leerlingen, welke tot iedere foort van lesfen zullen kunnen worden toegelaten; en eindelijk, omtrent de orde, ten opzichte der toehoorders, in acht te nemen.

V. Opdat het doelwit, waartoe deze lesfen worden ingefteld, door dezelve zoude kunnen worden getrof fen, zullen de volgende perfonen *verplicht* zijn, dezelve bij te wonen; te weten:

1. De lesfen in de *Natuurkunde* allen, die hier ter plaatfe zijn ingefchreven als leerlingen of knechts, bij heelmeesters of apothekers; mits zij den ouderdom van 15 jaren hebben bereikt.

2. De lesfen in de *Ontleedkunde* allen, die als leerlingen of knechts bij eenigen heelmeester, hier ter plaatfe, zijn ingefchreven.

3. De lesfen in de *Natuurkundige befchouwing van den mensch*, (*Physiologia*) alle dezelfden, mits zij vooraf de lesfen in de natuurkunde en die in de ontleed-

leed-

leedkunde, ieder ten minste één jaar, behoorlijk hebben bijgewoond.

4. Die in de *Geneeskunde* en *Geneeskundige hulpmiddelen* alle dezulken, die zich hier in de heilkunde oefenen, en ten eenigen tijd den post van scheepsheermeester of van heermeester ten platte lande begeeren te bekleeden; gelijk mede die leerlingen der artsenijmengkunde, welke zich als apothekers ten platte lande begeeren neder te zetten.

5. Die in de *Kruidkunde*, *Scheikunde*, *Artsenijmengkunde* en *Geneeskundige hulpmiddelen*, alle apothekersleerlingen of knechts, mits, wat de drie laatstgemelde vakken betreft, den ouderdom van 15 jaren bereikt hebbende; voorts, wat de lessen in de *artsenijmengkunde* betreft, ook zoodanige leerlingen der heilkunde, als gezind zijn, scheepsheermeesters te worden, of zich als heermeesters ten platte lande neder te zetten.

6. Die in de *beschouwende Heilkunde* alle leerlingen in de heilkunde, zonder onderscheid, welke reeds de lessen in de *Ontleedkunde* en in de *Natuurkunde van den mensch* gehouden hebben.

7. De lessen in de *beschouwende Verloskunde*, voor de leerlingen der vrouwelijke sekse, alle vroedvrouwsleerlingen, zonder onderscheid, mitsgaders zoodanige vroedvrouwen, als daartoe, volgens nog *exteerende keuren*, verplicht zijn, of bij *reglementen*, in het verloop te maken, verplicht zullen worden.

8. De lessen in de *beschouwende Verloskunde*, voor de leerlingen der mannelijke sekse, allen, die zich hier toeleggen op het oefenen der verloskunde, en zich als leerlingen daartoe aangeven; mits zij den ouderdom van 20 jaren bereikt hebben, en reeds de lessen in de *ontleedkunde*, mitsgaders ook die in de *genees- en heilkunde*, hebben bijgewoond, of in die wetenschappen,

pen, naar het oordeel des hoogleeraars, genoegzaam bedreven zijn, om die lessen met vrucht te kunnen bijwonen.

9. Deze leerlingen in de vroedkunde zullen ook, des begeerende, *moeten* toegelaten worden bij het *practicaal* onderwijs, door den hoogleeraar in de verloskunde, volgens *Art. II*, in het Gasthuis te geven, doch zonder verpligting aan den kant der leerlingen, om zulks te moeten doen; daar het aan allen vrijstaat, de *practicale* verloskunde, als voorheen, te leeren, onder zoodanige hier ter plaatse *geëdmitteerde* vroedmeesters, als zij zullen goedvinden.

VI. Ten einde alle *moedwillig* verzuim bij diegenen te voorkomen, welke, ingevolge het voorgaande *Artikel*, de aldaar opgenoemde lessen verplicht zullen zijn te houden, zal (buiten en behalve zoodanige boete of andere *correctie*, als de Commissie, met overleg der onderwijzers, zal gelieven vast te stellen) geen van dezelve leerlingen, te beginnen één jaar, nadat de gemelde lessen in trein zullen gebragt zijn, tot eenig *examen*, staande onder het bereik van de Commissie, toegelaten worden, dan tenzij hij door *Testimonia* der leeraren, wier lessen hij verplicht was te houden, bewijzen kan, dezelve vlijtig en oplettend te hebben bijgewoond; onverminderd, voor het overige, dentijd, dien hij, volgens nog *exteerende* keuren, of van *reglementen*, in het vervolg te maken, bij de Kunst zal moeten geweest zijn, om *promotie* te kunnen erlangen.

VII. De toegang tot al de bovengemelde lessen zal vergund worden, buiten en behalve aan die leerlingen, welke verplicht zijn dezelve bij te wonen, ook nog (die in de vroedkunde uitgesloten) 1. aan alle zoodanige leerlingen van heelmesters of apothekers, die daartoe niet, of nog niet verplicht zijn, als ieder leeraar daartoe geschikt zal achten, en zal gelieven toe

toe te laten; 2. aan alle *medicinae-doctoren*, heelmee-
sters en apothekers, hier ter plaatse *practiserende*;
3. aan alle scheepsheelmeeesters, gedurende den tijd,
dat zij zich alhier ophouden; 4. aan alle bijzondere
liefhebbers van kunsten en wetenschappen, als begee-
ren zullen, dezelve bij te wonen, mits dezen zoowel
als de scheepsheelmeeesters zich te voren bij de *Com-
missie*, te dien einde, laten inschrijven, en onder
voorbetaling van zoodanig *honorarium*, als in het vol-
gende *artikel* zal vermeld worden.

VIII. Tot goedmaking der kosten zal er *provisio-
neel*, voor den vrijen toegang der gemelde lesfen, in
de Natuur-, Schei-, Genees-, Heel- en Artsenijmeng-
kunde betaald worden:

1. Jaarlijks, door ieder' apothekers- of chirurgijns-
leerling, voor al de lesfen te zamen, zoowel voor die,
welke hij verpligt is te houden, als voor die, tot wel-
ke hij, des begeerende, mogt worden toegelaten, de
fomma van *f* 3:—

2. Jaarlijks, door alle *doctoren*, chirurgijns en
apothekers, hier ter plaatse *practiserende*, voor den
vrijen toegang tot al de, in dit artikel gemelde,
lesfen, de fomma van *f* 4:—

3. Door scheepsheelmeeesters, zich hier ter plaatse
ophoudende, voor al de zoo evengemelde lesfen *f* 2:—
's maands, of indien zij verkiezen voor een geheel jaar
in te teekenen, dan *f* 12:— voor het jaar, bij de in-
schrijving te betalen.

4. Jaarlijks, door bijzondere liefhebbers van kun-
sten en wetenschappen, voor iedere foort van gemel-
de lesfen, die zij begeeren zullen bij te wonen, afzon-
derlijk, de fomma van *f* 15:—

IX. De Commissie van Geneeskundig Toezicht
zal, te allen tijde, de noodige voorstellen doen aan
de *Municipaliteit*, om een voldoende onderwijs in de

Ge.

Genees-, Heel-, Verlos-, Schei- en Artfenijmengkunde
meer en meer uit te breiden en te volmaken.

Geäpprobeerd en geërresteerd bij de Municipaliteit
van *Amsterdam*, den 16den April 1800, het
zesde jaar der Bataaffche Vrijheid.

(was geteekend)

F. J. PELLETIER, *Secretaris*.

§. 205. Het onderwijs, volgens dit plan
gegeven, was van korten duur. Bij het ver-
trek van den Heer *Med. Doctor* VAN DE
LANDE naar de *W. I.*, werden de voorle-
zingen in de geneeskundige ziektekunde en
de scheepsgeneeskunde aan den Heer Dr.
SCHULTENS opgedragen, en gedurende des-
zelfs ziekte tot op zijnen dood door den Heer
Dr. HAAKMAN voortgezet, waarna deze post
onvervuld bleef. De dood van den beroemden
Heelmeester D. VAN GESSCHER beroofde ons
van het onderwijs in de beschouwende heel-
kunde; terwijl de Hoogleeraar VAN SWIN-
DEN zijne openbare lesfen in de wis- en na-
tuurkunde, zoo voortreffelijk op de genees-
en heilkunde toegepast, ftaakte, toen in
1805 de ftedelijke *Commissie van Geneeskun-
dig Toezigt*, waarvan hij lid was, werd
opgeheven: in de volgende *Commissie* niet weer
benoemd, en door de Regering tot het voort-
zet-

zetten van dat onderwijs niet uitgenoodigd zijnde, bleef het slapen; zoodat, sedert eenige jaren, wat het geneeskundige vak aangaat, blootelijk in de ontleed- schei- en plantkunde openlijke lessen gehouden, en wat de verloskunde aanbelangt, gelijke lessen voor vrouwen gegeven werden, terwijl de heel- verlos- en natuurkunde van den mensch nog in het bijzonder onderwezen worden. Wij bezitten voor de ontleed- verlos- plant- en natuurkunde van den mensch (*physiologie*) slechts eenen Hoog- leeraar, namelijk den voortreffelijken VROLIK, die sedert het jaar 1799, in het *St. P. Gasthuis*, ook *praktisch* onderwijs in de vroedkunde geeft, hebbende onze doorkundige Hoogl. REINWARDT, voor andere oogmerken in onze *Oost-Indische* bezittingen bestemd zijnde, zijn leeraarambt in de scheikunde aan den Heer *Med. Doctor* VAN ROSSUM opgedragen, terwijl deze wetenschap ook door den Hoogl. VAN RHIN openlijk geleeraard wordt, zijnde voor het onderwijs in de natuurkunde nog niet voorzien.

§. 206. Wij hebben gegronde hoop, dat de voortreffelijke inrigtingen, welke onze stad voor een Genees- en Heelkundig onderwijs aanbiedt, thans wederom ten nuttigen gebruike

zulk

zullen worden gebezigd. Trouwens, onder de zes *Athenæa's*, door onzen Koning (a) vastgesteld, heeft ook onze stad haren rang als zoodanig behouden, en blijft er een *Athenæum* voor de provincie *Holland*, waarvan wij de bepalingen, betreffende het geneeskundige vak, benevens deszelfs voorbereidingen, zoo veel onze stad aangaat, kortelijk zullen aanstippen.

Het doel van de *Athenæa* is, volgens dit besluit:

- I. Zoo veel mogelijk algemeene verspreiding van smaak, beschaving, geleerdheid, enz.
- II: Het ten minste gedeeltelijk vervangen van de hooge-scholen, en van het *Akademisch* onderrigt, ten behoeve van die jonge lieden, welke door hunne omstandigheden verhinderd worden, den tijd, tot eene *akademische* loopbaan noodzakelijk, geheel aan eene der hooge-scholen door te brengen.

Hierbij zouden wij het oogmerk, wat onze stads Regering [§. 205.], bij de eerste oprigting

(a) *Bij een besluit van den 2den Augustus des jaars 1815, betreffende de organisatie van het hooger onderwijs in de Noordelijke Provinciën van de Nederlanden.*

ting van dit *Athenæum* had, gaarne als eene derde bedoeling in aanmerking brengen.

De nadere bepalingen, betreffende ons *Athenæum*, zijn de volgende:

1. Het *Athenæum* komt (*Art. 38. van het Besluit*) ten koste van onze stad, weshalve de aanstelling der *Curatoren* over hetzelfde, en het beroepen van *profesoren*, geheel stedelijk blijft, onverminderd het toezigt van het *departement* van binnenlandsche zaken.

2. In de geneeskunde en de daarmede verwante wetenschappen van *natuurlijke historie*, *schei- en kruidkunde* zal (*volg. Art. 45*), wegens de kostbaarheid der inrigtingen, daarmede in verband staande, en om het gebrekkelijke van dit onderwijs zonder deze inrigtingen, aan de *Athenæa* geen onderwijs gegeven worden, dan voor zoo verre in dezelfde stad een geneeskundig *provinciaal* of stedelijk onderwijs mogt gevestigd zijn, ten behoeve van *chirur-gijns*, *apothekers* en *vroedvrouwen*; in welk geval er ook *profesoren* aan het *Athenæum* zullen kunnen zijn, die een voorbereidend onderwijs in de *medicijnen* zullen kunnen geven, zonder dat echter hierdoor de *studenten* in de *medicijnen* van de verplichting ontslagen worden, om ten minste twee jaren de lessen aan eene der hooge-scholen bij te wonen.

5. Het onderwijs, dat aan de *Athenæa*, als voorbereidende inrigtingen, ter bekoming der *akademische graden* zal moeten gegeven worden, bestaat: [Art. 46.] voor de *medicijnen* (waar dit onderwijs gevestigd is), in een *kollegie* over de *ontleedkunde*, en een over de *physiologie*; voor de *wis- en natuurkundige wetenschappen* in een *kollegie* over de *wiskunde*, een over de *natuurkunde*, een over de *kruidkunde*, en een over de *scheikunde*, *pharmacie* en *materies medica*.

4. Het zal echter [Art. 47.] aan de *profesoren* der *Athenæa* vrijstaan, hun onderwijs ook verder uit te breiden, doch zonder dat zij, welke naar den graad van *doctor* staan, daardoor van de verplichting zullen ontslagen zijn, om over de *medicijnen* twee, en wel de laatste aan eene der hooge-scholen de lessen te hebben bijgewoond.

5. De taal, waarin aan deze *Athenæa* onderwijs gegeven wordt, zal [Art 50.] naar gelang der onderwerpen verschillen, blijvende voor de onderwerpen van eigenlijke geleerdheid ook aldaar de Latijnsche taal gehandhaafd; terwijl ter voldoening aan het eerste (a) doel

(a) Dit schijnt ons eene drukfout te zijn, ten minste ons komt het voor, dat daardoor het tweede doel, namelijk

doel der *Athenæa* in het Hollandsch zal moeten onderwezen worden, voor zoo verre het de geneeskunde en derzelyver hulpwetenschappen, de wis-, de natuur-, de scheikunde, de natuurlijke historie aangaat: zullende voorts het onderwijs in de ontleedkunde en *physiologie*, op die plaatsen, waar hetzelve te voren in het Nederduitsch gegeven is, ook vervolgens in die taal *kunnen*, en op de plaatsen, waar dit onderwijs met eene stedelijke inrigting van genees- en heelkundig onderwijs (gelijk alhier) verbonden is, *moeten* gegeven worden.

6. Het *minimum van het traktement der profesoren* aan de *Athenæa* wordt bepaald op 1600 guldens: wordende de stedelijke besturen, in plaatsen, waar de *Athenæa* geheel ten koste der steden komen, uitgenoodigd, dit beginsel in het oog te houden.

De benoeming der *Curatoren* voor ons *Athenæum* waarborgt ons, dat men met de voorgeschrevene inrigtingen alhier niet zal dralen; want dat hier eene verbetering in het geneeskundig onderwijs hoogstnoodzakelijk is, zullen wij, bij het nagaan van iederen tak der geneeskun-

melijk, het gedeeltelijk vervangen der hooge-school, moet verstaan worden.

kunde, ten duidelijke aantoonen, en tevens op hetgeen daarbij nog diende gevoegd te worden, onbewimpeld aanmerken.

§. 207. In het voorbijgaan willen wij nogtans hier herinneren: dat, indien ons *Athenæum* het regt zal behouden, om heelmeeesters (*magistri chirurgiæ*) niet alleen te vormen, maar ook *examens* af te nemen, en aan hen de vrijheid ter beoefening hunner kunst te mogen geven, dat, zeggen wij, het alsdan allernoodzakelijkst is, dat hun onderrigt alhier beter geregeld worde. Alhoewel het in het plan der *Athenæa* (volg. Art. 43.) schijnt opgesloten te zijn, voor *die* steden, waar een geneeskundig *provinciaal* of *stedelijk* onderwijs mogt gevestigd zijn, alleen, ten behoeve van *chirurgijns, apothekers en vroedvrouwen, professoren* toe te staan, die een voorbereidend onderwijs in de *medicijnen* zullen kunnen geven, zoo zoude zulks zonder eene *chirurgische* en zelfs *medicinische clinic* niets kunnen baten, maar deze daarmede moeten vereenigd worden. En welke overheerlijke gelegenheid biedt ons hier niet ons Gasthuis aan; hoe schoon konde men daarin de hulp voor den noodlijdenden, en tevens de vorming voor den jongen arts en heelmeeester niet vereenigen! Immers vindt men daar zieken van allen aard;

men-

menschen van verschillende ambachten, be-
drijven en handtering en zoeken aldaar hulp,
en bieden den leerling eene reeks van ver-
schillende zoo genees- als heilkundige kwalen
aan. Behoudens alle achting voor der leerlin-
gen in de genees- en heilkunde onontbeer-
lijke *theoretische* onderrigting, zoo kan deze
toch, zonder beoefening en aanwending aan
het ziekbed, weinig baten. Onder vele an-
dere noodwendigheden leert hier de jonge arts
de herstelling der uitwendige gebreken door
inwendige middelen bevorderen, terwijl de
leerling der heilkunde eerst daar den invloed
van uitwendige kwalen op het geheele dier-
lijke zamenstel ziet, en eene uitwendige behan-
deling met eene inwendige leert verbinden.
Dit *clinisch* onderwijs, dat het belangrijkste,
en, als het ware, het doel van alle voor-
gaande onderwijzing is, dezelve gebruikbaar
en nuttig maakt, kan alleen aan het ziekbed
gegeven worden; en juist dit *praktisch* on-
derwijs heeft tot nu toe aan onze heilkundige
leerlingen niet alleen, maar zelfs, op de meeste
onzer *akademiën*, ook onzen jongen arts ontbroken:
hoe voortreffelijk konde derhalve ons ziekenhuis
voor eene oefenschool, zoo wel voor den jongen
heelarts, als ook voor den jongen, van de *akademiën*
terugkeerenden, arts worden, om aldaar, onder op-

zigt van eenen kundigen leeraar in de heel- en geneeskunde, hunne *theoretische* kennis te beoefenen. Vermits echter de *doctoren* en *chirurgijns* de gast- of ziekenhuizen alhier slechts als een bijwerk waarnemen, en wegens hunne burgerpraktijk, waarmede zij veeltijds overladen zijn, geenen tijd hebben, om bij de zieken in de gasthuizen langen tijd te verwijlen, veel minder behoorlijk onderwijs te geven, zoo zoude er, om ons voorgesteld oogmerk te bereiken, bij uitsluiting een genees- en heelheer voor het ziekenhuis moeten worden aangesteld, die tevens *profesores clinici* waren.

§. 208. Om nu niet van die jongelingen te spreken, welke, om zich alleen op de geneeskunde toe te leggen, naar *akademiën* gaan, alwaar wij vertrouwen, dat zij thans ook eene voldoende *clinische* onderrigting zullen genieten, zoo willen wij blootelijk aan die leerlingen herinneren, welke, als leerlingen van heelmeesters, zich tot *scheeps-doctoren* en tot heelmeesters op het platte land willen vormen, en uit dien hoofde, niet alleen in de heelkunde ervaren, maar ook geene vreemdelingen in de behandeling van inwendige ziekten moeten zijn. Vermits het nu zoodanigen leerlingen doorgaans aan middelen ontbreekt, om op *akademiën* de noodige, zoo *theoretische* als
prak-

praktische kennis te verzamelen, zoo blijft er voor hen toch slechts een *atheneum* over, en wanneer het aldaar aan de noodige inrigting voor het *praktisch* onderwijs ontbreekt, wee dan den armen schepeling of landman, aan wien zij de beoefening hunner kunst zullen moeten leeren!

§. 209. Dat alhier nu zoodanig een *clinisch* onderwijs, zonder aanmerkelijke kosten, kan opgerigt worden, heeft de *Commissie tot aanstelling van een plan voor geneeskundige inrigtingen*, tevens met het nut en de noodzakelijkheid van zoodanig een onderwijs, zoo duidelijk als breedvoerig aangetoond (a).

TWEEDE HOOFDSTUK.

Geneeskundige Staatsregeling.

§. 210. Dit hoofdstuk onzer *Topographie* kunnen wij zeer bekorten, vermits wij des-
aan-

(a) *Verzameling van Stukken, enz.* In het Vertoog, 7de Stuk. Rapport XXXV. Verder in de *Memorie over de finantiën der Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt te Amsterdam, strekkende tot bijlage op derzelyer Vertoog.*

aangaande alles, wat daartoe betrekking heeft, door de *Commissie*, door den Raad dezer stad tot het vervaardigen van een plan voor het *Committé* van gezondheid benoemd, niet alleen uitvoerig vinden opgeteekend, maar ook hetgeen eenigzins tot verbetering, zoo van een geneeskundig toezicht, als voor het algemeene welzijn onzer medeburgers, konde strekken, met de bondigste bewijzen gestaafd, aan den Raad is voorgedragen (a). Zoo zeer wij ons ook, van den eenen kant, kunnen verheugen over de aanmerkelijke, door deze *Commissie* voorgestelde, verbeteringen, ten opzichte van den staat der gezondheid onzer medeburgers, zoo moeten wij, van den anderen kant, tevens bekennen, dat op verre na de voorgeslagene verbeteringen niet volbragt zijn. Door de onvermoeide pogingen dezer *Commissie* zijn wij eindelijk op den weg gebracht, langs welken wij onze geneeskundige inrigtingen kunnen volmaken. Trouwens, op voorstel van het *Committé van algemeen welzijn*, aan den Raad dezer stad in het jaar 1796 ge-

(a) *Verzameling van Stukken, betrekkelijk de aanstelling eener Commissie van een Geneeskundig Toezicht, te Amsterdam, bij P. DEN HENGST en J. A. GRAJENSCHOT, 1798.*

gedaan, is, na alvorens het toen ter tijd aanwezig zijnde *Collegium medicum et Collegium chirurgicum* met dankzegging ontslagen te hebben, in het jaar 1797, eene *Commissie van Geneeskundig Toezigt voor Amsterdam* door den Raad benoemd. Deze *Commissie* wordt beschouwd als eene, door de Regering dezer stad, gemagtigde Vergadering, bestaande uit vier genees-, drie heeleer- en twee apothekers of scheikundigen, en is verplicht voor de gezondheid der inwoners te waken, en het noodige op *authorisatie* der Regering werktellig te maken; kun- nende zij nogtans nimmer als een gedeelte derzelve beschouwd worden.

Wij vinden alzoo in deze *Commissie* het voormalig *Collegium medicum et chirurgicum* vereenigd, zijnde echter het voorheen daar- mede verbondene *chirurgijns-weduwenfonds*, waarbij blootelijk de heelemeesters belang heb- ben, daarvan afgescheiden, en aan bijzondere; allen uit *chirurgijns* bestaande, *administra- teurs* toevertrouwd.

§. 211. Aan deze *Commissie van Genees- kundig Toezigt* is opgedragen, om in het algemeen te zorgen (a).

I. Over

(a) *Verzameling van Stukken en Vertoog, enz.,* blad. 15.

I. Over alles wat strekken kan om de gezondheid der ingezetenen te handhaven, hetzij in het algemeen, hetzij in het bijzonder.

II. Over alles wat dienen kan, om de zieken te herstellen.

§. 212. Overwegen wij thans, dater tot bevordering en onderhouding van de gezondheid der ingezetenen vereischt wordt: 1°. een opzigt over de gesteldheid en den aard hunner woonplaatsen, 2°. over hunne spijs en hunnen drank, 3°. over hunne leefwijze, 4°. over de ongelukken en onheilen waaraan zij blootgesteld zijn, zoo volgt reeds daaruit: dat niet alles onder het bereik van een geneeskundig toezigt, althans als het onze — *dat niets meer dan eene, door den Raad der stad gemagtigde, vergadering is, en niet als een gedeelte der Regering beschouwd moet worden* — zijn kan, kunnende zelfs de geopperde onderwerpen slechts gedeeltelijk van eene Stadsregering afhangen. Ons *Geneeskundig Toezigt* kan derhalve hierover slechts eene *adviserende* stem voeren, terwijl de Magistraat zich kan voorbehouden, dezelve op te volgen, en het onder hun bereik staande te verbeteren. Immers, op de reiniging der straten en grachten, de bouwmanier der woningen, de inrig-

tin-

tingen over visch, vleesch, en *spijs* en *drank* in het algemeen, kunnen alleen door eenen Magistraat keuren worden vastgesteld, terwijl het slechts aan een *Collegium medicum* voegt, hierin raadgevend werkzaam te zijn.

De verschillende *publicatiën* (a), met be-
trek-

- (a) 1. *Publicatie* van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, houdende verordeningen, omtrent het geneeskundig onderwijs en toezicht, enz.
2. *Publicatie* van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, houdende verordeningen, omtrent het gebruik der *pharmacopœa Batava*, 25. Febr. 1805.
3. *Publicatie* van het departementaal Bestuur van Holland, houdende de *districts*verdeeling tusschen het departement Holland, en tusschen de vier departementale Commissiën van geneeskundig onderwijs en toezicht in hetzelfde. Gearresteerd den 26. Augustus 1806.
4. *Publicatie* van H. Hoog Mog., vertegenwoordigende het Bataafsch Gemeenebest, houdende *additioneele Artikelen* tot de verordeningen, omtrent het geneeskundig toezicht, vervat in de *publicatie* van den 20. Maart 1804, gearresteerd den 7. Maart 1806.
5. *Publicatie* van Zijne Majesteit den Koning van Holland, houdende algemeene verordeningen, behorende tot de geneesk. Staatsregeling van het Koninkrijk Holland, gearresteerd den 3. April 1807.

trekking tot geneeskundige staatsregelingen, toonen genoegzaam aan, dat het *Gouvernement* voor het welzijn zijner onderhoorigen steeds waakzaam was. En wat hierin door ons stedelijk Bestuur verrigt is, blijkt gedeeltelijk uit de eerste afdeeling van dit deel, worden de anderdeels in de voortreffelijke *rapporten van de* meergemelde *Commissie* zoo breedvoerig als bondig aangetoond, wat er in dezen opzigte nog te verbeteren valt.

§. 213. Van grooter' invloed kan eene *Commissie* van gezondheid zijn, op hetgeen tot de herstelling der reeds verlorene gezondheid behoort. Offchoon het eener zoodanige *Commissie* kan noch mag vrijstaan, den geneeskundigen in de uitoefening hunner geneeswijze eenige wetten voor te schrijven, en hen aan zekere *methoden* te binden, zoo hangt het toch gedeeltelijk van de voorzorg der *Commissie* af, om alhier geene andere, dan volkomen ervarene en kundige lieden tot de beoefening der heel-vroed- en artsenijmengkunde toe te laten. Om zulks te kunnen nagaan, moeten wij herinneren: dat er in het jaar 1804, door het toenmalig Staats-bewind der Bataafsche Republiek (*Zie Noot van* §. 212.), eene *publicatie* verscheen, waardoor er in elk *departement* eene *departementale Commissie van*
ge-

*geneeskundig onderzoek en toevorzig*t opgericht werd, welke uit een geschikt aantal (6 doctoren, 4 chirurgijns en 3 apothekers) kundige, en in elk vak der geneeskunde ervaren mannen was zamengefeld. Dit Geneeskundig *Toevorzig*t moest op het bepaalde *district* of *departement* waken, om de onheilen zoo veel mogelijk voor te komen, die uit onkunde of vermetelheid in dat vak voor de *Maatschappij* zouden kunnen voortvloeijen.

Te dien einde bestonden hare werkzaamheden :

1°. In het onderzoek en de beoordeeling der bekwaamheid of bevoegdheid dergenen, welke zich ter beoefening van eenigen tak der geneeskunde in haar *departement* wilden nederzetten.

2°. In het toevorzig

t binnen hetzelfde op de behoorlijke en goede uitoefening der geneeskundige wetenschappen door reeds *geëtablisfeerden*.

3°. In eene behoorlijke waakzaamheid bij het onverhoopt ontstaan van *epidemische* ziekte binnen haar *resfort*; gelijk mede omtrent alles, wat de verbetering der geneeskundige *praktijk* in derzelver geheelen omvang, als ook de bevordering van de gezondheid der ingezetenen in het algemeen, aanbelangt.

Door

Door eene *publicatie van H. Hoog Mog.* werden deze inrigtingen in het jaar 1804 nog verbeterd, nader bepaald, en toen onder het onmiddellijk toezigt van den *Raadpensionaris*, of namens denzelven van het *Ministerie* van binnenlandsche zaken, gesteld, met hetwelk de *Commissie* eene geregelde *correspondentie* onderhouden moest. Daarenboven heeft, behalve deze *departementale Commissie*, elke stad haar stedelijk geneeskundig toezigt, hetwelk hier uit vier *doctores*, drie *heelmeesters* en drie *apothekers* is zamengesteld, en over de geneeskundige *politie* waken moet.

§. 214. De *doctores* in de geneeskunde moeten, voor de uitoefening hunner *praxis*, hun *diploma* aan deze *Commissie* vertoonen, de vroedmeesters blijken van hunne kunde en gedane verlosingen geven, of zij moeten, gelijk de heelmeesters, apothekers, (ten minste voor zoo verre zij blootelijk meesters, en niet op eene binnenlandsche *akademie* tot *doctores* *gepromoveerd* zijn) benevens de vroedvrouwen, vooraf hun *examen* bij de *departementale Commissie* (a) afleggen. Ook is het ge-

(a) De *departementale Commissie* was, volgens de, in de jaren 1812 en 1813 alhier ingevoerde Fransche wetten, geheel ontbonden, en door eene *Juri* vervangen.

nen *doctor* veroorloofd , eenig ander gedeelte dan de geneeskunde zelve uit te oefenen , tenzij hij , door het vertoonen van zijn *diploma* , bewijzen zijner bekwaamheid in andere vakken gegeven hebbe , of zich op nieuws aan een *examen* voor de *Commissie* onderwerpe , of aan eene *akademie* den graad van *doctor* neme in dat vak , hetwelk hij bij de geneeskunde verkiest uit te oefenen ; hetgeen hij voorheen , in alle geval , bij de uitoefening van vroed- en heilkunde verpligt was. Zoo lang men nu op *akademiën* de genees- van de heilkunde blijft afzonderen , vinden wij deze inrigting zeer doelmatig ; daardoor immers wordt verhinderd , dat iemand , die niet bekwaam bevonden is , eenig vak der genees- of heilkunde mag uitoefenen. Want hoe zoude het eenen arts mogelijk zijn , de heel- of vroedkunde uit te oefenen , welke hij slechts van verre kent , en hoe eenen heelmeeester de

ge-

gen. Deze *Juri* had niets met de geneeskundige *politie* te doen , dan het onderzoek der apothekers-winkels. Overigens *examineerde* zij allen , die bevoegd waren , om eenig vak der geneeskunde uit te oefenen , zonder dat daartoe den *Doctorshoed* vereischt werd. De stedelijke *Commissie van Geneeskundig Toezigt* bleef hier nog gedeeltelijk in hare *functiën* , ten minste als zoodanig , *figureren*.

geneeskunde, waarvan hij weinig meer dan niets verstaat? — Trouwens, wij beschouwen *half-wezens*, in de geneeskunde, als de na-deeligste voorwerpen voor den Staat; kunnen derhalve onze goedkeuring nooit hechten aan de *examina's* voor de zoogenaamde *chirurgijns* op het platte land, of de, onder de *Fransche heerschappij gecreëerde, officiers de santé*, die, slechts bewijzen eener oppervlakkige kennis in al de afdeelingen der geneeskunde moe-tende geven, al deze vakken *voor een ge-deelte* mogen uitoefenen. Hoe toch is het mogelijk, een gedeelte eener kunst te kunnen uitoefenen, waarvan dit gedeelte reeds het geheel bevatten moet, en daarenboven, wie is in staat de grenzen af te bakenen, hoe verre zoodanig een half-onderwezene gaan mag? Is het niet de grootste kunst voor den arts, en het belangrijkste voor den lijdenden mensch, eene ziekte in hare geboorte te smoren? Is niet de erkenning van den aard der onge-steldheden in het opkomen het moeilijkst (a)? daarvan hangt immers veeltijds het herstel van den lijder af! — Hoe zal nu iemand het moei-

(a) Wij verwijzen onzen Lezer naar de door ons vertaalde Verhandeling, in het derde deel, tweede stuk, van de *Geneeskundige Bijdragen*, bl. 97.

moeijelijkste van eene zaak ondernemen, waarvan hij het oppervlakkige slechts heeft leeren kennen? — Dan, wij gaan te verre in de verdediging eener zaak, waarvan wij alleen het noodige moesten aanstippen, om de geneeskundige inrigtingen dezer stad te vermelden.

§. 215. Konde men ook door deze inrigtingen voor de bekwaamheid der heel- en vroedmeesters en artsenijmengers zorgen, zoo was zulks toch geenszins mogelijk bij het *immatriculeren* van den arts, vermits hiertoe slechts eene bulle — evenveel op welke in- of uitlandsche *akademie* uitgevaardigd — vereischt werd. Beseft men nu, dat, wegens het doorgaans flordig afnemen der *examina*, zoodanig een *diploma* van *promotie* slechts een twijfelachtig kenmerk van wezenlijke kunde was, alsdan zal men het gevaar, waaraan op deze wijze onze goede Burgerij werd blootgesteld, niet gering achten, en de *publicatie* van den 20sten *Maart* van 1804 als hoogstweldadig aanmerken, dewijl daardoor aan niemand de uitoefening der geneeskunde werd toegelaten, tenzij hij op eene binnenlandsche *akademie* was *gepromoveerd*. Bleven nu ook nog op eenige *akademiën* deze *examina* twijfelachtig, zoo waarborgt ons thans de door het tegenwoordig Bestuur bevolene *réor-*

ganisatie onzer *akademiën*, zoo wel door eene verbeterde — offchoon, onzes inziens, nog gebrekkige — leerinrigting, als door een naauwgezet onderzoek der kweekelingen, voor de bekwaamheid onzer thans *gepromoveerde* artsen, en wenschten slechts, dat niemand den *doctorshoed* wierde opgezet, tenzij hij in alle takken der geneeskunde bedreven was bevonden, latende het aan de *departementale* of thans *provinciale Commissiën* over, om meesters [*magistri*] der heelverlos- en artsenijmengkunde, elk in hare *departementen*, te *licentiëeren*.

§. 216. Om echter niet verder buiten ons bestek te gaan, zoo keeren wij tot onze thans — dank zij ons wijs Bestuur — herstelde, zoo wel *departementale* of thans *provinciale* als stedelijke of *plaatselijke*, *Commissiën* van Geneeskundig toezicht terug. Heeft de eerste door hare goede inrigtingen tot verbetering van de uitoefening aller vakken der geneeskunde onnoemelijk veel bijgedragen, zoo heeft de *plaatselijke Commissie*, door de handhaving eener Geneeskundige *politie* binnen deze stad, zeer veele onheilen afgeweerd. Om onze stadgenooten hiervan te overtuigen, hebben wij slechts eenige *artikelen* uit het door den Raad onzer stad uitgevaardigd, en door de stedelijke *Commissie* ge-

gehandhaafd, *reglement* (a) aan te halen.
Door

Art. XIV. van het algemeen *reglement* wordt het aan niemand, onder welke benaming ook, geoorloofd, de genees-, heel-, vroed- of artsenijmengkunde, of een gedeelte van dezelve, binnen deze stad of in derzelver gebied uit te oefenen, zonder een daartoe behoorend admisie-billet van de *stedelijke Commissie van geneeskundig toezigt*, noch ook binnen of buiten zijne woning eenigerhande zichtbare teekenen te stellen, waardoor de onkundigen zouden kunnen misleid, en in den waan gebragt worden, dat aldaar eene der genoemde kunsten werd uitgeoefend, op eene boete, voor de eerste maal, van f 50 :- voor de tweede maal achterhaald wordende, met een *confinement* van zes weken, en voor de derde maal aan den lijve gestraft en gebannen te worden.

Het *Art. XV.* verbiedt aan *chemisten, drogisten, Noordwijker kruiden-winkeliers* en andere onbevoegde personen enig *recept* of eenige *recepten*, door *geatmitteerde doctoren* of door andere personen vooraf overgeschreven zijnde, gereed te maken, of onder welk een voorwendfel ook door andere personen in hunne huizen of woningen te doen gereed maken, en hetzij deze of andere *pharmaceutisch* zamengefelde geneesmiddelen te verkoopen, op de boete als in *Art. XIV.* is uitgedrukt.

Art. XIX verbiedt ten ernstigste de bedrijven der

ZOO-

(a) *Reglement van geneeskundige politie voor de stad Amsterdam en derzelver Jurisdictie. Te Amsterdam ter Stads-drukkerij, 1807.*

zoogenaamde horoskooptrekkers, kasjesloopers, kwakzalvers en piskijkers, alles op de boete in *Art. XIV* vermeld, en op verbeurte van hunne waren en *instrumenten*.

Volgens *Art. XX.* mag niemand eenige *advertentiën* tot het genezen van *venerifche*, zoogenaamde geheime of andere ziekten in eenige *courant* plaatsen, doen plaatsen, laten drukken, noch dezelve aanplakken en verspreiden, op de boete, gelijk in *Art. XIV* is opgegeven.

In *Art. XXI.* wordt een ieder gelast, om op de eerste schriftelijke dagvaarding voor die *Commisfarijen*, voor welke hij gedagvaard is, te verschijnen, op de boete, voor de eerste maal van *dertig stuivers*, en vervolgens van iedere *non comparatie* van *f 3:-*

Volgens *Art. XXIII.* zal er op rekeningen wegens *medicamenten* of diensten door onbevoegde personen geleverd of verrigt geen regt gedaan worden.

De overige *artikelen*, bevattende bepalingen, hoe de boeten zullen ingevorderd worden, en hoe men ten opzichte der onwilligen handelen zal, zullen wij niet aanhalen; deze zijn voldoende om te bewijzen, dat het hier niet aan wetten en bepalingen van straffen omtrent alle foorten van kwakzalverijen ontbreekt, maar dat er slechts eene gestrengte handhaving dezer wetten vereischt wordt, om alle soort van kwakzalverijen te weren, en den kwakzalver, onder welken naam hij ook zijn onvoeg drijve, het uitventen zijner vergiften

ten onder den naam eener *panacea* aan den ligtgeloovigen burger te beletten.

DERDE HOOFDSTUK:

Over de beoefenaren der Geneeskundige vakken in het bijzonder.

§. 217. Nadat wij den toestand der genees- en heekunde, zoo wel wat derzelver onderwijs als staatsregelen aangaat, in het algemeen onderzocht, en op derzelver gebreken opmerkzaam gemaakt hebben, gaan wij thans tot elke afdeeling dezer kunst in het bijzonder over; of liever, wij stellen ons voor, met de beoefenaren van elk gedeelte der geneeskunde een vertrouwelijk woord te spreken, en derzelver betrekkingen, zoo tot onzen lijdenden, als gezonden stadgenoot, op te sporen. Willen wij hierbij onpartijdig en naar waarheid te werk gaan, alsdan kan het niet misfen, dat wij bij alle *faculteiten* op vele gebreken moeten flooten; en ftellen wij ons voor, eenig nut te ftichten, alsdan wordt er ook vereischt, dezelve zonder fchroom en onbewimpeld te ontdekken, om daardoor onze Regering in ftaat te

stellen, dezelve zoo mogelijk te verbeteren, en onzen medeburger voor de zoo gevaarlijke als verborgene klippen te waarschuwen, en hem in staat te stellen, de haven der gezondheid gelukkig binnen te stevenen. Andere bedoelingen hebben wij zoo min met deze afdeeling, als met ons geheele Werk gehad: willen nu sommige kwaaddenkenden — die welligt de schoen zal wringen — hieruit, zoo wel als uit het vervolg, beleedigingen tegen bijzondere personen of *faculteiten* zoeken, zoo is zulks niet onze schuld; wij zullen ons alsdan moeten troosten met de bloem, die voor de naartige bij den zoeten honig oplevert, terwijl de spin er zijn gif uithaalt.

I. *De Arts.*

§. 218. Wij bezitten niet alleen algemeene wetten voor de geneeskunde; maar ook voor de beoefenaren van elk vak in het bijzonder zijn er zoodanige vastgesteld (a). Met deze zullen wij onzen Lezer bekend maken, voordat wij de betrekkingen van den arts zelven nagaan.

RE-

(a) *Reglement*, enz. t. a. pl.

REGLEMENT voor *Medicine-Doctoren*.

Art. I. De *Medicine-Doctoren* zijn verpligt, hunne *recepten* in de Latijnsche taal, zoo duidelijk en leesbaar mogelijk, te schrijven, aan welker voet zoo wel het gebruik als de naam, voor wien, zal moeten staan. Telkens op de boete van 30 stuivers.

Art. II. Zij zullen hunne *recepten*, zoo veel mogelijk, inrigten volgens de voorschriften in de *pharmacopoea Batava* te vinden; anderen, hetzij min bekende enkele geneesmiddelen, of wel zamengestelde, die onder een' en denzelfden naam op verschillende manieren vervaardigd worden, willende voorschrijven, behooren zij, tot voorkoming van misvatting, daarbij tevens aan te wijzen die *dispensatoria* of *pharmacopoen*, waarin dezelve kunnen gevonden worden.

Art. III. Zij zullen zooveel doenlijk zorgen, dat hunne *recepten* bij een' apotheker worden vervaardigd, en het tegendeel bevindende, zijn zij verpligt aan de *Commissie*, zoo wel den naam en de woonplaats van dengenen, welke een *recept* bij een' onbevoegden heeft laten vervaardigen, als ook van dien, welke zulks verrigt heeft, bekend te maken, op poene van zulks nalatende *f* 10: — te verbeuren.

Art. IV. Bevindende, dat aan eenig door hen voorgeschreven *recept* door den *apotheker* niet is voldaan, hetzij door slechte bereiding, verkeerd, krachteloos of bedorven geneesmiddel, zullen zij een zoodanig kwalijk bereid, verkeerd, krachteloos of bedorven geneesmiddel met hun gewoon *cachet* verzegelen, mogende hetzelfde niet afgegeven worden, dan aan dengenen, welke uit naam en van wegen de *Commissie* hetzelfde komt afhalen; voorts aan den Voorzitter der *Commissie* van het voorgevallene, zoo spoedig doenlijk;

kennis geven, die zoodanig geneesmiddel zal doen afhalen, en aan de *Commissie* ter hand stellen, welke alsdan de zaak onderzoeken en naar bevinding handelen zal. En zal elk *medicinæ-doctor*, die in bovengeseld geval deze verzegeling en aangifte mogt nalaten, eene boete van *f* 10:— verbeuren.

Art. V. Bijaldien dezelve eenige kwaadaardige, besmettelijke, *epidemisch grasfeerende* of wel van buiten aangebragte gevaarlijke ziekte onder hunne lijdens mogten aantreffen, zijn zij verplicht, om ten eerste hiervan aan den Voorzitter der *Commissie* behoorlijk kennis te geven.

Art. VI. Zij vermogen geenen anderen tak der geneeskunde uit te oefenen, dan tot welken zij *admissie* hebben, op de boete van *f* 100. De inenting der kinderziekte en *vaccinatie*, echter, is hun vrij, mits van den uitflag derzelve, na het afloopen der ziekte, binnen den tijd van drie maanden aan deze *Commissie* een schriftelijk *rapport* inleverende, op de boete van *f* 15:—

Art. VII. Zij hebben geene vrijheid, aan hunne lijdens eenige geneesmiddelen te geven, veel minder te verkoopen, dan alleen in *venerische* ziekten, mits die middelen bij eenen apotheker zijn gereed gemaakt, op eene boete van *f* 50:—

Art. VIII. Op vertooning van het bij hunne *admissie* ontvangen bewijs, hebben zij de vrijheid, om op eenen bepaalden tijd in den *hortus medicus* te gaan, ten einde zich in de plantenkunde te oefenen, alsmede om de lessen, door den *profesor botanices* gegeven wordende, bij te wonen.

Art. IX. Het zal hun ook vrijstaan, op een *expres* af te geven *billet*, de openlijke lessen in de geneeskunde, welke door daartoe van stadswege aangestelde *profesoren* of *lectoren* gegeven worden, bij te wonen.

Art.

Art. X. Alle jaren betalen zij, op vertooning van eene door de *Commissie* afgegevene *kwitantie*, *f* 5:— tot onderhoud van den *hortus medicus*: op twee malen herhaalde vertooning der *kwitantie* in gebreke blijvende dezelve binnen den tijd van drie maanden te voldoen, vervallen zij in eene boete van *f* 20:—

§. 219. Op dit *reglement* merken wij aan, dat, *vooreerst*: de minste *artikelen* opgevolgd en hetzelfde doorgaans flecht gehandhaafd wordt; *Art. I—IV* strekken ons hiervan ten duidelijksten bewijze.

Ten tweede: Eenige *artikelen* zijn onvolledig, anderen onuitvoerbaar; tot gene behoort *Art. I.* waarbij had moeten bepaald zijn, dat elk arts verplicht was, zijn voorgeschreven *recept* te onderteekenen. Indien alsdan de apotheker gehouden was, geene ongeteekende *recepten* te vervaardigen, zoo zoude men daardoor vele kwakzalverijen kunnen voorkomen, wordende daardoor, van den anderen kant, de apotheker voor de door den *doctor* begane vergisfingen vrij gewaard. Tot de onuitvoerbare rekenen wij *Art. III* en *IV.* In *Art. III* maakt men den arts tot eenen aanklager, waartoe zijn ambt veel te waardig zijn moest, dan dat hij het door eene lage handelwijze zoude veronteeren. Het is voor eene geneeskundige *Commissie* pligt, te

zorgen, dat door niemand dan door eenen *gelicentieerden* apotheker de *recepten* worden gereed gemaakt. Evenmin kan men hem tot de nakoming van *Art. IV* door eene boete noodzaken, hoewel het pligtmatic van een' geneesheer is, voor de deugdzaamheid der voorgeschrevene geneesmiddelen, zoo veel hij kan, te zorgen: daarenboven kan hier niemand den *doctor* beboeten, tenzij hij zijn eigen aanklager wierde. De apotheker immers zal niet dwaas genoeg zijn, zich zelven als bedrieger aan te geven, en de lijder kan de middelen niet beoordeelen. Wat nog meer is, hoe weinige artsen zijn er, die de deugd- of ondeugdzaamheid, althans als zij gemengd zijn, kunnen onderkennen!

§. 220. Bespieden wij thans alhier den *doctor* in zijnen *praktischen* handel en wandel, zoo kunnen wij tot ons genoegen zeggen, dat wij onder ons groot aantal artsen vele ervarene en kundige mannen bezitten; van eenige nogtans moeten wij tot ons leedwezen bekennen, dat zij met den voortgang der wetenschap geen en gelijken tred houden, en daarom reeds achteruitgaan. Slechts weinige jonge artsen geven zich moeite, de op *akademiën* verzamelde *cruda et indigesta-moles* behoorlijk te verteren: sommige wa-
nen

nen zich hooggeleerd; gelooven zich thans slechts in de gelegenheid te moeten stellen, om hunne bekwaamheden aan den dag te kunnen leggen; bezoeken uit dien hoofde vele; zoo openbare als bijzondere, gezelschappen, om zich daardoor eene menigte vrienden en bekenden, of, wat nog beter is, vele kalanten te verwerven, en zich dus in eene goede praktijk te dringen. Wanneer zij nu, in *verba magistri* zwerende, het van den leerstoel gehoorde op hunne zieken weten toe te passen, dan zijn de zoodanige zeer voldaan over zich zelve en meenen veel te weten. Den meer bejaarden arts, die zich reeds eene *praktijk* verworven heeft, ontbreekt het aan tijd om zijne kunst te ontwikkelen; nauwelijks kan hij wegens de menigte *visiten*, die tot onderhoud van zijne huishouding en *équipage* vereischt worden, eenige uren van uitspanning in zijnen vriendenkring genieten, of de huisfelijke genoegens — indien hij daarvoor zin heeft — smaken: van waar dan tijd genomen, om eene wetenschap te vervolgen, te volmaken, die in de beoefening reeds zoo veel onaangenaams voor hem heeft? Ook vinden niet alle artsen daartoe eenige genegenheid of aansporing, terwijl het *publiek* toch gewoon is, de bekwaamheid of kunde eens *doc-*
tors,

tors, niet naar zijne talenten, maar naar den ouderdom, de jaren zijner ondervinding, de drukte, en veelal ook naar de *équipage* te berekenen. Men schijnt niet te kunnen begripen, dat soms de jongere minder bezette geneesheer meer kennis en ondervinding hebben kan, dan velen der *veteranen*, die bijna onder den last hunner *patienten* bezwijken, en door de menigte van zieken verhinderd worden, den enkelen behoorlijk te zien.

Volgen nu ook vele *doctores* eenen zekeren aangenomen slender, zonder zich om de vorderingen der wetenschap te bekommeren, zoo vindt men hier toch ook eene menigte voortreffelijke geneesheeren, die, zonder naar der *auctoren* roem te dingen, de ware geleerdheid bezitten, en met eenen door- dringenden blik en een juist oordeel, eenen onvermoeiden ijver paren; zich door kunde, moed, standvastigheid en menschlievendheid de grootste achting en het vertrouwen van het weldenkend gedeelte hunner medeburgereu erworven hebben, en alzoo den naam van eenen waren arts waardig zijn.

§. 221. De *stelsels* en *theoriën*, volgens welke het gros onzer artsen handelt, zijn zoo verschillend als er *universiteiten* of *Akademieën* zijn, waarop zij onderwezen waren.

Her-

Herinnert men zich dat, nog voor weinige jaren, een ieder, die slechts door eene hul zijnen verkregen *doctors*graad konde bewijzen, om het even of hij op eene buitenlandsche of inlandsche *akademie* *gepromoveerd* ware, dat eerst sedert korten tijd [1804] de inlandsche bullen alleen geldig zijn, en dat bijna elke buitenlandsche *akademie* hare verschillende *theoriën* en leerstelsels heeft, alsdan zal men de waarheid van ons gezegde beseffen. De oudere geneesheeren bepalen zich doorgaans tot de *humoraal*, minder tot de *solidaar pathologie*; de meesten zijn blinde navolgers van BOERHAAVE, VAN SWIETEN, STOLL en anderen. Ook de jongere klevende stelsels, hun op onze *akademiën* voorgedragen, getrouw aan; eenige onder hen hellen tot de opwekkingsleer over. — BROWN heeft alhier slechts bij eenige weinigen ingang gevonden, en wordt bijna bij allen met verachting beschouwd. Heeft men zich derhalve alhier geene onbezonnenheid door de blinde navolging zijner nadeelige leerstelsels te wijten, zoo kent men van den anderen kant ook zijne goede zijde niet: hiertoe heeft voorzeker het op onze *akademiën* daartegen uitgesproken *anathema* het meest bijgedragen. Op het schoonmaken zijn hier een groot

groot gedeelte onzer *doctoren* even eens gesteld als onze vrouwen, en welligt is deze *harmonie* oorzaak, dat men zich hier, door de zuiverings*methode*, zoo wel naar boven als beneden, den meesten bijval verwerft, en de beste praktijk oogst. Ook het bloed wordt hier, hoewel minder dan voorheen, veeltijds onschuldig en ontijdig vergoten. Dit toch willen wij niet op het gros onzer arts en toepassen. Trouwens, wij hebben hier menig waar *eclectic*, die alle stelsels en *theoriën* met een onpartijdig oog onderzoekt, nemende van allen het goede, om zijn eigen *systema* te vormen. De ondervinding dient hem ten leiddraad, terwijl hij, door eenen praktischen en een juist oordeel gescherpten blik, het ware van het valsche wel degelijk zift.

§. 222. Wanneer de arts den omgang met zijne zieken alhier meestal blootelijk *finantiël* beschouwt, en zijne kunst gelijk de werkman, alleen om den broode, beoefent, zoo zijn onze stadgenooten hieraan grootendeels zelve schuld. De *commerciële* geest is ook tot in de ziekenkamer doorgedrongen. Even om deze redenen is een geneesheer doorgaans hier ook zoo niet geacht, dan wel op andere plaatsen; menig een beschouwt hem slechts

flechts als den man, die voor geld de gezondheid verruilt, en men gevoelt voor hem geene andere dan handelsbetrekkingen. Van daar ook dat vele *doctoren* wanen alles gedaan te hebben, indien eene *visite* afgelegd, een *recept* geschreven, en in de grootste haast eene *diëet* geregeld is. Met vertroosting, opbeuringen en *psychische* inwerkingen, in het algemeen, kan hij zich niet ophouden; daartoe heeft hij geenen tijd, wil hij al zijne zieken rondkomen: want er worden vele *visiten* vereischt, om daaruit een fatsoenlijk bestaan te vinden, doordien het *honorarium* voor elk bezoek, in evenredigheid van de hier heerschende duurte der levensmiddelen en zware belastingen, in tegenoverstelling van het gewin, dat de koophandel oplevert, en in vergelijking van hetgeen hem in buitenlandsche steden (a) wordt toegerekend, zeer gering is. Offchoon wij geene *taxe* als rigtsnoer voor de *doctorale visite* be-

(a) In het minder dure *Weenen* en *Parijs* is het *honorarium* voor den arts vrij aanzienlijker, wordende in de eerste stad niet minder dan 1 à 2 Weenerguldens à 24 stuiv. per *visite* [WERTHEIM, *Topogr.* pag. 300] en in *Parijs* eenige franken betaald, terwijl de aanzienlijke klassen in *Weenen* met 5 en meerdere guldens *honoreert*.

bezitten, en de arts slechts eene *nota* der *visiten*, zonder bepaling der prijzen, zendt, zoo wordt toch, in zaken voor het gereg, de *visite* slechts op 12 stuivers gerekend: ook is zulks de prijs, welke de burgerstand doorgaans betaalt; zelfs is de *doctor* tevreden, wanneer hij van den werkman 10 stuivers bekomt; terwijl 14, 15 of 16 stuivers deftig burgerlijk, en een gulden voornaam is; want zeer weinige der allereerste klassen onzer ingezetenen geven tusfchen den daalder en drie gulden. Zoo klein het getal der aanzienlijke *familiën* is, die door eene jaarwedde den arts aan zich verbinden, en daarvoor dagelijks een of naar omftandigheid meerdere bezoeken verlangen, zoo groot is de menigte, die laag genoeg is, om na de herftelling den arts geheel te vergeten, en hem of in het geheel niet te betalen, of zulks maanden, ja jaren uit te ftellèn, terwijl hij befccheiden genoeg is, zijne *nota* niet dadelijk na het afloopen der *visiten*, maar eerst het volgende jaar, te zenden.

Velen der geringfte burgerklaffen vereenigen zich onder den naam van *Bosfen*, en leggen op zekere tijden eenig geld te zamen, om uit deze bijlagen den *doctor*, *chirurgijn* en apotheker te bekostigen, ten einde in tijd

van

van nood vrij over hem te beschikken. Het salaris voor één' *doctor* wordt voor elk lid op eenen gulden gerekend, zoodat hij om een aantal van *honderd*, meestal in de afgelegenste buurten der stad wonende, lieden bij ziekten van dienst te zijn, een jaarlijksch traktement van 100 gulden geniet, terwijl hij zich buitendien nog verbinden moet, om zoodanige *bosfen* de eerste drie maanden voor niet te bedienen, en zich voor elken dooden een' gulden te laten korten. De heelmeeester wordt in evenredigheid betaald, en de apotheker geniet voor elk *recept* eenen vastgestelden prijs, of wordt ook met eene geringe wedde voldaan. Men kan ligt denken, dat de bedieningen naar eene zoodanige betaling geëvenredigd zullen wezen, en wij twijfelen zeer, of zoodanige vereenigingen voor die klasfe van inwoners wel nuttig zijn.

§. 225. Uit deze opgaaf is het alzoo klaarblijkelijk, dat een geneesheer, die niet onder de voornamen kringen het vertrouwen bezit, reeds eene menigte visiten moet afleggen, wil hij daarvan in het dure *Amsterdam*, met eene huishouding, een aan zijn beroep evenredig bestaan vinden, te meer, bijaldien hij nog eene *équipage* onderhouden zal. Het is zoodanigen derhalve niet wel mogelijk, om lan-

Z

gen

gen tijd aan het ziekbed te verwijlen, veel minder blijft hem tijd over, om op zijne studeerkamer aan de volmaking zijner kunst te werken. Hoe toch zal iemand, die den ganschen dag onder den zwaren last van zorgen voor een huishoudelijk bestaan gebukt gaat, zijnen geest tot wetenschap kunnen verheffen, hetgeen toch voor het behoud van zoo velen noodig was. Eene ruimere belooning der *doctorale* visites zoude, uit dien hoofde, *Amstels* burgers eene goede interest opleveren, en den geneesheer in staat stellen, den tijd, dien hij thans voor zijn onderhoud met het afleggen der menigvuldige zieken-bezoeken moet besteden, zoo voor het ziekbed, als op zijne studeerkamer, tot heil en wezenlijk nut zijner lijders aan te wenden. Bijzonder welkom zoude zulks den jongen arts wezen, die, na volbragte kostbare en moeilijke *studiën*, wegens het groot aantal *doctoren*, dat zich tot honderd en daarboven uitstrekt, dikwerf met de beste *talenten*, jaren lang zonder aanmerkelijke verdiensten moet blijven.

§. 224. Behalve dat de geneesheer hier over het algemeen karig voldaan wordt, is de *Amsterdammer* er niet voor, om spoedig tot hem zijne toevlugt te nemen; eerst beproeven het
de

de meesten met eenen apotheker, of ook wel met eenen heelmeeſter, meenende daardoor eene *doctors-visitte* uit te winnen; eerst dan, wanneer deze het niet kunnen treffen, wordt den *doctor*, bij avond of ontijd, met overhaasting geroepen, zonder dat men hem eenigen tijd vergunne, om van zijne vermoeijende bezigheden in den kring zijner *familie* uit te rusten. De roepſtem zijner begunſtigers volgende, vindt hij doorgaans, dat de zieke reeds eenige dagen onpaſſelijk was; dat hij zich, of zelf reeds ſchoongemaakt, of zulks aan eenen apotheker overgelaten heeft; en daarbij geene baat vindende, *om niets te verzuimen*, toch maar beſloten heeft, *ſpoedig* den doctor te halen. Aan wie anders, dan aan zich zelve hebben het nu vele lijdens te wijten, wanneer de arts niet dadelijk hunne wenſchen bevredigt, maar, omdat hij bij zijne overhaasting zoo menigmaal wordt te leur geſteld, zijn bezoek tot gelegenen tijd uitſtelt, en alzo; wanneer er toevallen of wezenlijk gevaar aanwezig zijn, ſoms te laat komt.

Een groot gedeelte van *Amſtels* bewoners kent de waarde van een' goed' geneesheer niet; waant dat zijne kunst een gissen is, en alleen in het *receptſchrijven* beſtaat; dat hij, voor elke ziekte een middel kennende, ſlechts vele on-

dervinding behoeft, om een goed *doctor* te zijn: dan, hier is hij niet kiesch in zijne keus, zoekt lichtzinnig hulp bij eenen apotheker of kwakzalver, en vergeet dikwerf de verplichting, die hij na de herstelling aan zijnen geneesheer heeft.

§. 225. Het opgehangen tafereel, offchoon, helaas! voor een groot gedeelte onzer burgerij naar waarheid geschetst, willen wij geenszins op al onze stadgenooten toepassen: trouwens, vele weldenkenden weten de waarde van een' kundig en regtschapen arts op prijs te stellen; zoeken zijnen omgang als vriend, en verstaan zijne pogingen, ten nutte der menschheid aangewend, ook dan, wanneer zij zouden mislukken, zoo door vriendschap als eene gepaste belooning te vergelden.

§. 226. Behalve eenige leesgezelschappen, kennen wij hier, bij uitsluiting alleen onder de *doctoren*, geene geleerde genootschappen; de weinige zoogenaamde kransjes, welke hier onder hen aanwezig zijn, bepalen zich slechts tot een vermakelijk onderhoud en vriendschappelijke maaltijden. Van één nogtans, hetwelk zich onder den naam van *Arti-salutiferæ* roemrijk heeft bekend gemaakt, zullen wij — doordien het uit *doctoren* en *chirurgijns* is zamengesteld — naderhand gewagen.

II. Heel-

II. *Heelmeesters.*

§. 227. Het aantal heelmeesters overtreft verre dat der artsen, en bepaalt zich thans tot *honderd vijf en twintig*, terwijl het voorheen veel grooter was. *Doctores chirurgiæ* vindt men hier enkel, en deze beoefenen dezen tak, voor zoo verre het *opérative* betreft, niet. Voorheen werd aan de *doctores chirurgiæ* de beoefening der heekunst, in weerwil van hun *diploma*, als zoodanig, niet toegestaan, tenzij zij zich voor de *departementale Commissie van Geneeskundig Toezigt* een nieuw onderzoek onderworpen hadden. Eerst met de invoering der *Fransche* wetten is ook aan de elders *gepromoveerde doctores chirurgiæ* vrijheid tot de beoefening der heekunst te *Amsterdam* verleend.

De *doctores chirurgiæ* ontvangen niet alleen met de *doctores medicinæ* een en hetzelfde onderwijs, maar van hen kan men zeggen: Genees- en Heelkunde zijn, ofschoon soms in de beoefening, echter geenszins als wetenschappen gescheiden, — en waarlijk, als zoodanig zouden zij ook nooit moeten gescheiden worden: want, waar vindt men aanmerkelijke wonden of uitwendige gebreken, die niet tevens eene geneeskundige behandeling verdienen, moetende de geneesheer bij de inwen-

dige behandeling altoos op de uitwendige gebreken letten, en ook deze weten te verzorgen. Het is waar, de uitoefening dezer tweeledige kunst konde aan éenen persoon te moeilijk vallen; ook behoeft elk goed *théoretisch* genees- en zelfs heelarts niet altoos tevens een goed *opérateur* te zijn: hiertoe behoort, benevens vele oefening, een eigen aanleg. Bij de tegenwoordige *organisatie* onzer *akademien* hopen wij, dat, indien ook de uitoefening der genees- en heilkunst tweeledig moet blijven, deze wetenschappen toch altoos in éenen persoon vereenigd zullen worden.

§. 228. Na dit uitstapje keeren wij tot onze heilkundige broeders dezer stad terug. Gelijk de meeste handwerkers en ambachtslieden waren ook hier eertijds de *chirurgijns* door een gild vereenigd; zelfs was hun gild, in vroegere tijden, met gilden van ambachten, waarmede zij niet in de geringste betrekking stonden, bij voorbeeld: klompenmakers, tripmakers, enz. verbonden, waarvan zij echter reeds in het jaar 1551 zijn gescheiden geweest, blijvende nogtans velen, in weerwil van de vernietiging der gilden, het *barbieren* tot den huidigen dag nog bij de *chirurgie* behouden. Volgens willekeuren of wetten moet dit *chirurgijns-gild* reeds in de 15de eeuw bestaan

staan hebben; zij hadden van de *Magistraat* afhankelijke *Overlieden*, aan wie zij zich moesten verantwoorden. Wien het lust met deze, reeds in het jaar 1461 eenen aanvang nemende, willekeuren of wetten nader bekend te worden, kunnen de *privilegiën* en willekeuren van het *chirurgijns-gild* (a) met vrucht raadplegen. Voor ons is het voldoende te weten: dat derzelver gild, bij het oprigten van ons tegenwoordig Geneeskundig Toevoorzigt, vernietigd is, en de geneeskunde in haren geheelen omvang door dit *collegie* bestierd werd.

§. 229. De *chirurgijns* alhier geene *doctores*, maar blootelijk *magistri chirurgiæ* (heelmeesters) zijnde, kunnen, nadat zij hier bij de *departementale Commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt* hun *examen* afgelegd hebben en goedgekeurd zijn, hunne kunst als zoodanig alhier uitoefenen, maar moeten zich alsdan aan de volgende wetten onderwerpen:

RE-

(a) *Privilegiën*, willekeuren en ordonnantiën, betreffende het *collegium chirurgicum Amstelædamensis*, te *Amsterdam*, bij PIETER VAN DEN BERGE, 1736.

*REGLEMENT voor Chirurgijs, der-
zelver winkelhoudende Weduwen, Mees-
terknechts, Leerlingen, enz.*

Art. I. Een chirurgijn, zoo ook derzelver winkel-
doende weduwe, zijn verplicht, om in het huis, alwaar
de winkel gehouden wordt, zelve te wonen, op ver-
beurte van *f* 100. : , en het gemis van de verkregene
admissie.

Art. II. Geene van hen mogen, onder welk voor-
wendfel ook, ter waarneming van hunne *praktijk* zich
bedienen van eenig onbevoegd, en daartoe door de
Commissie niet *gekwalficeerd* perfoon, al ware het
ook, dat dezelve te voren als knecht of leerling bij
hen gediend had.

Art. III. Zij vermogen met geene van hunne knechts,
of andere onbevoegde personen, eenige *compagnieschap*
aangaan, op verbeurte van vijftig gulden voor ieder' der
contrahanten en *nulliteit* van het *contract*.

Art. IV. Van den verkoop hunner winkels, zoo ook
van den naam des koopers, zijn zij verplicht, om uiter-
lijk binnen den tijd van veertien dagen, aan de *Com-
missie* schriftelijk kennis te geven, op verbeurte van
zes guldens voor iedere week, dat zij daarin nalatig
blijven.

Hetzelfde heeft plaats, ten aanzien van dengenen,
welke een' *chirurgijs*-winkel zal gekocht hebben.

Art. V. De *chirurgijs* zijn verplicht, om voor elk
cadaver, hetwelk op het *Theatrum anatomicum*, te
hunner onderwijzing, ontleed wordt, aan de *Commissie*
te betalen zes stuivers.

Art. VI. Elke *chirurgijs*-weduwe is verplicht, om
bin.

binnen den tijd van drie weken, na het overlijden van haren man, met bijvoeging, of zij al dan niet genegen is den winkel te blijven aanhouden, aan de *Commissie* schriftelijk kennis te geven, op verbeurte van *f* 6-: voor iedere week verzuim.

Art. VII. Zij vermag, onder welk voorwendfel ook, haren winkel niet aanhouden, dan door een' daartoe gewettigd *chirurgijn* of meesterknecht, op verbeurte van *f* 15-:

Art. VIII. Een *chirurgijn* of meesterknecht, den winkel van eene *chirurgijns* - weduwe voorstaande, is verplicht, om bij alle kwetsingen, door hem, of door iemand zijner bedienden verbonden wordende, zoo veel mogelijk te onderzoeken, of dezelve vechtenderhand, of moedwillig door den lijder zelven, of door anderen veroorzaakt zijn, van hetwelk hij onverwijld schriftelijk met de mogelijke naauwkeurigheid, en bijvoeging van den naam, de woonplaats en het beroep van den gekwetsten, en hetzelfde, zoo hij zulks weet, van den kwetser, aan den Heer Hoofdofficier dezer stad zal moeten kennis geven, op de boete van *f* 100-:, en bovendien *arbitraire correctie*.

Art. IX. Een *chirurgijn* of winkeldoende weduwe is verplicht, hunne winkelbedienden, hetzij knechts of leerlingen, bij de *Commissie* te laten inschrijven, met schriftelijke bijvoeging van den naam, de *kwaliteit* en den tijd, voor hoe lang; welke aangifte geschieden moet binnen den tijd van zes weken, nadat zij in hunnen dienst getreden zijn, op verbeurte voor iedere week daarna van *f* 3-:. Zij zijn verplicht, zoo veel mogelijk aan hunne winkelbedienden den tijd te vergunnen tot het bijwonen der openlijke lessen in de geneeskunde.

Art. X. Zij vermogen geene knechts of leerlingen, bij een' ander hier ter stede gewoond hebbende, in hun-

nen dienst nemen, dan na vertooning van een schriftelijk ontslag van hunnen laatsten meester of meesteres en een bewijs, dat zij bij de *Commissie* behoorlijk waren ingeschreven, op de boete van *f* 3-:, tenzij in die gevallen, dat hun zulks door de *Commissie*, na voorgaand onderzoek, worde *gepermitteerd*.

Art. XI. Zij vermogen geene noodhulpen, om welke redenen ook, aannemen, dan niet voorkennis en schriftelijke toestemming der *Commissie*, welke door deze niet zal geweigerd worden bij ontstentenis van bekwame bedienden, doch ook niet langer toegestaan, dan totdat er, naar derzelver oordeel, bekwame bedienden te bekomen zijn. Zij, die daartegen handelen, verbeuren telkens *f* 10-:

Art. XII. Niet dan om zeer gewigtige redenen zullen zij eenen knecht, en in het bijzonder eenen leerling, voor de *expiratie* van den ingeschreven' tijd mogen doen verhuizen; evenmin mag een knecht of leerling voor dien tijd buiten hunne toestemming zijnen dienst verlaten, beide op de boete van *f* 6-:. De meester of meesteres is verplicht, ook in het laatste geval, op den eerstvolgenden maandag hiervan aan de *Commissie* schriftelijk kennis te geven.

Art. XIII. Zij hebben geene vrijheid, om eenige geneesmiddelen te geven, noch voor te schrijven, dan alleen in *venerische* kwalen, mits dat, in zulke gevallen, de geneesmiddelen bij eenen apotheker vervaardigd zijn, op de boete telkens van *f* 25-.

Art. XIV. De *chirurgijns* en derzelver winkelhoudende weduwen zijn verplicht, in hunne winkels of huizen altijd gereed te hebben de benoodigde werktuigen tot redding van drenkelingen, alsmede een *tourniquet*, onderschepnaalden met derzelver draden, een *Cajensche* mannen- en vrouwen-*Catheter*, en verdere alle zoodanige hulpmiddelen, welke in de meest dringende gevallen

len behooren aangewend te worden. Al hetwelk zij verpligt zijn op de eerste aanvraag te vertoonen, bij het *visiteeren* hunner winkels door *Commisfarissen*, van wege de stedelijke *Commissie* daartoe te benoemen: alles op de boete van *f* 100 --.

Art. XV. De knechts of leerlingen zijn verpligt:

- 1°. Om zich bij de *Commissie* te laten inschrijven, zoodra hun zulks door hunne meesters of meestersen belast wordt, niterlijk binnen den tijd van zes weken, op de boete van *f* 6 --.
- 2°. Om hen, gedurende den ingeschreven' tijd, trouw en eerlijk te dienen.
- 3°. Om voor de *expiratie* van dien, hen niet te verlaten, zonder hunne voorkennis en toestemming.
- 4°. Om, ingeval van verhuizing, daarvan aan de *Commissie*, met vertooning van behoorlijk ontslag, terstond kennis te geven; en, bijaldien zulks binnen den tijd, voor welken zij ingeschreven zijn, voorvalt, de redenen er bij te voegen, die daartoe gelegenheid gegeven hebben.
- 5°. Om van alle openbare lessen, die tot hun onderwijs gegeven worden, vlijtig gebruik te maken, en zich zeer zorgvuldig te wachten, om, gedurende dien tijd, eenige wanorde te veroorzaken, of ongeregelheden te plegen.

Art. XVI. Zij zullen overigens, in het bijwonen der lessen nalatig zijnde, verstooken worden van een behoorlijk, tot het doen van *examen* noodig, getuigenschrift.

Art. XVII. Knechts of leerlingen, buiten deze stad hunnen leertijd voleind hebbende, zullen, bij het vertoonen der daartoe noodige bewijzen, door de *Commissie* worden ingeschreven, en van dezelve ontvangen
een

een bewijs, ter bijwoning der openbare ontleed- en kruidkundige lesfen, voor hetwelk zij betalen negen guldens en tien stuivers.

Art. XVIII. Zoodanig bewijs versleten of verloren zijnde, kunnen zij voor een' gulden en tien stuivers een ander daarvoor in plaats bekomen, waarop door de *Commissie* zal worden geschreven *duplicaat*: zullende diengenen, die hun bewijs niet kunnen vertoonen, den toegang tot de lesfen geweigerd worden.

Art. XIX. Iemand die als leerling voor de eerste maal ingeschreven wil worden, zal den vollen ouderdom van 14 jaren moeten bereikt hebben, ontvangt dan insgelijks een bewijs als voren, waarvoor hij betaalt negen guldens en tien stuivers.

Art. XX. Knechts of leerlingen hebben volstrekt geene vrijheid, om het ontvangen bewijs aan een ander te geven of te leenen, op verbeurte van hetzelfde.

Art. XXI. Ieder stedelijk leerling tot knecht bevorderd wordende, zal, op vertooning van een behoorlijk bewijs van zijnen wel volbragten leertijd, een schriftelijk getuigfchrift van de *Commissie* moeten ontvangen, tegen f 6-12-:.

Art. XXII. Knechts en leerlingen de openbare, te hunnen behoefte gegevene, lesfen getrouwelijk hebbende bijgewoond, ontvangen hiervan, des begeerende, een getuigfchrift, tegen betaling van f 3-12-:.

Art. XXIII. Zoo dikwijls een knecht of leerling van meester of meesteresfe verandert, zal hij, op vertooning van een behoorlijk ontslag, bij eenen anderen worden overgeteekend, mits betalende f 3-:.

Art. XXIV. Een knecht of leerling, bij verkoop van den winkel, in welken hij leert, van des eersten dienst in dien van eenen anderen overgaande, moet zich bij den kooper laten overteekenen, mits voor niet langer dan

dan voor den nog ontbrekenden tijd zijner inschrijving, waarvoor laatstgemelde betaalt *f* 1-10-:.

Art. XXV. Aan geene knechts of leerlingen staat het vrij, onder welk een voorwendfel ook, om eenigen tak van geneeskunde, welke niet tot hunnen winkel behoort, uit te oefenen, noch eenige *praktijk* voor eigene rekening te hebben, op de boete van *f* 25-:, maar zij zijn verplicht, om zich alleen en geheellijk tot den dienst van hunne winkels te bepalen.

§. 250. Behalve dat de meesten dezer *artikelen* slecht, of in het geheel niet worden nagekomen, vinden wij er eenigen ondoelmattig, en het Art. 8. daarenboven zeer vernerend voor eenen heelarts. Waarom wil men hem tot eene aanklagte noodzaken, terwijl immers de gewonde, of deszelfs nabestaanden, daartoe zelve wel in staat zijn? Waarom zal de heelmeester den dader opzoeken en aanklagen? Waartoe toch dient eene wet, waaraan zelden zal gehoorzaamd worden? Een rechtschapen heelmeester zal zich liever alles laten welgevallen, voordat hij, buiten zijn beroep, aanklager worde: hoogstens zoude men van hem kunnen vergen, dat hij, op aanvraag van het *Geregt*, eene verklaring van den aard der verwonding zoude moeten geven. Overigens blijkt het uit dit *reglement*: dat het niet alleen onzen heelmeesters geoorloofd is, scheerwinkels te houden, maar dat zulks doorgaans
hier

hier het gebruik was, en zelfs uit Art. 1, 9, 10, 11 en 14. dat er voor een gedeelte der vrouwen daarover het toevorzigt wordt toegestaan.

§. 231. Hoewel nu deze waarlijk moeilijke en edele kunst door het scheermes wezenlijk ontëerd wordt, daaronder zelfs lijden moet, en onder den druk der verachting gekomen is, zoodat menig jongeling van wetenschappelijke opvoeding daardoor van dezelve afgehouden wordt, zoo is het toch ook van den anderen kant waar, dat, niettegenstaande de meeste onzer heelmeeesters zich daarvan ontdaan hebben, het bij eenigen zeer vele zwarigheden zoude ontmoeten, de scheerwinkels van hunne *chirurgicale praktijk* af te zonderen. Wij hopen echter, dat bij de tegenwoordige vrijheid, om ook, zonder heelmester te zijn, scheerwinkels te mogen houden, onze kunst van dit ontëerend verband binnen kort zal bevrijd zijn: alsdan zullen de leerlingen, in plaats van met het scheermes rond te loopen, zich beter op hunne kunst kunnen toeleggen, dewijl een behoorlijk heelkundig onderwijs hier nog ontbreekt. Doorgaans leidt de geringere burgerklasse hunne zonen, waarmede zij anders niets weten te beginnen, tot de *chirurgie* op, waardoor zij, ten minste vooreerst, kost- en scheerloon

loon verdienende, de ouderen niet meer tot last zijn. Zonder eenige voorkennis, meestal zonder grondige kennis der moedertaal, wordt dan de heilkundige loopbaan geopend, die dan ook, gelijk in eenen jeugdigen leeftijd van 14 jaren [Art. 19.] niet anders te wachten is, zeer oppervlakkig betreden wordt. Offchoon het Art. 15. den leerlingen aanmaant, om van alle *openbare* lessen, die tot hun onderwijs gegeven worden, (en, voor als nog, blootelijk in de ontleedkunde bestaan) gebruik te maken; en niettegenstaande Art. 16. hun een getuigschrift weigert, indien zij daarin nalatig gebleven zijn, zoo vinden wij in het *reglement* voor deze leerlingen toch geenen tijd bepaald, hoe lang en welke voorlezingen (toch wel niet alleen over de ontleed- en kruidkunde?) zij moeten bijwonen, om tot een *examen* te worden toegelaten. Van daar bezoeken slechts weinigen geregeld de ontleedkundige lessen, zijnde het getal, wat de *privaat*-lessen in de *physiologie* en *chirurgie* bezoeken kan, nog veel geringer: hoogstens gaan zij nu en dan in het gast- en pesthuis eenige voorkomende *opératiën* zien, of met de heelmeeesters, waarbij zij eenige verbanden leeren aanleggen en pleisters smeren, zonder zich over het wetenschappelijke der kunst zelve te bekommeren; hiertoe

ont-

ontbreekt het hen aan tijd , gelegenheid en de noodige middelen. Om nu bij dit hoogstgebrekkig onderwijs toch voor een *examen* gereed te zijn , en daarin te kunnen bestaan , bieden zich eenige heelmeesters aan , om zoodanig een onderwijs in de ontleed- en heekunde , NB. zonder lijken en zonder lijders , te geven , als tot een heekundig onderzoek alhier vereischt wordt. Hier wordt deze kunst zoo *scholastiek* behandeld , dat een elk zijne taak van buiten leert ; zoodat eenigen zoo wel *gedresfeerd* zijn , dat zij de spieren , aderen en zenuwen kunnen beschrijven , zonder dezelve te kennen , ja , wat nog kunstiger is , zonder ze ooit , dan misschien in platen , gezien te hebben ; en waarlijk , eenigen brengen het daarin zoo verre , dat zij de ontleed- en heekunde weten na te klappen , alsof zij hooggeleerd en zeer bedreven daarin waren. Velen zijn in het verband - aanleggen zoo bekend , en schijnen in het *opérative* — voor zoo verre namelijk de beschrijving aangaat — zoo bedreven , dat zij alle vragen , die hun door de heeren *examinatores* worden voorgelegd , vaardig weten te beantwoorden , en hun een *licentiam chirurgiae exercendi* niet kunnen weigeren ; hoezeer zij overtuigd zijn , dat zoodanig een *candidaat* in geen wetenschappelijk on-

onderzoek zoude kunnen bestaan: Inderdaad zoude zulks, bij de thans nog aanwezige inrigtingen, van hen niet kunnen geveegd worden; ten minste zouden wij alsdan behoefte aan heelmeeesters hebben.

§. 252. Alhoewel het nu ook buiten allen twijfel is, dat hier menig heelmeeester het door talenten en eigene oefening zoo verre gebragt heeft, dat hij beter en handiger *opereert*, dan vele *doctores*, ja zelfs *profesores chirurgiæ*, en met den besten *opérateur* kan gelijk gesteld worden, zoo kunnen deze uitzonderingen toch geenszins het misbruik regtvaardigen. Om die redenen houden wij ons verzekerd, dat onze kundige en wel ervarene heelmeeesters het zoo even gezegde niet ten kwade zullen duiden, in de volle overtuiging, dat hun eigen gevoel bloost, en zij zich verontwaardigd gevoelen, wanneer zij niet in knappe, goed opgevoede en wel onderwezene jongelingen, maar in baardscheerders, hunnen toekomstigen kunstgenoot moeten begroeten. De ijzeren noodzakelijkheid voor jonge lieden, om ook gedurende de leerjaren voor een bestaan te zorgen, zoo wel als het overgroot — hoewel merkelyk verminderd — aantal van hier aanwezige heelmeeesters, die door den scheerwinkel soms alleen eene broodwinning vinden,

gedoogen voor als nog niet, om het scheer-
ambt geheel van de heekunde af te scheiden.
Tot eer dezer kunst, zien wij dit handwerk
zich hoe langer hoe meerder van de *chirurgie*
verwijderen, en zijn verzekerd, dat, bij
een verbeterd *chirurgicaal* onderwijs, binnen
weinige jaren, het scheermes met de heekun-
de niets meer gemeens zal hebben.

§. 233. Bij zoodanig een gebrekkig onder-
wijs moet de kunde van een groot deel onzer
chirurgijns ook zeer beperkt zijn, en strekt
zich waarlijk ook niet verder uit, dan tot het
slendermatig behandelen van uitwendige ge-
breken, en het verrigten eeniger geringe *opé-
ratiën*; want slechts een klein gedeelte van
het groot aantal wordt in de gelegenheid ge-
steld, om belangrijke kunstbewerkingen te ver-
rigten. Zeer weinigen hebben bij de *chirurgi-
cale* kennis eene wetenschappelijke *physiolo-
gische* kennis van het dierlijk zamenstel: of-
schoon zij doorgaans geen inwendig genees-
plan met hunne uitwendige behandeling weten
te paren, zoo ondernemen toch velen — om
niet geheel ledig te zijn — inwendige midde-
len voor te schrijven, ja zelfs te vervaardigen,
en dus den *doctor* en *apotheker* veel afbreuk
te doen.

§. 234. Zoo min als voor de *doctoren* is
hier

hier ook voor de *chirurgijns* een *honorarium* ter belooning van heilkundige diensten vastgesteld; ook zoude zulks wegens den verschillenden aard zijner verrigtingen zeer moeilijk zijn: over het algemeen kan hij echter zijne *visiten* niet hooger dan op 10 of 12 stuivers rekenen, en moet zijn bestaan veelal uit de geleverde zalven en pleisters halen, regelende hij zijne rekening naar gelang zijner bewezenen diensten, geleverde middelen, en de beurs des lijders; terwijl, in geval van verschil, de *stedelijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt* uitspraak doet.

§. 235. Steensnijders, breuk- en oogmeesters moeten alle tevens heelseesters zijn; aan hen alleen staat het vrij, deze takken der heilkunst afzonderlijk uit te oefenen. Vooreen waren eerstgenoemden nog aan een bijzonder *examen* onderworpen; thans echter staat het elken heelseester vrij om, onder zekere, nader te melden, bepalingen, ook deze *opératie* te verrigten.

§. 236. *Tandmeesters* worden alhier, na een oppervlakkig onderzoek der kunde in dit vak alleen, zonder dat zij heelseesters zijn; toegelaten; derzelver kennis bepaalt zich derhalve meestal slechts in eene handigheid. Tevenschen ware het echter, dat ook deze be-

langrijke tak der heilkunde niet van het geheel afgescheiden wierde ; daardoor zoude men vele kwakzalverijen , die door de meeste tandmeesters gepleegd worden , kunnen voorkomen , en tevens vele , bij het tanden en kiezen trekken voorkomende , ongelukken vermijden , of ten minste dadelijk herstellen , welke thans , door de onkunde der kiestrekkers , verzuimd of verkeerdelijk begaan worden.

§. 237. Behalve deze vindt men hier ook *hoofdmeesters* , aan wie het na een onderzoek geoorloofd wordt , om het kwaadzeer (*Tinea capitis*) te mogen uittrekken. Deze menschen , waartoe zich gewoonlijk Joden aanbieden , hebben noch heel- noch geneeskundige kennis , en moeten blootelijk proeven van handigheid in het trekken , en blijken van onderscheiding van het kwaadzeer gegeven hebben , om tot dezen post te geraken. Waarom zulks niet aan heelmesters , die niet alleen met den aard dezer kwaal beter bekend zijn , maar datgeen , wat alleen door trekking moet uitgeroeid worden , van het goedaardige weten te onderscheiden en kunstmatig te behandelen , wordt toevertrouwd , is ons onbekend. Welligt houden zij zulks beneden hunne waardigheid ?

§. 238. De heilkunde , hoezeer hier zonder voor-

voorbereiding geleerd, en door verbinding met een lager handwerk vernederd, heeft zich in deze stad door wetenschappelijke vereenigen verre boven de geneeskunde verheven. Des te meer verdient zulks onze bewondering en hoogachting, dewijl onze heelmeeesters door eigene krachten dezelve tot die hoogte, als zij hier thans is, gebragt hebben.

I. Het *legaat* van J. MONNIKHOF, alleen ter bevordering der heekonst, en vooral ter uitbreiding en volmaking der breuk-kennis gesticht, levert hiervan een sprekend bewijs. Door deze stichting wordt eenen gouden gedenkpenning, ter waarde van *drie honderd gulden*, uitgelooft aan hem, die het voldoendste antwoord op de vraag, door bestuurders van dit *legaat* uitgeschreven, zal inleveren. Sedert het jaar 1792, wanneer de eerste prijsvraag werd uitgeschreven, zagen er reeds acht boekdeelen met bekroonde verhandelingen het licht. Welk eene verbetering dit, in ons Land *endemisch*, euvel daardoor reeds ondergaan heeft, kunnen deskundigen beoordeelen.

II. *Het genootschap ter bevordering der heelkunde te Amsterdam* kan met regt als een sieraad onzer heelkunde beschouwd worden. Reeds twintig jaren in stilte uit weinige

Ieden bestaan hebbende, werd het in het jaar 1790 door de *Heeren* A. BONN, D. VAN GESSCHER, L. P. SWAGERMAN, B. HUSSEM, J. DE BREE en H. W. KRIEGER der vergetelheid ontrukkt, en door de vereeniging met de achtbaarste genees- en heekundigen tot die hoogte gebragt, waarop het thans aan onzen heekundigen horizon schittert. De uitmuntende verhandelingen, in acht deelen, onder den titel: *Verhandelingen van het genootschap ter bevordering der Heelkunde te Amsterdam*, en derzelver vervolg onder den naam van *nieuwe Verhandelingen*, waarvan thans (1816) twee deelen verschenen zijn, doen ons zien, op welk eene hoogte deze kunst alhier gebragt is: terwijl derzelver prijsverhandelingen, die met 6 deelen gesloten, en onder den titel van *nieuwe prijsverhandelingen* uitgekomen zijn, uitmakende tot nu toe (1816) *twee deelen*, en een stuk van het 3de deel, blijken dragen, hoe zeer de leden van dit achtingwaardig verbond alles ter volmaking dezer edele kunst in het werk stellen.

Het getal der *effective* leden van deze vereeniging beloopt thans reeds op 68, makende de *honoraire* leden een aantal van zes der aanzienlijkste heel- en geneesheeren van alle *departementen* onzes Lands uit.

Wien

Wien het lust met den aard en de inrigting van dit aanzienlijk gezelschap bekend te worden, leze de, aan het hoofd des eersten deels van de werken dezer Maatschappij prijken- de, voorrede van den boven onzen lof verheven', en door zijne werken vereeuwigen D. VAN GESSCHER, waaruit wij slechts de eerste drie wetten, ter proeve van den daarin doorstralenden geest, onzen Lezer zullen mededeelen :

1. De volmaking der beschouwende en oefenende heekennis, en de uitbreiding derzelve onder de Nederlandfche Heelmeesters is, en zal altoos moeten zijn de grondwet des genootfchaps, de hoofdbedoeling van deszelfs Bestuurders en Leden.

2. Het genootfchap zal bestaan uit een onbepaald getal leden, allen heel- of vroedkundigen, wonende binnen deze ftaad of elders in ons Vaderland, en door hunne kunde en ervarenheid in ftaat, om anderen te kunnen voorlichten.

3. Deze zullen zich verbinden tot het eenparig bijdragen van verhandelingen over, en waarnemingen van gewigtige onderwerpen, waaruit leerzame gevolgen zijn af te leiden; of van zoodanige voorftellen, als ter verbreiding eener gegronde heekennis bevorderlijk zijn kunnen.

III. Behalve dit merkwaardig genootfchap hebben eenige der heeren *chirurgijns* alhier onderlinge gezelfchappen, waaronder er een on-

der de benaming : *Tot nut der heilkunde* bijzonder uitmunt. Hierin worden voorlezingen gehouden , gemeenschappelijk over merkwaardige gebreken geraadpleegd , en genees- en heilkundige werken ter lezing aan de huizen der leden rondgezonden. Het getal dezer leden bedraagt slechts *tien* , en mag dat van twaalf niet te boven gaan.

IV. Onder de zinspreuk : *Arti salutiferæ* bestaat alhier , reeds sedert eenen geruimen tijd , eene vriendschappelijke vereeniging van genees- en heilkundigen. Behalve dat dit genootschap zich op eene voordeelige wijze door de *Bijdragen tot théoretische en praktische geneeskunde* (a) , die naderhand onder den titel van *Jaarboeken der genees-heel- en natuurkunde* (b) vervolgd zijn , heeft bekend gemaakt , en naar buiten werkt , is hetzelfde door onderlinge onderrigting van het grootste aanbelang. Eenigen tijd van dit aanzienlijk genootschap lid geweest zijnde , en zelve den post van *mederedacteur* derzelver werken bekleed hebbende , zijn wij in staat , eene

schets

(a) Waarvan er 9 stukken , in 3 deelen , bij den Boekverkooper L. VAN ES verschenen zijn.

(b) Bestaande tot heden (1816) uit 4 deelen , en één stuk.

schets van de werkzaamheden derzelver vergaderingen, onzen kunstgenooten ter navolging, mede te deelen. Eenmaal in de week verzamelen zich de leden tot eene wetenschappelijke onderhouding; te dien einde worden er in het *winterseizoen* wekelijks belangrijke uittreksels uit andere werken voorgelezen, en maandelijks oorspronkelijke verhandelingen, door de zich daartoe aanbiedende leden, gehouden; terwijl men des zomers merkwaardige, zoo genees- als heelkundige waarnemingen en ziektebeschrijvingen mededeelt. Daarna onderhoudt men zich over een of ander belangrijk geval, en beraadt zich over de beste geneeswijze of middelen in eene of andere ziekte; hiertoe bieden de zieken, door de leden ter naauwkeurige onderzoeking en gemeenschappelijke beraadslaging in het gezelschap gebragt, of op verzoek van een of ander lid bezocht, de schoonste gelegenheid aan. Dus wordt, door wederkeerige ruiling der idéén, zoo wel voor eigene onderrigting, als ter bevordering van wetenschap en voordeel van den lijdenden natuurgenoot, zeer veel nut gesticht. Meermaals waren wij getuigen, dat, door de gemeenschappelijke medewerking der leden, lijders van jaren lang getorschte kwalen bevrijd werden. Van alles wat nu in zoodanig eene ver-

gadering , (waarbij ook andere artsen , als genoodigden door den verhandelaar verzocht wordende , kunnen tegenwoordig zijn ,) verhandeld is , wordt er aantekening gehouden , en onder den naam van *Notulen* des genootschaps bewaard , om op de volgende bijeenkomst den afgebrokenen draad des gespreks wederom aan te knopen , of ook om in het vervolg , indien zulks noodig is , aan de uitgebragte gevoelens en voorstellen te herinneren , of zich daarop te beroepen . Het lag ook in het plan des genootschaps , om ook scheikundigen of apothekers onder hun midden op te nemen ; hiervan hebben echter zoo weinigen gebruik gemaakt , dat wij deze als niet daarmede verbonden kunnen beschouwen .

§. 239. *De chirurgijns-weduwenkas* is nog een overblijffel van het voormalig chirurgijns-gild , waarin ook chirurgijns-vrouwen , onder de benaming van *gildezusters* , deelden . Bij de verandering van het *Collegium medicum* [§. 210.] het daarmede vereenigd *chirurgijns-gild* vernietigd zijnde , is de weduwen- of gildekas onder eigene Bestuurders of *Administrateurs* overgegaan , blijvende de toen in kas voorhandene gelden , *effecten* en *obligatiën* , als eigendom der gezamenlijke *chirurgijns-leden* van dit gild , ter hunner beschikking .

Daar-

Daarenboven werd door de *fiedelijke Commissie van Geneeskundig Toezigt* aan de *Administrateurs* dezer weduwenkas jaarlijks de aanzienlijke som van 900 guldens uitgekeerd, strekkende dezelve tot eene ruime schadeloosstelling voor de *examen-gelden* der heelmeeesters, die voorheen gedeeltelijk in de gildekas gestort werden. Nadat echter de *examina* bij het oprigten van *departementale Commissiën van Geneeskundig Toezigt* aan deze overgingen, hield deze verpligting voor de *fiedelijke Commissie* geheel op; desniettemin blijft zij tot dus verre nog jaarlijks 500 gulden aan deze kas uitkeeren, zonder daartoe eenigzins verbonden te zijn, hetgeen de deelnemers van dit fonds voorzeker met dank zullen erkennen.

Heelmeeesters, die aan deze weduwenkas aandeel verkiezen te nemen, *contribueeren* jaarlijks tien guldens; uit deze bijdragen en de *revenuën* van het fonds worden door de *administrateurs* de weduwengelden, bedragende thans voor elke weduwe jaarlijks slechts 40 of 50 guldens, de onkosten voor begrafenissen en de zieken-gelden, op dien voet, als zulks bij het voormalig gild plaats had, en de *finantiëele* toestand der kas zulks gedooft, uitbetaald.

De

De *administrateurs*, thans vier in getal, verantwoord, volgens een oud gebruik, hun bestuur aan de *Magistraat*, zonder verder aan de leden rekenschap te geven, en genieten voor hunne *directie* ieder honderd gulden in het jaar.

Na de afschaffing van het gild is geen heelmeeester meer verplicht, in deze weduwen-*societeit* deel te nemen; waarom er ook velen, na de vernietiging der gilden, voor het lidmaatschap bedankt hebben, terwijl slechts weinige nieuwe heelmeeesters daarin deel nemen.

III. VROEDKUNDIGEN.

A. *Vroedmeesters.*

§. 240. Voorheen werd het aan niemand, dan aan een' siedelijk heelmeeester (a), die bij het *collegium ad res obstetricias* (b) als vroedmeester geëxamineerd en bekwaam bevonden was, toegestaan, binnen deze stad de verloskunde te mogen uitoefenen. *Doctores* werden toen

(a) *Reglement voor het chirurgijns-gild der stad Amsterdam*, Art. 96.

(b) Bestaande uit den *profesor Anatomiae*, twee *inspectores collegii medici*, *medicinae doctores* zijnde, en twee overlieden van het *chirurgijns-gild*.

toen geheel van deze kunst oefening uitgesloten; tenzij zij zich vooraf een onderzoek als heelemeesters, en daarna als vroedmeesters, lieten welgevallen. Zoodra zoodanige *candidaten* slechts bewijzen konden, een jaar de vroedkunde onder opzicht van een' alhier *practiserend* vroedmeester geleerd, en eenige verlosfingen gedaan te hebben, werden zij tot zoodanig een *examen* toegelaten. Om tot dit onderwijs echter te geraken, moest men zich groote opofferingen laten welgevallen: want deze heeren vroedmeesters alhier gaven voor, het *Roonhuijsaansch* geheim alléén te bezitten, en het onder die verplichting van hunne leermeesters overgenomen te hebben, om het aan niemand onder den prijs van *f* 4000—, zegge vier duizend gulden, te leeren; daarenboven zijnen leermeester, zoo lang hij leeft, ten dienste te staan, en voor eene willekeurige vergelding die verlosfingen waar te nemen, welke hij zijnen leerling zoude goedvinden op te dragen: daarvoor had deze dan ook het freelend vooruitzicht, om, na den dood des leermeesters, deszelfs *praktijk*, en met deze; een ruim bestaan te erven, vermits het getal van deze ingewijden zeer gering was. Al ware zulks ook mogelijk geweest, zoo zoude geene onzer barenden het gewaagd hebben, zich aan

niemand anders, dan die in het *Roonhuijsaansch* geheim waren ingewijd, toe te vertrouwen. Daarenboven sloot de verpligting, om onder een' hier ter stede *practiserend* vroedmeester onderrigting te genieten, elk beter onderwijs uit; en de verbinding, des leeraars bediende te blijven, maakte voor een' zelfdenkend vroedkundigen de beoefening eener verbeterde vroedkunde bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk. Wij zullen, (in ons tweede Deel) over de kraamvrouwen sprekende, gelegenheid hebben, de droevige gevolgen van zoodanig eene *monopolie* aan te toonen, zoodat wij thans hiervoor de gordijn laten vallen, en de dageraad eener verbeterde vroedkunde aan onzen horizon zien dagen.

§. 241. Geenen tak der geneeskunde is alhier, in een tijdsbestek van zoo weinige [20] jaren, zoo vele verbetering, bijzonder met betrekking tot deszelfs onderwijs, te beurt gevallen, dan der vroedkunde. Met de oprigting van een verbeterd geneeskundig toezigt [1796], werd ook deze schadelijke *monopolie* afgeschaft. Het was den *Hoogleeraar G. VROLIK* voorbehouden, door een verbeterd onderwijs, de ons hier nog benevelende wolken van vooroordeel en onkunde op te helderen; en de fakkel der verlichting aan te steken: in
hoe

hoe verre hij hierin geslaagd is, leeren ons de tegenwoordige vroedkundige inrigtingen; en welke verplichtingen *Amstels* vrouwen aan dezen voortreffelijken man hebben, zal in ons tweede deel genoegzaam blijken. Weinige gelegenheden, als ons gasthuis, worden den jongen vroedkundigen ter oefening aangeboden, terwijl een aantal van 400 verlosingen in het jaar, onder opzicht van een' der kundigsten in dit vak, voorzeker de beste oefenschool voor iederen, zelfs op *akademiën*, *théoretisch* onderwezenen leerling oplevert. Het ware te wenschen, dat aan geen' vroedkundigen in ons Land de uitoefening zijner kunst wierde toegestaan, tenzij hij in deze oefenschool de daartoe noodige *practische* kundigheid verworven hadde.

§. 242. Met de groote vorderingen, welke deze kunst alhier gemaakt heeft, zijn ook derzelve wetten verbeterd. Ten einde onzen Lezer in de gelegenheid te stellen, hierover te oordeelen, laten wij hier ook het *Reglement voor Vroedmeesters* volgen:

Art. I. De vroedmeesters zijn verplicht om, bij eene barendende vrouw geroepen wordende, zich aldaar ter hulp te begeven, of hunne plaats door een' ander daartoe bevoegd vroedmeester te laten waarnemen; doch zij hebben geene vrijheid, om zulks door hunne, of
leer-

leerlingen van anderen, te laten doen, op eene boete van *f* 25 -: voor iederen keer.

Art. II. Zij behooren te zorgen, dat men te hunnen huize behoorlijk kennis heeft van de plaats, alwaar zij zich bevinden, om, geroepen wordende, spoedig bij de hand te zijn.

Art. III. Zij hebben geene vrijheid, om aan eenige kraamvrouw of anderen eenig geneesmiddel te geven, ook om er geene voor te schrijven, dan in gevallen van de hoogste noodzakelijkheid voor eenen enkelen keer; latende kopij van het voorgeschrevene geneesmiddel bij de lijderesse, om zulks aan een daarbij geroepen' *medicince-doctor* te kunnen vertoonen, op eene boete van *f* 10 - :.

Art. IV. Zij zullen, door eenen anderen vroedmeester of eene vroedvrouw te hulp geroepen wordende, hen niet weigeren, maar onverwijld zich daartoe verledigen, tenzij ziek zijnde, of zich bij eene barende bevindende, op eene boete van *f* 100 - :.

Art. V. Zij zijn verplicht, om in de maanden *Januarij*, *April*, *Julij* en *October* ter gewone vergadering der [*Redelijke*] *Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt* eene lijst in te leveren van alle moeilijke en tegennatuurlijke verlosfingen, door hen gedaan, met vermelding der daarmede gepaard geweest zijnde omstandigheden, op verbeurte van *f* 25 -: voor iederen keer.

Art. VI. Het zal iederen vroedmeester vrijstaan, een' of meer leerlingen aan te nemen, mits deze den ouderdom van 20 jaren bereikt hebben.

Art. VII. Zij zullen vermogen hen onder hun onmiddellijk toezigt verlosfingen te laten doen, mits zij een jaar vooraf in het *theoretico - praktisch* gedeelte der *verloskunde* onderwezen zijn, en genoegzame kunde en be-

bekwaamheid, ten genoegen van hunnen leermeester, aan den dag leggende.

Art. VIII. Niemand echter zal als vroedmeesters-leerling erkend worden, tenzij vooraf bij de *Commissie* daartoe ingeschreven, waarvoor betaald wordt *f* 5-:-.

Art. IX. Een leerling in de vroedkunde vermag, buiten het opzigt zijns leermeesters, geene verlosfingen ondernemen of volbrengen, op de boete van *f* 100-:-.

Art. X. Na zijnen volbragten leertijd ontvangt hij hiervan, door de *Commissie van Geneeskundig Toezigt*, een bewijs *in forma*, tegen betaling van *f* 3-12.

§. 243. Wilde men hier voorheen niemand dan een' stedelijk heelmeeester als vroedmeester erkennen, zoo schijnt uit Art. 6—10. te blijken, dat men thans, om tot het vroedkundig *examen* toegelaten te worden, noch *chirurgijn* noch *doctor* behoeft te zijn, maar dat een elk, 20 jaren bereikt hebbende, en bewijzen kunnende, onder opzigt van eenen vroedmeester, een jaar onderwezen en verlosfingen gedaan te hebben, tot een onderzoek kan worden toegelaten. Zulks waarlijk is van het eene uiterste tot het andere overgegaan; hoe toch wil men dezen tak der *chirurgie*, geheel op zich zelve, zonder de minste kennis van den gezonden noch zieken staat des menschen, kunnen leeren? Daarenboven, de tegennatuurlijke verlosfingen — de natuurlijke, immers, vorderen weinig of geene hulp —

vereischen doorgaans eene genees- of heelkundige ondersteuning: zal men nu dadelijk ook den arts of heelmester te hulp roepen? en hoe zal dan — althans op het land, waar meestal geen arts bij de hand is — een vroedmeester, die tevens geene genees- of heelkundige kennis bezit, geneeskundige hulp verschaffen? Het komt ons derhalve verkeerd voor, de vroedkunde van de artsenijkunde af te zonderen, en aan iemand, die niet tevens arts of heelmester, of wat nog verkiesfelijker ware, beide te gelijk is, de uitoefening der vroedkunde te veroorloven.

§. 244. Na de vernietiging van de voorgaande verderfelijke *monopolie*, en de invoering eener verbeterde vroedkundige inrigting, is het voormalig gering getal van tweetot vijf vroedmeesters tot op 29, waarvan de meeste tevens ook heelmesters, en slechts zeer weinige *doctoren* zijn, vermeerderd: want, behalve dat de verlosfingen hier zeer wel, met 20—30—50—100 gulden, en soms daarenboven, betaald worden, neemt de gewoonte onzer vrouwen, om vroedmeesters in plaats van vroedvrouwen ter hulp te vragen, meer en meer toe, bedienende zich voorheen geene barenden van vroedmeesters, tenzij in hooge noodzakelijkheid, eerst dan namelijk, wan-

neer

neer de vroedvrouw hare onmagt te kennen gaf.

Aan het gering getal der eertijds hier aanwezige vroedmeesters is het ook waarschijnlijk toe te schrijven, dat men hier voor het jaar 1746 geene wetten voor vroedmeesters aantreft, begrijpende welligt onze eenvoudige Voorvaderen, — om ons van de woorden der *Commisfie* te bedienen (a) — dat *de eerbaarheid vereischte, dat vrouwen in dergelijke omstandigheden niet anders, tenzij misfchien in den hoogsten nood, dan door vrouwen behoorden behandeld te worden.*

§. 245. Of nu in het vervolg alle vroedmeesters tevens *doctores*, en op *akademien* gepromoveerd moeten worden, dan of ons *athenæum* ook het regt zal behouden, om *licentiam artem obstetriciam excercendi* te geven, kunnen wij niet beslissen; ten minste wordt in *Art. 43.* van het Koninklijk besluit nopens de *organisatie* van het hooger onderwijs, bij het onderwijs der geneeskunde op de *athenæa*, geen gewag van vroedmeesters, maar wel van *chirurgijns*, apothekers en vroedvrouwen

(a) *T. a. pl. zevende stuk, Rapport No. XXVII, bladz. 29.*

wen gemaakt, terwijl (*Art. 122. van gemeld besluit*) de graad van *Doctor Artis obstetriciæ* den vroedmeester, zonder eenig nader *examen*, tot de uitoefening dezer kunst wettigt. Nogtans schijnen hierover, volgens een besluit van Z. M. van den 17^{den} *Januarij* 1816 (a), bij de herziening der geneeskundige wetten, nadere bepalingen gemaakt te zullen worden.

B. *Vroedvrouwen.*

§. 246. Ten behoeve der vroedvrouwen worden door den *profesor* der vroedkunde alle maanden eens voorlezingen gehouden, en ook eenige malen in den winter de noodige vroedkundige lessen op lijken gegeven, en onder bepaling van zekere boeten de vrouwen genoodzaakt, dezelve gedurende den tijd van vier jaren bij te wonen. Reeds sedert het jaar 1668 zijn alhier voor vroedvrouwen wetten vastgesteld, welke blijken dragen, dat er van stadswege voor onze zwangere burgeressen groote zorg gedragen is geworden. Deze keuren hebben van tijd tot tijd vele veranderingen en verbeteringen ondergaan, en zijn eindelijk in het jaar 1807 voor de laatste maal bepaald tot het onderstaande

RE-

(a) *Nederlandsche Staats-courant van den 26 Januarij* 1816.

*REGLEMENT voor Vroedvrouwen en
derzelver Leerlingen.*

Art. I. Eene vroedvrouw is verplicht om, bij eene barende geroepen wordende, zich aldaar ter hulp te begeven, of derzelver plaats door eene andere, daartoe bevoegde vroedvrouw, te laten waarnemen, op eene boete van *f* 25 - :.

Art. II. Zij zal, zich in het misbruik van sterken drank te buiten gaande, *provisioneel* in hare *functiën* worden opgeschort, voor den tijd van zes weken; voor den tweeden keer zich hierin te buiten gaande, voor altijd van haar beroep ontzet worden.

Art. III. Gewigtige mislagen, door wangedrag, nalatigheid of onkunde begaan, zullen naauwkeurig onderzocht en, naar evenredigheid van het misdrijf, door de *Commissie* behandeld worden.

Art. IV. Geene vrouw door eene andere van hetzelfde beroep bij eene barende vrouw te rade geroepen, zal zulks mogen weigeren, of daarin nalatig blijven, tenzij zij ongesteld, of zij zelve bij eene barende in *functie* is, op verbeurte telkens van *f* 50 - :.

Art. V. Alle vroedvrouwen, die, na haar *examen*; nog geene tien jaren als zoodanig *gefungeerd* hebben, zullen verplicht zijn, de vroedkundige lessen en *demonstratiën*, ter harer onderrigting daargesteld, bij te wonen, en daarvan niet vrij zijn, dan om redenen van ziekte, of hulp bij eene barende; moettende zij voor elk lijk, waarover door den *professor* les zal gehouden worden, betalen *twaalf stuivers*. Na tien jaren *gepromoveerd* te zijn, blijven zij alleen verplicht de *demonstratiën* op lijken bij te wonen, betalende echter alsdan voor elk lijk zes *stuivers*. Bij verzuim dezer betaling,

vervalt zij, onverminderd haar verschuldigde, in de boete van *éenen gulden*.

Art. VI. Eene *geadmitteerde* vroedvrouw zal bij hare ambtsverrigting zich niet slapende mogen bevin- den, de barende vrouwen zachtmoedig behandelen en niet verbazen of kleinhartig maken door praten of gebaren, maar haar moed doen scheppen en niet ont- rusten, door naar eene andere plaats te willen gaan, onder voorwendfel aldaar geroepen te zijn; veel minder dit te doen, om meerder voordeel te behalen, noch daardoor den arbeid en de verlossing op eenigerlei wijze te verhaasten, en daardoor vrouw en kind in gevaar te brengen; alles op *poehe* van verstoken te zijn van hare beroeps-oefening, de eerste maal voor den tijd van zes weken, voor de tweede maal van zes maanden, en voor de derde reis voor altijd.

Art. VII. Geene vroedvrouw zal eene *ongepromo- veerde* persoon, in hare plaats, bij eene barende vrouw mogen zenden; maar zij niet kunnende komen, eene andere beproefde vroedvrouw moeten voordragen, of in hare plaats stellen, van wier bekwaamheid zij over- tuigd is, en voor wier behandeling zij kan instaan. Veel minder nog zal eene vroedvrouw eenig geld, of *recognitie* mogen ontvangen, onder wat voorwendfel het ook zijn moge, van eenig' man, die zich langs dien weg in de verloskunde zoude willen oefenen; maar, wanneer de nood het vereischt, naar een' *gepromoveerd en geadmitteerd* vroedmeester moeten zenden; edoch de noodzakelijkheid daarvan vooraf voorzigtig aan de naast- bestaanden der barende te kennen geven; wordende de vroedvrouwen bij dezen *geïnterdiceerd*, zich van eenig' *ongeadmitteerd* vroedmeester te bedienen, op boete van voor den eersten keer te verbeuren *f 25 -:*, en voor de tweede maal op verbeurte van haar beroep.

Art. VIII. Elke vroedvrouw, die reeds vijf jaren
haar

haar ambt heeft waargenomen, en niet vroeger, zal eene leerling mogen aannemen, buiten en behalve eene eigene of aangehuwde dochter, die zij in de vroedkunde mogt willen onderwijzen, mits deze hare dochter en leerling bij de stedelijke *Commissie van Geneeskundig Toezigt* behoorlijk latende inschrijven voor den tijd van vier jaren, benevens opgaaf van haar *contract*.

Art. IX. Iedere leervrouw zal hare leerling vlijtig ter les moeten zenden, en behoorlijk onderrigten. Na het eerste leerjaar, zoo dikwerf mogelijk is, bij barende vrouwen medenemen; na de eerste twee jaren, verlossingen in hare tegenwoordigheid laten doen; zullende het haar echter nimmer vrijstaan, éene éénige verlossing, buiten hare tegenwoordigheid, door hare leerling of leerlingen te laten verrigten, op verbeurte van haar beroep.

Art. X. Indien eene leerling hare leervrouw bij straks genoemde *Commissie* kan overtuigen, haar niet behoorlijk te onderrigten, noch bij barende vrouwen mede te nemen, of geene verlossingen te laten doen, zal de leervrouw daarover *gecorrigeerd* worden, en, bij herhaling van dit pligtverzuim, de leerling naar eene andere leervrouw mogen omzien, en de leervrouw voor altoos verstoken zijn, van eenige leerling weder te mogen aannemen.

Art. XI. Geene vroedvrouw zal bij ongehuwden, tot voortzetting der maandstonden, of voor eenige andere vrouwelijke gebreken, veel minder bij barenden, tot bevorderingen van den arbeid eenigerlei *medicijnen* mogen voorschrijven, ingeven of doen ingeven, noch ter verlossing eenig *instrument* mogen gebruiken, alles op verbeurte van f 5 - -.

Art. XII. Indien de omstandigheden en de nood het vorderen, of dat door de naastbestaanden der barende

vrouw een *consult* met eene tweede vroedvrouw, een' *medicinæ-doctor* of vroedmeester voorgesteld wordt, zal geene vroedvrouw zoodanig *consult* mogen weigeren, maar veel eerder, ingevalle van nood, daaromtrent zelve, en wel tijdig genoeg, de voorstellingen doen, en alsdan aan de te hulp komende vroedvrouw, *doctor* of vroedmeester een náauwkeurig en opregt verslag moeten geven van den staat des gevals, vooral, wanneer stuipen of vloeijingen het leven der vrouw bedreigen.

Art. XIII. Alle vroedvrouwen zullen verplicht zijn, om na verloop telkens van drie maanden aan de *stedelijke Commissie van Geneeskundig Toezigt* op te geven eene lijst der gevallen, waarin zij de hulp van een' vroedmeester hebben ingeroepen, welk meester haar *geadviseerd* heeft, en hoedanige redenen daarvoor geweest zijn; op eene boete van *f* 3 - :.

Art. XIV. Zij alleen zullen gehouden zijn, en bij uitsluiting van alle andere de vrijheid hebben, een ruitvormig bordje uit te hangen, waarop het woord *vroedvrouw* geschreven staat, en hetwelk voorzien is van het zegel der *Commissie*, op de boete van *f* 3 - :.

Art. XV. Eindelijk zullen alle vroedvrouwen in de maand *Mei* of *Junij* van ieder jaar aan gemelde *Commissie* hare woonplaatsen schriftelijk moeten opgeven, en daarbij betalen twaalf stuivers, op verbeurte van *f* 10 - :, wanneer zij zulks in dien tijd niet gedaan hebben.

Art. XVI. Iemand tot leerling in de vroedkunde bij eene vroedvrouw willende ingeschreven worden, zal den ouderdom van 18 jaren moeten bereikt hebben, en voorts vrij moeten zijn van zoodanige lichaamsgebreken, als haar in de oefening van haar beroep kunnen hinderlijk zijn, en blijken moeten geven van verstaanbaar

baar te kunnen lezen en schrijven, en van een onbesproken gedrag.

Art. XVII. Zoodanige inschrijving tot leerling moet geschieden bij de *stedelijke Commissie*, en daarvoor betaald worden *f* 3 - 3 - ., wordende de leertijd bepaald op vier achtereenvolgende jaren.

Art. XVIII. Gedurende dien leertijd zal de leerling al de vroedkundige lesfen en *demonstratiën* vlijtig moeten bijwonen, en daarvan niet mogen wegblijven, dan om ziekte of andere gewigtige redenen, zullende diegenen, welke daaromtrent bij herhaling nalatig zijn, behalve de daartoe gefelde boete van twaalf stuivers, verftoken zijn van haar leerlingschap, en tot geen *examen* worden toegelaten; zullende elke leerling bij de lesfen, over een lijk te houden, moeten betalen twaalf stuivers.

Art. XIX. Eene leerling zal, zoo dikwijls zij door hare leervrouw onthoden wordt, om bij eene barende vrouw met haar te gaan, zulks niet mogen weigeren, maar zich terftond daar laten vinden; tenzij wederom om ziekte of andere wettige redenen, op de boete van, bij herhaalde bewijzen van onwilligheid, haar leerlingschap ontzet, en haar reeds voldaan *ackoord* verbeurd verklaard te worden; zoodat de leervrouw eene andere leerling in hare plaats zal mogen aannemen, alles echter niet dan naar de uitspraak der *Commissie*.

Art. XX. Ook zullen de leerlingen jaarlijks in de maanden *Mei* of *Junij*, even als van de vroedvrouwen gezegd is, hare woonplaatsen aan dezelfde *Commissie* moeten opgeven, en daarhij betalen twaalf stuivers, en bij nalatigheid van dien vervallen in eene boete van *f* 3 - . .

Art. XXI. Eene leerling zal zich niet onderftaan eenige verlosfing te doen, dan in het bijzijn, en onder

het opzigt van hare leervrouw, op verbeurte van *f* 25 - : en verfteking van haar leerlingfchap.

Art. XXII. Na haren leertijd volbragt te hebben, zal zij hiervan door de *Commisfie* ontvangen een bewijs *in forma*, tegen betaling van *f* 3-12-:.

Art. XXIII. Een gelijk getuigfchrift ontvangt zij, mits de vroedkundige lesfen getrouwelijk bijgewoond hebbende, tegen betaling van *f* 3-12-:.

Art. XXIV. Tot bekoming van hare *admisfie* tot vroedvrouw, zal zij door de *Commisfie* haar vroedvrouwenbordje doen zegelen, en daarvoor betalen *f* 25-:.

§. 247. Uit deze wetten zien wij, dat het onzen vroedmeesters en onzer vroedvrouwen aan geene gelegenheid ontbreekt, om zich in hun vak te kunnen volmaken; en dat onze burgeresfen dus in dezen opzigte gerustelijk het uurtje harer verlosfing kunnen afwachten, te meer, omdat bijzonder de vroedvrouwen aan zoodanige bepalingen gebonden zijn, als de belangrijkheid van onze nuttigfte vrouwen vereischt.

Wij hadden nogtans wel gewenscht, dat geen vroedmeester, veel minder eene *vroedvrouw*, tot een *examen* konden worden toegelaten, tenzij zij bewijzen van een zeker aantal verlosfingen in het gasthuis, de eerste onder opzigt van den Hoogleeraar der vroedkunde, en de laatste onder dat van de vroedvrouw (thans de zeer kundige jufvrouw DE WIT) hadden vertoond.

Ook

Ook houden wij het voor dienstig, ja zelfs wat de vroedvrouwen aangaat, voor noodzakelijk, om haar, voor dat zij tot een *examen* toegelaten worden, onder opzicht van den Hoogleeraar, een behoorlijk onderwijs in het uitoefenende gedeelte der vroedkunde te doen genieten, waartoe het gasthuis de beste gelegenheid zoude kunnen verschaffen.

§. 248. Behalve deze herinnering hebben wij nog iets op eenige *artikelen* van dit *reglement* aan te merken; en wel het volgende:

1°. Het *art. 9.* is, onzes erachtens, niet genoeg omschreven, wordende daarin der vroedvrouwen slechts verboden, der vrouwen eenige *medicijnen* toe te dienen, en eenig *instrument* te mogen gebruiken; terwijl het toch bekend is, dat de vroedvrouwen ontijdige en verkeerde aderlatingen, hetzij gedurende de zwangerschap, hetzij gedurende den arbeid, aanraden en laten doen, ook zich veroorloven, ringen te zetten; weshalve wij aan het reeds door de *Commissie* voorgestelde (a) op nieuws herinneren, namelijk: om dit *art.* dus te omschrijven:

Gee-

(a) *Rapport XXVII. Eladz. 33.*

Geene vroedvrouw zal bij ongehuwden tot voortzetting der maandstonden, of voor eenige andere vrouwelijke gebreken, eenige in- of uitwendige medicijnen mogen aanraden, ingeven of aanwenden. Ook zal geene vroedvrouw, bij zwangere of barende vrouwen, eenig geneesmiddel toedienen, of op haar eigen gezag laten toedienen, of (vóór of gedurende de baring) eenige aderlatingen doen verrigten; gedurende den arbeid eenige zogenaaamde vlagdrankjes, of andere medicamenten uit de apotheek laten halen, of zelve bezorgen, noch ook eenige instrumenten ter verlossing mogen gebruiken (of keringen te verrigten). Eindelijk zal zich geene vroedvrouw mogen veroorloven ringen [annuli] te zetten, maar zulks aan vroed- of heelmeeesters overlaten, op de boete in het art. vermeld.

2°. De grondige aanmerkingen, door de *Commissie* op het 12de *Art.* (van de oude keuren het 20ste *Art.*) gemaakt, vinden wij zoo belangrijk, dat wij ons wederom verwonderen, dat bij deze herziening der wetten daarvan geen gebruik gemaakt is, namelijk: dat de vroedvrouwen met het vragen van *consult* doorgaans te lang wachten, dus de ongelukkige lijdereſſe op het ſleeptouw houden,

den, en daardoor haren toestand merkelyk verërgeren.

Tot dit misbruik kunnen twee foorten van oorzaken aanleiding geven: *Vooreerst*: onkunde en een meestal daarmede gepaard valsch gevoel van eer; *ten andere*, eigenbelang of vrees, dat wanneer nu een meester gehaald wordt, zij van hare betaling zal verftoken worden.

Om het *eerfte* gebrek te voorkomen, ftelt de *Commisfie* voor: om het *examen*, buiten al hetgeen de *théorie* en *praktijk* der natuurlyke verlosfingen betreft, ook over een gedeelte der *théorie* van moeilijke en tegennatuurlyke verlosfingen te laten gaan: over dat gedeelte, namelijk, hetwelk de kenmerken betreft, die iets moeilijks of tegennatuurlijks doen voorzien en onderscheiden; ten einde uit de gegevene antwoorden af te leiden: of de proeveling daarin genoegzaam bedreven, en dus in ftaat zij, om uit de omftandigheden tijdig genoeg op te maken, of er hulp ingeroepen moet worden, dan wel, of zij daarin zoo weinig ervaren is, dat zij, uit onkunde, den waren aard der zaken verkeerd inziende, de hulp, die vroegtijdig ingeroepen zijnde, de verlosfing spoedig had te weeg gebragt, niet dan na lang gewacht te hebben zal ver-

zoe-

zoeken, en daardoor de barende vrouw onnuttig zal doen lijden, en de omstandigheid merkelyk doen verërgeren. Dat derhalve hierover ook het onderwijs bijzonder moet gaan, spreekt van zelf.

Om nu *het tweede*, door ontijdig eigenbelang te berokkenen, onheil te voorkomen, zoude de billijkheid eischen, dat, indien eene vroedvrouw, bij eene barende vrouw gehaald zijnde, gedurende den arbeid de zaken zoodanig gesteld vindt, dat het halen van eenen vroedmeester, of noodzakelyk, of zelfs raadzaam is, zij voor hare moeite evenwel zal betaald worden, alsof zij de verlossing alléén had gedaan.

De dubbele kosten, welke zulks voor eene barende zoude veroorzaken, komen in geene aanmerking bij de voordeelen, welke daardoor voor haar en haren lieveling kunnen ontstaan. Daarenboven zoude het onbillijk zijn, de vroedvrouwen, die men goedgevonden heeft aan te nemen, zonder betaling te laten gaan, omdat zij openhartig en vroegtijdig genoeg opgeven, dat het werk, naar allen schijn, of zeker, boven haar bereik en hare kunde is, en te dien einde door deze verklaring reeds alles, wat in haar vermogen is, tot welzijn der barende vrouw aanwenden.

3°. Bij *Art. XIII.* zoude men eene maandelijksche opgaaf aller verloslingen, met vermelding der doodgeborene kinderen, kunnen vorderen.

§. 249. Eindelijk is in dit *reglement* wederom geen prijs, dien de vroedvrouw voor hare moeite kan verlangen, bepaald. — Desniettemin wordt zij doorgaans alhier, bij de burgerklasse, met *f* 5 - : tot *f* 7 - : betaald, en waarlijk, dit hebben zij ook noodig, indien een aantal van 96 vroedvrouwen daaruit een bestaan zal kunnen vinden; te meer, omdat het bij de aanzienlijke burgerklasse, die rijkelijker beloont, hoe langer hoe meer mode wordt, eenen vroedmeester aan te nemen en de vroedvrouwen derhalve meestal van de geringere burgerklasse moeten onderhouden worden.

IV. *Apothekers.*

§. 250. Voordat wij ons oordeel over den toestand van dezen geneeskundigen tak laten gaan, wordt er vereischt, dat wij onzen Lezer met de wetten en inrigtingen van de artsijmengkunde bekend maken, en dus wederom hier *het Reglement voor apothekers, derzelver winkeldoende weduwen, meesterknechts, knechts en leerlingen* in zijn geheel laten voorafgaan:

Art.

Art. I. Een apotheker winkel zullende houden, is verplicht, om zulks, benevens deszelfs woonplaats, aan de *Commissie* te kennen te geven, op de boete van *f 9 - :.*

Art. II. Hetzelfde heeft plaats bij elke verhuizing, zoo ook, wanneer hij, eenigen tijd geen' winkel gehad hebbende, denzelven op nieuw begint; welke aangifte binnen den tijd van eene maand, na de oprigting of aanvaarding moet geschieden, op boete van *f 9 - :.*

Art. III. Hij is verplicht, om in denzelven zijne inwoning en zijn verblijf te hebben, en vermag door niemand, die niet insgelijks Mr. apotheker is, denzelven laten waarnemen, zullende ook dan ten minste een dezer Mrs. apothekers, in allen opzichte, aan den inhoud van dit *art.* moeten voldoen, op de boete van *f 100 - :.*

Art. IV. De apothekers zijn verplicht, om in hunne winkels, behalve naauwkeurige maten en gewigten, een exemplaar van de *pharmacopœa Batava* voorhanden te hebben, benevens de twee *areo* of *hygrometers*, op de boete van *f 10 - :.*

Art. V. Hij de *visitatie* moeten in hunne winkels alle, zoo wel enkele als *gecomponeerde*, middelen, in gemelde *pharmacopœa* opgegeven, gevonden worden, op de boete van *f 3 - :* voor ieder ontbrekend of kwalijk bereid geneesmiddel, en verbeurte van hetzelfde.

Art. VI. Voorts zijn zij gehouden, om zich stiptelyk te gedragen, ingevolge den inhoud der *publicatie* van het STAATSBEWIND, geplaatst achter de *pharmacopœa Batava*, voor zoo verre dezelve voor de in deze stad wonende apothekers van *applicatie* is (a).

Art. VII.

(a) Deze *publicatie* bevat hoofdzakelijk deze verordeningen:

1°. Dat alle apothekers verplicht zijn hunne winkels in te rigten, naar hetgeen dienaangaande in de *pharmacopœa Batava* bepaald

Art. VII. Het blijft hun vrij, om ook andere *medicamenten*, die in de *pharmacopœa* niet vermeld staan, in hunne winkels te houden, mits dezelve in deugd en *kwaliteit* aan de daarvan voorhandene voorschriften voldoen.

Art. VIII. Apothekers zullen geene *medicamenten* door eenige *advertentiën* mogen uitventen, op eene boete van *f* 10 - :.

Art. IX.

paald wordt. 2°. Dat de geneesmiddelen behalve met de oude, ook met de nieuwe namen, zoo als zij in deze *pharmacopœa Batava* worden aangeduid, op de fleschen, potten, dozen, enz. moeten onderscheiden worden. 3°. Dat elk apotheker wonende in eene stad, waarin een *plaatselijk Collegie van Geneeskundig Toezigt gevestigd is*, zal verplicht zijn, al de *medicamenten* in zijnen winkel voorhanden te hebben, welke in deze *pharmacopœa* worden opgegeven, op verbeurte van *f* 3 - : voor elk *defect*. 4°. Dat alle enkelvoudige geneesmiddelen van die hoedanigheid zullen moeten zijn, als in deze *pharmacopœa* worden opgegeven; terwijl voorts alle zamengestelde, naar de voorschriften daarin vervat, naauwkeurig zullen moeten bereid worden; dat voor elk *medicament*, hetwelk bevonden wordt ondeugdzaam, vervalscht of niet naar de voorschrevene *pharmacopœa Batava* te zijn, zal verbeurd worden eene boete van *f* 6 - :, en zulks bij herhaling bevonden wordende, de winkel voor 6 maanden zal gesloten worden, op eene boete van *f* 500 - : daarenboven, indien hij, in weerwil van deze *correctie*, gedurende dien tijd, uit zijnen winkel eenige geneesmiddelen mogt verkoopen of geven, of op eenige manier *debiteeren*: terwijl laatstelijk, wanneer hij, na het weder openen van zijnen winkel, bevonden mogt worden, op nieuws vervalschte, ondeugdzaam, of niet naar eisch bereide *medicamenten* nagehouden, afgegeven of verkocht te hebben, niet alleen zal verbeuren eene som van *f* 500 - :, maar bovendien aan hem *geïnterdiceerd* worden de *pharmacie* in de geheele (toenmalige) *Republiek* uit te oefenen, op pene dat hij, *contrarie* dezes handelende, zwaarder zal worden gestraft, naar *exigentie* van zaken, zelfs met *bannissement*.

Art. IX. De apothekers en derzelver bedienden zijn verplicht, om aan de *Commisfarissen* tot het *pharmaceutisch* gedeelte der geneeskunde, door de stedelijke *Commisfie* daartoe benoemd, het *visiteeren* van hunne winkels en andere bergplaatsen, alwaar zij hunne geneesmiddelen bewaren, vrij en onverhinderd, en zoo dikwerf zij zulks noodig oordeelen, toe te staan, op de boete van *f* 200 - :.

Art. X. Ingevalle de apothekers of hunne bedienden zich tegen de genoemde *Commisfarissen* onbetamelijk of onbescheiden gedragen, of zich van beleedigende uitdrukkingen bedienen, zullen zij voor de *Commisfie* worden ontboden, en voor hun onbescheiden of onbetamelijk gedrag tot het beloop eener boete van *f* 25 - : moeten betalen.

Art. XI. Zij zijn verplicht, om de *recepten* der *medicince-doctoren*, *chirurgijns*, of vroedmeesters, met de uiterste naauwkeurigheid, overeenkomstig het voorschrift, gereed te maken. Bijaldien iets in hetzelfde voorkomt, hetwelk hun onbekend is, mogen zij geen ander eigendankelijk in deszelfs plaats geven, maar zijn verplicht, om den voorschrijver daaromtrent te raadplegen, ten einde zich daarnaar te gedragen. Hetzelfde zal plaats moeten hebben, bijaldien zij eenig abuis of iets twijfelachtigs in het voorschrift meenen ontdekt te hebben, beide op eene boete van *f* 100 - :.

Art. XII. Ieder afgegeven *medicament* moet voorzien zijn van een *signatuur*, op hetwelk leesbaar geschreven is: het gebruik en de naam voor wien het bestemd is, volgens het voorschrift, zoo ook de *datum* en de naam van den apotheker, die het middel bereid heeft, op verbeurte voor ieder, van *f* 3 - :.

Art. XIII. De apothekers zijn gehouden, om ieder *recept* gedurende den tijd van zes jaren te bewaren, en het *origineel* aan den voorschrijver, zulks begeeren. de,

de, te vertoonen, of eene kopij van hetzelfde af te geven, op boete van ieder voor *f* 50 - :.

Art. XIV. Alleen in een onvoorzien en spoedig hulpvereischend toeval hebben zij de vrijheid, om voor eenen enkelen keer eenig geneesmiddel te mogen geven, latende kopij van hetzelfde bij den lijder, om het aan den *doctor*, zoo deze vervolgens bij den lijder geroeppen wordt, te kunnen vertoonen.

Art. XV. De apothekers zijn altoos aansprakelijk voor de *abuizen*, die aan hunne winkels begaan zijn, vervallende voor ieder van dezelve in eene boete van *f* 25 - :.

Art. XVI. Zij, als ook de meesterknechts, betalen 's jaarlijks tot onderhoud van den *hortus medicus*, op vertooning der *kwitantie* van de *Commisfie*, *f* 6 - :; na drie maanden daarin nalatig te zijn geweest, verbeuren zij *f* 24 - : zij zijn verplicht voor hunne bedienden, wegens betaling van *f* 4 - : *hortus* - geld in te staan, als ook hun alle mogelijke gelegenheid te geven, zoo tot het bijwonen der kruidkundige lessen, als om zich ten bekwamen tijde in de plantkunde te oefenen.

Art. XVII. De apothekers zijn verplicht om, binnen den tijd van veertien dagen, hunne leerlingen of knechts bij de *Commisfie* te doen inschrijven, met aangeving van den naam en den tijd, voor hoe lang, op de boeten na verloop van gezegde zes weken, voor iedere week daarna, van *f* 12 - :.

Art. XVIII. Al het bovengemelde zal insgelijks door de winkeldoende weduwe, voor zoo verre zulks op haar toepasselijk is, zoo ook door derzelver meesterknechts, moeten geobserveerd worden.

Art. XIX. De weduwe van een' apotheker is verplicht, om, binnen den tijd van drie weken, na het overlijden of de ontstentenis van haren man, aan de *Commisfie* hiervan schriftelijk kennis te geven, met bijvoe-

ging, of zij al dan niet genegen is, den winkel met *adfsfentie* van een' meesterknecht aan te houden, op de boete van *f* 50 - :.

Art. XX. Ingeval zij voornemens is den winkel aan te houden, zal zij zich binnen den tijd van zes weken van een' meesterknecht moeten voorzien, op de boete van *f* 100 - :.

Art. XXI. Ook is zij verplicht, in geval van verkoop, den naam des koopers aan te geven, die insgelijks verplicht is, om binnen den tijd van 14 dagen schriftelijk berigt van den koop aan de *Commisfie* in te zenden, beiden op verbeurte van *f* 25 - : voor iedere week, dat zij hierin nalatig blijven.

Art. XXII. Een leerling moet, om ingeschreven te worden, den vollen ouderdom van 14 jaren bereikt hebben, en ten genoegen van de *Commisfie*, zijne ervaringheid in de Latijnsche taal doen blijken.

Art. XXIII. Zoo ook een van buiten inkomende zal, na vertooning van een behoorlijk ontslag van zijnen vorigen meester, proeven van genoegzame kennis in de Latijnsche taal moeten geven.

Art. XXIV. Beiden, zoo leerlingen als knechts, betalen voor hunne inschrijving twee gulden en vier stuivers, buiten en behalve twee gulden aan den bode der *Commisfie*, welke echter door hunne meesters worden vergoed.

Art. XXV. Beiden ontvangen bewijs tot bijwoning der kruidkundige lessen, en tot den *hortus medicus*.

Art. XXVI. Apothekers - knechts, binnen deze stad gewoond hebbende, en bij de *Commisfie* reeds ingeschreven zijnde, zullen, na een behoorlijk ontslag van hunne vorige meesters, worden overgeteekend, waarvoor zij betalen *f* 1 - 10 - :, en bovendien *f* 2 - : aan den bode der *Commisfie*, welke hun door hunnen meester worden teruggegeven.

Art. XXVII. Een knecht of leerling, bij verkoop van

van den winkel, in welken hij leert, van des eenen dienst in dien van den anderen overgaande, moet zich bij den kooper laten overteekenen, mits voor niet langer dan voor den nog ontbrekenden tijd zijner inschrijving, waarvoor de laatstgemelde betaalt *f* 1 - 10 - :.

Art. XXVIII. Knechts en leerlingen betalen ieder jaarlijks, tot onderhoud van den *Hortus medicus*, *f* 4 - :; zij moeten gedoogen, dat hunne meesters gezegde som van hun verdiend geld inhouden, ten einde voor derzelver betaling in dat jaar zeker te zijn.

Art. XXIX. Na zich binnen deze stad in den tijd van vier achtereenvolgende jaren, bij een' of twee meesters, behoorlijk in de *pharmacie* geoefend te hebben, zullen zij, op vertooning van een schriftelijk bewijs van hun goed gedrag, van wegen deze *Commissie* een voldoende getuigschrift van den welvolbragten leertijd ontvangen, en daarvoor betalen *f* 6 - 12 - :.

Art. XXX. Ook zullen zij, mits van het publiek geneeskundig onderwijs, voor zoo verre het tot hun beroep betrekking heeft, gebruik gemaakt hebbende, daarvan op hunne begeerte ontvangen een bewijs *in forma*, tegen betaling van *f* 3 - 12 - :.

Behalve dit afzonderlijk *reglement*, worden de apothekers, volgens *Art. 16.* van het algemeen *reglement*, gehouden, om vergiften en slaapmiddelen, en bij name: *het arsenicum of rottenkruid; de murias hydrargyri (vulgo sublimatus corrosivus) en het opium* op eene verzeekerde plaats te bewaren, waarvan de meester den sleutel aan niemand zal mogen toevertrouwen, en zorg moeten dragen, dat het papier, de doos of het glas,

waarin dezelve worden afgeleverd, behoorlijk gesloten en verzegeld, en daarop de woorden *zwaar vergif* duidelijk uitgedrukt zijn, op eene boete van *f* 25 - : telken reize te verbeuren; en volgens *Art. XVII.* van dit *algemeen reglement* mogen evenmin de verdoovende middelen verkocht worden, dan op schriftelijke en behoorlijk ondergeteekende order van eenen *medicinæ-doctor, heël- of vroedmeester*, of van bekende personen, en tot een bekend gebruik bepaald; welke orders zij ter hunner verantwoording zullen moeten bewaren, op eene boete van *f* 100 - : telken reize te verdubbelen.

§. 251. Voegde men nu bij dit *reglement* een verbod, dat een apotheker geen *recept*, zonder onderteekening van eenen *doctor, chirurgijn* of vroedmeester mogt gereed maken, maar van zoodanig een ongeteekend *recept* dadelijk aan de *Commissie van Geneeskundig Toezigt* moest kennis geven; — dat hij verder geene sterk werkende *medicijnen*, als *purgeer-* en braakmiddelen, enz., evenmin als de vergiften, tenzij op voorschrift van deskundigen, afleveren, en geene *medicijnen* dan in behoorlijk vertind koperen of onschadelijk vaatwerk bereiden mogt; en vorderde men van eenen apothekers-leerling, en althans van eenen knecht iets meer, dan slechts eene oppervlak-
ki-

kige kennis van de Latijnsche taal, alsdan zoude ons weinig ten opzichte dezer wetten voor den apotheker te wenschen overig blijven.

En toch leert ons, helaas! de droevige ondervinding, dat men, in weerwil der loffelijkste pogingen van een zoo weldadig als kundig Bestuur; in weerwil van al deze heilzame wetten, en ten spijt van al deze voorzorgen, hier dagelijks in zijne verwachting wordt te leur gesteld, en dat niet zelden alle pogingen van den arts aan de onvergeeflijke schraapzucht en het vuige eigenbelang van eenen gewetenloozen apotheker schipbreuk lijden, waardoor soms de gezondheid, zelfs het leven van den ongelukkigen lijder te gronde gaat. Trouwens, *sommigen*, tot ons leedwezen moeten wij zeggen, *zeer velen* onzer apothekers, meer door vuig eigenbelang, dan door het heil hunner medeburgers en begunstigers gedreven, schamen zich niet, de voorschriften van den *doctor* zoo wat te schikken naar hun eigen voordeel, en naar de tijdelijke omstandigheden van hunne kalanten, vooral als de duurte der *medicamenten* hun geene grove winst overig laat. Zoodanigen maken er zich geen geweten uit, om oude, krachtelooze *medicijnen*, die zij anders toch niet konden verkopen, voor versche en krachtige te *dispenseeren*;

of wel van het dure iets minder, en daarentegen van het goedkoopere wat meer daarbij te doen, zelfs in plaats van het voorgeschrevene iets anders, dat zoo wat de smaak, kleur en geur van het begeerde nabij komende te geven, en eene slechtere soort onder eene betere te schuiven. De *patient* kan het niet ontdekken, de *doctor* zich daarmee niet bemoeijen, vindt het soms zelfs niet raadzaam, den apotheker veel na te rijden, omdat men niet weet, hoe het weder te pas kan komen. Intusschen blijft de arme zieke sukkel, en de apotheker stijft zijne beurs.

§. 252. Deze allergevaarlijkste baatzucht van eenige onzer apothekers is alhier vergezeld van geen minder nadeelig misbruik, dat de *doctor* zelden bij eenen zieken gehaald wordt, waarbij de apotheker niet eenige dagen, meestal tot groot nadeel van den lijder, zijne onkunde beproefd heeft. Wij kunnen zonder vergrooting zeggen, dat de meeste kwakzalvers te *Amsterdam* onder de apothekers gevonden worden. Er zijn er, die zich op hunne uitgestrekte *praktijk* beroemen; veel zijn in eenige streken der stad als kinder-*doctoren*, anderen door het afdrijven van lintwormen, sommigen door het genezen van vallende ziekte, *venerische* en andere kwalen

be-

befaaamd, en rigten onder het onkundig gemeen geen gering onheil aan. Ten spijt veler, bijzonder jonge, *doctoren*, strekt zich de *praktijk* eeniger apothekers veel verder dan de hunne uit, zonder dat de eersten in staat zijn, dit onheil te stuiten, verontwaardigende het den man van eer, om gedurig een aanklager van zijnen medeburger te moeten worden, zoodat de gewetenlooze apotheker zijn onvoeg ongestoord blijft voortdrijven.

§. 253. Wenschelijk ware het, dat allen, die op hunne gezondheid en hun leven prijs stellen, die bij de algemeene welvaart der maatschappij belang hebben, met ons van dit zoo schandelijk als gevaarlijk kwaad in onze zoo edele kunst overtuigd waren; en vooral dat zij, wier pligt het is, onze zoo wijze en voortreffelijke geneeskundige wetten te handhaven, door het *gouvernement* in staat gesteld wierden, dit strafbaar knoeijen, en deze verregaande kwakzalverijen, in eene zoo gewichtige zaak, te beteugelen. Immers, men zoude zich zeer vergissen, indien men deze schandelijke bedriegerijen blootelijk aan de zorgeloosheid van onze *Commissie van Geneeskundig Toezigt* wilde te laste leggen; deze toch, hoewel eene door de Regering ge-

magtigde vergadering, kan nogtans nimmer [§. 210.] als een gedeelte der Regering beschouwd worden, en gevolgelyk niets, dan door derzelver magtigen arm onderschraagd, uitvoeren. Daarenboven wordt dit onheil, zoo wel door *doctor* als zieke, meer begunstigd dan tegengewerkt. Sommigen der *eersten*, namelijk, nemen zich, of uit onkunde, of uit tijdsgebrek, geene moeite, om hunne voorgeschrevene *medicamenten* behoorlyk te onderzoeken; eenigen blijven zelfs, tegen hun beter weten aan, den gewetenloozen arts en ijmenger begunstigen; terwijl de zieke soms zoo veel of meer vertrouwen in den apotheker dan den arts stellende, en niet zelden meer op de duurte dan de deugdzaamheid der geneesmiddelen lettende, zich zelve in het verderf stort.

§. 254. Wanneer zich echter ook alles vereenigde om dit onheil tegen te gaan, zoo zoude zulks toch altoos zeer moeijelyk, ja bijna onmogelyk blijven, zoo lang derzelver bron niet gestopt werd. Vermits nu deze in het overgroot aantal van 149 apotheken, behalve de drogist- en Noordwijker kruijenwinkels, (waarvan thans wederom zeer vele de plaats van de, door de Fransche wetten met de

de apothekers vereenigde, *chemisten* (a), in het ongeoorloofd bereiden der *recepten*, vervangen,) gegrond is, zoo zoude men aan eene *radicale* genezing van deze schadelijke wanorde wanhopen. En toch is er voorzeker eene vermindering van *twee derde* der apotheken noodza-

ke-

(a) De zoogenaamde *chemisten*, aan wie het voorheen, zonder *examen*, geoorloofd was *chemicaliën* te bereiden en te verkoopen, zonder *recepten* of gemengde artsenijen te vervaardigen, maar, tegen alle wetten en *reglementen* aan, met het *recepteeren* doorgaans meer te doen hadden dan de apothekers, en deze daardoor aanmerkelijk benadeelden, zijn onder het voormalig Fransche Bestuur vernietigd, of, na een *examen* afgelegd te hebben, met de apothekers vereenigd, en hebben daardoor het reeds overgroot aantal van apotheken, op eene, voor deze, drukkende wijze, vermeerderd. Thans echter, na de uitroeijing der Fransche overheersching, worden de voormalige *chemisten* niet alleen door andere vervangen, maar men vindt onder deze benaming, in kelders en op kamers, eene menigte onbevoegde personen, die overal, zelfs soms in verband met andere neringen, *recepten* vervaardigen, door eene schijnbare goedkoopheid den onkundigen burger met slechte middelen bedriegen, en zoo wel daardoor den zieken benadeelen, als den zwaar belasten apotheker afbreuk doen. Het ware te wenschen, dat niemand eenige *chemist-*, *drogist-*, of kruijenwinkels mogt nahouden, maar zulks aan den apotheker alleen overgelaten wierde, om daardoor op eens dit onvoeg te stuiten.

kelijk, wil men de daarop vastgestelde wetten handhaven. Trouwens, in het volkrijkere *Weenen* vindt men niet meer dan 58 apotheken, waarvan er 18 in de stad zelve gevestigd, en 20 op de zeer uitgebreide voorsteden verspreid zijn.

§. 255. Onder deze omstandigheid, immers, zijn onze artsenijmengers meer te beklagen, dan te veroordeelen: wat toch kunnen zij daarvoor, wanneer zij hunne waren eerst moeten verkocht hebben, voordat zij wederom versche kunnen inkoopen? Is het hunne schuld, dat zij geene tijdelijke middelen bezitten, en geene genoegzame winst hebben, om de beste soorten van *materialen* op te doen, te meer, wanneer de meesten, van *crediet* ontbloot, dezelve niet dan tegen *contante* betaling kunnen bekomen, en derhalve veelal uit de tweede of derde hand in het klein duur moeten inkoopen? Zijn zij nu baatzuchtig te noemen, wanneer zij, om te kunnen bestaan, hunne weinige *recepten* voor eenen hooger prijs moeten uitventen, dan zij anders, bij een grooter aantal, zouden doen? Vinden zelfs hunne kwakzalverijen geene verschooning, wanneer men bedenkt, dat velen grootendeels zonder *recepten*, of wat hier hetzelfde is, zonder middelen van bestaan zouden blijven, indien zij

zij dezelve niet zelve ophaalden, te meer, omdat deze ongeoorloofde *praktijk* van de hand wijzende, door hunnen buurman gretig zouden worden opgevangen? Alles, alzoo, wat wij voorheen als verfoeijelijk en misdadig beschouwden, wordt door de omstandigheden slechts ongeoorloofd: de baatzuchtige apotheker wordt een verzorger van zijne huishouding; de bedrieger een bedrogene; de kwakzalver een gelukzoeker; en met dit alles onze ingezetene bedrogen, ongelukkig, ja beroofd van geld en leven.

§. 256. Welke partij zal nu bij deze toedragt van zaken ons Geneeskundig Bestuur kiezen? Zal het den reeds door kommer en zorg gedrukten apotheker, die, om aan zijne zware belastingen te voldoen, en zijne vrouw en kinderen brood te verschaffen, als het ware gedrongen wordt, krachtelooze, slechte, en daardoor nadeelige *medicijnen* te verkoopen, en eene ongeoorloofde *praktijk* uit te oefenen, met de gestrengheid der wet vervolgen, en alzoo ongelukkig maken? Of zal dit Bestuur zich aan plichtverzuim schuldig maken, en oogluikend gedoogen, dat deszelfs medeburgers misleid, bedrogen, van gezondheid, ja leven beroofd worden? Het eerste botst tegen mededoogen en gevoel, het laatste vorderen regtvaardigheid, pligt

pligt en menschenliefde. Bij dit alles blijft eene grondige genezing onmogelijk, terwijl de straffende hand slechts enkele ongelukkige voorwerpen treft, en in het algemeen daardoor niets gewonnen wordt.

§. 257. In weerwil nu van de moeilijkheden, die met eene *reductie* van de over-tollige alhier aanwezige apotheken verbonden zijn, zoo wordt dezelve toch voor de veiligheid en het geluk van onze burgerij hoogstnoodzakelijk: want niets zal men, ook met de beste wetten, tegen dit schadelijk wangedrag kunnen uitvoeren, zoo lang deszelfs oorzaak in een insinktmatig zelfbehoud gegrond is.

Vermits het nu eene onbillijkheid zijn zoude, den reeds gevestigden burger zijne broodwinning en zijn tijdelijk bestaan te ontnemen, zoo gaat zulks niet zoo gemakkelijk, en onzes inziens blijven hiertoe slechts twee wegen open.

De *eerste* kan niet zonder goedkeuring van alle alhier gezetene apothekers ingeslagen worden, en de vermindering zoude door eene uittoting kunnen bewerkt worden: doordien echter deze, ofschoon spoedig werkende, *reductie* vele zwaarigheden zoude onmoeten, zoo gelooven wij, dat een *tweede* langere weg
toch

toch verkiesfelijker zijn zoude, en door eene op hooger gezag bewerkte uitsterfing veiliger kunnen bewandeld worden. Alsdan nogtans zouden de overgeblevene apothekers de nagelatene weduwen voor het intrekken der winkels schadeloos moeten stellen.

§. 258. Eene door de Regering gemagtigde vereeniging van onze artsenijmengers onder eene soort van gild, gelijk voorheen bij de heelmeesters plaats vond, zoude hier niet alleen zeer doelmatig, maar het best geschikt zijn, om onze wijze geneeskundige wetten in dezen opzichte te handhaven, en met de noodige verbeteringen en wijzigingen ten uitvoer te brengen. Daarenboven zoude men bij zoodanige verbeteringen van dezen tak der geneeskunde nog oneindig vele voordeelen kunnen erlangen, waarvan wij slechts eenige zullen aanstippen.

1°. Het *examen* voor eenen apotheker, hetwelk thans over eenige voortbrengselen der onderscheidene natuurrijken, voor zoo verre er in de *pharmacopœa Batava* voorkomen, loopt; in de kennis der *medicinale* planten en *warenkunde* bestaat; eenige *pharmaceutische* kennis vordert; en de bereiding van eenige *pharmaceutico-chemische præparaten*, in een daartoe voorhanden *laboratorium*, vereischt, zoude
als-

alsdan over de geheele zoo *théoretische* als *praktische chemie*, en over de natuurkunde zich kunnen uitbreiden, en ook eene *botanische* kennis aller, althans der geneeskundige, planten moeten bevatten; terwijl men van eenen leerling meer dan eenige bedrevenheid in de Latijnsche taal, en vooral eenige natuur- en wiskundige kennis moest verlangen, moettende een knecht of bediende, op wien soms het bestuur van eenen winkel berust, daarenboven *pharmaceutische* kennis bezitten.

2°. Bij het toelaten van slechts een bepaald getal apothekers zoude men in staat gesteld kunnen worden, in navolging van *Duitschland*, eene *taxe* op de *medicijnen* te stellen, om onzen burger voor de knevelarijen eens baatzuchtigen apothekers te beveiligen, en tevens den regtschappen artsenijmenger voor een goed bestaan te waarborgen.

§. 259. Onder de menigte vermelde apotheken bevindt zich hier, sedert een paar eeuwen, eene stads-apotheek, ten dienste onzer behoeftige ingezetenen. Behalve dat aldaar de *recepten*, door stads-doctoren voorgeschreven, worden vervaardigd, verzorgt deze apothek de twee ziekenhuizen, het gast- en pesthuis, en vele armenhuizen en gestichten, zoo wel voor stads-kosten, als ook ten koste de-

dezer arme inrigtingen. Sedert het jaar 1754 is deze apotheek aan het gasthuis overgebracht, alwaar eene woning voor den apotheker, met een ruim vertrek voor den winkel, benevens een goed *chemisch laboratorium* aanwezig zijn. De apotheker heeft doorgaans 5 of 6 bedienden te zijner beschikking. Voorheen stond de stads-apotheker onder het toezigt van stads-doctoren: in het jaar 1741 is dit toezigt door Burgemeesteren aan de *inspectores Collegii medici* opgedragen, en daarvan onder dat van de *stedelijke Commissie van Geneeskundig Toezigt* overgegaan, welke zorgen moet, dat aldaar alles, volgens het vermelde *reglement voor apothekers*, is ingerigt. Behalve de opgegevene *medicamenten* voor behoeftigen, worden in deze apotheek ook *recepten* voor den *privaat-burger*, tegen betaling, vervaardigd; hetgeen wij ten sterkste afkeuren; eensdeels, omdat daardoor de reeds aanwezige drukte nog vermeerderd wordt, en er dus ligtelijk verwarring kan ontstaan; en anderdeels, omdat zulks zeer nadeelig voor de andere apotheken zijn moet.

§. 260. De *Hortus medicus* schijnt ons hier te moeten vermeld worden. Sedert eeuwen was hier een kruidtuin ten dienste voor apothekers en artsen, en sedert kort ook voor

De

chi-

chirurgijns aanwezig. Deze tuin is eenige malen van plaats veranderd, en sinds den jare 1683 in de plantaadje gevestigd. Hij bestaat aldaar omtrent een' morgen lands, heeft tot ingang eene fraaije poort, ter wederzijde van welke twee vierkante zuilen van gebakken steen staan, waarop twee vazen geplaatst zijn. In elk van deze vazen wordt in de maand *Mei* eene aloëplant geplaatst, en de toegang tot den *hortus* voor de vermelde personen verleend; wordende dezelve in de maand *September* wederom weggenomen, als een bewijs, dat, het jaargetijde verstreken zijnde, de *hortus* gesloten is. In den tuin gekomen zijnde, vindt men even links de woning van den *hortulanus*; op dezelve volgt een lang steenen gebouw, in vier vertrekken verdeeld; in het eerste en langste worden de vreemde gewassen des winters bewaard; in het tweede, de warme kamer genaamd, wordt gestookt, om de planten, die eene hier buitengewone warmte vorderen, te doen groeijen, kunnende uit dit vertrek de noodige warmte ook in de twee belende kamers geleid worden. De derde afdeeling is het *Oranjehuis*, ter bewaring der oranjeboomen, gedurende den winter; daarna volgt de kamer van *Commisfarijfen van den hortus medicus*, waarin drie boekenkasten, voorzien van kruidkundige boeken, een ka-

kabinet met vreemde gedierten in fleschen, en van verscheidene *mineraal*-ertsen voorhanden zijn. Aan het einde van dit lange gebouw, op den hoek van den tuin, aan de plantaadjes heerengrachts-laan, staat een koepel. Voor het beschreven gebouw naar binnen is een bloempark van eene driehoekige gedaante aangelegd, hetwelk des zomers met uitlandsche, meest Kaapsche en andere Afrikaansche gewassen bezet is. De groote tuin is in drie, met geschikte wandelpaden omringde, parken verdeeld: deze prikken met velerlei in- en uitheemsche gewassen; op een derzelve staan alle geneeskundige planten in *systematische* orde gerangschikt. Langs een der paden staan waterbakken, waarin eene menigte waterplanten worden aangekweekt. De Oost- en West-Indische gewassen, onder welke zeer velen der zeldzaamste gevonden worden, staan in hooge broei- en trekkasen, met ovens van onderen, geplaatst tegen de muren, die langs twee zijden van den tuin zijn opgehaald, zijnde de twee andere zijden, langs de heeren- en muidergrachten, met hagen en geboomten beplant.

Het bestuur over dezen tuin is toevertrouwd aan Burgemeesteren der stad, welke den *hortulanus* aanstellen, die acht of negen knechts onder zich heeft. Dat er een Hoogleeraar over

de *botannia* is aangeveld, die in dezen kruidtuin, gedurende de zomermaanden, voorlezingen houdt, hebben wij reeds vroeger [§. 205.] aangestipt; gelijk ook, dat de artsenijmengers, artsen en heelmeesters, tegen eene jaarlijksche vermelde *contributie*, op zekere tijden van het jaar, daartoe vrijen toegang hebben.

§. 261. Bij het doorloopen onzer geneeskundige *Staatsregeling*, *reglementen* en *verordeningen* hebben wij, wel is waar, aanmerkelijke fouten en gebreken ontmoet, doorgaans echter derzelver geest zeer schoon bevonden. Hoezeer wij nu ook overtuigd zijn, dat, bij eene door onzen KONING beslotene herziening en ontwerping dezer geneeskundige wetten (a), dezelve gelouterd en verbeterd zullen ten voorschijn treden, zoo zijn wij toch overtuigd, dat bij deze herziening meer in de

(a) Bij een besluit van Z. M., van den 25. October 1815, is eene *personzele Commissie* daargesteld, belast, om de zoo wel in de Zuidelijke als Noordelijke *provinciën* bestaande geneeskundige wetten en verordeningen te herzien, en een geheel te ontwerpen, hetwelk als het geneeskundig Wetboek voor dit Koningrijk aan Z. M. ter goedkeuring zal worden aangeboden; en zijn tot leden dezer *Commissie* door hoogstdenzelfen benoemd de heeren P. J. GROEN VAN PRINSTEREN en HARDBAUER, en tot *amanuensis* de Heert J. VAN MAANEN. (Zie Nederl. Staatscourant van 24 November 1815.)

de handhaving en mogelijkheid der uitvoering dezer wetten, dan wel aan den aard derzelve, zal te verbeteren vallen. Wat toch baten ons alle wetten en verordeningen, wanneer de uitvoerende magt, of uit het gebrekkige der inrigtingen, of uit mangel aan vermogen, niet in staat gesteld wordt, dezelve te handhaven of uit te voeren? Men herinnere zich slechts, wat wij over het overgroot aantal apotheken gezegd hebben; wat zouden hier alle wetten vermogen, zoo derzelver getal niet verminderd, en de inrigtingen niet veranderd worden? Hoe zeer onze stedelijke Regering de gezondheid harer onderhoorigen ter harte nam, blijkt reeds daaruit, dat zij, op het voorstel van het toenmalig [1796] *Committé van algemeen welzijn*, dadelijk eene *Commisfie* tot oprigting van een *Committé* voor gezondheid voor deze stad benoemd heeft. Met welk eenen ijver zich deze *Commisfie* voor de belangen harer medeburgeren gekweten, en hoe zij aan hare allermoeijelijkste taak voldaan hebbe, blijkt uit de ons zoo menigmaal aangehaalde, en ten leiddraad gediend hebbende *verzameling van Stukken en Rapporten*, te dien einde daarover vervaardigd. Voorwaar, waren de door deze voortreffelijke *Commisfie* uitgebragte voorlagen in derzelver

ganschen omvang gevolgd en uitgevoerd, alsdan zoude het geneeskundig Bestuur der stad *Amsterdam* met het beste van *Duitschland* kunnen wedijveren.

§. 262. Voordat wij dit deel van onze *Topographie* besluiten, zullen wij van eene inrigting gewagen, waardoor de stichters zich niet alleen onsterfelijk, maar zich ook voor onze ongelukkige weduwen zoo verdienstelijk gemaakt hebben, dat hunne nagedachtenis nog bij onze nakomelingen met het innigste gevoel van dankbaarheid zal vereerd worden. Wij bedoelen de *weduwen-societeiten*, welke alhier, behalve het [§. 259.] vermelde *chirurgijns weduwen-fonds*, binnen weinige jaren, voor de weduwen van artsen, heelmeeesters en artsenijmengers opgericht zijn.

Eene dezer *societeiten*, onder den naam *amore coniugali* in het jaar 1811, door de loffelijke pogingen van de heeren J. W. HEIJNS en J. VISSCHER tot stand gebracht, strekt zich bijzonder over de heeren apothekers uit, en is op volgende hoofdgronden gevestigd.

Het genootschap zal bestaan uit 60 leden; dit getal volledig zijnde, zal niemand meer daarin opgenomen worden, tenzij er eene plaats mogt open komen. Als lid dezer *societeit* kunnen worden aangenomen Mrs. *Apothekers*

kers, binnen of buiten deze stad gevestigd; ook worden *Med. Doctores* en *Mrs. Chirur-gijns*, zoo binnen als buiten deze stad, daarin toegelaten: vijftig jaren bereikt hebbende, kan men, na de oprigting niet meer aange-nomen worden. Ook kunnen de reeds aanwezig zijnde leden ledematen blijven, nadat zij zich van hunne *affaire* ontdaan hebben; nogtans worden diegenen, welke tot den krijgs- of zeedienst overgaan, daarvan uitgesloten.

De *contributie* bedraagt maandelijks, behalve eenige vastgestelde boeten, voor de leden bin-nen de stad *f* 2 - 10 - :; en voor die buiten dezelve *f* 3 - :. Daarenboven voor het over-lijden van een lid, dat twee volle jaren *gecon-tribueerd* heeft, *f* 2 - 10 - :, en voor een, die slechts één jaar lid was, *f* 1 - 5 - :; om aan de nagelatene weduwe, of bij on-stentenis van dezelve, aan de kinderen dade-lijk te worden uitgedeeld.

Zoo een der leden binnen de drie jaren mogt overlijden, zal de weduwe van de voor-deelen ontfoken zijn; doch het zal haar vrij-staan te blijven *contribueeren*, wanneer haar man reeds twee volle jaren lid was, en aan zijne bijdrage voldaan heeft; en de opbrengst drie volle jaren voldaan hebbende, zal de tijd

van de trekking aanvangen *van den dag, waarop wijlen haar man is lid geworden* (a).

Na kennisgeving van het overlijden bekomt de weduwe, behalve de bovengemelde bijeengebrachte gelden, dadelijk *f* 7 - : per week, wordende zulks op de eerstvolgende vergadering vereffend, waarna zij alle drie maanden zal ontvangen *f* 91 - : , zijnde *f* 564 - : in het jaar. Deze uitbetaling zal echter slechts zoo lang geschieden, als zij ongetrouwd, of in de Hollandsche *departementen* woonachtig blijft; zullende zij, in een tegenovergesteld geval, van alle regten der *societeit* verstoken zijn, en jaarlijks een bewijs van haren weduwenstaat moeten inleveren.

Behalve dit *weduwen-traktement*, zal de weduwe bijstand kunnen vorderen, ter instandhouding of verkooping van haren winkel; doch niet langer, dangedurende den tijd van twee maanden. Op dusdanig verzoek, aan het

(a) Dit *Art.* 20. van de Wet komt ons eenigzins duister voor; want indien eene weduwe zal beginnen te trekken van den dag, waarop wijlen haar man lid werd, zoude men haar, na de bepaalde bijdragen, drie jaren moeten uitkeeren; weshalve wij gelooven, dat zulks vanden dag des overlijdens, nadat er in drie jaren aan de bijlage voldaan is, zal gerekend worden.

het Bestuur gedaan, zal hetzelfde, uit eene bijeengeroepene vergadering, bij meerderheid van stemmen, drie leden hiertoe verkiezen, tenzij de weduwe dezelve begeerde te benoemen.

Ook zijn de leden verplicht om, op verzoek der weduwe, het lijk ter aarde te bestellen, en te dien einde op hunne beurt bij oproeping aan het stierfhuys te verschijnen; zulks echter zal alleen plaats hebben, indien het lijk, volgens gewoonte, met eene koets of een vaartuig wordt ter aarde geleid, en de begraafplaats niet verder dan een uur buiten de stad gelegen is. Ook zijn die leden, welke meer dan een vierendeel uurs van de stadspoorten wonen, daarvan uitgesloten.

§. 263. De andere uitgebreidere *societeit*, ten dienste der weduwen van profesoren, artsen, heelmeeesters en apothekers, heeft haren oorsprong te danken aan eenigen der leden van de *stedelijke Commissie van Geneeskundig Toezigt*, welke in het jaar 1813, onder het toenmalig Fransche bewind, als zoodanig buiten *functie* gesteld zijnde, zich, als het ware, in deze weldadige *societeit*, waarvan zij de *directie* belangeloos op zich namen, hereenigden.

Wij wenschen den Heeren G. VROLIK, N. W.

Dd 5

RAU-

RAUWENHOFF, H. HAAKMAN, N. J. ENGELTRUM en D. W. ENGERT, als stichters dezer langgewenschte Maatschappij, dat hunne menschlievende pogingen door een blijvend gedenkteeken, en door eene dankbare herinnering voor onze ongelukkige weduwen mogen bekroond worden! en daarvoor waarborgen ons de grondige berekeningen, waarop dit weduwenfonds gevestigd is. Wij vinden dezelve zoo uitmuntend en zoo grondig, dat wij gelooven, onzen Lezer geen ondienst te zullen doen, om dezelve in haar geheel bekend te maken, vertrouwend, dat zij ter loffelijke navolging voor soortgelijke maatschappijen, en ter aanmoediging tot deelneming voor onze kunstgenooten, strekken zal. Vooraf echter zullen wij den zakelijken inhoud van *het reglement dezer weduwen-societeit* aanstippen.

§. 264. Dit *reglement* bevat acht afdeelingen, handelende; 1. Over de algemeene inrigting. 2. Over de leden der *societeit*, en het betalen der *contributiën*. 3. Over de *directie* der *societeit*. 4. Over het aannemen van nieuwe leden. 5. Over de weduwen en weduwen-*traktementen*. 6. Over de algemeene vergaderingen. 7. Over de tegenspoeden, die de *societeit* mogt ondervinden, en derzelver
even-

eventueele disolutie. 8. Over algemeenē bepalingen. Hiervan komen de grondwetten hoofdzakelijk hierop neêr. De leden, welke bij het oprigten de *societeit* uitmaken, verbinden zich, om ieder, zoo lang zij leden derzelve blijven, jaarlijks in handen van den *Thesaurier* de som van $f\ 80 - :$ op de bepaalde termijnen, ter hand te stellen. Diegenen, welke, gehuwd zijnde, als leden zullen aangenomen worden, nadat de oprigters de *societeit* als gevestigd verklaard hebben, zullen de volgende jaarlijksche bijdragen opbrengen: leden beneden de vijftig jaren oud $f\ 80 - :$ in het jaar. Tusschen de vijftig en zestig jaren $f\ 90 - :$. Boven de zestig, en nog geene zeventig jaren bereikt hebbende, $f\ 100 - :$, terwijl niemand, die zeventig en nog meerdere jaren oud is, daarin als lid kan worden opgenomen. Daarenboven moeten die leden, welke buiten *vacatures* worden opgenomen, behalve de jaarlijksche *contributie*, ten behoeve van het fonds, in ééns $f\ 50 - :$ betalen.

Daarvoor verbindt zich de *societeit*, om aan de weduwen, die elk lid mogt nalaten, uit te keeren: 1°. twee dagen, nadat eene weduwe van het overlijden haars mans schriftelijk ken-

kennis aan den *Thesaurier* zal hebben gegeven, eene som van *f* 200 - : in ééns, en vervolgens jaarlijks, op daartoe vastgestelde termijnen (de maanden *Januarij* en *Julij*), een weduwen-*traktament* van *f* 400 - : , hetwelk op eene vergadering, gehouden den 28. Junij 1816, voor de *eventueele* weduwen jaarlijks nog met *f* 100 - : vermeerderd is. Trouwens, de voordeelige staat van het fonds gedoogde een voorstel van de heeren bestuurders, of de leden goedvonden: *provisioneer* de jaarlijksche bijdragen met *f* 8 - : te verminderen; of wel de toelage der aanstaande weduwen jaarlijks met *f* 100 - : te vermeerderen.

B E D E N K I N G E N

OVER DE LAATSTVERMELDE

WEDUWEN - SOCIETEIT.

Volgens de tafels van KERSSEBOOM, (tweede verhandeling, bladz. 58.) zijn er van de 100 huwelijken, waarvan

De Conthoralen oud zijn	20 jaren		34
	25 —		36
	30 —		37
	35 —		38
	40 —		43
	45 —		51
	50 —		58
		Na veertien jaren tijds door den dood ontbonden.	

Men stelde dan: dat er in dit geval, na de veertien jaren, op de honderd bestaande huwelijken 44 ontbonden zullen zijn.

Zoo dan de ontworpen *societeit* uit 50 mannen bestaat, alle gehuwd, zullen waarschijnlijk van die 50 huwelijken, welke door den dood der vrouwen ontbonden

worden

worden, de *finantiën* van de ontworpene *societeit* niet benadeelen, omdat men onderstelt, dat de weduwnaars met hunne toelagen voortgaan, of indien zij, onverhoopt, zulks niet doen, en derhalve de *societeit* verlaten, terstond door andere deelnemers vervangen worden.

Het afsterven alleen van mannen bezwaart de *finantiën* der *societeit*, door het nalaten van weduwen. Derhalve in het *alternatief*, of de 22 huwelijken, die van de 50 in veertien jaren ontbonden zullen worden, het zullen worden door den dood van den man, dan door dien van de vrouw, zouden wij de helft kunnen nemen, en dus kunnen stellen, dat er in de veertien jaren 11 weduwen aankomen. Maar vermits de mannen doorgaans ouder zijn dan de vrouwen, stelle men: dat er van de 22 huwelijken, in 14 jaren tijds, *twaalf* door den dood der mannen ontbonden worden, dat is: dat de *finantiën* van het weduwen-fonds in veertien jaren met twaalf weduwen bezwaard worden.

Volgens eene lijst van 222 Predikants-weduwen, door denzelfden KERSSEBOOM opgegeven (bladz. 56), hebben die 222 vrouwen, de eene door de andere, ieder als *weduwe* geleefd gedurende veertien jaren, waaruit volgt: 1°. dat men aan iedere weduwe (het eene door het ander geslagen) het weduwen-*traktament* veertien jaren zal moeten betalen. Uit het gezegde volgt 2°. dat, na veertien jaren de *societeit* in dien zin zal bevestigd zijn, dat er dan, naar alle waarschijnlijkheid, zoo vele weduwen door den dood zullen afgaan, als er nieuwe door het overlijden van leden der *societeit* zullen aankomen, en derhalve het getal over het geheel bestendig zal zijn, en het een door het ander twaalf zal bedragen.

Indien men dan voornemens is, jaarlijks 400 guldens aan iedere weduwe uit te keeren, zal men waarschijnlijk, met

met veertien jaren, daartoe ieder jaar 4,800 guldens noodig hebben; en gevolgelyk, al zoude men niets voor de *administratie*-kosten rekenen, dat niet mogelijk, is. zullen, of de jaarlyksche *contributiën* alsdan, zoo men geen *kapitaal* aanlegt, de renten van dat *kapitaal*, te zamen met de jaarlyksche *contributiën*, de somma van 4,800 guldens moeten bedragen. Hieruit blijkt, dat, indien men voornemens is, jaarlyks aan iedere weduwe, die er zijn kan, 400 guldens uit te keeren, de jaarlyksche toelage veel grooter zal moeten zijn, dan verre de meeste menschen zullen denken. — Het zal immers niet moeijelyk vallen te bewijzen, dat, indien er 50 leden, hoofd voor hoofd, zich verbinden 60 guldens te *contribueeren*, en aan iedere *eventueele* weduwe alleen *f* 400 - : 's jaars, zonder meer, uit te zullen keeren, dat alsdan, al zouden er geenekosten van *administratie* berekend worden, de *societeit* niet bestaan kan, waar met het 21ste jaar onherroepelyk weg is, en zulks, al zoude men datgene, wat er van het jaarlyksch *gecontribueerde* geld niet gebruikt wordt, a 5 perCt. jaarlyks uitzetten. — Zie hier de berekening, de gronden van *probabiliteit*, zoo even tot grondslag gelegd, aannemende:

I. Jaar. De gezamenlyke *contributiën*

bedragen *f* 3,000

af aan eene weduwe . . . 400

blijft voor kapitaal *f* 2,600

II. Jaar. *Contributiën* *f* 3,000

af aan twee weduwen . . 800

blijft *f* 2,200

bij interest van *f* 2,600 . . 130

blijft voor kapitaal *f* 2,330

f 4,930

	kapitaal	f 4,936
III. Jaar. Contributiën	f 3,000	
Interest	246	
	f 3,246	
af aan drie weduwen	1,200	
blijft voor kapitaal	f 2,046	
	f 6,976	

IV. Jaar. Contributiën	f 3,000	
Interest	349	
	f 3,349	
af aan vier weduwen	1,600	
blijft voor kapitaal	f 1,749	
	f 8,725	

V. Jaar. Contributiën	f 3,000	
Interest	436	
	f 3,436	
af aan 5 weduwen	2,000	
blijft voor kapitaal	f 1,436	
	f 10,161	

VI. Jaar. Contributiën	f 3,000	
Interest	508	
	f 3,508	
af voor zes weduwen	2,400	
blijft voor kapitaal	f 1,108	
	f 11,169	

kapitaal . f 11,169

VII. Jaar. *Contributiën* . . . f 3,000

Interest . . . 558

3,558

af voor zes weduwen . f 2,400

blijft voor kapitaal . . . f 1,158

f 12,327

VIII. Jaar. *Contributiën* . . . f 3,000

Interest . . . 616

f 3,616

af voor 7 weduwen . 2,800

blijft voor kapitaal . . . f 816

f 13,143

IX. Jaar. *Contributiën* . . . f 3,000

Interest . . . 657

f 3,657

af voor 8 weduwen . 3,200

blijft voor kapitaal . . . f 457

f 13,600

X. Jaar. *Contributiën* . . . f 3,000

Interest . . . 680

f 3,680

af voor 9 weduwen . . 3,600

blijft voor kapitaal . . . f 80

f 13,680

Ee

	kapitaal	f 13,680
XI. Jaar.	<i>Contributiën</i>	f 3,000
	Interest	684
		f 3,684
	af voor 10 weduwen	4,000
	te kort	f 316
		f 13,364

XII. Jaar.	<i>Contributiën</i>	f 3,000
	Interest	668
		f 3,668
	af voor 11 weduwen	4,400
	te kort	f 732
		f 12,632

XIII. Jaar.	<i>Contributiën</i>	f 3,000
	Interest	631
		f 3,631
	af voor 12 weduwen	4,800
	te kort	f 1,169
		f 11,463

XIV. Jaar.	<i>Contributiën</i>	f 3,000
	Interest	573
		f 3,573
	af voor 12 weduwen	4,800
	te kort	f 1,227
		f 10,236

kapitaal . f 10,236

XV. Jaar. *Contributiën* . . . f 3,000
Interest . . . 512

f 3,512

af voor 12 weduwen . 4,800
te kort . . . f 1,288

f 8,948

XVI. Jaar. *Contributiën* . . . f 3,000
Interest . . . 447

f 3,447

af voor 12 weduwen . 4,800

te kort . . . f 1,353

f 7,585

XVII. Jaar. *Contributiën* . . . f 3,000
Interest . . . 374

f 3,374

af voor 12 weduwen . 4,800

te kort . . . f 1,426

f 6,059

XVIII. Jaar. *Contributiën* . . . f 3,000
Interest . . . 305

f 3,305

af voor 12 weduwen . 4,800

te kort . . . f 1,495

f 4,554

	kapitaal . f	4,554
XIX. Jaar. <i>Contributiën</i> . . .	f	3,000
Interest . . .		230
	f	3,230
af voor 12 weduwen . . .	f	4,800
te kort	f	1,570
	f	2,984
XX. Jaar. <i>Contributiën</i>	f	3,000
Interest		150
	f	3,150
af voor 12 weduwen . . .	f	4,800
te kort	f	1,650
	f	1,334
XXI. Jaar. <i>Contributiën</i> . . .	f	3,000
Interest		66
	f	3,066
af voor 12 weduwen . . .	f	4,088
te kort	f	1,734
komt in het geheel te kort . . .	f	400

De *societeit* is dan onbestaanbaar, zijnde met het een en twintigste jaar het kapitaal verteerd; de gezamenlijke *contributiën* 1,800 gulden beneden de som, welke de uit te deelen *traktementen* bedragen, en er is niet de minste of geringste *resource*, indien er tegenspoeden *voorzvallen*. Wilde men de *societeit* aan den gang houden,

den, en zelfs dit zonder kapitalen of eenige gelden in *reserve* te houden, zoude ieder der deelnemers in het 21ste jaar 68 gulden, en daarna elk jaar 100 gulden moeten *contribueeren*, waaruit genoegzaam blijkt, dat eene jaarlijkse *contributie* der leden van 60 gulden geheel ontoereikende is.

Welligt zoude men denken, dat eene voortgelijke weduwen-*societeit* op eene veel eenvoudiger wijze zoude kunnen worden zamengefeld: bij voorbeeld; indien 50 leden zich verbonden, jaarlijks zoo veel bij te dragen, als noodig zoude zijn, om de weduwen, welke de leden van de *societeit* mogten nalaten, ieder met 400 gulden jaarlijks te begiftigen. Om nu niet te spreken van de veelvuldige zwarigheden, welke in zoodanige *societeit* zouden gelegen liggen, noch ook van de ongelijkheid, waarmede de last door de leden, naarmate zij langer leven, zoude gedragen worden, kan het bewezen worden, dat alsdan ieder lid na het 13de jaar reeds bij de 100 gulden 'sjaars zoude moeten opbrengen. Zie hier de berekening:

I. Jaar. Ieder lid geeft 10 gulden, hetgeen

maakt	.	.	.	.	.	f	500
Af voor eene weduwe	.	.	.	.	.	.	400
blijft in kas	.	.	.	.	.	f	100

II. Jaar. Ieder lid geeft 14 gulden, hetgeen

maakt	.	.	.	.	.	f	700
							f 800
Af voor twee weduwen	.	.	.	.	.	.	800
blijft in kas	.	.	.	.	.	.	0

III. Jaar. Ieder lid brengt op 24 gulden,
 hetgeen maakt f 1,200
 Af voor drie weduwen 1,200

blijft in kas . . f 0

IV. Jaar. Ieder lid *contribueert* 33 gulden,
 hetgeen maakt 1,650
 Af voor vier weduwen 1,600

blijft in kas . . f 50

V. Jaar. Ieder lid brengt op 40 gulden, het-
 geen maakt f 2,000
 Af voor vijf weduwen 2,000

blijft in kas . . f 50

VI. Jaar. Ieder lid brengt op 50 gulden,
 hetgeen maakt f 2,500
 Af voor zes weduwen 2,400

blijft in kas . . f 150

VII. Jaar. Ieder lid brengt op 50 gulden,
 hetgeen maakt f 2,500
 Af voor zes weduwen 2,400

blijft in kas . . f 250

VIII. Jaar. Ieder lid brengt op 57 gulden,
 hetgeen maakt f 2,850
 Af voor zeven weduwen 2,800

blijft in kas : f 300

In

In kas . f. 300

IX. Jaar. Ieder lid brengt op 60 gulden,
hetgeen maakt . . . f 3,000

f 3,300

Af voor acht weduwen . . . 3,200

blijft in kas . f 100

X. Jaar. Ieder lid brengt op 70 gulden,
hetgeen maakt . . . f 3,500

f 3,600

Af voor negen weduwen . . . 3,600

blijft in kas . f 0

XI. Jaar. Ieder lid brengt op 80 gulden,
hetgeen maakt . . . f 4,000

Af voor tien weduwen . . . 4,000

blijft in kas . . . 0

XII. Jaar. Ieder lid brengt op 88 gulden,
hetgeen maakt . . . f 4,400

Af voor elf weduwen . . . 4,400

blijft in kas . . . 0

XIII. Jaar. Ieder lid brengt op 96 gulden,
hetgeen maakt . . . f 4,800

Af voor twaalf weduwen . . . 4,800

blijft in kas . . . 0

Deze *contributie* zal altoos zoo blijven, of voor elk lid acht gulden grooter worden, voor elke weduwe, die er boven de twaalf mogt bijkomen.

Om dan iets voor den dag te brengen, hetwelk, immers naar gronden van waarschijnlijkheid, voldoende zal zijn, zullen wij stellen, dat ieder der 50 leden jaarlijks 80 gulden opbrengt, en dan vleit men zich, dat men in staat zal zijn, 1°. Aan iedere weduwe te geven, dadelijk na haar mans overlijden, eene som van *f* 200 :- op éénmaal; 2°. Aan iedere weduwe jaarlijks, zoo lang zij leeft, of weduwe blijft, de somma van *f* 400 :- tot weduwen-traktement; en dan 3°. jaarlijks 100 gulden tot *administratie*-kosten te zullen kunnen uitkeeren. De berekening op tafel S. zal de redenen kunnen opleveren, waarom men zich vleijen kan, dat zoodanige *societeit* zal kunnen blijven voortduren, nogtans zonder groote onbestendige tegenspoeden; de redenen daarvan liggen in de gronden van waarschijnlijkheid, te voren opgegeven, en voornamelijk in het groot *kapitaal*, dat, gelijk men zien zal (tafel S.), allengskens gevestigd wordt, waarin men *resources* tegen tegenspoeden vinden kan, immers indien deze niet in den beginne voorvallen. Tafel S. dient voor de *summiere* berekening van zoodanig weduwenfonds.

Zoo het nu waarschijnlijk is, gelijk het is, dat het getal van weduwen slechts 12 zal bedragen, zal men jaarlijks slechts 5,100 gulden hebben uit te geven, daar men *f* 5,200 ontvangt, en dus nog een overschot hebben van 100 gulden, hetgeen met het *surplus*, dat met het 15de jaar in kas overig was, of tot het ontstaan van een kwaad jaar, gelijk men zegt, zal kunnen dienen, of allengskens tot vermeerdering van *kapitaal* zal kunnen strekken.

Er is meer: indien alles volgens de juiste gronden der *probabiliteit*, en zoo als zulks in de *tafels* gesteld is, voortging, zoude de *Thefauriers*-kas nog merkelyk

voor-

SUMMIERE BEREKENING NAAR GRONDEN VAN PROBABILITEIT.

JAREN.	GENERALE ADMINISTRATIE.	KAPITAAL.	KAS VAN DEN THESAURIER.		JAREN.	GENERALE ADMINISTRATIE.	KAPITAAL.	KAS VAN DEN THESAURIER.	
			UITGAVEN.	ONTVANGST.				UITGAVEN.	ONTVANGST.
I.	Contributiën van 50 leden à f 80:— f 4000 In de kas gestort » 800 Blijft voor aan te leggen ka- pitaal f 3200 . . . f 3200		Aan eene weduwe . . . f 200 Aan het traktement . . . » 400 Onkosten » 100 f 700	Van de administratie . . f 800 Uitgaaf » 700 Blijft in kas f 100	VIII.	Contributiën f 4000 Interest van f 18200:— . . » 910 In de kas gestort » 4910 Blijft voor kapit. f 1800 f 20000	f 18200	Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 7 dito . . » 2800 Onkosten » 100 f 3100	Blijft nog in kas . . . f 100 Van de administratie . . » 3110 Uitgaaf » 3210 Blijft in kas f 110
II.	Contributiën f 4000 Interest van f 3200:— . . » 160 In de kas gestort » 4160 Blijft voor kapit. f 3100 . . . » 3100 f 6300		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 2 dito . . » 800 Onkosten » 100 f 1100	Van de administratie . . f 1060 Uitgaaf » 1160 Blijft in kas f 60	IX.	Contributiën f 4000 Interest van f 20000:— . . » 1000 In de kas gestort » 5000 Blijft voor kapit. f 3600 f 1400		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 8 dito . . » 3200 Onkosten » 100 f 3500	Van de administratie . . f 3600 Uitgaaf » 3710 Blijft in kas f 210
III.	Contributiën f 4000 Interest van f 6300:— . . » 315 In de kas gestort » 4315 Blijft voor kapit. f 2800 . . . » 2800 f 9100		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 3 dito . . » 1200 Onkosten » 100 f 1500	Van de administratie . . f 1515 Uitgaaf » 1575 Blijft in kas f 75	X.	Contributiën f 4000 Interest van f 21400:— . . » 1070 In de kas gestort » 5070 Blijft voor kapitaal . . . f 1200 f 22600		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 9 dito . . » 3600 Onkosten » 100 f 3900	Van de administratie . . f 3870 Uitgaaf » 4080 Blijft in kas f 180
IV.	Contributiën f 4000 Interest van f 9100:— . . » 455 In de kas gestort » 4455 Blijft voor kapit. f 2500 . . . » 2500 f 11600		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 4 dito . . » 1600 Onkosten » 100 f 1900	Van de administratie . . f 1955 Uitgaaf » 2030 Blijft in kas f 130	XI.	Contributiën f 4000 Interest van f 22600:— . . » 1130 In de kas gestort » 5130 Blijft voor kapitaal . . . f 800 f 23100		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 10 dito . . » 4000 Onkosten » 100 f 4300	Van de administratie . . f 4330 Uitgaaf » 4510 Blijft in kas f 210
V.	Contributiën f 4000 Interest van f 11600:— . . » 580 In de kas gestort » 4580 Blijft voor kapit. f 2300 . . . » 2300 f 13900		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 5 dito . . » 2000 Onkosten » 100 f 2300	Van de administratie . . f 2280 Uitgaaf » 2410 Blijft in kas f 110	XII.	Contributiën f 4000 Interest van f 23400:— . . » 1170 In de kas gestort » 5170 Blijft voor kapitaal . . . f 500 f 23900		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 11 dito . . » 4400 Onkosten » 100 f 4700	Van de administratie . . f 4670 Uitgaaf » 4880 Blijft in kas f 180
VI.	Contributiën f 4000 Interest van f 13900:— . . » 695 In de kas gestort » 4695 Blijft voor kapit. f 2000 . . . » 2000 f 15900		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 6 dito . . » 2400 Onkosten » 100 f 2700	Van de administratie . . f 2695 Uitgaaf » 2800 Blijft in kas f 105	XIII.	Contributiën f 4000 Interest van f 23900:— . . » 1195 In de kas gestort » 5195 Blijft voor kapitaal . . . f 100 f 24000		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 12 dito . . » 4800 Onkosten » 100 f 5100	Van de administratie . . f 5095 Uitgaaf » 5275 Blijft in kas f 175
VII.	Contributiën f 4000 Interest van f 15900:— . . » 795 In de kas gestort » 4795 Blijft voor kapit. f 2300 . . . » 2300 f 18200		NB. (*) Traktem. aan 6 weduwen f 2400 Onkosten » 100 f 2500	Van de administratie . . f 2495 Uitgaaf » 2600 Blijft in kas f 100	XIV.	Contributiën f 4000 Interest van f 24000:— . . » 1200 In de kas gestort » 5200 Blijft voor kapitaal . . . f 000 f 24000		Aan 12 weduwen . . . f 4800 Onkosten » 100 NB. (**) f 4900	Van de administratie . . f 5200 Uitgaaf » 5375 Blijft in kas f 475
						Contributiën f 4000 Interest van f 24000:— . . » 1200 In de kas gestort » 5200 Blijft voor kapitaal . . . f 000 0		Aan eene weduwe . . . f 200 Traktement aan 12 dito . . » 4800 Onkosten » 100 f 5100	Van de administratie . . f 5200 Uitgaaf » 5675 Blijft in kas f 575

(*) Daar er volgens de *probabiliteit* in de 14 jaren 12 weduwen komen, en derhalve in de 7 jaren slechts 6, heeft men hier gesteld, dat er in het 7de jaar geene weduwe bijgekomen is.(**) Volgens de *probabiliteit* komen er in de 14 jaren slechts 12 weduwen aan, weshalve hier in het 14de jaar geene nieuwe weduwe gesteld is, vermits er reeds 12 zijn.

1840				1.
Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	1.
Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	1.
Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	1.
Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	1.
Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	1.
Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	Am eene w. 800 dit is Ooksten	1.

voordeeliger staan, dan hier gemeld is, en wel om twee redenen.

De *eerste* is deze: men heeft gesteld, dat de 3,200 gulden, die met het einde van het eerste jaar overig blijven, eerst met het begin van het volgende jaar belegd worden, en derzelver *interest* eerst aan het einde van dat jaar opbrengen; men heeft ook op die wijze voor ieder jaar gehandeld: doch daar de *contributiën* bij maandelijksche gedeelten van *f* 500 -:, of van *f* 300 -: inkomen, belet niets, dat men sommige van die gedeelten dadelijk belegge, of late werken, en dus nog gedurende het eerste jaar daarvan *interest* ontvangt. Bij voorbeeld: men late de *f* 500 -: met 1. *Julij*, en de *f* 300 -: met 1. *Augustus* ontvangen, (te zamen *f* 800 -:) in kas liggen, om de *probabile* uitgaaf van het eerste jaar terstond bij de hand te hebben, zal men, met *primo September* te beginnen, maandelijks *f* 300 -: kunnen laten werken, en dus *succesfvelijk* het geheele kapitaal van *f* 3,200, die bij gedeelten deze *interest* opbrengen, vormen, welke *interessen* ruim *f* 50 -: zullen kunnen bedragen, en derhalve de *Thesauriers-kas* met *f* 50 -: boven het gestelde slijven.

De *tweede reden* is deze: voor iedere weduwe, die in een jaar aankomt, heeft men het volle *traktement* van *f* 400 -: in uitgave gebragt; maar dit zoude vooronderstellen, dat de mannen juist op *primo Januarij* sterven. Sterft de man later, met *primo April*, bij voorbeeld, alsdan geniet de weduwe voor dat jaar slechts voor een drie vierendeel jaars *traktement*, zijnde *f* 300 -:, en vermits het, in zich zelf genomen, even waarschijnlijk is, dat iemand, die binnen een jaar sterven zal, na, als voor *primo Julij* sterve, is het waarschijnlijk,

Ee 5 dat,

dat, het een door het ander genomen, het *traktament*, aan eene aan te komen weduwe uit te keeren, gedurende het jaar, waarin zij aankomt, slechts *f* 200 - : , in plaats van *f* 400 - : , zal bedragen, en derhalve de *probabile* jaarlijkse uitgave van de *Thefauriers*-kas *f* 200 - : minder bedragen, dan hier gesteld is; hetgeen tot slijving van die kas merkelyk zal strekken, en derhalve ook dienen zal, om kwade jaren te ligter te helpen dragen, of ook om het geheele fonds te doen vermeerderen, indien de omstandigheden zulks toelaten.

Niettemin moet men altoos in het oog houden, dat de *societeit* slechts op waarschynlijke gronden gevestigd is, en gevestigd heeft kunnen worden: dat, zoo waarschynlykheid, uit de ondervinding zelve opgemaakt, (gelijk die, welke men hier tot grondslag gelegd heeft,) in een zeer groot aantal gevallen niet feilt, en dus niet feilen zoude, indien de *societeit*, in plaats van uit 50 leden te bestaan, uit 500 of 5,000 was zamengesteld, zeer gemakkelijk over een zoo klein getal, als hier het getal 50 is, feilen kan. De *societeit* kan dan in haar bestaan of voorspoedig zijn, of met tegenspoeden te worstelen hebben. Over beide gevallen eenige bedenkingen.

De *societeit* zal voorspoedig zijn, en al langer hoe steviger in haar bestaan worden, indien niet alleen de leden derzelve onverhoopt lang leven, maar inzonderheid, indien men het geluk heeft, in de twee of drie eerste jaren geene weduwen te bekomen. Indien men immers in de twee eerste jaren met geene weduwen bezwaard werd, zoude men telken jare *f* 3,600 - : kunnen beleggen, en het *kapitaal* zoude met den aanvang van het derde jaar reeds *f* 7,200 - : , in plaats van *f* 6,300 - : bedragen, behalve dat men eene zeer aanzienlyke *thesauriers*-kas zoude overhouden: en indien men hetzelfde

geluk in het derde jaar genoot, zoude het fonds met het begin van het vierde jaar ruim op f 11,100 - : in plaats van op f 9,100 - : kunnen belooopen.

Doch dit hangt niet van menschen af, en moet dus overgelaten worden; alleen zal het er waarschijnlijk eenigzins toe doen, of de leden, die de *societeit* zullen uitmaken, gezond en in de kracht hunnes levens, dan wel of zij zwakkelijk en reeds merkelyk in jaren gevorderd zijn.

Tot den voorspoed der *societeit* zal ook veel doen, of men gelegenheid zal hebben, om de ingekomene gelden spoedig voordeelig te kunnen beleggen, of te laten werken.

Onheilen en tegenspoeden kunnen de *societeit* uit twee oorzaken overkomen; door den dood van vele leden, en uit onheilen aan de fondsen, waarin het *kapitaal* der *societeit* allengskens is belegd geworden.

Indien er vooral in de eerste jaren vele leden sterven, welke weduwen nalaten, zal de *societeit* tegenspoeden ondervinden, die moeilijk te overkomen zullen zijn: want hoewel alles op *probabile* gronden, uit de ondervinding afgeleid, is gevestigd, kunnen echter, vooral op een zoo klein getal leden, de uitkomsten anders zijn, waarvoor op een zeer groot getal dezelve vrees niet is. Indien er, bij voorbeeld, in het eerste jaar in plaats van ééne weduwe (dat waarschijnlijk is,) er vijf of zes aankwamen, en er derhalve van de 50 leden, vijf of zes in het eerste jaar stierven, (hetgeen voorzeker geheel onwaarschijnlijk, doch niettemin mogelijk is,) zoude de *societeit* wel niet daarom verloren zijn, maar zij zoude zich niet dan met moeite staande houden, en dan nog zouden er in de volgende jaren zeer weinig leden moeten sterven, om de zaken weder

te

te herstellen. Indien er immers in het eerste jaar vijf weduwen aankwamen, zoude men vooreerst voor haar, aan hetgeen haar op éénmaal gegeven wordt, *f* 1000-: en aan *traktementen*, indien zij allen in het begin van het jaar stierven, (dat wel *onwaarschijnlijk*, doch tevens *mogelijk* is) *f* 2,000-: noodig hebben. Men stelde, dat haar, het een door het ander, slechts drie vierendeel jaars toekwamen, zoude men daartoe *f* 1,500-: moeten besleiden, waarbij de vorige duizend gevoegd, de uitgaaf *f* 2,500 zoude bedragen: dus zoude men (de onkosten op *f* 100 - : stellende) in het eerste jaar naauwelijks *f* 1,400 - : kunnen beleggen; vervolgens zoude men waarschijnlijk het tweede jaar, en verscheidene volgende, aan diezelfde weduwen *f* 2,000-: aan *traktementen* moeten uitkeeren, en het vestigen van een *kapitaal* zoude zeer moeilijk vallen. Indien het ongeluk nog sterker trof, en er kwamen in het eerste jaar acht weduwen, zoude men, de zaken op denzelfden voet rekenende, *f* 2,400-: noodig hebben voor *traktementen*, en *f* 1,600-: voor giften; te zamen de volle *f* 4,000-:; en men zoude de volgende vier jaren terstond met *f* 3,200-: aan weduwen-*traktementen* bezwaard worden, dat is, in andere woorden, de *societeit* zoude *naauwelijks* kunnen bestaan. Dit geval is, wel is waar, ten hoogste *onwaarschijnlijk*, en zal niemand, die de zaken wel nagaat, afschrikken, om in dergelijke *societeiten* deel te nemen; maar de *mogelijkheid* daarvan is niet te ontkennen.

Hieruit nu volgt dit besluit, dat, indien men konde goedvinden, (dat niet wel te verwachten is) zoodanige *societeit* met dit beding aan te gaan, dat de aanspraak op weduwen-*traktementen* slechts met het derde jaar zoude beginnen (onder voorwaarde echter, dat zoo er leden,

leden binnen de twee eerste jaren sterven, derzelver betaalde *contributiën* aan hunne erfgenamen zouden teruggegeven worden), de *societeit* daardoor eene zeer groote stevigheid zoude verkrijgen, die zij buiten dat denklijk misfen zal. Wij hebben immers te voren gezien, dat er alsdan reeds een *kapitaal* van *f* 7,200 - : zoude kunnen gevestigd zijn, alvorens men tot eenige uitgave behoefte te komen.

De fondsen, waarin men het geld zal beleggen, of de wijze, waarop men het zal laten werken, is eene zaak van zeer veel aanbelang, waaromtrent geene algemeene regels kunnen gegeven worden. Alleen dient men altijd dit in het oog te houden, dat alles berekend is op *vijf perCt.* interest.

De geheele *calculatie* van de *societeit* steunt al verder hierop: dat de leden altijd voltallig blijven. — Of, wanneer de *societeit* gefloten wordt, dezelve uit 50 leden, dan uit 40, bij voorbeeld, bestaat, is in zekeren zin onverschillig; behalve dat, hoe grooter het getal leden is, hoe meer men verwachten kan, dat het *gecalculeerde* met het ware zal overeenkomen, en hoe geringer het is, hoe meerder afwijkingen men te verwachten heeft; wel is waar, zoo wel ten voordeele, als ten nadeele; maar men moet meer op de *eventueele* nadeelen, die de *societeit* kunnen snuiken, dan op de voordeelen letten. Maar wanneer er leden sterven, moeten er geene *vacatures* blijven, of de *societeit* kan niet bestaan; deze moeten zorgvuldig, zoo spoedig mogelijk, vervuld worden. Ook een onheil voor de *societeit* zoude het zijn, indien leden derzelve, die het ongeluk hebben weduwenaars te worden, zich juist daarom aan dezelve onttrokken. In alle gevallen moeten de *vacatures* vervuld worden, en het is van belang,

lang, en tevens billijk, dat alsdan op de jaren der inkomenden worde gelet, dat die, welke ouder zijn, hogere *contributiën* betalen, dan die, welke jonger zijn, en dat zij, om in eene zoo voordeelige, reeds door anderen gevestigde *societeit* ingenomen te worden, eenige opoffering ten behoeve van dezelve doen.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL:

C. J. NIEUWENHUTS,
GENEESKUNDIGE
PLAATS-
BESCHRIJVING
VAN
AMSTERDAM.
I.

C. J. NIEUWENHUTS,
GENEESKUNDIGE
PLAATS-
BESCHRIJVING
VAN
AMSTERDAM.
I.

GEORGE W. BURNETT

GENERAL

PLANT

RESEARCH

AND

ANALYSIS

I

GEORGE W. BURNETT

GENERAL

PLANT

RESEARCH

AND

ANALYSIS

I

